

VICE ZANINOVIĆ

AUGUST
CESAREC

VICE ZANINOVIC / AUGUST CESAREC

M A T I C A H R V A T S K A
S U V R E M E N I D O M A Ć I P I S C I

UREDNIK
JOŽA HORVAT

STAMPARSKI ZAVOD »OGNJEŃ PRICA«, ZAGREB

VICE ZANINOVIĆ

AUGUST CESAREC

I

(ŽIVOT I RAD)

1 9 6 4

MATICA HRVATSKA

ZAGREB

PREDGOVOR

August Cesarec, neustrašivi borac za pobjedu progresivne misli u svijetu, predstavlja vrlo značajnu pojavu u našem javnom životu. Glavnu aktivnost razvio je u razdoblju između dva rata, a usmjerio ju je u nekoliko pravaca. Ističući se širokim krugom zanimanja, posvetio je osobitu pažnju književnosti, te je i poznat prvenstveno kao književnik. Pisao je pripovijetke, romane, drame, pjesme, a radio je i na drugim književnim rodovima. U mnogima od tih djela, naročito u oblasti književne proze, donosio je nešto specifično u temi i obradi, pa je nailazio na živo zanimanje i u našoj kritici i u našoj javnosti. Gradivo je uzimao iz savremene stvarnosti, a osnovni smisao svoga književnog stvaralaštva vidio je u tom da društvu razotkrije njegovo lice i naličje. Prikazujući pojedine životne sudbine, razne prizore bijede i patnje, nasilja i ponižavanja ljuske ličnosti, ukazivao je ponajčešće na njihove socijalne izvore nastojeći, poput M. Gorkoga, da »u ljudima probudi aktivni odnos prema životu«.

Međutim, afirmirao se zarana također kao publicist. Objavio je velik broj rasprava i članaka u kojima je prodorno i smjelo, sa mnogo znanja i mnogo odlučnosti, na podlozi iscrpne analize, prilazio razmatranju aktuelnih političko-socijalnih i kulturnih zbivanja. Kao i u književnim tekstovima, tako je i u publicističkim priložima podvrgao oštroj kritici dotadašnje društvene odnose, a u objašnjavanju činjenica iz naše i svjetske stvarnosti polazio od principa lenjinističkih.

Radio je i na mnogim drugim područjima, pa je imao velikog udjela u nizu progresivnih kulturnih i društveno-političkih pothvata. Bio je urednik ili pak među glavnim saradnicima nekoliko časopisa i listova koji su svojom ideološkom usmjerenošću vršili snažan utjecaj u našoj javnosti (Plamen, Borba, Književna republika, Zaštita čovjeka, Danas, Izraz i dr.). Sudjelovao je vrlo aktivno u redovima borbenog radničkog pokreta i neumorno je pomagao njegova nastojanja na političkom i kulturnom polju.

Da se potpunije shvati što je Cesarec značio u razdoblju između dva rata, potrebno je pratiti sav taj njegov mnogostruki rad. Najveću pažnju pobuđuje područje književnosti, što će biti glavni predmet ove radnje. Međutim, njegovu književnu djelatnost nije ipak moguće potpuno odvojiti i odvojeno promatrati od ostale aktivnosti, naročito publicističke, jer se one nalaze u tiješnoj sadržajnoj vezi, međusobno se prožimaju i upotpunjuju. A svaki pokušaj da se Cesarec promatra i ocjenjuje samo na osnovu književnih ostvarenja, predstavljao bi opasnost da se pruži jednostrana slika njegove pojave i njegove uloge u našoj sredini.

Cesarec je ostavio niz književnih tvorevina šireg ili užeg opsega u kojima se nesumnjivo ogleda njegova stvaralačka sposobnost. No, on se nije ograničio na to da umjetnički oblikuje životne činjenice, pa da snagom umjetničke slike izrazi svoje shvaćanje društvene stvarnosti, već se, kao nesebični učesnik u teškoj borbi koju je vodila radnička klasa, prihvaćao raznih mogućnosti da utječe na društveni život, pa je ponekad, a naročito tridesetih godina, pribjegavao izravnom kazivanju svojih životnih spoznaja, i u književne radove unosio elemente publicistike.

Takav postupak, koji je pridonio sužavanju piščevih pripovjedačkih kvaliteta u jednom dijelu književnih priloga, umnogome je karakterističan za društveno-moralnu fizionomiju A. Cesarca koji je u pojedinim momentima svoju umjetnost potpuno podvrgao aktuelnim potrebama i ciljevima revolucionarnog pokreta.

Raznolikim oblicima kojima se služio u razdoblju između dva rata izražavao je progresivna shvaćanja. Intenzivno zaokupljen mišlju o stvaranju društvenog poretka koji će se zasnivati na pravednim i humanim odnosima među ljudima, ukazivao je na potrebu aktivnog, revolucionarnog stajališta prema životu. Međutim, njegovo borbeno opredjeljenje u tom vremenu nije predstavljalo novu orijentaciju jer se još u srednjoj školi, u mladim danima približio naprednim društvenim snagama.

Osvrt na razdoblje njegova djetinjstva i rane mladosti osvjetlit će barem neke faktore koji su bili od većeg značenja u formiranju lika i u izgradnji progresivnog gledanja na život i svijet.

AUGUST CESAREC

ŽIVOT I RAD

IZ MLADIH DANA

Porijeklo. Porodica. Na brežuljkastom području Hrvatskog Zagorja, sjeveroistočno od Pregrade, smjestilo se maleno selo Donja Plemenščina. Izloženo suncu, imalo je najviše uvjeta za gajenje vinogradarstva, pa su njegovo stanovništvo sačinjavali uglavnom zemljoradnici.

No, poslije austro-ugarske nagodbe (1867) i pojačanog mađarizatorskog pritiska u ovim krajevima je sve više dolazilo do iseljavanja muške radne snage.¹ Kako sitna i srednja domaćinstva, koja su morala da snose velike namete i obaveze, nisu mogla prehraniti veći broj članova, mnogi su od njih napuštali selo; tražili su posla u hrvatskim gradovima i varošima ili su pak odlazili u zapadne industrijske države i u prekomorske zemlje budući da spori razvoj industrije nije pružao mogućnosti za zaposlenje u Hrvatskoj.

I otac književnika i publiciste Augusta Cesarca, također August, rođen u toj sredini (1861), zarana je pošao u svijet. U obitelji je bilo mnogo djece (petoro braće i tri sestre), a zemljišta malo; stoga je na posjedu ostao najstariji brat i bavio se samo seljačkim gospodarstvom, a ostali su članovi radili najviše u zanatu ili su pak prešli u grad da se zaposle.²

Kad je završio treći razred osnovne škole, Cesarec je posjetio rodno mjesto svoga oca, pa je poslije nekoliko godina, u jednom književnom prilogu iz mladih dana (»Prvi put na selu«, 1909),³ opisao ovo putovanje u »krasno Zagorje... rodu svome« i prvu vožnju željeznicom. S ljubavlju i naivnim zanosom je iznio ono što je tom

prigodom doživio i s dosta konkretnih, dobro uočenih pojedinosti ocrtao je predio:

»Isprva su nas pratile krševite pećine, s kojih se rušilo veliko, sitno, drobno kamenje, ali naskoro se promijeni ta slika. Mjesto vrletnih pećina i kamenoloma pratili su nas odsele zeleni i milovidni vrhunci i dolinice, nasađene krasnim vinogradima. Kolja, po kojima se penjala loza, činila su mi se kao četa vojnika koji ukočeno stoje pred časnikom. Za jedan sat dođosmo napokon do mjesta...«

Iz opisa doma što ga je ostavio mladi Cesarec može se razabrati kakvo je bilo materijalno stanje obitelji: »Preda mnom se digla stara, trošna kućica. Sa strane je bila poduprta čvrstim, pocrnjelim već balvanima. Na slamnatom krovu podigao se maleni dimnjak, iz kojega je upravo sukljao dim...«

Objavljujući ovaj sastav, Cesarec je upotrijebio pseudonim Plemenščanski,⁴ kojim se služio više puta i u toku daljnjih godina. Činio je to, nesumnjivo, iz osjećanja povezanosti s krajem odakle po ocu potječe. S rodbinom u Plemenščini bio je u dobrim odnosima i u zrelijim godinama, pa je selo nekoliko puta posjetio, a pripremao je i građu iz života njegovih ljudi.⁵

Otac Augusta Cesarca imao je 14 godina kada je prvi put napustio selo i došao u Zagreb; bilo je to oko 1875. godine. U gradu se nije tada dugo zadržao, ali se poslije kratkog vremena opet vratio, zaposlio se u stolarskoj radionici, pa je tu ostao do kraja života (1933) radeći kao stolarski pomoćnik.

U vrijeme kada je prešao u Zagreb, radništvo je u Hrvatskoj bilo malobrojno, ali su njegovi redovi rasli, i to u prvom redu u obrtu. Velike industrije nije bilo, a proletarijat je sačinjavalo najvećim dijelom — prema izjavi Ivana Ancela na kongresu ugarske socijaldemokracije 1893. g. — »seljaštvo, malo obrtničko radništvo i malo obrtništvo«. Radništvo je sudjelovalo u borbama protiv mađarskih upravljača, radilo je na osnivanju stručnih udruženja i na političkom organiziranju, pa je 1892. g. pokrenulo socijalistički list »Slobodu« (1892—1902), a 1894. osnovalo je socijaldemokratsku stranku

Hrvatske i Slavonije. Radnička klasa, koja je organiziranim političkim radom započela u doba vladavine Khuena Héderváryja, djelovala je pod vrlo teškim uvjetima. Vlasti su proganjale i hapsile pristaše socijaldemokratskog pokreta, a 1897. g. pred osječkim, zagrebačkim i srijemsko-mitrovačkim sudbenim stolom vođene su parnice protiv velikog broja ljudi koji su bili optuženi kao sljedbenici socijalizma.

Stolarski pomoćnik August Cesarec pristao je još u mladim danima uz načela socijaldemokratske partije, u vremenu koje je prethodilo političkom organiziranju. Bistar i svjestan radnik, on je saradivao u radničkom pokretu, aktivno sudjelovao u štrajkovima, a bio je i zatvaran.⁵ U jednom osvrtu, objavljenom u »Borbi« 1923, za nj je rečeno da je »bio socijalist od prvih začetaka socijalističkog pokreta kod nas«.⁷

U Zagrebu se upoznao i oženio 1886. Kornelijom Senk (1862—1958). Njezina majka bila je Slovenka, a otac Austrijanac koji je prebjegao u hrvatske krajeve da izbjegne stavnji, pa se nastanio u Zagrebu.

A. Cesarec i K. Senk imali su sedmoro djece. Jedan sin im je umro u trećoj godini, a odrasla su tri muškarca i tri djevojčice.⁸ Materijalne prilike u njihovu domu bile su vrlo nepovoljne. Očevi prihodi nisu bili dovoljni ni za najosnovnije potrebe. Položaj radništva bio je u to vrijeme općenito vrlo težak. Spomenuti I. Ancel smatrao je da je sedamdesetih godina ostvaren izvjestan uspjeh time što je »postignuto sniženje radnje na 12 sati na dan — dakako samo u nekim obrtima«. Međutim, nadnice su bile malene. U jednom napisu socijaldemokratske stranke, objavljenom 1894, rečeno je da većina naroda živi »tako umjereno i kukavno da jedva i za najosnovnije zahtjeve dostaje«, a »teški tereti tište i stežu iz dana u dan sve više...«⁹ Oskudica je pratila i Cesarečevu obitelj, a da se prehrane i odjenu toliki članovi, bile su potrebne ogromne žrtve roditelja. Majka je provodila velik dio noći u napornom radu perući, šivajući ili krpajući tuđe rublje koje su obično djeca raznosila.

Pod tim okolnostima proteklo je djetinjstvo i dječastvo Augusta Cesarca-sina. Rođen je 4. XII 1893. u Za-

grebu, u Ilici br. 24 kao peto dijete. Malo poslije njegova rođenja obitelj je prešla u Vlačku ulicu 16. Kuća u koju su se uselili bila je bijedna i zapuštena, bez svjetla i vedrine, s velikim brojem siromašnih stanara, i s dvorištem koje je podsjećalo na smetište. Njezin spoljašnji izgled sačuvao se umnogome do nedavno,^{9a} a i Cesarec je o njoj i njezinim stanarima ostavio nekoliko stvarnih podataka. U uvodnoj glavi novele »Tonkina jedina ljubav«, za koju je našao gradivo u uspomename iz mladih dana, on je, između ostaloga, kazao: »Kuća, u kojoj je (Tonka) stanovala, činila se doduše s ulice malena, ali je unutra imala pridgradnje i bila cio labirint — i tu je bilo susjeda premnogih i presvakakvih...«¹⁰ A na drugom mjestu s gorčinom je zabilježio ove riječi: »O kućo, kućo, smiješna i žalosna kućo moga djetinjstva!« U oktobru 1916. pisao je sestri, koja ga je obavijestila da namjeravaju uzeti drugi stan, »pokraj sadanjega«: »Ova polovična mjera mi je odvratna. Ili — ili! Ili iz one straćare ili ste mogli ostati gdje jeste!«

Godine djetinjstva — a i rane mladosti — proveo je u toj mračnoj i zagušljivoj građevini, koja se nalazila u središtu grada, u predjelu podno Katedrale. A kad je došlo vrijeme da pođe u osnovnu školu, roditelji su ga upisali u zavod kojemu je po mjestu stanovanja pripadao, u Kaptolsku nižu pučku dječjačku školu.

Prvi razred posjećivao je 1900/01, a četvrti 1903/04. U tom razdoblju promijenio je tri učitelja-razrednika. Kakvi su oni bili kao nastavnici, ne može se nešto pouzdanije reći. No o upravitelju Josipu Klobučaru govorio je Miroslav Krleža u svojim »Zapisima...« lijepo i toplo kao o čovjeku vrijednih kvaliteta.¹¹

Cesarec je u školi pripadao krugu sposobnijih đaka. Sve je razrede redovito svršavao, i to stalno s odličnim uspjehom, a uz to je bio među manjim brojem svojih drugova koji su na kraju godine dobivali nagrade¹². Kao dobar učenik sudjelovao je na ponekim priredbama kao recitator. Čini se kao da je već tada ispoljio neke vrste književnih sklonosti. Prema saopćenju rodbine, još kao dječak jako je volio »scen-

ske« priredbe, pa je zarana, vjerojatno u zadnjem razredu osnovne škole ili pak u prvim razredima gimnazije, organizirao u svom dvorištu izvođenje »dramatskih« predstava, za koje je velikim dijelom sam sastavljao tekstove.⁸

Sačuvane razredne knjige i školski izvještaji sadrže mnoge obavijesti koje se odnose na učenje i tok školovanja. One otkrivaju poneku značajnu crtu, ali ne mogu ni približno osvijetliti intimni svijet bistrog i sposobnog dječaka, onaj splet dojmova, doživljaja i utjecaja koji su ga salijetali sa raznih strana — preko doma, zavoda i kruga oko Kaptola — i koji su tako značajni u izgradnji ličnosti i njezina razvojnog puta. Ovu fazu potrebno je stoga upotpuniti nekim činjenicama s drugog izvora koje će nešto više i konkretnije kazati o uplivu što ga je mogla vršiti bliža ili dalja okolina.

U svojim uspomjenama iz djetinjstva (»Djetinjstvo u Agramu 1902/3«)¹³ Miroslav Krleža je ocrtao upravo ovo vrijeme i ovu sredinu — jer se i sam kao učenik osnovne škole kretao na istom području i pohađao isti zavod, a četvrti razred završio je 1902/03 — pa je iznio »čitav album slika i snimaka« da bi objasnio ono što ga je naročito zaokupljalo i na različite načine na nj djelovalo. On se zadržao na tragovima što ih je u jednom momentu ostavila kaptolska crkva (i ministriranje u njoj), te je naveo da se kao dijete zapleo »u jednu dilemu koja se nije razbuktala u moralnu krizu, ali je postojala u obliku neizvjesne moralne depresije nekoliko godina«.¹⁴

Je li to proživljavao i A. Cesarec, nemoguće je pozdano reći. Nesumnjivo je ipak da su utjecaji crkve i crkvenih ljudi, ukoliko je toga bilo, ubrzo potisnuti, i da nisu nikada prevladali. Cesarec je odrastao u domu u kojem se sa simpatijama govorilo o socijalizmu, pa se zarana našao pod uplivom onoga što je tu čuo. Držanje očevo imalo je snažnog odjeka i ostavilo je neizbrisive tragove u duši dječaka. O tome postoje mnoga svjedočanstva, a naročito je značajno ono što je sam Cesarec iznio o svome ocu.

Kao i u mnogim drugim djelima, tako je i u neobjavljenom romanu »Krist i Juda«, koji je pisao oko 1924,

polazio od osobnih doživljaja, pa je Peskovića, jedno od glavnih lica, prikazao na osnovu autobiografije i kazao za nj:

»Bio je socijalist. Njegov je otac bio radnik, a u svojoj mladosti bio (je) zatvoren kao vođa jednog štrajka. Bilo je to u ono tamno khuenovsko vrijeme, kad su vlasti odbijale pravo radništvu da se organizuje... Po cijele večeri znao (je) svojoj familiji govoriti duge socijalističke filipike završavajući ih obično na sablazan cijele kuće marseljezom...«¹⁵

U tom odlomku Cesarec je u stvari dao nekoliko momenata iz života svoga oca koji govore o njegovoj privrženosti socijalizmu. Oni se potpuno poklapaju sa stvarnošću, a mogu se upotpuniti još nizom pojedinosti. Članovi njegove obitelji dobro se sjećaju prvomajskih manifestacija u kojima je redovito sudjelovao sa svojom djecom, a njegov sin August kazivao je više puta bliskim drugovima da mu je ostao kao najuzbudljiviji doživljaj iz djetinjstva kada je s ocem bio na prvomajskoj proslavi.¹⁶ U jednoj pak dopisnici, iz ratnih dana, napisanoj iz Kruševca 1. V 1917, napomenuo je kako je sigurno tata proslavio taj dan »sa crvenim klinčecom u zapučku...«

Nesumnjivo je da je za progresivnu usmjerenost književnika A. Cesarca od presudnog značenja bilo — uz surove materijalne prilike koje su ga okruživale — roditeljevo gledanje na život i svijet. Na te momente obratili su pažnju i njegovi drugovi iz »Borbe«, pa su u spomenutom članku iz 1923. g., između ostaloga, istakli da je potekao iz siromašne radničke sredine i da je »proletersko dijete«.⁷ Međutim, o svome ocu dao je Cesarec u jednom pismu nekoliko karakterističnih podataka koji će to pitanje još potpunije osvijetliti. Obavještavajući 24. X 1933. o njegovoj smrti Mariju Vinski koja se tada nalazila na studijama u Beču — s njom se oko 1935. oženio — toplo i neposredno, s ljubavlju, bolom i ponosom govorio je o čovjeku od koga se učio borbi za radnička prava. U času kada se naročito radovao izlasku »Kapitala« (1933), koji je priredio za štampu, doživio je težak

udarac, pa je pod dojmom gubitka osobe koju je mnogo volio s uzbuđenjem pisao:

»Mnogo puta mi je bilo na umu da Ti pišem, no kroz sve to dugo vrijeme nije bilo prilike, a ni, oprost, raspoloženja. To je bio rastrgan život, nevjerojatno se sve skupilo u jedno; opet jedan strašan oktobar! Upravo u dovršavanju ovogodišnjeg mog rada obolio mi otac... (pa) je prenesen u bolnicu. Prevezli su ga gore i dolje ulicom — gore i dolje, jer je ta bila zakrčena... poslije četiri dana on (nas) je definitivno ostavio... Bili su to strašni momenti, po prvi put sam gledao agoniju jednog, i još k tome tako dragog čovjeka. Neizbrisivo mi je ostalo u duši poslije svega mračno još predjutarje kad smo (brat) Stanko i ja ostali s našim dedekom sami i pratili ga po bolničkom labirintu na prenosu u mrtvačnicu. To je bio finale rada kome sam se toliko veselio ove godine, i da bude radost još više zagorčena, prvi egzemplar knjige (aluzija na Marksov »Kapital«, V. Z.) dobio sam u štampariji neposredno poslije pogreba. Ipak mi je, s druge strane, i utjeha da su se tako čudnovato sreli smrt dragog čovjeka i život drage knjige; ono za što je on živio, pogotovo u svojoj mladosti, dobilo je s tom knjigom svoju najljepšu sankciju, iz ruku sina koji je dosljedno i dublje nastavio i nastavlja samo njegovo započeto djelo. Na veliku žalost i prazninu, koja je zavladała, ipak neki melem, neko popunjenje ovoga čega je nestalo...«

Prema tome, to bi bili prvi korijeni idejnog formiranja. Međutim, ovaj krug utjecaja postepeno se sve više proširivao i dopunjavao novim faktorima.

U danima gimnazijskog školovanja Nepovoljne društveno-političke prilike imale su također znatnog upliva, jer su i one pridonijele da je Cesarec rano, kao mlad čovjek, stao gledati stvarnosti u oči i suprotstavljati joj se.

U Hrvatskoj se godinama nalazio na upravi Khuen Héderváry koji je sistematski provodio mađarizaciju državnih, gospodarskih i prosvjetnih ustanova, a također vješto sijao i podržavao razdor između hrvatskog i srpskog naroda. Promjenom koja je uslijedila 1903. g. sistem khuenovštine nije bio odstranjen. Istina, Hrvatsko-srpska koalicija, koja je formirana krajem 1905. i domalo doživjela značajnu pobjedu na izborima, nago-

vijestila je nove putove u političkom životu. U manifestu koji je objavila 12. XII 1905. istakla je da će poraditi na demokratizaciji zemlje. Naglasila je da će naročito »težiti za financijalnom samostalnošću i gospodarskom nezavisnošću Hrvatske«. Uporedo s time izjasnila se protiv »dotadašnjih nesnosnih i ubitačnih odnošaja« između predstavnika hrvatskog i srpskog naroda, pa je istakla potrebu sporazuma i sloge.¹⁷

Došavši na vlast, Koalicija je doista stala da provodi liberalniji pravac u Hrvatskoj. No, i u ovom periodu, kada je s najviše odlučnosti istupala, pokazala je izvjesno kolebanje u rješavanju osnovnih narodnih zahtjeva što ih je iznijela u programu. A našavši se domalo u opoziciji, ona je, u vrijeme banovanja Pavla Raucha (1908—1910), davala utisak zastrašenosti.

Vladavina Pavla Raucha s pravom je okarakterizirana u osvrtu jednog savremenika kao »otvoreni apsolutizam bez formalne obustave ustava«.¹⁸ Iako je Pavle Rauch bio potpuno poražen na izborima koje je proveo u februaru 1908, tako da u njegovoj stranci nije bio izabran ni jedan kandidat, a Koalicija je dobila apsolutnu većinu (56 mandata), on je ostao na upravi zemlje do februara 1910. ne sazivajući sabor. Politički život bio je sputan, a štampa gušena. Pokrenuti su veliki procesi (veleizdajnički proces protiv Srba krajem 1908, pa tzv. Friedjungov proces 1909) kojima se htjelo razbiti saradnju Hrvata i Srba, a Koaliciju prikazati da se nalazi u službi Srbije. Frankova stranka, koja je pružala obilnu podršku pothvatima Rauchovim, organizirala je specijalne legije i vršila pomoću njih nasilja i teror. Međutim, brojčano najjača grupa bojala se akcije i povlačila se.¹⁹

Oportunističko držanje Koalicije naročito je došlo do izražaja u razdoblju banovanja dra Nikole Tomašića (5. II 1910). Paktom za saradnju koji je sklopila s Tomašićem uoči njegova imenovanja za bana pristala je na velike ustupke. Frano Supilo, koji je bio istupio iz Koalicije, naglasio je u ocjeni sporazuma da »pakt s jedne strane znači kapitulaciju nezavisne narodne politike u

Hrvatskoj pred dualističkim nagodbenjačkim režimom i njegovim najizrazitijim nosiocima, (a) s druge strane istodobno znači on slabost, kratkovidnost i druga slična svojstva hrvatskih političara u Koaliciji...²⁰

Nezadovoljstvo Koalicijom i njezinim odnosom prema eksponentima Pešte ispoljilo se naročito u redovima radništva i znatnog dijela omladine. Pogotovu što su se u vrijeme pakta suočavali s teškim oblicima nacionalnog i socijalnog porobljavanja. Zbog sve veće besposlice i skupoće procenat iseljavanja je rastao, slavonska su zemljišta naseljavali Mađari i Nijemci, a mađarizacija, naročito u školstvu, širila se još bržim tokom.²¹

Ban Tomašić, odlučni pobornik mađaronske, unionističke politike, htio je da Koaliciju potpuno podvrgne pod svoju vlast. Među njima je, najzad, došlo do sukoba, a na izborima koji su održani u decembru 1911. nije imao uspjeha. Tada je podnio ostavku, a za bana je postavljen Slavko Cuvaj. Mjere koje su vlasti naumile poduzeti imale su još više sputati politički život.

Ovi događaji protekli su u vrijeme kada se Cesarec nalazio u gimnaziji. Da su ga se oni teško doimali, i da je bio ogorčen stanjem u Hrvatskoj, može se pouzdano zaključiti iz književnih i publicističkih priloga koje je tih godina štampao, kao i iz književnih sastava i zapisa koji su pronađeni u zaostavštini. U njima je reagirao na tadašnja zbivanja, smiono se izražavao o postupcima mađarskih upravljača u Hrvatskoj, pa je, uz kritiku njihove nasilne vladavine, iznio i svoj negativan stav o politici hrvatskih i srpskih građanskih stranaka i njihovoj nemoćnoj i besplodnoj taktici.

No, razmatrajući faktore koji su imali većeg udjela u formiranju i životnoj orijentaciji mladoga Cesarca, nemoguće je mimoići pokret koji se pojavio oko 1911. u krugu mladog naraštaja.

Promjene u političkom životu Hrvatske koje su nastale pojavom Koalicije pridonijele su oživljavanju i aktiviziranju napredne omladine, studentske i srednjoškolske. A ona se u novim prilikama prihvatila organiziranja svojih redova, pa je 1907. g. pokrenula časopis »Hrvatski đak« (1907—1911).

Napredna je omladina na prvo mjesto postavila kulturno-prosvjetni rad, ali je isticala potrebu da svaki njezin član »prati sve pojave hrvatskog narodnog života«. Tvrđila je da je kolektivno autonomna prema svakoj stranci, ali se u svakodnevnoj praksi opredijelila uglavnom za naprednjačku stranku, koja je pripadala Hrvatsko-srpskoj koaliciji. U svoj program unijela je misli o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba, o demokratizaciji zemlje i o borbi protiv klerikalizma.

S naprednjacima su saradivali i socijalisti, ali oni nisu imali mnogo pristaša u redovima đastva. Na njihovo zajedničko istupanje utjecala je bliskost pogleda u nekim pitanjima, kao što su odnosi Hrvata i Srba, anti-klerikalizam, borba protiv crkvenih nazora u kulturnim pitanjima i sl. Međutim, napredna se omladina u izvjesnim momentima prve faze čak i otvoreno suprotstavljala socijalistima.

Pravaška omladina bila je malobrojnija, a sačinjavale su je dvije grupe. Jedna se opredijelila za politiku stranke koja je prihvatila Riječku rezoluciju (Hrvatska stranka prava), a druga se okupljala oko dra Josipa Franka i dra Mile Starčevića. Oni koji su pripadali ovom krugu imali su glasilo »Mlada Hrvatska« (1908—1914). Među njima su postojale znatne diferencijacije, pa su i dovele do odvajanja u razdoblju Rauchova vladanja i Cuvajeva komesarijata.

Na sveučilištu i na srednjim školama prevladavala je napredna omladina, pa je iz godine u godinu brojno sve više rasla.

Međutim, labavo i u nekim momentima gotovo pasivno držanje Koalicije, naročito u vrijeme bana Pavla Raucha, utjecalo je vrlo negativno na naprednu omladinu. Ona je postepeno sve više zanemarivala javni rad i ispoljila izvjesne znakove apatičnosti. Njezini su redovi bili oslabljeni, pogotovu poslije pakta s Tomašićem.

No situacija koja je uvjetovala slabljenje i nazadovanje pokreta pridonijela je također radikaliziranju jednog dijela omladine. G. 1911. javila se u Hrvatskoj veća skupina »mladih i najmlađih hrvatskih i srpskih omla-

dinaca«, ogorčena teškim prilikama u zemlji, nezadovoljna stanjem među naprednim đaštvom, zainteresirana za šire gledanje na nacionalno pitanje i za odlučnije istupanje. Na zboru održanom krajem 1911. g. u Splitu ona se potpuno odijelila od napredne omladine i nazvala se Hrvatsko-srpska radikalno-napredna omladina. U zaključcima koje je tada donijela naglasila je da se ona zalaže za »nacionalizam... aktivan, direktan, ofenzivan, revolucionaran«, ali je istakla da na »nacionalni problem gleda sa socijalnog stanovišta i s tog gledišta nastojat će da ga riješi: osvješćivanjem širokih narodnih masa radikalnim i revolucionarnim antiklerikalizmom — znajući da je kler, crkva i kapitalistička fabrika najpogubnija strana našega društva, koja kapitalom, silom i moću drži narod u neznanju, bijedi i nekulturi«. ²²

Radikalno-napredna omladina unosila je nov sadržaj i metod rada u omladinski pokret. Svoju društveno-političku fizionomiju ispoljila je najizrazitije u časopisu *Val* koji je pokrenula u Zagrebu u oktobru 1911, a uređivao ga je Vladimir Čerina.

Prihvatajući bez kolebanja jugoslavensku koncepciju, ova skupina je doista svoj nacionalni program prožela socijalnim sadržajem, a uz to tražila je više smionosti, borbenosti i odlučnosti u političkoj praksi negoli je to pokazala Koalicija, s kojom je dotada bila tješnje povezana. Zadržavajući se u »Valu« na političkim pitanjima, izražavala se nepovoljno gotovo o svim tadašnjim strankama; simpatija je imala jedino za Supila i za socijaliste, prema kojima se odnosila kao prema »srodnoj braći«. U mnogim člancima iz literarnog i društvenog života naročito je isticala socijalni momenat. Pišući, npr., o S. S. Kranjčeviću, povodom trogodišnjice smrti, Vladimir Čerina je naglasio da Kranjčević »svojom buntovnom, revolucionarnom notom najvećma odgovara (njihovu) nezadovoljstvu i ogorčenju. U njegovim teškim, trzavim, grčevitim, nervoznim pjesmama — kazao je Čerina — ima najviše hrvatske krvi, tople i burne. Kao skrajnji opozicionalac i revolucionar, on je jedini naš

omladinski pjesnik, jedini naš uzor, jedini naš vjernik, u kom su izražene sve naše čežnje i svi naši ideali...»²³ U jednom kraćem osvrtu o M. Gorkome »Val« je, između ostaloga, rekao: »Svojim revolucionarnim idejama, što ih je iznosio u svojim novelama, romanima, dramama, političkim, filozofskim i sociološkim djelima, on stoji našim težnjama najbliže od svih ostalih savremenih svjetskih književnika...»²⁴ Časopis je pohvalno govorio o stihovima socijalističkog pjesnika Mihovila Danka, a pozivao se također na Kropotkina, Bakunjina i druge pisce socijalističke i anarhističke orijentacije. Svojim pisanjem izražavao je, odlučno i borbeno, promjene u shvaćanjima koje su se javljale u krilu naprednog omladinskog pokreta, pa je zbog smionih stavova, što ih je iznosio, poslije četvrtog broja bio zabranjen, a na sudskom procesu protiv Luke Jukića često citiran.

Međutim, nove tendencije stale su izbijati i na drugim stranama. Misao o potrebi solidarnosti Hrvata i Srba koja je, poslije pojave Koalicije, sve više uzimala maha među mladim naraštajem, došla je do izražaja i u edicijama srpske napredne omladine. Njezino glasilo, časopis »Zora«, koji je izlazio u Beču—Pragu 1910—1912. bio je domalo prihvaćen, kao i »Hrvatski đak«, za glasilo cjelokupne napredne omladine, pa je bio štampan, uz ćirilicu, i latinicom.

»Zora« je ipak u toku izlaženja podosta evoluirala. Ona se sve više orijentirala od ideje sloge i narodnog jedinstva prema jugoslavenstvu i jugoslavenskom nacionalizmu, pa se g. 1912. pojavila kao »glasnik srpske i hrvatske nacionalno-radikalne omladine«.

Gibanje među omladinom postalo je življe, a u njezinim redovima sve je više raslo nacionalno-revolucionarno raspoloženje. A, uporedo s time, sve je češće izbijalo mišljenje da je i u Hrvatskoj potreban metod drukčiji negoli su ga primjenjivali izabrani politički predstavnici. Pucanj Bogdana Žerajića, u junu 1910, imao je širokog odjeka.

A. Cesarec bio je aktivni sudionik u tim zbivanjima, blizak onom dijelu nacionalno-revolucionarne omla-

dine koja je pokrenula »Val«, pa je u svojim objavljenim i neobjavljenim sastavima bio također tumač njezinih raspoloženja, pogotovu što su u naziranja ove grupe jače bila utkana progresivna socijalna nastojanja. Usvajao je, dakle, njezine poglede koji se nisu razilježili s njegovim gotovo već formiranim socijalističkim uvjerenjem. A svoje socijalističko opredjeljenje on je ispoljio već tada ne samo sadržajem priloga već i saradnjom u listovima, a i saopćenjima u pojedinim zapisima.

Služeći se štampanom i neštampanom građom koja je sačuvana (mladenački radovi, skice i razne zabilješke), kao i podacima iz školskih dokumenata koji su do nas došli, moguće je nešto konkretnije prikazati njegov unutarnji život, razvojni put i krug zanimanja, naročito u višim razredima gimnazije.

Poslije završenog IV razreda osnovne škole upisao se 1904/05. u I razred Kr. realne gimnazije u Zagrebu (sada I muška gimnazija na Rooseveltovu trgu). Zbog siromaštva bio je oprošten od školarine. Ocjene koje je imao u pojedinim semestrima bile su ponešto različite, ali uvijek pozitivne. U niža dva razreda isticao se među svojim drugovima u učenju i imao je na kraju školske godine — kako je to navedeno u Upisnici koja se sada čuva u Arhivu grada Zagreba — »opći red napretka: prvi s odlikom«. Međutim, ni u ostalim razredima njegov godišnji uspjeh nije nikada dolazio u pitanje, tako da je redovito svršavao razred, i to uglavnom kao dobar ili vrlo dobar učenik.²⁵ Koliko se može zaključiti na osnovu škratih podataka službenih školskih knjiga, koje se najvećim dijelom svode na ocjene iz pojedinih predmeta u prvom i drugom polugodištu, on je pokazivao uvijek naročiti smisao za zemljopis i povijest, i iz tih je predmeta većinom imao vrlo dobre ili pak izvrsne ocjene, a od VI razr. isticao se također u učenju hrvatskog jezika i književnosti. U matematici u višim razredima nije imao uspjeha kao u drugim predmetima, tako da je gotovo redovito prolazio s dovoljnom ocjenom. Od živih jezika učio je njemački i francuski, a kao neobligatan predmet talijanski jezik, i to već od IV razr. gim-

nazije. Školski drug bio mu je Ulderiko Donadini, a nastavnik hrvatskog jezika u višim razredima Đuro Grubor, dobar stručnjak i pisac većeg broja knjiga iz oblasti jezika i književnosti.

Međutim, Cesarec se nije zadovoljavao znanjem koje je dobijao u školi, već je samostalno radio na svom izgrađivanju i proširivanju kulturnih vidika. Kada je u jednoj brošuri iz mladih dana, govoreći o tadašnjem školstvu, pisao da se »đaštvo više obrazuje izvan škole nego u školi«,²⁶ ustvrdio je to, nesumnjivo, polazeći od vlastitog iskustva. U jednom od prvih prozних sastavaka (»Iz prijateljeva dnevnika«), koji je objavio kao učenik VI razr. gimnazije, iznio je nekoliko doživljaja iz srednje škole. Učenik o kojem se pripovijeda mogao bi najvjerojatnije biti sam Cesarec; neke pojedinosti su, očito, autobiografskog karaktera. A evo što on kazuje o sebi: »I premda sam došao u dob u kojoj mladić traži zabave i igre — ja sam (više) volio boraviti kod kuće, uzeti knjigu u ruke i čitati, i samo čitati. . . Šenou poznao sam već sasama . . . (a) u nižim razredima više škole poznao sam već uglavnom Đalskoga, Tomića, Novaka . . .«²⁷ Još je karakterističnije ono što je iznio u »Carevoj kraljevini« govoreći o Petru Jurišiću, »bednom, ali inteligentnom đaku«. Mada je za model imao jednog druga koji je također bio upleten u atentatorsku aferu, nesumnjivo je da se na Cesarca mogu primijeniti mnoga mjesta koja se odnose na godine učenja u višim razredima, pa i ovo: »Kao đak pripadao je onom tipu koji je previše sazeo, da mu školska klupa ne bi bila pretesna za horizont koji se čitanjem i životom razotkrio u (njevovoj) svesti.«²⁸

Cesarec je čitao mnogo, naše i strane, ne zadržavajući se samo na području književnosti. A domalo je prešao i sam na pisanje književnih sastava.

Na gimnaziji koju je pohađao postojalo je đačko udruženje »Vila«. Svakog mjeseca održavani su sastanci na kojima su učesnici čitali radove u stihu i prozi, diskutirali o njima, bavili se tamburanjem i guslanjem, a u biblioteci su mogli doći do časopisa hrvatskih, srpskih i slovenskih.

Na školi su prevladavali naprednjaci, a oko 1911. g. učenici su se priklonili borbenom omladinskom pokretu koji su povelili mladići okupljeni oko časopisa »Val«; klerikalaca i frankovaca bilo je malo u njihovim redovima. U jednom dopisu »Val« je isticao da se njegov pokret »razmahao silno na zavodu. Furtimaši su vrlo nemoćni... Jedina je radosna pojava što na gimnaziji nema frankovluka« (br. 2, str. 17).

Cesarec je bio aktivni član »Vile«, pa je na sastanku održanom krajem 1910. g. čitao sastav »Moderni ludaci« (taj je tekst izgubljen i vjerojatno je bio pripovjedačkog karaktera), a u rukopisu je sačuvana njegova kritika o proznom radu »Sjene« školskog druga Ul. Donadinija, koja je nastala 11. I 1912.²⁹

Prve svoje pokušaje štampao je 1908—1910. u »Pobratimu«, časopisu za školsku omladinu. U tim radovima, koje je objavio kad je imao petnaest-šesnaest godina, još se u velikoj mjeri razabiru utjecaji škole (u izboru teme, npr.) i školske lektire (A. Šenoe, A. Kovačića, npr.),³⁰ ali se mogu uočiti i izvjesni elementi koji pobuđuju opravdane nade. Štampajući 1909. Cesarčev sastav *Prvi put na selu*, uredništvo je objavljivanje ovog priloga popratilo riječima: »Ovo je prvi pokušaj zaista još malodobnog „pisca“, al' se vidi da u njega ima što se od pisca traži: budno oko i budna duša, osjećaja mekanih i humora; a treba da mu pohvalimo i očitu spretnost u pripovijedanju.«³¹

Međutim, Cesarec je vrlo rano počeo da prati društvene pojave i da o tome piše. Još g. 1910. štampao je u socijaldemokratskoj »Slobodnoj riječi«, pod inicijalima A(ugust) C(esarec) P(lemenščanski), podužu pripovijest *Iz svijeta potlačenih* (br. 258—269) u kojoj je nastojao da obradi niz pitanja iz društvene stvarnosti. Uzeo je građu iz života radnih ljudi i ukazivao na nejednak položaj eksploatatora i eksploatiranih pred zakonom, na izvore prostitucije, analfabetizma i niz drugih problema. Već u tom pripovjedačkom radu nastupio je borbeno ukazujući na nepravednost društvenog sistema, a na mnogim mjestima izravno se upuštao u kritiku. Bit svo-

ga stava iznio je pri kraju teksta ovim riječima: »Rat naroda s narodom je ludorija. Ali rat naroda s vlastodršcima, sirotinje s gospodom, opravdan je. I dok god narod ne bude uvidio da su zakoni današnjeg vijeka zli, a poredak truo, bit će mu rođena domovina tamnicom, gospoda tamničarom, a vlastita država krvnikom.«

Karakteristična je, uz to, bilješka kojom je uredništvo lista dne 14. XI upozorilo čitaoce na ovaj prilog: »Danas počinjemo donositi novelu iz domaćeg života od jednog mladog i darovitog pisca. Novela zove se: *Iz svijeta potlačenih*. Živo prikazivanje bivstvovanja na dnu života našega naroda zavređuje pažnju naših čitalaca, te im stoga preporučujemo ovaj naš podlistak.«

G. 1911. objavio je u »Valu«, pod pseudonimom Augusto Augustov, pripovijest *Bezbožni sin*. Izlazila je u nastavcima (br. 2, 3, 4), ali je ostala nedovršena (i u rukopisu sačuvana), jer su časopis obustavile vlasti. »Val« je često pisao o potrebi antiklerikalnog rada, pa je i na uvodnom mjestu (»Naša riječ«) o tome progovorio: »U Hrvatskoj nema antiklerikalizma i nema odvažnosti za pravi, istiniti, dosljedni i radikalni antiklerikalizam. Robovi smo svoje slabosti, sluge i gospodari su nam popovi.«³² Cesarec je u pripovijesti također dao izraza ovoj misli. U skladu s uvodnom riječi on je izlaganje proze optužbom protiv društvenog licemjerja u malograđanskoj sredini i protiv razornog klerikalnog utjecaja u našem životu. Svoje nezadovoljstvo prilikama u društvu ispoljio je također rečenicom koju je stavio na početak pripovijesti: »Posvuda laž: i u kući i u školi«; motto je uzeo iz Ibsena kojim se u to vrijeme mnogo bavio. No, kazao je sve to prilično diskretno i nenametljivo, na podlozi analize središnje ličnosti. U ovoj prozi nije prišao materiji samo sociološki već i psihološki.

U književnoj ostavštini nađeno je podosta tekstova koji su nastali u vrijeme kada je Cesarec polazio gimnaziju (1910—1912). Nekoliko priloga iz tog razdoblja štampano je u časopisu »Republika« 1951 (br. 3—5); to su pripovijesti i crtice: *Suze slobodnih ljudi*, *Jedan čovjek*, *Ključ*, *Hulja*, *Dvije starice*. Međutim, ostavio je još niz

rukopisa koji nisu zasada nigdje objavljeni: pripovijest *U krleci* i *Unuk Antonije*, skicu *Noćne hetere* i neke manje prozne sastave. U tamnici u Zagrebu (1912) napisao je pripovijest *Glupani* i veći broj pjesama. Osim toga, među rukopisima nalaze se referati iz književnosti, izvodi iz pročitane lektire, odlomci iz dnevnih zabilježaka, itd.³⁸

U ovim početnim i umnogome još početničkim radovima Cesarec se gotovo stalno zadržavao na nevolji i bijedi, na sirotinji u gradu i na selu. Iznosio je sličice iz života, ali se pri tom često upuštao u razmatranja o društveno-političkim pitanjima — neodoljivo obuzet mišlju da što rječitije istakne tendenciju o preuređenju svijeta koji je nepravedno skrojen. Prilazio je licima bespomoćnim, zaturenim i pokornim, koja su kapital i crkva utukli materijalno i duhovno. Ukazivao je na uzroke nesvjesnosti među radnim ljudima, ali se isto tako bavio žrtvama društvenog poretka koje ispoljuju elemente svjesnosti, bude se i izdižu iz stanja zatucanosti. Obrađivao je pretežno socijalne teme, ali je u nekim tekstovima obratio znatnu pažnju i na socijalno-psihološka pitanja.

Taj štampani i neštampani materijal zanimljiv je iz više razloga, a naročito stoga što je najpouzdaniji tumač raspoloženja i nastojanja mladoga Cesarca koji je već pri prvim koracima u književnost ispoljio izrazitu društvenu usmjerenost.

Nekoliko odlomaka koji čine osnovicu pojedinih tekstova upotpunit će i konkretnije osvijetliti sliku o sadržini i karakteru njegove društvene orijentacije:

»Ona je svojim mutnim očima pogledala mladića, kao da ga nastoji uvjeriti o svojim riječima:

— Velim ti, gospoda nas gule, gule kao pse. Još gora su ti mala gospoda obrtnici i činovnici. Nemaju ti oni za nas smilovanja kao ni krvnik za žrtvu. Pod međom sakrivaju pelin... krvoloci. O krvoloci, o gospoda!

— Marice! — zapitao je Nikola snatrivo kuharicu — govoriš li vi to iz iskustva?

— Što vidim, to govorim. Iskustvo živo, koje si već i ti iskušao.

(*Iz svijeta potlačenih*, 1910)

— Vidiš, mama, ja ti mislim kako bi to bilo lijepo da... kad bismo bili nešto imućniji. Ovako ti živimo kao živine... pasjim životom.

Laca je govorio sve tiše i tiše, glava mu je pala na prsa, i on je dugo zurio u pod.

— Tko bi znao... počeo je iznova snatrivim glasom...

— Možda... bog?... šapnula je žena.

— Što ti pada na um?... Ali zašto onda ne popravi svijet?

(*Suze neslobodnih ljudi*, 1910)

»Jak je da podnosi, ali jak da se opre, to nije, to nije. Zašto on uopće još živi? Zašto ne razumije svoj život? I tko je tome kriv? I zašto je tako kukavan, slab, bijedan? Zašto...«

(*Jedan čovjek*, 1911)

»Uputio sam se u obližnje selo, u kojem se upravo dogodila teška katastrofa s dinamitom, kod koje su pala žrtvom dva ljudska života.

Pređa mnom je i oko mene stajala zapaljena kuća, i ta me je spominjala grozote toga hipa.

Putem sam sreo jednu staru seljanku. (Ona je govorila) prigušenim, staračkim glasom:

— I eto... što nas sve muči: što će biti s tim ljudima? Kakvi će oni na sudnji dan uskrsnuti iz svojih grobova? Eto to...

Kao da je isti osjećaj, ista misao, isti strah, isto pitanje pratilo sve ljude (u selu).

To ih pati, to ih peče. I to ih daleko baca od života. A ja sve pitam: »Kako je sve to nastalo?«

(*Ključ*, 1912)

Mladoga je Cesarca uznemirivalo pitanje kako da se nađe izlaz iz te situacije, iz tih okvira društvene pasivnosti i skrušenog fatalizma, izazvanog vjerom — kako da se »ključem« slobode »rasvijetli ta čudna tama« u ljudima.

Međutim, sumorno i depresivno raspoloženje nije prevladalo, već vjera u pobjedu društvene pravde, koju je na jednom mjestu izrazio ovim riječima:

»A slutio je da ta prezrena svjetina nije do zatvorena ptica u kavezu, koja će, kad dozori vrijeme i ponaraste (joj) snaga, skršiti okove svoje tamnice, jurnuti u slobodu i dignuti svoj glas na obranu svoju.«

(*Suze neslobodnih ljudi*, 1910)

Svoje gledište Cesarec je još određenije i izravnije iznio u ocjeni Donadinijeva proznog rada »Sjene«. U tom rukopisnom tekstu između ostaloga je kazao:

»(Donadinijeva lica) stradaju i trpe, žive i umiru. Ne tješe se životom, jer njima je život ništa, već se tješe svojom neživotnom filozofijom, onom poslije smrti... Donadini se priklanja ruskoj školi prikazivanja, tek šteta što misli njegovih junaka nijesu ruske, nijesu slavenske, nijesu naše. One su produkt Nijemaca, negativne filozofije njemačke. A ruska filozofija znači život kakav jest, baviti se tim životom, poboljšavati ga. Moje je načelo: Ne smijemo biti pesimiste za budućnost, već pesimiste samo za sadašnjost. Ruska je filozofija pozitivna, ona je život...» (11. I 1912).

Dok tadašnja hrvatska književnost nije imala mnogo razumijevanja za svakidašnju stvarnost, već je najviše bila zaokupljena analizama usamljenih i nervoznih intelektualaca ili pak težila za formalnim dostignućima, Cesarec je u tekstovima koje je pisao kao učenik viših razreda gimnazije usmjerio glavnu pažnju na pojave iz društvenog života, a u njima su najviše došle do izražaja ove crte: ljubav prema malom čovjeku, kritika malograđanskog morala, antiklerikalno gledanje, misao slobode i mržnja na tiraniju.

Za osvjetljenje pak Cesarčeva odnosa prema političkim zbivanjima naročito je značajna brošura *Đački pokret* (1912). Pojavila se u doba Cuvajeva komesarijata i srednjoškolskih štrajkova, a na sudskoj raspravi protiv Luke Jukića i drugova neka su mjesta bila u optužnici inkriminirana. Pisana je zrelo, ozbiljno i borbeno, a štampana je pod pseudonimom Budislav Mirković.

Cesarec je aktivno sudjelovao u štrajku što ga je protiv bana Slavka Cuvaja vodila srednjoškolska omladina, pa mu je krajem marta 1912. g. jedna grupa đaka povjerala da pisanom riječju ukaže na uzrok i povod nemirima u njihovu krugu. Polemizirajući s brošuricom »Đački štrajk«, koju je sastavio vjerojatno neki nastavnik, knjižica je izražavala težnje i poglede naprednog društva, a posebno njezina autora.

Cesarec je pisao »o općoj uzrujanosti i ogorčenosti koja već nekoliko godina potresa naš narod« i

»nije mogla proći bez utjecaja na mladež«. Započeo je s iznošenjem uzroka srednjoškolskom štrajku i đачkom pokretu, pa je u uvodu kazao:

»Najmlađa generacija hrvatsko-srpskog naroda dugo već vremena pozornost motri što se sve u Hrvatskoj u ime zakona događa.

Naše se zemlje eksploatiraju, naš se narod tjera s rođenog ognjišta, zatire; a digne li glas na otpor, priguši ga tuđinska sila. No budući da živimo u naprednom vijeku, digosmo se na svoje tlačitelje, da ih uvjerimo da nisu uspjeli, niti će uspjeti sa svojim okupatorskim eksperimentima.

Digli smo se na noge mi najmlađi borci za slobodu.

Netko je htio da objektivno piše uzroke, povode, posljedice đачkog štrajka, koji se proveo tijekom minulih dana.

No kad u nekom pokretu postoje duboki uzroci, onda ne odlučuje da li su povodi valjani ili ne... Mi Hrvati i Srbi nesretan smo narod. Makar da imamo dovoljno sredstava i snage, ne umijemo da je prikupimo na otpor protiv tuđinštine. I zato je naš narod neslobodan. A ova nesloboda prvi je uzrok pokretu omladine, koja u sebi — kao svaka omladina, ako je narodna, nosi energiju i prirodnu otpornost onoga koji sva zločinstva što se eksperimentiraju na drugome osjeća kao da se eksperimentiraju na njemu samome. I kad se ta omladina digla da se bori uz svoj narod i za svoj narod, onda su prijetnje sistema bile upravljene i samoj omladini: i nju je trebalo da zakvači zub onoga kome se prohtjelo da grize.

Mi, buduća narodna inteligencija, ne možemo biti u ropstvu pokorni i tek u slobodi boriti se za — slobodu. Ako smo ljudi, borit ćemo se u ropstvu, jer to je samo moralno i dostojno...«

U vrijeme kad je hrvatski narod bio prignječen samovoljom najamnika Pešte i Beča, Cesarec je isticao da je u našem javnom životu potrebna smjelija i odlučnija djelatnost. Označivši pokret mladih Hrvata i Srba — u razdoblju đачkih štrajkova protiv bana Cuvaja (1912) — kao »otpor protiv tuđinštine«, on je borbeno i odlučno progovorio i protiv nemoćne i besplodne taktike koju su provodile hrvatske i srpske građanske stranke.

»Naši su uzroci štrajka duboki — pisao je Cesarec u daljnjim poglavljima — sve je ogorčeno, ogorčeno iz patriotizma... Mi smo se digli u borbu nadajući se da će se iza nas dići vojska otaca i braće naše zarobljenih apsolutizmom, zarobljenih kapitalom, no nitko se nije digao na djelu...«

Podvrgavši oštroj kritici javne prilike u Hrvatskoj, svoje izlaganje završio je riječima: »Gdje miruju starci, tamo treba da se digne omladina«.

Svoj negativan stav prema predstavnicima političkog života u Hrvatskoj, a posebno prema držanju Koalicije, iznio je i u drugim prilikama. U zaostavštini je sačuvana brošura »Socijalizam i narodna borba«, koju je objavila 1908. g. Socijaldemokratska stranka. U njoj su prikazane riječi i djela Koalicije, a dati su i razlozi zašto su socijaldemokrati istupili iz Koalicije. Neke tvrdnje u brošuri mladi Cesarec je na marginama popratio primjedbama, pa je na jednom mjestu izrekao vrlo oštar sud: »Nju nije ubila njezina politika toliko, koliko je ona svojom politikom ubila hrvatsku politiku i konačni državopravni ideal — jedinstvenu jugosl. državu! — na koju je ipak mislila lažno«.

Tu ima, nesumnjivo, mnogo pretjerivanja. No, tako su mislili i mnogi njegovi vršnjaci. Pišući nekoliko godina kasnije (1923) o pokretu srednjoškolskog društva, u kojemu je i sam sudjelovao, Cesarec je naglasio da je omladina bila »ogorčena na svu politiku starije građanske inteligencije«, »nezadovoljna s dekorativnim paradama...« plahe i nemoćne buržoazije.³⁴

Ulazeći, dakle, u javni život, Cesarec je bio zaokupljen koliko socijalnom, toliko i nacionalnom problematikom. Kao što će se vidjeti i iz zapisa koje je pisao krajem 1912. g., smatrao je da ova pitanja nije moguće razlučiti. Stoga se, kao pripadnik mladog naraštaja koji je sve jače izražavao nacionalno-oslobodilačke težnje, podosta odvajao od onih koji su se ograničili pretežno na propagiranje nacionalnih koncepcija. Na bit nacionalnog pitanja gledao je otprilike onako kao i »valaši«, koji su isticali da im je »cilj stvoriti mladu, modernu, slobodarsku, revolucionarnu Jugoslaviju u našim hrvatskim i srpskim krajevima«.³⁵

U ovom osvrtu na djelatnost iz gimnazijskih dana mnogo je pažnje posvećeno književnim pokušajima i prvim radovima budući da predstavljaju vrijednu dokumentarnu građu. U njima je došla do izražaja ličnost ne-

mirna, borbena, duhovno radoznala, naročito prožeta zanimanjem za društvena pitanja. A ove osobine bit će karakteristične za Cesarca i u toku daljnjeg života.

Nesumnjivo je da je Cesarec već u ranim godinama ispoljio znatne sposobnosti. Miran i podosta povučen, malen i tjelesno slab, on se isticao među drugovima širinom vidika i zrelošću rasuđivanja (npr., brošura »Đački pokret«). Vladimir Čerina, koji ga je dobro poznao, ostavio je nekoliko značajnih podataka koji se odnose na ovo razdoblje. Došavši s njime u vezu kao urednik »Vala«, on je brzo uočio njegove moralne i intelektualne kvalitete, mnogo ga cijenio, pa je s njime održavao srdajne veze. Dijelile su ih ponešto razlike u godinama (Čerina je rođen 9. V 1891, a Cesarec 4. XII 1893), a približila ih je srodnost pogleda na mnoga pitanja iz savremenog društvenog i kulturnog života. Kratko vrijeme poslije procesa Luki Jukiću i drugovima, u oktobru 1912. g., Čerina je objavio u »Riječkom novom listu« veći podlistak u kojem se bavio ličnošću mladoga Cesarca, pa je, između ostaloga, kazao:

»Čitaše mnogo i bijaše načitan nevjerojatno mnogo. Siromašan, vežući teško novčić s novčićem, on — sin sirotih radničkih roditelja sa stanom u prljavoj kući Vlaške ulice, nije ni pušio, ni biljario, ne zalazeći u kavanu i ne priuštavajući si mnoge suvišnosti naših beamterskih sinova, već štedeći za knjige, ponajviše poučne. Sjećam se: Ibsen mu bijaše vječito na ustima. Sve njegove ideje, u bilo kom pitanju, bijahu revolucionarne. Ni danas ja ne pojmim odakle u onom malom tijelu onoliko bune i u onoj maloj njegovoj glavi sa svijetlom, dugačkom kestenjavom kosom, onoliko prevratnih misli! Nacionalisti smo bili utoliko, ukoliko su naše ideje imale da budu aplicirane na našu zemlju, inače smo obojica simpatizirali sa socijalizmom, samo nikako nijesmo trpili postepeno poburžoazivanje socijalne demokracije. Bili smo valaši. Naše su misli u beskonačnim zimskim debatama u mojoj sobi, kod tople peći, srtale kao valovi i iščezavale kao valovi. Navaljivali smo kao valovi i odbijali smo kao valovi. Bijasno — valovi.

I što smo mogli drugo? ...»³⁶

I u svojoj studiji o J. Poliću Kamovu, objavljenoj 1913, Vladimir Čerina je na jednom mjestu pisao o Cesarcu. Ističući kako su se mnogi mladi ljudi oduševlja-

vali Kamovom, naveo je odlomak iz jednog feljtona u »Hrvatskom đaku« (1911, g. V, br. 1) u kome se govori o mladom čovjeku što je odlučio da pođe stopama buntovnog pjesnika. I zatim je Čerina nastavio: »... taj mladi čovjek — danas se može kazati — ne bijaše nitko drugi no talentirani August Cesarec što već godinama čami u Mitrovici«. ³⁷ To je, ponavljam, pisano 1913. g.

Neke od spomenutih karakternih i intelektualnih osobina očitovale su se još jače u razdoblju bana i komesara Cuvaja.

Ponešto o lektiri

Govoreći o kretanju mladog naraštaja u Hrvatskoj na početku drugog decenija dvadesetog stoljeća, bečka »Zora« je u jednom dopisu iz Zagreba pisala: »Mlado pokoljenje se budi i hoće »nešto novo« (1912, br. 2, str. 81). Ono što se tada događalo ukazivalo je na vidne promjene u krugu napredne omladine. U njezine redove sve su više prodirale nove tendencije, socijalne i nacionalne. U toku 1911. godine javio se tip omladinca koji je, nezadovoljan naprednjačkim evolucionim prilaženjem političko-socijalnoj problematici, stao odlučnije isticati socijalno-oslobodilačke težnje. Domalo je uzela većeg maha struja koja je propagirala nacionalno-revolucionarne koncepcije. Naziranja su se isprepletala, a razlike u gledanju na sadržaj aktivnosti i metod rada jače su došle do izražaja pri kraju 1912. g., poslije balkanskih ratova.

Ovaj pokret, ideološki ne baš potpuno jedinstven, predstavljao je, općenito promatran, gibanje puno borbenosti i dinamike, orijentirano, dakle, ne samo nacionalno, već u velikoj mjeri i socijalno. Potpunijem osvjetljenju njegove idejne fizionomije može podosta pridonijeti kratak osvrt na lektiru onih koji su bili aktivniji u tim zbivanjima. No, potrebno je pri tom napomenuti da se konstatacije koje su Jovan Kršić i Veselin Masleša iznijeli o odnosu »Mlade Bosne« prema domaćim i stranim piscima ³⁸ mogu više-manje primijeniti i na mlado pokoljenje u Hrvatskoj. To je umnogome razumljivo. Među njima su postojale bliže veze, a u osnovici njihovih

traženja nalazila se borba protiv politike Monarhije u ovim krajevima.

Ova omladina osobitu je pažnju obraćala na socijalističku i anarhističku literaturu, pa se, između ostaloga, mnogo bavila djelima koja su prikazivala podzemnu, revolucionarnu Rusiju (Stepnjak-Kravčinski, npr.). Zanimala se radom M. Gorkog, L. Andrejeva (i to mahom djelatnošću iz prve periode), P. Kropotkina, M. Bakunjinu, N. Černiševskog, A. Hercena i dr. Imala je također mnogo simpatija za slobodoumne i napredne evropske građanske pisce, a naročito za talijanskog nacionalnog revolucionara Giuseppa Mazzinija. Čitala je, nadalje, antiklerikalnu literaturu koja je na početku 20. st. izlazila u našim krajevima. Od domaćih pisaca voljela je najviše one koji su u svome radu bili jače zadahnuti borbom protiv nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja (S. S. Kranjčević, Đ. Jakšić, J. Polić Kamov i dr.).

Djela koja su privlačila mladoga A. Cesarca bila su većinom iz kruga navedene lektire: u centru pažnje bili su pisci koji su obrađivali značajna društvena pitanja ili pak izražavali grčevita traženja, nemire i nezadovoljstvo društveno-političkim stanjem.

O kritici o U. Donadiniju Cesarec je naročito isticao rusku književnost. U drugim tekstovima više puta je spominjao Turgenjeva, Andrejeva, itd., kao npr. u pripovijesti »Glupani« u kojoj je jedno lice uporedio sa Neždanovim, a sastanak mladih, buntovnih ljudi sa skupinom »tajnih zavjerenika po podrumima«. Nesumnjivo je dobro poznavao rad M. Gorkoga, samo što je dosta teško konkretnije utvrditi odjeke njegove lektire u prvim radovima, mada na to upućuje i smjer mladenačkih prozних skica. Bio je također upoznat s djelom Sergeja Kravčinskog-Stepnjaka. U članku o Aliji Alijagiću, koji je objavio dvadesetih godina (Borba, 1922, br. 5), kazao je na jednom mjestu da je Stepnjakova knjiga »Podzemna Rusija« bila uzor »nacionalnim našim atentatorima«. Bavio se Kropotkinom i naročito pažljivo je proučavao njegovu knjigu »Blagostanje za sve«; opširnije izvode koje je ostavio radio je prema jednom njemačkom izda-

nju (Berlin, 1906). Evo nekoliko misli koje je ispisao: »Smjelost, smjelost! — poimence intelektualna smjelost, koja povlači smjelost volje za sobom... Dolje s povlasticama odgoja i rođenja! Mi smo anarhisti jer upravo te povlastice mrzimo... Mi imamo posla s anarhističko-komunističkim društvom koje priznaje potpunu i nepobjedivu slobodu individua, ne dopušta nikaki autoritet i odriče se svake sile, da prinudi čovjeka na rad...«³⁹ Kao i Bogdan Žerajić, Cesarec je proučavao poeziju S. J. Nadsona i analizirao uzroke njegovih sumornih raspoloženja. Poznato je također da je pokazao jače zanimanje za rad H. Ibsena, pa je i tim odnosom ispoljio svoju sklonost prema piscima koji naginju obradi socijalnih pitanja.

U zaostavštini su nađene bilješke o N. Černiševskom i J. M. Guyau, a od E. Zole prijevod jednog poglavlja iz romana »Rasap«, ali nije potpuno pouzdano potječu li ti rukopisi iz ovoga razdoblja.

Cesarec je naročito volio Janka Polića Kamova, upozoravao je na njega, citirao ga (npr. u kritici o U. Donadiniju, u pripovijesti »Glupani« i dr.), a i povodio se za njim, osobito u stihovima iz mladih dana. Nesumnjivo se oduševljavao, kao i prijatelj mu Vl. Čerina, borbenom riječju S. S. Kranjčevića; pod njegovim se utjecajem očito nalazio pjevajući neke mladenačke pjesme.⁴⁰ Imao je mnogo simpatija za pisce iz redova hrvatskih i srpskih socijalista; iz zatvora je molio roditelje da mu pošalju djela Nikole Vukojevića, Mihovila Danka i Koste Abraševića. Vijest o smrti N. Vukojevića, autora dviju knjiga novela (1911. i 1913), primio je, za boravka u Mitrovici, s iskrenim žaljenjem.

Privlačio ga je, nadalje, Đura Jakšić, a ono što je za bilježio, čitajući Jakšićevu liriku, karakteristično je za mladoga Cesarca. Uz pjesmu »Staze« je naveo: »... Iza pesimističkog, sentimentalnog, kompromisnog štimunga prvih pjesama to je prvi gest pjesnika borbe«. O pjesmi »Jevropi« je kazao: »Ne mare za patnje naroda. Izginite! I izginut će, ali slobodni! Snažan etički motiv. Sloboda ne zbog slobode, nego zbog morala i časti«. Pjesma »Sta-

ro doba« dala mu je povoda da još direktnije reagira na savremena zbivanja: »Današnji Srbohrvati upravo nijesu Srbohrvati, to je generacija degeneracije«. I, najzad, uz »Bojnu pesmu« je zapisao: Aktivna, antikvietistička pjesma. Ne mir nego borba, kad još borbe treba. Čini se, ipak, da je Jakšić pristalica borbe, dok još postoji ropstvo narodno, a onda bi odbacio borbu. Utoliko je on naš i nije naš«. Smatrajući Jakšića pjesnikom izrazite nacionalne inspiracije, on je citiranom rečenicom još jednom ponovio misao o potrebi spajanja nacionalnog i socijalnog stajališta.

Kao i mnogi tadašnji omladinci, i Cesarec je pažljivije pratio književnu djelatnost Jovana Skerlića, pa je iz knjige »Omladina i njena književnost« ispisao mnoge podatke.

Savremenik generacije koja je sve više naginjala propagandi nacionalne revolucije, Cesarec je pripadao krugu koji je nacionalno oslobođenje shvaćao mnogo šire. U jednom zapisu koji potječe iz druge polovice 1912. g. (24. X), iz vremena dok se nalazio u zatvoru Sudbenog stola u Zagrebu, zabilježio je nekoliko misli o sadržaju borbe omladinskog pokreta, pa je, između ostaloga, kazao: »Mi ćemo svoj cilj postići samo kao socijalisti, jer boreći se za nj, borimo se protiv kapitalista, kojima je u interesu da Balkan ne ide u korist balkanskih naroda, kako su to u svojoj rezoluciji, potkrepljenoj hiljadama proletarijata, zatražili srpski socijaliste u augustu 1912. Protiv kapitalizma se iskreno i radikalno bore jedino socijaliste... Kao dobri socijalisti mi smo i najbolji Srbohrvati...«⁴¹

Potrebno je u cjelini pročitati taj zapis (koji je, istina, u izlaganju razvučen i nedotjeran) da se potpunije sagleda društveno-političko opredjeljenje A. Cesarca. Značajno je također ono što je iznio u jednoj polemici, štampanoj 1920. g. On je tom prigodom izjavio da je među osuđenima zbog atentata na bana Cuvaja bilo socijalističkih drugova — aludirajući i na vlastito učešće.⁴² A u članku u »Borbi«, koji je izašao 1923. g., rečeno je za A. Cesarca, povodom njegova hapšenja, da je od

dačkih dana saradivao u radničkoj štampi, a da je »u socijaldemokratsku stranku stupio već pre rata 1914. g.«⁴³

**U doba bana i
komesara Cuvaja**

Imenovanje novoga bana, Slavka pl. Cuvaja (19. I 1912), i raspuštanje sabora (27. I), koji se nije ni sastao, izazvalo je u javnosti veliko ogorčenje.

Slavko Cuvaj preuzeo je novi položaj s izjavama da će »učvrstiti autoritet vlasti« i uspostaviti sabor »za rad sposoban«. U stvari, nastojao je politički život podvrći potpuno pod svoju vlast, onemogućiti svaku kritiku i provoditi smjernice upravljača iz Pešte. Na njegove riječi i djela već u prvim sedmicama banovanja izbile su demonstracije i štrajkovi, koji su uzimali sve ozbiljniji karakter. Dok su se građanske opozicione stranke više ili manje ograničile na to da osude gaženje ustavnih odredaba, radništvo i omladina nisu se zadovoljavali tim metodama borbe, već su svoje ogorčenje izražavali suprotstavljajući se, u uličnim demonstracijama, žandarmeniji i vojsci. U tom stavu prema vladavini Slavka Cuvaja došlo je do izražaja nezadovoljstvo stanjem u Hrvatskoj u kojoj su već godinama prevladavala politička bezakonja.

Demonstracije protiv bana Slavka Cuvaja započele su u Zagrebu već u januaru, a zatim su se stale javljati u mnogim pokrajinskim mjestima. Najjače demonstracije bile su u Zagrebu. U njima je sudjelovalo radništvo, studentska i srednjoškolska omladina. Jedan dio građanstva gledao je na njihove prosvjede sa simpatijama, ali se držao po strani.⁴⁴

Nemirnu i borbenu atmosferu ovih dana, otporno raspoloženje ustalasnih duhova plastično je oživio M. Krleža u pripovijesti »Smrt Florijana Kranjčeca«.

Srednjoškolska omladina nije bila samo vrlo aktivna u demonstracijama već je na mnogim školama stupala u štrajk, pa je odigrala značajnu ulogu u tom razdoblju. Štrajkovi koje je organizirala javljali su se često i sa zahtjevom za reformom škole, ali su »u najduhljem svom smislu značili instinktivni protest omladine protiv cuvajevštine«.⁴⁵

Pokret među srednjoškolskom omladinom Hrvatske i Slavonije snažno je odjeknuo u Dalmaciji, Istri, Bosni i Hercegovini, a naročito je snagom izbio početkom marta, pa je poslije niza štrajkova u raznim mjestima donijet zaključak 11. III 1912. da se stupi u generalni štrajk. Zamah i uspjeh ovoga štrajka bio je tolik da su vlasti u Hrvatskoj bile prisiljene zatvoriti škole preko mjesec dana.

U tim demonstracijama i đačkim štrajkovima susrećemo se s većinom omladinaca koji su kasnije bili optuženi kao sudionici u atentatu na komesara Cuvaja (uz studenta Luku Jukića srednjoškolce Augusta Cesarca, Kamila Horvatina, Romana Horvata, graditeljskog vježbenika Đuru Cvijića i dr.). U optužnici je iznijeto da su oni »igrali jednu od ponajglavnijih uloga« u organiziranju i vođenju đačkog štrajka i bili »nesumnjivo bar neposredni začetnici«. ⁴⁶ No, iako je u toj tvrdnji bilo pretjerivanja, neosporno je da su neki od njih imali u tim događajima vrlo aktivnog udjela.

Đački pokret bio je od velikog značenja u životu tadašnje omladine jer je pridonio jačanju borbenog raspoloženja u njezinim redovima. O tome je Cesarec kazao u jednom članku koji je napisao 1923. g.: »Taj đački pokret raspustao je prigušene i krizom starijih omladinskih pokreta uspavane energije... Već pre su na razvalinama bivših omladinskih pokreta male grupice njihovih Mohikanaca počele osećati potrebu novih smerica i novih načina borbe. Saznanja ta probudila su se još više, ovaploćena đačkim pokretom«. ⁴⁵

Za vrijeme đačkog pokreta Cesarec se upoznao s Lukom Jukićem, studentom prava, a vjerojatno i s nekim vršnjacima-omladincima koji nisu bili s njegove škole. Poznato je da se tada često sastajao s grupom mladih ljudi koju su sačinjavali, uz L. Jukića, Đ. Cvijić, K. Horvatin, Roman Horvat, Dragutin Bublic i drugi. U dugim diskusijama, koje su vodili, govorili su o prilikama u školi, a naročito o situaciji u zemlji i o borbi protiv vlade. Nezadovoljni brošuroum »Naš štrajk, njegov značaj i posljedice« koju je izdao đački štrajkaški odbor, a po-

gotovu brošurou »Đački štrajk« koju je, izgleda, sastavio neki nastavnik, oni su odlučili da javno iznesu svoje mišljenje. Pri kraju marta održali su u Tuškancu i Botaničkom vrtu nekoliko sastanaka na kojima su raspravljali o sadržaju napisa što ga je imao izraditi izabrani redakcioni odbor. Optužnica je navela da su se bili sporazumjeli da će »Luka Jukić i August Cesarec svaki za sebe samostalno sačiniti po jedan sastavak te brošure«. Međutim, knjižica je izašla sa tekstom koji je napisao A. Cesarec, a samo »prvih pet alineja« potječe od L. Jukića (B u d i s l a v M i r k o v i ć: *Đački pokret*, Zagreb, 1912, str. 2—16).^{46a}

Na tim sastancima Luka Jukić je isticao da je »đački pokret sam po sebi nedovoljan«, »da je Hrvatska podložna« i »da treba aktivno početi raditi da se učini kraj toj podložnosti«. ⁴⁷ Izjašnjavao se za atentat, pa su se tada, u atmosferi napetoj i borbenoj, slagali s time i ostali članovi grupe. Sam je Cesarec priznao na sudu da je u prvi mah mislio da bi se »tim atentatom moglo pomoći našoj domovini«. ⁴⁸

Sredinom aprila (10. IV) đački štrajk je prestao, a nekoliko dana prije toga uveden je komesarijat (3. IV). Vlast je donijela naredbe o privremenom obustavljanju zakona o štampi i zakona o slobodi sastajanja kojima je nastojala potpuno ugušiti političku aktivnost. No među đaštvom je i nadalje vladalo borbeno raspoloženje.

Kako je ovo što se zbivalo u vrijeme đačkih štrajkova, a naročito u eri komesarijata, utjecalo na mladoga Cesarca, iznio je VI. Čerina u članku o kome je već bilo riječi. Prelazeći u sjećanju na dojmove iz sredine 1912, on je njegov lik ovako prikazao:

»Našao sam ga opet u Zagrebu nakon sedam mjeseci sa izmijenjenom fizionomijom. Lice bijaše smrknutije, a oči nekud uvaljenije, veće, mekše i suznije. U njegovom držanju bilo je nečeg odlučnog, i to u harmoniji sa duševnim raspoloženjem. Njegova izmijenjena fizionomija bijaše u skladu s njegovom izmijenjenom dušom. Bijaše sada — političar. Nije govorio o — Ibsenu; govoraše o — Cuvaju. Govoraše bez uvijanja frazeološkog: otvoreno i revolucionarno. Kod značajnijih mjesta njegovo se lice trzalo od bola, i u afektu,

da ne bude smiješan, dižući i stišćući pest, turaše je na mahove i nervozno u — džep. Bijaše nepresušan u novim napadajima na sadašnju Hrvatsku i u novim apelima na sutrašnju Hrvatsku. Izgledaše da je bol cijele Hrvatske ušao u njegovo malo srce i ta se bol caklila u njegovim blagim, toplim, snenim, golubinjim očima što su se caklile od plamova i suza...

Završio je svoje riječi u paroksizmu strasti, dubinom sparušenog kriještavog glasa, u detonaciji prsnutog dinamita:

— Zašto da budem veleizdajnik? Što imam da izdam, i to vele?! Austriju?... Pa zar sam Austrijanac?... A gdje je Hrvatska, gdje je Hrrrvatska-a?!... Što mi je do Austrije! Ja ne izdajem Hrvatsku, ja se bunim zbog nje, zbog Hrvatske, i koga to vruga onda izdajem, gdje je tu izdaja? Zar ću biti zločinac ako silom budem gonio neprijatelja od svoje vlastite kuće? I zar ću biti zločinac ako silom budem branio svoj vlastiti život?... Jer, što sam ja... što sam ja, ako ne Hrvat? Ja sam dakle udo svoga naroda i što se njemu čini, meni se čini... Kad se njega tišti, tišti se mene, i ja se bunim zbog sebe i zbog njega, a ne protiv sebe i protiv njega... Razumiješ... Gdje je tu izdaja? I ja sam na kraju čovjek i naš narod spada u čovječanstvo... Gdje nam je ponos i gdje su nam srca?! Ah! Ah! Kranjčević ga imaše previše, mi ga imamo premalo... Gdje su nam Herakli da navedu bujnu rijeku i da očiste ovu besprimjerno ogromnu i smradnu štalu od četiri do pet milijuna robova?! Gdje su nam Save*, da bar u svojim člancima, u svojim govorima, u svojim knjigama lagumisaju ovo nepregledno more trutova, štrebera, bajuneta, Cuvaja i — Zagrepčana?!

I pade, sruši se, sroza u drugi ekstrem paroksizma anemičnog, gluvog, suvog plača bez suza...:

— Oh, bože, bože moj, zašto si mi dao srce, zašto si mi dao mozak, nerve, da se kidam, čula da vidim, da čujem, da osjećam...

Bijaše bez sebe.«

Luka Jukić, siromašni student iz Bosne, riješio se u situaciji koja je nastala da pređe na izvođenje atentata. Za boravka u Beogradu, u aprilu 1912, došao je do eksplozivnog materijala, pa je na povratku u Zagreb obavijestio mnoge poznanike, pa tako i grupu đaka koju je okupio oko sebe, da će oružje upotrijebiti protiv komesara Cuvaja. Budući da je oklijevao i odlagao s izvrše-

* Sava, glavni junak u Andrejevićevoj drami »Iquis sanat«.

njem atentata, neki njegovi mladi drugovi stali su, izgleda, prigovarati da priča, a riječi ne provodi u djelo. Jukić se tada odlučio da čin izvede 6. IV, na Tijelovo, za vrijeme crkvenog ophoda. Međutim, nije mu se pružila povoljna prilika, a ustručavao se i zbog toga što je u ophodu bilo mnogo djece, pa se bojao nevinih žrtava. Ali poslije atentata mađarskog opozicionog zastupnika Juliusa Kovacza na predsjednika mađarskog sabora Stjepana Tiszu (7. IV), i kad je saznao da će povjerenik prisustvovati 25-godišnjici nadzornikovanja Antuna Cuvaja, Jukić je odlučio da tom zgodom izvede čin. 8. VI 1912. sačekao je na kraju Mesničke ulice automobil kojim se komesar Cuvaj vraćao u banske dvore. Atentator nije pogodio Cuvaja, već je smrtno ranio banskog savjetnika i, na bijegu, jednog redarstvenog stražara, a ozlijedio je, osim toga, još dvije osobe.

Bilo je optuženo 12 lica za učešće u atentatu: Luka Jukić, student prava, Đuro Cvijić, graditeljski vježbenik, August Cesarec, učenik VIII razr. gimnazije, Dragutin Bubljić, učiteljski pripravnik I tečaja, Franjo Neidhardt, učenik VII razr. gimnazije, Kamilo Horvatin, učenik I tečaja trgovačke akademije, Roman Horvat, učiteljski pripravnik IV tečaja, Vladimir Badalić, učenik IV tečaja trg. akademije, Dušan Narančić, đak trg. akademije, Vatroslav Dolenc, učiteljski pripravnik IV tečaja, Josip Šarinić, učiteljski pripravnik IV tečaja i Stjepan Galogaža, učenik VI razr. gimnazije.

Bili su to vrlo mladi ljudi. Luka Jukić je imao 25 godina, a ostali su bili mnogo mlađi (pet njih između 15—18 godina).⁴⁹ Uhvaćeni su odmah poslije atentata, još iste noći. Policija im je brzo ušla u trag budući da je Dragan Bubljić bio ranije upoznao svoga ujaka-detektiva s planovima i namjerama.

Optuženi A. Cesarec, kojemu je bilo 18 godina, nalazio se pred ispitom zrelosti.

Optužnica je iznijela protiv A. Cesarca da je svojim pisanjem u brošuri »Đački pokret« poticao na političko umorstvo, pa je u njoj posebno bilo inkriminirano ovo mjesto: »Progon svojih drugova shvatit ćemo kao pro-

gon čitavog daštva, kao bombu, i naš odgovor na takovu bombu, providenu vladinim pečatom, bit će praskavica, koja će raznijeti i tu bombu i taj pečat i vlasnika pečata; prije ili kasnije mi moramo pobijediti, jer — dobra je ona praskavica, koja ma kako prigušivana, jednom mora rasprsnuti i raskidati nosioce zla. Mi ne prijetimo, mi ne opominjemo, mi obećavamo« (str. 4d). Optužen je, nadalje, da je bio upućen u atentat te da je utjecao na njegovo izvođenje, jer je poslije 6. IV predbacivao L. Jukiću da je brbljavac, a 7. VI je upozoravao na Kovaczev primjer.

Prvi dio optužnice koji se odnosi na Cesarca u cjelini glasi:

»Kr. državno odvjetništvo u Zagrebu tuži... Augusta Cesarca da je dne 6. lipnja 1912, nakon što Luka Jukić prema prvotnom dogovoru umorstvo na kr. povjerenika za vrijeme tijelovskog ophoda izveo nije, istom predbacio da je brbljavac teoretičar, da ne ima odvažnosti da izvede sam čin, da si ovakav atentat mogu priuštiti Rusi, jer oni imaju očajnika koji mogu ovakav čin i izvesti, a zatim, da je 7. lipnja 1912. u večer i opet predbacivao Luki Jukiću da ne ima odvažnosti, da prema dogovoru umorstvo na kr. povjerenika izvede, pa kad odvažnosti ne ima, zašto da govori da će ga izvesti; da su Mađari drugi dečki, te da je dapače i pred njega pljunuo predbacivši mu kod toga da je kukavica, teoretičar i da nije ni za šta.«⁵⁰

Optužnica se također zadržala na pokretu napredne omladine i na odnosu Vl. Čerine i A. Cesarca, pa je o tome na jednom mjestu rečeno:

»Okrivljeni A. Cesarec veli da je bio saradnik lista napredne dačke omladine „Val“. Svrha te napredne dačke omladine, a potom i lista „Val“ bila je ta da se duhovi srednjoškolske omladine uzgoje revolucionarnim i antikleikalnim duhom, nu lih na kulturnom polju. Ta napredna dačka omladina rastepla se 1911. U prvoj polovici mjeseca travnja 1912. veli Cesarec da je dobio od akademičara Vukadina jedan primjerak statuta omladinskog kluba „Narodno ujedinjenje“, pa da je raspravljajući s kolegama, a naročito s Đurom Cvijićem o ponovnoj organizaciji napredne omladine, raspravljao i o tom statutu „Narodnog ujedinjenja“, po kojem bi se Kraljevina Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina imale ujediniti sa Srbijom pod moder-

nim režimom i modernim republikanskim principom. Cesarec ističe da na programu novoga „Vala“ već postoji u Dalmaciji organizacija napredne omladine, koju u Spljetu vodi Vladimir Čerina, s kojim je glede tih organizacija stajao u dogovoru...«

Cesarec je na raspravi izjavio da je bio saradnik »Vala« i da je »trebao raditi na naprednjačkoj organizaciji«. ⁵¹ Brošuru »Đački pokret« napisao je, ali stavkom o praskavicama nije upućivao na atentat, već je izrazio misao »da teror rađa terorom«. ⁵² U srednjoškolskim štrajkovima je sudjelovao i dogovarao se s nekim drugovima o izdavanju brošure, ali nije bio ni u jednom odboru. ⁵³ Luka Jukić već je bio stvorio odluku o atentatu u času kada ga je upoznao, pa nije mogao na njega djelovati. Istina, u prvoj fazi komesarijata je mislio da bi se atentatom »moglo pomoći domovini«, ali je domalo došao do zaključka da je »atentat bez smisla i da bi jedina promjena bila promjena osobe, a nipošto promjena režima«. Poznavao se s Vlad. Čerinom i obavještavao ga je u Splitu o kretanju naprednjačke organizacije, a kad je Čerina krajem maja došao u Zagreb, pričao mu je o namjeri Jukićevoj. Cesarec kaže da mu je Čerina preporučio, »neka nastoji da Jukića odvрати« od namisli, pa je u tom pravcu radio, a nije ni ozbiljno uzimao ono što je Jukić govorio. Cesarec je naveo da je bio uzrujan zbog prilika u Hrvatskoj, a naročito poslije vijesti o atentatu u mađarskom parlamentu, pa je istoga dana o tome razgovarao s Jukićem i drugovima te je, nalazeći se pod snažnim dojmom događaja, rekao »bez svakoga posebnog značenja: Mađari su drugi dečki«. ⁵⁴ A kad su se razišli, bio je uvjeren da će Jukić otputovati svojoj kući, kako mu je izjavio.

Sudski spisi, koji sadrže mnoge podatke o atentatu, ne mogu ipak biti pouzdana građa za izlaganje činjeničkog stanja, jer su u optužnici mnoge izjave iskrivljene, a optuženi su, s više ili manje uspjeha, stvorili sistem svoje obrane. Na to upućuje, između ostaloga, i pismo koje je Cvijić u zatvoru pisao Jukiću; u njemu se, npr., kaže u vezi sa Cesarcem: »Cesarec je najprije tajio, da Ti je šta predbacivao, onda je kod suočenja s Bublicem

priznao, a na raspravi hoće se izvući opet s mojim svjedočanstvom, jer tvrdim, da Ti je dao ruku i rekao „zdravo“ — i s uzbuđenjem radi Kovaczeva atentata.«

Međutim, unatoč razlikama koje postoje u prikazu događaja, bilo je ipak moguće na osnovu onoga što je iznijela optužba i obrana rekonstruirati glavne momente. Neka mjesta iz žalbe na presudu, koju je u ime Cesarca sastavio dr Mirko Thaller, upotpunit će dosadašnje izlaganje:

»Mi smo (tj. A. Cesarec i Đ. Cvijić, V. Z.) Luku Jukića upoznali kada je on već imao nakanu atentat počiniti. To se vidi iz pjesme „Zlotvor“, koju je on spjevao dok ga mi jošte ni poznali nismo... Mi smo iskazali kako smo iz početka držali da bi se tim atentatom moglo pomoći našoj domovini, ali smo, čim smo se riješili njegove osobnosti, sa njegovog odlaska u Srbiju, uvidili da je taj atentat besmislen, jer da se njime postiglo ne bi ništa, te smo odlučili, premda Jukićevu namisao nismo ni čisto ozbiljno shvatili, jer smo ga poznavali kao zanešenjaka, Jukića od čina odgovarati, te smo to obojica i činili. Nigdje nije dokazano niti pokušano dokazati da smo mi Jukića nagovarali bilo prije Tijelova, a pogotovo nije dokazano da smo ga mi nagovarali u petak ili subotu da atentat izvede... Osuda navađa da smo mi držali mnoge sastanke, na kojima smo se dogovarali o samom umorstvu, kao i o načinu izvođenja istog. Takvih sastanaka nije bilo... Ako smo se sastajali, sastajali smo se slučajno, kao što se mladi ljudi sastaju... Luka Jukić odlučio je atentat izvesti, mi smo ga kušali odgovarati, ali videći kako sve ide, nismo držali njegovu nakanu ozbiljnom, pa smo pustili neka govori... Glede predbacivanja na Tijelovo iskazali smo svi da je Jukić došao do nas, i da je izjavio da nije atentat mogao izvesti jer nije bilo prilike za isti, a mi nismo njega na to nagovarali jer je to bila njegova vlastita ideja, kod koje smo mi bili samo slušaoci i gledaoci.

Meni, A. Cesarcu, upisana su u grijeh zapravo samo dva fakta. Jedan da sam (6) lipnja Jukiću predbacivao zašto atentat izveo nije. Sve kad bi to i stajalo, što nije dokazano, ne bi(h) time počinio učin zločina sukrivnje potajnog umorstva. Uostalom, bilo bi apsurdno da sam ja to Jukiću predbacio kada sam ga cijelo vrijeme od čina odgovarao, tako da je on meni i Cvijiću predbacivao da smo brbljavci, teoretičari.

Drugi fakt, koji mi se u grijeh upisuje, jest da sam u petak Jukiću opet predbacivao, i da sam pljunuo pred njega, predbacio mu da je kukavica i teoretičar. Ni to ne stoji.

Sam Jukić iskazao je da se je sastao sa mnom, i da smo se porječkali glede Kovaczeva atentata. Ustanovljeno je, nadalje, da je Jukić meni rekao da ide kući i da sam ja njemu potvrdio da je to najbolje što može učiniti.

Ja nisam znao, niti znati mogao, a pogotovo nisam bio s njime u sporazumu, niti sam ga savjetovao da atentat dne 8. lipnja izvede.

U razlozima hoće osuda da dokaže moju krivnju nečim što se je dogodilo par mjeseci prije čina, a to je mojim sudjelovanjem kod pisanja brošure „Đački pokret“... Nikako ne može se uzeti dokazanim da sam ja tom brošuram počinio sukrivnju zločina potajnog umorstva...

Istina je da sam ja Jukiću u Maksimiru prigovorio što toliko brblja, ali baš radi toga jer nisam držao njegovu nakanu ozbiljnom, pa me je ljutilo da neprestano o tom atentatu govori, koga, kako sam ja mislio, ne kani izvesti. Nije istina da je ustanovljeno iskazom Cvijića i Bubića da sam na Zrinjvcu Jukiću predbacivao, nu da i jesam predbacivao, dovršeno je moje djelovanje bilo onaj čas kada je Jukić izjavio da ide kući i kad sam se s tom odlukom izjavio sporazumnim.«

Poslije svega što je rečeno postavlja se pitanje kakav je bio odnos Cesarčev prema izvršenom atentatu.

Cesarec je, nesumnjivo, u početku odobravao atentat, ali je zatim, vjerojatno pod utjecajem Vlad. Čerine, napustio tu misao, samo što se još uvijek kolebao jer je bio zahvaćen uzbudljivom psihozom vremena. Da je to tako, pokazuje jedno pismo koje je napisano nekoliko sati poslije atentata Vladimiru Čerini. U njemu je iznio svoj stav prema atentatoru i njegovu činu, te izrazio sve ono što ga je tištilo i mučilo, pak ću ga citirati u cjelini:

Mili moj Čerina!

Zgb., 8. VI 12.

Odvraćam Vam da su svi nasipi, koje je čovjek postavio da zaustavi rijeku, bili preslabi: jednostavno zato jer je izvor rijeke bio prevelik i sama rijeka prejaka, predivlja. Ja sam kolebao između Vas, n j e g a i sebe; uoči tog dana odvrćao sam ga od stvari, i on kao da je popustio. Drugi dan, u petak, izađem iz škole, čujem, vidim, razabirem... Slutnja...

Pa ipak, premda i ja opažam besmislicu tog čina po jednoj strani, ipak zato, po drugoj strani držim da je za našu omladinu potreban kult jednog Siczynskog, potrebno

nešto što će ih vezati u neku duševnu zajednicu kao jedan log, nešto zdravo, veliko, otporno i trajno. Ma kako stvar stajala, jedna stvar stoji, da je danom 8. lipnja 1912. Hrvatska stupila u Evropu; u tom stoji sadržina očajnog gesta koji se zbio u Zagrebu.

Generaciju koja se zvala sin zamjenjuje generacija koja se zove unuk; stvar je svih Vas, koji ostajete na slobodi, da te unuke izbrusite i očistite svih onih, još sinovskih oznaka, koje ih odalečuju od zajedničkog, zanosnog rada, od zajedničke, stvarnije borbe. Jukić je nadopunio Žerajića; na srpski hitac odazvao se hrvatski hitac — cilj je isti, tj. čovjek, inkarnacija čovjeka, koji ne misli s nama jednako. U tom faktu nadopunjavanja nalazim, za svoju osobu, najljepši refleks zajedničkih težnja našega dvoimenog naroda. Stvorimo hiljade Jukića i Žerajića, kultivirajmo ih, odgojimo ih da si podaju lijeve ruke u znak pomirbe, a desnom rukom neka pucaju — masa njih — pa će naše riječi biti čin, naša stvar svršena. Jukićev je čin preuranjen, ali je dobar poticaj nama svima. Naprijed, naprijed, naprijed!

Prešao sam možda u sanjarenje; oprostite, čas je odsudan, i to sve buni, uzrujava, strašno, vjerujte.

Jer u času kad Vam to pišem, (kad već velik broj zdravih omladinaca sjedi u zatvoru), u tom času znam da ću u onom času kad ćete Vi to čitati, sjedjeti već u zatvoru i ja. Moja matura je izgubljena i moj život mijenja svoj smjer. Prvo se tiče mojih roditelja, drugo se tiče mene samog.

Mili Vladimire, i to se jamačno moralo dogoditi, i to možda nosi dobro, jer sve na svijetu ima svoju dobru svrhu. Našim radom dignut ćete se Vi, osjećam to sve sad, upravo sad. Možda je to sve samo neka vrst sugestije, hipohondrije — što li! Bilo kako bilo!

Živite, radite i osvećujte se!»

Svojim držanjem na sudskoj raspravi Cesarec je ostavio snažan utisak. O tome je pisao dopisnik Supilova »Novog lista« u svojim izvještajima sa procesa; on je iznio kako je taj »malen, suhonjav, slabašan dječak, golobrad, blijed, te izgleda da mu je tek 14—15 godina« — »vanredno inteligentnim načinom pričao« o zbivanjima u doba komesarijata.

U dopisu se dalje kaže:

»Optuženik veli da su... burni događaji u Pešti proizveli na njega silan dojam... Kad je čitao kako su bacali iz sabora zastupnike... on je plakao, (a kad je) izašao iz kavane, briznuo je u plač. Cijeli dan je bio uzbuđen. Kad

je došla vijest o Kovaczevu atentatu, on je bio gotovo izvan sebe. U toj uzrujanosti govorio je sa drugovima o atentatu, te su svi govorili da su Mađari ljudi... Kasnije je došao Jukiću i rekao mu: Luka, najbolje je da otputuješ... Glede iskaza o ujedinenju sa Srbijom veli da je sudac kod pre slušanja silom htio uplesti Srbiju, pa ga je tako gnjavio da se je razljutio te je rekao: jest... Na pitanje drž. odvjetnika veli da je on odgovarao Jukića i pri tom morao prikrivati sebe.

Drž. odvjetnik: Što ste morali prikrivati?

Optuženik: Ta, za boga miloga, shvaćate li to da sam ja mlad čovjek, da imam srce, da me ovo što se događa ne pušta hladnim... Ja sam Jukiću govorio da se komesarijat neće srušiti silom, nego da će se štropoštati sam, i molio ga, neka ništa ne učini.

Drž. odvjetnik: Ali što ste prikrivali u sebi?

Optuženik: Za boga, vidim ja da u Hrvatskoj ne teče med.

Optuženi veli da je apsolutni protivnik anarhizma i zato ne može biti za atentate, jer ovi ne dovode do cilja. Ali za vrijeme štrajka bilo je takvo raspoloženje u Hrvatskoj, da je bio sporazuman sa atentatom. Onda se tome nitko nije mogao oteti.⁵⁵

Sudbeni stol u Zagrebu osudio je 12. VIII 1912. g. Luku Jukića na kaznu smrti vješanjem, jednog optuženog na 6 godina teške tamnice, pet njih — a među njima i A. Cesarca — na pet godina teške tamnice, a jednoga iz njihova kruga, koji se više od mjesec dana prije atentata nalazio u Osijeku, na šest mjeseci teške tamnice. Primijenio je vrlo oštre kazne kako bi se što više zastrašila hrvatska javnost. Vladimir Badalić, Dušan Narančić, Vatroslav Dolenc i Stjepan Galogaža bili su oslobođeni optužbe, ali su, prema saopćenju R. W. Seton-Watsona,⁵⁶ odmah poslije izlaska iz suda bili uhapšeni i sa stražarskom pratnjom istjerani iz Zagreba, na pet godina.

Presuda je posvuda izazvala veliko ogorčenje, pa je očito pod tim dojmom Stol sedmorice, vrhovna sudbena oblast, presudom od 25. X 1912 (br. I-1206-1912), snizio kaznu Romanu Horvatu na četiri godine teške tamnice, od dana proglašenja, Augustu Cesarcu, Đuri Cvijiću, Dragutinu Bublicu i Franji Neidhartu na tri godine, Kamilu Horvatinu na dvije godine, a odbio je priziv Josipa

Šarinića, koji je bio osuđen na šest mjeseci. »Temeljem previšnjega ovlaštenja« dosudio je Luki Jukiću kazan doživotne teške tamnice.

Atentat je naišao na snažan odjek u našoj i stranoj javnosti. Bio je to, kako su pisali 1927. g. Cesarec, Cvi-jić i Horvatin, »prvi revolucionarni istup predratne naše nacionalne omladine u njenoj borbi protiv uglavnom nacionalno ugnjetavajućeg a(ustro)-u(garskog) imperijalizma.«⁶⁷ On je izražavao nezadovoljstvo i ogorčenje koje je sve više izbijalo u našim krajevima, a naročito među omladinom.

U tamnici

Cesarec je bio uhapšen odmah poslije atentata, u kasno doba noći. Nalazio se u zatvoru Sudbenog stola u Zagrebu do kraja oktobra 1912. g.,⁶⁸ a poslije presude Kr. sudbenog stola sedmorice bio je upućen u kaznionicu u Mitrovici gdje je ostao otprilike do kraja februara 1914.

U jednom pismu, koje je u novembru 1912. pisao iz Mitrovice roditeljima, obavijestio ih je u kakvim prilikama živi u novoj sredini, a osvrnuo se i na posljednje sedmice provedene u zatvoru u Zagrebu. Kazao je da je u zadnje vrijeme »bio vrlo deprimiran, ali ipak ne očajan«. Na takvo raspoloženje je utjecalo njegovo nepovoljno zdravstveno stanje, a vjerojatno su mnogo pridonijeli i sukobi koje je imao s nekim drugovima optuženima za atentat na komesara Cuvaja; u pismu je izričito spomenuo sukob s Lukom Jukićem. Radilo se o idejnim razilaženjima koja su postojala i ranije, a sada su se, u zatvoru, još više zaoštrila. Refleksi oštih diskusija koje su među njima vođene razabiru se iz neobjavljenog romana »Krist i Juda«,⁶⁹ iz pjesme »Odziv« koju je spjevao 21. X 1912, a i neobjavljenu novelu »Glupani« (datiranu: 17 VII — 15. X 1912), koja prikazuje vrienje među omladinom u periodu pred atentat, napisao je iz potrebe da se kritički osvrne na izvjesne pojave. Kakvog su karaktera bile razlike može se razabrati i iz nekih sačuvanih zapisa iz zadnjih dana oktobra (24. X 1912), u kojima se naročito bavio pitanjem orijentacije omla-

dinskog pokreta. Cesarec je dobro uočio neke njegove nedosljednosti i maglovitosti, pa je na jednom mjestu istakao da je većina članova krivo shvatila svoju ulogu u društveno-političkom životu. Između ostaloga je zapisao kako je omladina došla »do toga da zove k sebi radništvo i seljaštvo, pa da će ga ona prvesti idejnoj svrsi«. A zatim je nastavio: »Moralo bi biti obratno, da ona uđe u njih i tako ih privede svrsi. No time se ona iz buržoaske grupe mijenja u socijalističku...«⁶⁰

Različito gledanje na ulogu omladine u javnom životu i na sadržaj njezine djelatnosti bilo je izvor suprotnosti koje su se javljale u diskusijama i međusobnim odnosima.

Kada je došao u Mitrovicu, Cesarec je »dobio samicu s asfaltom«, a malo zatim počeo je učiti košarački zanat. U navedenom pismu ovako je opisao prve dane u Mitrovici:

»... Šetnja nam je određena od 1—2 sata popodne, uokrug i u razmaku od nekoliko koraka — samo nas šestorica... Svima ovdje, s kojima sam došao u doticaj, dao (sam) do znanja, da me bole prsa. Četvrti dan sam počeo praviti (plesti, V. Z.) stolice, osmi dan ribati asfalt. Sobni zrak, prašina, vonj kible — eto to! Nije tu nered, štaviše, sve se ovdje neprestano čisti, opravlja, radi, ali to je zatvor, to je ropstvo, to je tovarište izdisanog zraka i taki moraš da udišeš 23 sata od 24 sata... Slučajno sam se jedanput prešao rukom preko lica, puno prišteva. Dne 5. XI išao sam da me fotografiraju... jedan stražar mi se nasmiješio, baš kao da se tome raduje: »Vi nećete izrobiti svoju kaznu.« — »Zašto?« — »Vi najgore izgledate od svih ostalih!«⁶¹

Međutim, nevolje robijaškog života nisu slomile borbenost mladoga Cesarca. Misao koju je izrekao junak jednog njegova romana nazvavši »zatvor čistilištem koje će osuđene pročistiti samo za još veću borbu« (Careva kraljevina, str. 15), temeljila se na onom što je sam Cesarec doživio i iskusio. On je ne samo hrabro podnosio težinu položaja u kojem se našao, već je razmišljao o borbi koju treba nastaviti poslije izlaska iz tamnice. Na to ukazuje, npr., »Pjesma djela i obećanja« koju je spjevao u zatvoru Sudbenog stola u Zagrebu 7. IX 1912, a posebno njezina treća strofa koja glasi:

Kroz vihor gnjeva, na poziv sile,
u dom svoj novi na ropsku radnju
pošli smo pjesmu otpjevav mladi,
zasad još prvu, ali nipošto zadnju.

U drugoj pjesmi («Nama»), koja je nastala pod istim okolnostima (20. IX 1912), Cesarec je izrazio svoj intimni lik ovim stihovima:

Ja mrzim mladost, što nalik je ženi
i ljubi tek mesnate ljude;
ja volim mladost, što vruća se pjeni
i ljubi ideju, ljubi ju plamno
— ljubavlju luđe.

Pjesmu »Roktaj«, napisanu 11. X 1912, završio je s izjavom da će i u budućnosti biti osvjetnik, a u tom tonu je ispjevao i pjesmu »Mi vama« (13. VII):

Ne tražimo mir, samoću.
Vi šapnuste: »Ipak valja
da kajete grijehe svoje!...«
Kajat ćemo i prekajat,
plamen naš je plamen masa:
skinut ćemo nebo s neba,
suho ćemo spalit granje,
s bukom divljom masa divljih
srušit ćemo trulo zdanje!

Kao i u gimnazijskim danima, tako je i u vremenu provedenom u zatvoru Cesarec ispoljio živu duhovnu radoznalost i ljubav prema literaturi. Želio je da što više čita. Istina, do djela koja su ga jače privlačila nije mogao doći, barem u prvom razdoblju boravka u Mitrovici. U jednom zapisu, uz koji je zabilježen datum (19. XI 1912), žalio se što mu je zabranjeno da dobija knjige od kuće, pa je zatim nastavio:

»Prema tome, čitat ću samo knjige „za umirivanje“. Ne znam kakve su to knjige. Ja već ne mogu biti miran. Svjestan sam da već nijesam dijete. Bilo bi podlo da sad ustupim. Znam da je naša narodna politika, kultura i život samo zato tako nisko pao jer su ljudi ustupali. Znam i to da ću život uložiti u narodnu borbu. I onda me pečali pomisao da ću u slobodu, u nar(odnu) borbu stupiti — glup. Jer što ću da čitam? Razmišljajući o tome — duševno bolujem. Narod ne treba glupana — glupana druge vrste!«

Izgleda, međutim, da su se prilike s vremenom ponesto izmijenile. Sačuvano je jedno pismo koje mu je uputila krajem 1913. najstarija sestra; u njem mu je javila da će mu poslati »sa pjesmama (Mihovila) Danka i (Koste) Abraševića«, koje je tražio, »još i novele pokojnog Nikole Vukojevića«, — djela socijalističkih pisaca. Pod dojmom vjerojatno prve vijesti o smrti Nikole Vukojevića Cesarec je na poleđini pisma zapisao: »Žao mi N(ikole) V(ukojevića), žaleći njegovu nedaću, žalim i svoju. Hrvatska ili ubija duševno ili tjelesno stvarajući ili zdrave glupake ili bolesne svoje najvrednije sinove.«⁶² A u pismu, na kojemu nije označen datum, majka mu je pisala: »Mili moj sinko! Tu ti šaljem knjige koje si zah-tjeval, samo Nelsonovu nismo nigdje mogli dobiti.«⁶³

Cijelo slobodno vrijeme Cesarec je posvećivao književnosti. Jedan od osuđenika u atentatu na bana Cuvaja, koji je sa Cesarcem bio u Mitrovici, kazao je u jednom članku: »Sudbina je htjela da dijelim s njime tamnovanje, i preko 18 mjeseci živjeli smo u istoj ćeliji mitrovačke tamnice. Cesarec je neprestano čitao i novac što bi ga zaradio pletenjem stolica davao je na knjige. I tamo je pokušao pisati, ali ga je smetala cenzura sada već pokojnoga popa Alačevića, i on se ograničio na studije. Upravitelj tamnice davao nam je i sve novije beogradske edicije, davao ih krišom, da se to ne bi doznalo...«⁶⁴ A na drugom mjestu je rekao: »Marljiv kao slobodan čovjek, Cesarec je u tamnici bio upravo odviše marljiv. Neprestano je studirao i pisao. Po čitave dane, zguren na slamarici, ležao je iznad raznih znanstvenih i umjetničkih djela.«⁶⁵

Od rukopisa nastalih u zatvoru podosta je sačuvano. Potrebno je spomenuti najprije dvije bilježnice različitih sastava, većinom pjesama; jedna bilježnica potječe iz Sudbenog stola u Zagrebu, a druga iz Mitrovice.⁶⁶ Uz veći broj priloga u stihu Cesarec je ostavio i nekoliko prozних radova (Glupani, Parip).⁶⁷ Pripovijetku *Glupani*, koja ima 40 strana teksta, pisao je u vremenu od 17. VII—15. X 1912. Za nju je kazao u jednom pismu da predstavlja »tromjesečni trud, utjehu patnje«, a prika-

zao je u njoj vatrene diskusije i uzbuđenja mladog pokoljenja. Toliko je unio osobnih činjenica iz života najbliže okoline, da je u prvom nacrtu zabilježio čak i puna prezimena nekih svojih drugova koji su bili umiješani u atentat protiv Cuvaja (K. Horvatin, npr.). Osjeća se da je upravo grozničavo želio da saopći ono što ga je tištilo, uznemirivalo i zanosilo, pa je i sam izjavio da ju je pisao brzo.

Ni u stihovima kao ni u proznim sastavima nije mnogo pažnje obraćao na formu u koju će zaodjenuti koncepciju. U njima je prkosno, pa i nervozno reagirao na savremena zbivanja i pojave iz najbližeg kruga, s prezirom govorio o malograđanskom banalnom življenju, a sa zanosom pjevao o novim borbama.

Fizički slab i krhak, iscrpen dnevnim radom i uslovima kažnjeničkog života, Cesarec je u toku tamnovanja teško obolio. Već na početku novembra 1912. g. njegovo zdravstveno stanje bilo je ozbiljno poremećeno. U svojim kratkim zapisima iz toga vremena zabilježio je, između ostaloga, i ovo: »... Nasmiješio sam se prisilno, nešto me presjeklo, pogledao sam se prilikom fotografiranja u zrcalo: sav žut, prištav, žut!... Dne 6. XI (1912): rano ujutro pljunuo sam; nešto sitno, žutocrveno plivalo je vodom; problijedio sam. Ja počinjem bacati krv! Malo-pomalo ginem. Ili možda vrlo brzo. Nekoliko puta dignuo sam pljuvaljku ispitujući pljuvačku. Vazda isto: sitno, žutocrveno — — krv!... 19. XI: Opazio sam vrlo karakterističnu sitnicu. Nehotice, same po sebi, misli se neprestano vrte oko smrti. Iz pročitane lektire dolaze mi na misao mračni, mrtvački citati. No ja moram da si sugeriram da sam zdrav... Premda... Već nekoliko dana bolujem duševno. Nijesam poludio. Ali čini mi se da pomalo postajem tup...«

Cesarec u tamnici nije duhovno podlegao. Unatoč nevoljama koje su ga pratile, sačuvao je borbenost i odlučnost volje. U pismu sestri, koje je napisao pred odlazak u Mitrovicu, između ostaloga je kazao: »Ti si moja sestra, i zato te volim. No ti si i žena. Pa kad budeš kao žena najbliža mojim idealima, patničkim i dalekim, tad

ću te dvostruko više voljeti: i kao sestru po krvi i kao sestru po ideji. Živi i ne moli! Traži! Samo to imam da Ti šapnem pred odlaskom u patnju, u licemjerstvo, u ropstvo.« On se ruga malograđanskom oportunistu i govori o potrebi neustrašive djelatnosti, pa u jednom nedatiranom zapisu iz tih dana piše: »Ljudi su pronašli planet i nazvali ga Croatia. Postoji dakle zemaljska i nadzemaljska Croatia, samo podzemne, što je najpotrebnije, još nema.«

Poslije kaznionice

Poslije gotovo dvije godine tamnice Cesarec je pušten uslovno na slobodu. Da je to moglo biti krajem februara 1914. g., može se zaključiti po sačuvanoj korespondenciji i po jednoj bilješci koja je pod naslovom »Iz tamnice u tamnicu« objavljena u časopisu »Vihor« 15. III 1914. U bilješci se kaže da su izašli »o v i h d a n a iz zatvora ortaci Luke Jukića: Cvijić, Cesarec i Bubić«, a u pismu upućenom sestri 15. IV 1916. Cesarec spominje »21 mjesec srijemskog života« očito misleći pri tom na vrijeme koje je proveo u zatvoru u Zagrebu i Mitrovici.

Povodom njihova dolaska »Vihor« je, nadalje, pisao: »Došavši u Zagreb... osjetili su svu mračnost okoline koja guši i sapinje. Oni su došli do uvjerenja da su iz jedne uske i male tamnice prešli samo u jednu veliku i prostranu tamnicu.«⁶⁸

Omladina doista nije mogla biti zadovoljna prilika-
ma u Hrvatskoj. Njezino nezadovoljstvo došlo je do vidnog izražaja u nekoliko pokušaja atentata na ugarske upravljače u Hrvatskoj, u sadržaju časopisa i listova što ih je tada izdavala (Vihor, Nova riječ, Zastava, Jugoslavija i dr.), a i na druge načine. U radikalnom i borbenom »Vihoru«, u kojem je prilično otvoreno istupala protiv austro-ugarske državne tvorevine, pisala je također, sarkastički često, o ljudima koji »nijesu sposobni za otpor i odbranu, već za ropsko skidanje šešira i sitno životarenje« (str. 31). Povodom smrti A. G. Matoša Ivo Andrić je s gorčinom isticao kako je »u Hrvatskoj saneno, ne-

veselo, do suza apatično«, i kako su »budni samo pjesnici i atentatori«. ⁶⁹

Kratko vrijeme poslije dolaska u Zagreb Cesarec je štampao u »Vihoru« (br. 4) manji, polemički članak *Šta je to*, koji je datiran: Zagreb, 11. IV 1914. Poslije toga nije se više javljao, ni ovdje ni u drugim omladinskim listovima; mogla je na to utjecati koliko činjenica što je uslovno pušten iz zatvora, toliko i neslaganje sa nacionalističkom orijentacijom koja je sve više prevladavala u krugu mladog, nekoć naprednjačkog naraštaja, pa je i Vl. Čerina, kao urednik istaknutog omladinskog časopisa »Vihor« (1914), podosta evoluirao ističući pretežno nacionalističke koncepcije.

U bilješki koju je objelodanio u »Vihoru« Cesarec je oštro reagirao protiv jednog napisa u nacionalističkom »Narodnom jedinstvu« (1914, br. 2). Smatrao je potrebnim da demantira tvrdnju o autorstvu članka »Nakon kaznionice« što je izašao u »Vihoru« (br. 3). A zatim je odlučnošću i borbenošću, koju je ispoljio i u prethodnom periodu, pisao: »Mi se ne damo porobljavati (ni u času) kada je to povoljno za čovjeka koji polemíše, a nepovoljno za čovjeka koji ne smije da polemíše. Ja onaj članak napisao nijesam, ali kad bih ga napisao, ja se ne bih bojao da to priznam...« (str. 77).

Cesarčevo zdravstveno stanje u toku tamnovanja bilo se jako pogoršalo. Kad je izašao iz zatvora, bio je teško obolio na plućima. »Vihor« je pisao da se kod Cesarca »lako može da pojavi rapidno djelovanje sušice« (br. 2, str. 38), a »Male novine« su javile čak kako je »u mitrovačkoj kaznioni, osvršujući dosuđenu kaznu, zadržao nemilu sušicu«. ⁷⁰ Slične obavijesti donijeli su i neki drugi listovi.

Kako bi se mogao liječiti u nekom liječilištu, zaposlio se gotovo odmah poslije izlaska iz kaznionice u »Malim novinama«. Radio je neko vrijeme kao korektor. ⁷¹ Zatim je upućen u sanatorij Brestovac, na Sljemenu kraj Zagreba. ⁷² Opisujući kasnije u romanu »Čuk u njenome duplju« (Vijenac, 1926) liječilište sušičavih bolesnika koje se nalazi visoko nad glavnim gradom, Cesarec je prika-

zao sredinu u kojoj je proveo nekoliko sedmica poslije povratka u Zagreb. Značajno je također da se i radnja odigrava otprilike u to vrijeme (u ljetnim danima devetstočetnaeste i u času predaje ultimatumu Srbiji).

U »Malim novinama« nije dugo bio namješten. U njima nije ostavio nikakva traga ni literarnoj ni publicističkoj saradnji. »Male novine« (1911—1918) nisu mu mogle biti bliske ni po načinu uređivanja ni po orijentaciji: obilovale su kriminalnom i senzacionalnom rubrikom, a svojim pisanjem izazvale su oštro reagiranje socijaldemokratske »Slobodne riječi«, koja je sredinom 1914. g. nazvala ovaj list »saradnikom frankovačke fukare«.72

Tjelesno slab i bolestan, Cesarec je bio oslobođen vojne obaveze na početku prvog svjetskog rata. U dopisnici svome zetu Viktoru Mladiću, koji je tada bio u vojsci u Sarajevu, pisao je 22. X 1914. iz Zagreba: »Ja uostalom još jedanput stojim pred tim neugodnim časom.«

U to vrijeme živio je u Zagrebu (Vlaška 16), a ponekad je boravio kod sestre Drage u selu Brckovljani (kotar dugoselski), kamo je češće svraćao i kasnije kada bi mu zaprijetila opasnost od policije (npr., 1919. g.). U Brckovljanima je proveo gotovo cio mart 1915.,73 u dopisnici, datiranoj 7. III 1915, pisao je sestri Štefi Mladić: »Ja sam se u Dragičinu baštu ukorijenio prvim časom, širok vidik, baš prikladno za rad. mjesto.« **Mnogo** je čitao i stalno radio na proširivanju naobrazbe, pa je sestru molio da posudi neke knjige iz Reclamove biblioteke i da u njegovoj biblioteci potraži Rodenbachovu »Das tote Brüge.«74

Doživljaji u vojsci Međutim, domalo je bio pozvan u vojsku i mobiliziran. U dopisnici svome zetu V. Mladiću pisao je 22. VII 1915. iz Zagreba: »Drugi mjesec idem na stavnju. Javit ću ti rezultat.« A rezultat je bio nepovoljan. 15. VI 1916. zabilježio je: »Danas je tačno pola godine kako sam obukao sivu odoru i posivio se kao suton.« Znači dakle da je postao austro-ugarski vojnik 15. XII 1915.75

Prvo razdoblje proveo je uglavnom u Slavonskom Brodu, a zatim je, na početku proljeća 1916, krajem marta, upućen u okupiranu Srbiju, i to u Kruševac. Na temelju obilne korespondencije iz tih dana i nekih književnih radova moguće je detaljnije prikazati pojedine momente iz njegova života u ovom periodu, njegove nedaće, težnje i raspoloženja. Naravno, u dopisnicama koje je pisao svojoj rodbini, a najviše svojoj sestri Štefi i njezinu mužu Viktoru Mladiću, često je morao uvijeno iznositi svoje misli, pa je i sam jednom upozorio sestru da pojedina mjesta u dopisnici mora sama dopuniti.

Prije odlaska u Srbiju Cesarec je mislio da će u Kruševcu raditi u kancelariji, pa je Viktoru Mladiću, koji je tada služio vojsku u Sarajevu, pisao 24. III 1916. iz Broda na Savi: »Dragi Viktoro, na polasku u Srbiju, u Kruševac za pisara, pozdravljam te s najbliže Ti stanice.« U Kruševac je stigao 25. III 1916, pa se odmah javio sestri Štefi: »Prispio sam danas tačno u 12 sati o podne ovamo nakon 13-satnog boravka u Beogradu. Još ne znam ništa u čemu će baš stajati moj ovdašnji posao...« Međutim, očekivanje da će raditi pisarski posao nije se ispunilo, pa ju je nekoliko dana kasnije, 30. III, obavijestio:

»Draga sestro, javljam Ti da ja već od prvoga dana nijesam ovdje u kancelariji, već pred kancelarijom; tome se nijesmo nadali u Zagrebu, niti ja, niti naši prijatelji u Trenkovoju ulici. Nastojim da se priviknem u službi ordonansa... Šta ćeš? Nema pomoći. Samo da su mi nervi malo mirniji... Nije još najgore...«

Drugog dana kao da je već nastojao ublažiti nepovoljnost prvih saopćenja i umiriti roditelje, pa je sestri pisao 31. III:

»Draga seko, glavno mi je sada da sam dobio više vremena za moj rad. Svaka 24 sata imam 12 sati službe, a onda opet 24 sata dienstfrei. Službu vršim i noću, svaku treću noć, ali to mi ne smeta; sjedim u kancelariji i čitam... Ovdje spavamo u sobi četvorica, prizemno, vrata na trg. Što više gledam, vidim da je i tako dobro. Sada sam vojnik, sobar, poštar i literat...«

Mnogo je otvorenije prikazao svoju situaciju bratu Rudolfu, koji je tada bio profesor u Krapini, pa je u dopisnici od 2. IV 1916. svoje življenje u novoj sredini usporedio s razdobljem provedenim u mitrovačkoj (srijemskoj) kaznionici, a o ljudima iz kruga okupatorske vojske, o onima ravnodušnim za patnje porobljenog naroda i nečovječnim — o kojima je na široj osnovi pisao u jednoj poslijeratnoj pripovijesti — govorio je kao o »tuđim dušama«. ^{75a}

Izgledalo je da će se krajem aprila njegov položaj ponešto popraviti. Međutim, prilike se nisu mnogo izmijenile; 26. IV javio je sestri kako njegov život »teče nadalje istim tokom«, a u dopisnici od 24. V 1916. ovako je opisao svoje dotadašnje službovanje:

»Draga sestro, uoči dvomjesečnice moga ovdašnjeg bo-
ravka hoću da Ti pošaljem mali popis svih mojih
zanimanja. Tri tjedna ordonans, trhonoša, poštar; pet
tjedana: pisar, manipulant, litograf, dolmeč i prevodilac za
njemački, kurir, pratilac tovara, ekspeditor; sada sam na
koncu i biljeter ovdašnjeg vojničkog bioskopa, a u izgledu
je da ću postati i tipkač, tj. befehlschreiber na mašini. U
pravom smislu: svuda i za sve — i ukoliko me to jače
učvršćuje na mom mjestu, to mi je teže sve to svladati.
Kao biljeter sam do 11 sati i dulje svaki dan u službi, a
osim toga dnevna služba od 8—1 i od 2 do — do, kako kazah,
u noć. Već sam zaboravio šta to znači studij, to mi je sada
previsoko voće. Ali odricanje je sve veće...« ⁷⁶

U društvu u kojem se morao kretati Cesarec se osje-
ćao usamljeno i nelagodno. To se djelomice može raz-
brati iz jednog proznog teksta s autobiografskom podlo-
gom u kojem se govori kako se glavni junak, mladi inte-
lektualac-vojnici, klonio većine pisara i s nepovjerenjem
se odnosio prema njima. Cesarec se u Kruševcu suočavao
s postupcima vojničke uprave koje nije mogao proma-
trati indiferentno. A on je, politički sumnjiv, vjerojatno
bio izložen strožem nadzoru. No ni vijesti koje su dola-
zile iz Hrvatske nisu bile za nj povoljne, pa je stoga u
dopisnici upućenoj svojoj sestri 28. V pisao: »Dakle se
Ti veseliš da se vratim u Zagreb? Istinu da Ti kažem,

ne čeka me mnogo dobro ni tamo . . . « To je ponovio i 15. VII: »Piše mi Rudolf da će Viktor u Zagreb. Meni se ne rači . . . «

Cesarec je u ovom momentu imao razloga da ne pomišlja na dolazak u Zagreb. Iz korespondencije koju je ostavio saznajemo da su njegova dva druga iz atentata na Cuvaja, Đuka Cvijić i Kamilo (Miljček) Horvatin, doživjela nove neugodnosti, pa je po svoj prilici smatrao da u Zagrebu ne bi mogao izbjeći njihovu sudbinu.^{76a}

No za osvjetljenje njegova raspoloženja u tim danima i njegova odnosa prema zbivanjima u okupiranoj zemlji naročito je karakteristično ono što je iznio u dopisnici od 15. VII. Događaj o kojemu u njoj vrlo kratko, ali s iskrenim uzbuđenjem govori, nesumnjivo je onaj koji je kasnije obradio u pripovijesti »Golgota osmorice«:

»Draga sestro . . . Ja sam još sav utučen od doživljaja, sasma gotovo unutarnjih, ovih dana, te nijesam sposoban da Ti mnogo pišem. Samo govorio bi(h) mnogo, mnogo bi(h) govorio — ušima koje čuju . . . «

Svoj nemir je uspijevao ponekad da potisne, ali je, poslije kraćeg ili dužeg vremena, ponovno izbijalo nezadovoljstvo. U dopisnici iz Niša pisao je 4. V 1916. svojoj sestri: »Od jučer sam u poslu ovdje. Sutra poslije podne odlazim. Radujući se i pateći brektim od nade u bolje. Živim u uspomenama i u nadama. Inače sam sasma smiren, u potpuno protivnom raspoloženju nego pred tri sedmice . . . « A malo zatim, 15. V, dao je ova intimna saopćenja:

»Draga sestro, polovica maja već, koliko ljepote je prošlo i prolazi kraj mene, a da je nijesam okušao! Sjedeći za stolom čitave dane, ja u staklu od poluotvorena prozora šecem po odrazu plavoga brda što leži sjeverno od Kruševca i penjem se po zelenim krošnjama što se odrazuju iz susjednih vrtova. Sjedeći za stolom kao beamter, ja živim u uobrazilji da sjedim u krošnji kao — kao! Popunjuj uvjek moje karte s onim što nijesam kazao! Ljudi srećnijeg kova no ja živjeli bi u mom položaju naj srećnijim životom. Treba izdržati. Još je dobro kad ti je lineal — sablja . . . «

Cesarec je, dakle, prvih mjeseci morao obavljati različite i mnoge poslove. Međutim, fizičke teškoće nisu bile glavni uzrok što su u dopisivanju dolazila toliko do izražaja nemirna i nezadovoljna raspoloženja, jer se pri kraju juna nalazio u nešto povoljnijem položaju. O tome je pisao i sestri 15. VI: »... Inače se osjećam bolje, riješen sam službe u kinu, danas preuzimam pisanje befela na stroju...«, a i hranu je dobivao neko vrijeme u oficirskoj menaži.

U dopisnici od 19. IX obavijestio je sestru o izvjesnim promjenama, pa je, između ostaloga, kazao: »... Ja ovdje štepam na mašini svakojaka slova i brojke. To je od sveg službenog posla još najinteresantnije. Ovih dana bit će stavnja; ako me neće moći da zadrže ovdje, onda ću sukljati kaderu da se ponovi januar i februar... Primio sam novac. Vrlo mi je dobro došao. Jer više se ne mezetim kao prije...«

Rezultat liječničke komisije bio je povoljan, pa je o tome detaljnije pisao sestri u pismu od 13. X.^{76b}

Pri kraju 1916, 29. XI obavijestio je majku o mogućnosti da dobije dopust: »... Nadam se, obećano mi je, a i jedva čekam da se malo razlijevano prošećem, probrb-ljam — i pokažem našem starom kao njegov kolega. Jer od 21. o. m. postadoh pravim, nepatvorenim kaplarom, velika čast!...« O tome je pisao 17. XII 1916. i svome zetu: »... Ja ću ovih dana kući na dopust 18 dana. Bit ću nešto u Zagrebu, nešto u Božjakovini, znaš da svima treba ugoditi...« I zatim u šaljivom tonu o svom vojničkom činu: »Ja sam opet malo uštinuo zmaja za rep i oteo mu treću zvezdu. Što ćeš? Da se do toga dođe, potrebno je iskustvo...« A poslije povratka sa dopusta javio se 1. II 1917. majci: »Mili moji, vožnja se dovršila jučer ujutro i bila je topla... Stanku sam zaboravio kazati da izruči knjige koje bi Horvatin zatražio. Inače neka pazi da se ne gube kamo u nepovrat. Najbolje neka ih popiše kad će imati vremena.«

Kao što se moglo razabrati iz navedenih citata, Cesarec u svome dopisivanju nije iznosio samo činjenice o poslu i dužnostima, već je uzgredno kazivao i o intimnim

doživljajima, pa je o njima, ponešto maglovito, pisao i u dopisnici od 18. IV 1917. svojoj sestri:

»Mila sejo, Ti u Bjelovar, pa već uzdišeš za Zagrebom, a što bih ja? Tek ispitavši do dna svoju savjest, ja više nigdje ne mogu naći mira. Strašna je to spoznaja: u gomili biti sam i u samoći biti gomila. Sjedim na dvije stolice i obadvije se razmiču. Priznajem, htio bih da se smirim, da nadem svoje zavjetarje, i kad bi mi bilo moguće da se s Tobom prošećem oko Cmroka, povjerio bih Ti se kao brat, ali bi Ti morala biti pametna sestra. Vjeruješ li da Ti pišem istinu? Ništa nije tako čudno kao utuvljivati sebi istine pod laž i laži pod istine. Ali Ti si žena, Ti si to već proživjela, na svoj način. Moji načini su moje prokletstvo...«

Nekoliko uspomena i dojmova iz tog razdoblja iznio je također M. Krleža u knjizi »Davni dani« (Zagreb, 1956). Spominjući Cesarca pod imenom Kornelije, a i Guta, govorio je o Kruševcu i K.u.K. Kreiskomandi, Titularzugführeru i Silvestrovu godine 1917. u Zagrebu. Dajući portret svoga druga, na jednom mjestu ga je ovako karakterizirao: »Sitno, dječje, erazmovsko tijelo, u potpunom protuslovlju s fanatičnom bujicom usmjerenene volje, strogo određene, jednomjerne: ovako ili nikako... Prkosan, nepovodljiv, samostalan, u anarhoidividualnom smislu nepokoran, melanholičan, racionalan i fanatičan... Od mnogih knjiga Kropotkinova o uzajamnoj pomoći kod životinja deklarativno mu je najbliža...« Pored ovih crta, koje više-manje upotpunjuju bitna svojstva lika, prikaz sadrži i neke druge komponente koje ponešto odudaraju od već datih karakteristika.⁷⁷

Za cijelo vrijeme boravka u Kruševcu Cesarec je pokazivao živo zanimanje za literaturu. U dopisivanju se često obraćao roditeljima s molbom da mu pošalju ili spremne pojedine knjige. Navodio je djela iz raznih oblasti i raznih literatura. U korespondenciji koja potječe iz 1916. najčešće je tražio knjige koje su objavljene na njemačkom jeziku (A. Holz: Buch der Zeit, Otto Weininger: Geschlecht und Character, Kralj Lear, Euripidova Hekuba i dr. u izdanju Reclam), ali je, mada rjeđe, posezao također za knjigama štampanim na drugim jezicima kojima je, očito, slabije vladao, pa u tom spisku naslova

nailazimo, između ostaloga, na Francusku antologiju pjesama, na G. Carduccija: Odi barbare, na prozu Skitalca: Les razgoralsja, i dr.^{77a}

Ovih podataka ima mnogo manje u dopisnicama iz 1917—1918, ali je nesumnjivo da se u tim danima, kada je imao više slobodna vremena, još jače bavio literaturom. Karakteristično je da je u dopisnici od 17. I. 1918 molio da mu pošalju »ruski rečnik koji je kod Rudolfa«.

U to vrijeme, u januaru 1918, nalazio se u bolnici. O tome je najprije, 17. I, pisao sestri Štefi: »Draga sestro, javljam Ti se iz spitalja. Nešto sam malo obolio...«, a 1. IV ju je obavijestio da će doskora izaći: »Još ove nedjelje bit ću pušten iz bolnice i vraćam se krajskomandi. Ne znam što je bolje. Najbolje bi bilo, Ti već znaš što...« U bolnici je proveo oko 3 mjeseca.

Zadnje obavijesti u sačuvanoj korespondenciji potječu iz kraja septembra 1918. U dopisnici, datiranoj 29. IX 1918, Cesarec je vrlo kratak: »Do skorog viđenja. Ne brinite za mene ništa.«⁷⁸ A malo zatim, izgleda početkom novembra, vratio se u Zagreb, tako da je već od sredine novembra stanovao u Novoj Vesi 70 gdje je, s prekidi- ma zbog bježanja pred policijom i putovanja u inostranstvo, u skromnoj sobici proživio oko 8 godina (1918—1926).⁷⁹

Ove činjenice o životu, date na osnovu korespondencije, potrebno je upotpuniti i proširiti doživljajima i dojmovima koje je Cesarec kasnije iznio u nekim svojim književnim radovima; u njima je mogao otvorenije progovoriti negoli na cenzuriranim vojničkim kartama.

Objavio je dvije pripovijetke koje se odnose na razdoblje provedeno u Srbiji i autobiografskog su karaktera (»Pravednikova dvojaka mjera« i »Golgota osmorice«); u njima se iza glavnog lica krije u stvari A. Cesarec.

Pripovijetku »Pravednikova dvojaka mjera« (1927) ovako je započeo:

»Kao vojnik Ilija Koren pošao je u okupiranu Srbiju najviše po svojoj vlastitoj želji, da tu zemlju, u kojoj je tada još gledao naš Pijemont, pročuti, s njome se

saživi i, uprkos odori koju je morao da nosi, bude prijateljski svjedok njenih iskušenja, njene Golgote.«

A da je Cesarec doista bio »prijateljski svjedok« koji je saosjećao sa stradanjima naroda, mrzio osvajače i teško svladavao u sebi bol, ogorčenje i prosvjed, pokazao je i u korespondenciji, a progovorio je o tome na široj osnovici u pripovijesti »Golgota osmorice« (1928). Opisujući u njoj vješanje osmorice »srbijskih seljaka i građana«, iskreno je izrazio svoje intimno uzbuđenje i negodovanje. Zadržavajući se na proživljavanjima Ilije Korena, iznio je kako je Koren bio toliko potresen činom da je najprije samo »zurio kao ravnodušno u osam leševa koji su visjeli na osam vješala... No u tome osjećaju bilo je ipak najmanje ravnodušnosti ili je nije uopće bilo. To je bila samo prenapetost sapatnje, koja je ukočila, upravo zaledila u njemu sve tako da već nije mogao osjećati ništa, te su misli samo lutale u njemu kao da je hipnotiziran«. ⁸⁰ A zatim, našavši se sam i došavši k sebi — »tek sada se kod Ilije dogodilo ono što se nije moglo ni smjelo dogoditi dosad. Sve ono što je sapinjao i u sebi svladavao sad je gruhnulo iz njega neodoljivo: lupio je glavom o sto i mučno zaridao«. ⁸⁰

Cesarec se, nesumnjivo, nije nehajno odnosio prema sredini u koju je došao, pa je za boravka u Kruševcu uspostavio neka bliža poznanstva i prijateljstva. Jedan biograf je naveo da je tada »stupio u dodir sa (tamošnjom) naprednom omladinom«, o čemu, na žalost, postoje oskudni podaci. ⁸¹ Svakako je karakteristično da je pjesmu »Aviatica Ikara svih vekova«, koja je izašla u zbirci »Stihovi« (1919), objavio s ovom posvetom: »Mom bratu po duši, Đoki Miličeviću, Kruševac«.

No, tu se već naziru bitni motivi njegova saosjećanja i reagiranja na događaje koji su malo prije spomenuti: od važnosti je, svakako, momenat da se radilo o tragici bratskog naroda, ali se pri tom ne može mimoći činjenica da se i ta tragika u svojoj jezgri temeljila na povredi onog humanog i ljudskog u društvu.

Taj humano-socijalni elemenat koji je bio stalno prisutan kod Cesarca, i koji je obuhvaćao također pojam nacionalne slobode, u toku ratnih dana postao je još dominantniji, tako da su tragovi nacionalne romantike, ukoliko ih je i bilo u prvoj fazi, a pod utjecajem predratne nacionalističke atmosfere među omladinom, sada potpuno prevladani. O tome je ponešto rekao Cesarec i u pripovijesti »Pravednikova dvojaka mjera«. Prikazujući u njoj držanje jednog dijela građanstva pod okupacijom, iznio je kako je vrijeme donijelo Korenu »dovoljna iskustva o onima koji su u sjenci Austrijanaca srpstvo podredili blagu zemaljskom... i o onima koji su uzdizali srpsko do religije. Tako su u njemu već i zbog toga otpali oni ostaci nacionalizma koji su mu nekoć smetali...«⁸²

Povratak u Zagreb O svojim doživljajima na povratku u Zagreb Cesarec je pisao u pripovijesti »Na posljednim tračnicama«, objavljenoj u »Plamenu« (1919. g., br. 7, 8, 9). Opisao je u njoj situaciju iz zadnjih mjeseci 1918. g. kada se rušilo austro-ugarsko carstvo, sve jače izbijali nemiri, pa i pljačke, vojnici se vraćali svojim kućama, grozničava iščekivanja obuzimala ljude, širila se krilatica o slobodi, a u mnogim dušama prevladavalo je osjećanje više nego svijest da se oslobođenje ne može zamisliti bez radikalnih socijalnih mjera, bez rušenja svega onoga što je činilo osnovicu dotadašnjeg društvenog uređenja. Pozdravljajući plamen revolucije koji se posvuda širi — »kao navještaj novoga crvenoga jutra«, glavni junak pripovijesti, Ilija Koren, ističe na jednom mjestu kako je i sam, kao »jedan od prvih udario trnokopom u trulu zgradu koja je eto konačno pala«. Međutim, već u prvim danima nove države, još u vrijeme kad je tuđinsku vlast zamijenila domaća Narodna garda, upravo na prvim koracima u Zagrebu, vraćajući se iz Srbije gdje je nekoliko godina proveo kao vojnik, doživio je nova poniženja. Zatvoren je u redarstvenu ćeliju, »običnu, sivu redarstvenu ćeliju, s daskama na rešetkastim prozorima kao sa škrgama,

s gvozdenim krevetima, prikovanima o duvar...« A — »eto, tu u ovoj istoj ćeliji on je pred šest i po godina zatvorio dane svoje mladosti u mrtvački sanduk tamnice, hotеći da utuče sablast demonsku, vampirsku i zadržuje je u njezinom ljudožderskom pohodu. Pa ništa. Survala ga je, ali nije upropastila. Stisnula ga je u razmjere tamničke ćelije, bijelog mrtvačkog sanduka, ali postigla je samo to da je on time dobio otpornost plina začepljena u boci i rasprsnjiva na prvi dodir sunčane toplote slabode« (Za novim putem, Zagreb, 1926, str. 46—47).

Nema sumnje da su u toj pripovijesti, u liku Korena, ispričani momenti iz Cesarčeve biografije. Cesarec nije u njoj iznio samo važnije pojedinosti iz svoga života (npr., službovanje u Srbiji, trogodišnje vojno razdoblje, tamnovanje u mladosti koje je započelo upravo »šest i po godina« prije događaja iz kraja 1918, itd.), već i mnoge sitne detalje (kao npr. podatak o starom pisačem stroju o kojem je više puta govorio u svojoj korespondenciji). Zbog toga se može primijeniti na Cesarca i ono što je rečeno o Korenovu »dvoonedjeljnom povlačenju iz Srbije«, odlasku na novu dužnost u Slavoniju (Đakovo), dolasku u Vinkovce i zadržavanju zbog uzbuđljivog razvoja događaja, o daljem putovanju preko Slavenskog Broda, Kapele Batrine, Siska u Zagreb s vojnicima koji su napustili svoje jedinice, o neugodnostima pri susretu s mađarskim vojnicima, a zatim s Narodnom stražom, itd.

L. Žimbek je naveo u jednom članku da je Cesarec bio »u Sisku uhapšen od Narodnog vijeća«. ⁸³ Ne znam iz kojeg je izvora uzet podatak i koliko je pouzdan. Međutim, H. Čengiћ, zet A. Cesarca, tvrdio je da se to dogodilo u Zagrebu. »Nije mogao ni naslutiti — pisao je H. Čengiћ — da će ga prvi koraci kroz zagrebačke ulice odvesti u zatvor.« ⁸¹ A polazeći od književnog djela, dolazimo do istog zaključka. ⁸⁴

U godinama 1914—1918, tj. od izlaska iz zatvora do kraja prvog svjetskog rata, Cesarec je štampao jedino spomenuti kraći polemički članak (1914), ali je ostavio u rukopisu veći broj priloga u stihu i prozi. L. Žimbek je obavijestio da je našao pripovijest *Duh utrobe*, koja

je napisana 1915, a uz to »podosta pjesama«, ciklus novela i roman *Bijeli lutalac* (1917), radove koji su uglavnom nastali u Kruševcu. Nesumnjivo je da i neke pjesme iz zbirke »Stihovi« (1919) potječu iz toga razdoblja. Pisane jednim dijelom pod dojmom društveno-političkih promjena koje su izvršene na Istoku oktobarskom revolucijom, i onog revolucionarnog gibanja što se sve više širilo na Zapadu pri kraju rata, one u isto vrijeme osvijetljuju odnos Cesarečev prema tim zbivanjima.

U pjesmi »Lomača na Zapisu« (brdo povrh Kruševca) Cesarec je pjevao:

Rumeni je zapad ko zastava pobune,
koju je sunce, Ormuzd prastari, istkalo iz etera
i zakačilo o granice našeg vidika
ko crven i krvav znak dozivnog klika,
da ga sledimo,
da pod barjak se borbe sprot Ahrimana mračnog sjatimo
i s odlukom se smionom pobratimo
da pobedimo!

.

Tom simboličkom barjaku borbe, koji je zanosno pozdravio i prihvatio još za boravka u Kruševcu, Cesarec će privrženo i bez kolebanja služiti u burnim godinama koje su slijedile.

U RAZDOBLJU IZMEĐU DVA RATA

U prvim poslijeratnim godinama (1919—1920) Događaji koji su prethodili slomu Austro-Ugarske i stvaranju države Srba, Hrvata i Slovenaca pokazali su da široki narodni slojevi poslije rušenja dvojne monarhije očekuju i traže radikalno rješavanje društvenih pitanja. Međutim, Jugoslavija koja je nastala poslije prvog svjetskog rata, u atmosferi revolucionarnih pokreta, krenula je, kod vodstvom srpske buržoazije, reakcionarnim putem. Suočivši se s revolucionarnim gibanjem u redovima radnih ljudi koji su se nalazili pod snažnim dojmom promjena izvršenih oktobarskom revolucijom, nova vlast je poduzimala mjere kako bi sloмила i onemogućila borbene snage. Suzbijala je progresivne pokrete i zabranjivala njihovu štampu. Služila se lažnim izjavama raznih agenata kako bi dovela na optuženičku klupu istaknutije osobe (npr., Diamantstein-afera u Zagrebu), vršila je vojne pripreme protiv socijalnih revolucija u Rusiji i susjednoj Mađarskoj. Učestala su hapšenja i progoni, a sve se to događalo — »u prvoj godini slobode«.⁶⁵

Ekonomska i politička situacija u zemlji tražila je brzo okupljanje razjedinjenih radničkih pokreta kako bi se mogli, organizirani u jedinstvenoj partiji, suprotstaviti pripremljenim planovima buržoazije za napad na proletarijat i voditi borbu za ostvarenje svojih političkih i ekonomskih ciljeva. U tom periodu raspoloženje u narodu bilo je vrlo borbeno, a nezadovoljstvo koje je izražavao radnički i seljački svijet očitovalo se u raznim demonstracijama, štrajkovima (npr., generalni

štrajk u julu 1919) i drugim pothvatima; zbog toga se nosioci vlasti nisu tada još usudili odlučnije nastupiti.

Kongres ujedinjenja, sazvan u Beogradu pri kraju aprila 1919 (21—23. IV), okupio je predstavnike socijalističkih i socijaldemokratskih stranaka koji su stvorili jedinstvenu partiju pod nazivom Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista). Ističući, u zaključcima, potrebu grupiranja »u jedan ekonomsko-politički pokret, jer se samo tako može odbraniti od punog klasnog porobljavanja«, Kongres je osudio držanje tzv. ministerialista i izjasnio se za stupanje u III komunističku internacionalu — »sa onim radničkim partijama koje stoje na temelju nepomirljive i nekompromisne klasne borbe proletarijata s ciljem: da se uništi kapitalizam i ostvari komunističko društvo«. ⁸⁶

Mada su zaključci na Kongresu donijeti jednodušno, ubrzo se pokazalo da u krugu partije, stvorene ujedinjenjem raznih socijalističkih i socijaldemokratskih pokreta i grupa, nema jedinstvenog gledanja. Ove slabosti, a uz njih i »nepravilan stav u tako važnim pitanjima kao što je nacionalno i seljačko«, očitovale su se sve više u razdoblju između dvaju kongresa, ⁸⁷ pa su do naročitog izražaja došle na Kongresu vukovarskom, koji je održan 20—25. VI 1920. Kongresu su prethodili veliki uspjesi na općinskim izborima u Hrvatskoj i Sloveniji (u aprilu 1920), ali i slom generalnog štrajka željezničara (15—29. IV 1920) te poraz revolucionarnog pokreta u nekim susjednim zemljama (npr., u Mađarskoj 1. VIII 1919). Ovi nepovoljni događaji iz unutrašnjeg i međunarodnog života utjecali su na daljnje držanje onog kruga ljudi iz vodstva socijaldemokratskih partija koji su pošli za razvojem događaja u poslijeratnoj revolucionarnoj atmosferi, ali su ubrzo ispoljili svoju pravu fizionomiju čim su nadošle teškoće.

Općinski izbori, koji su zatim održani u Srbiji i Makedoniji (22. augusta 1920), pa izbori za Ustavotvornu skupštinu (28. XI 1920), pokazali su da pritisak vlasti nije uspio zastrašiti narod i oslabiti njegove simpatije za Komunističku partiju. Međutim, neodlučnost vodstva u

nizu situacija, kao što je držanje povodom proslave Prvog maja 1920, pa poslije općinskih izbora u Beogradu, a zatim ishod štrajka željezničara u aprilu 1920, — ovi i slični momenti,⁸⁸ koji su se odigrali u situaciji revolucionarnog raspoloženja u narodu, ispoljenog u nizu prilika, pridonijeli su da se buržoazija odlučila da poduzme odlučne mjere protiv proletarijata, pa je 29. XII 1920. objavila »Obznanu« kojom je bila zabranjena svaka komunistička djelatnost, zatvorene organizacije, obustavljeno izlaženje listova.

Vlast je primjenjivala metode kojima je nastojala zastrašiti, uništiti, zgaziti protivnike, pa je znatan broj onih koji nisu bili tješnje povezani s radničkim pokretom uzmakao pred progonima, povukao se ili se pasivizirao.

Nastalo je vrijeme — kako je pisala »Borba« 1922. g. — kada se »revolucionarna plima stižala, i sad je sve na prolaznoj oseci.«⁸⁹

Radeći u ovom periodu kao publicist i književnik, A. Cesarec je bio intenzivno zaokupljen savremenim zbivanjima, kretanjem tadašnjeg društveno-političkog života, a naročitu je pažnju posvetio strujanjima u krugu radničkog pokreta. Predratni nacionalni revolucionar koji je u svojoj djelatnosti polazio od socijalističkog pogleda na društvo, on je u razdoblju poslije prvog svjetskog rata nastavio borbenim putem, samo što je sada u sadržaj svoje aktivnosti unio neke nove elemente koji su logično slijedili iz razvoja događaja.

Jugoslavija je bila stvorena, ali pravo nacionalno oslobođenje nije ostvareno. Jugoslavenski narodi su zbacili auto-ugarsko ropstvo, ali se nisu riješili kolonijalnih političko-ekonomskih odnosa. Revolucionarna gibanja su izražavala stvarne težnje narodnih slojeva, a nova država je postala bedem buržoazije za njezine napadaje na radničku klasu. Oktobarska revolucija je zanosila i oduševljavala radne ljude, a jugoslavenske su vlasti protiv nje ustale i pripremale se da se vojskom suprotstave revolucijama u Rusiji i Mađarskoj.

Takvim razvojem prilika u zemlji Cesarec je bio vrlo nezadovoljan. Kada se, malo poslije izlaska iz vojske, u

toku 1919—1920. počeo ponovo javljati u štampi (u časopisu »Plamen« i listovima »Istina«, »Nova istina« i »Svijet«), smjelo i sa žarom je branio težnje proletarijata i tekovine sovjetskog Oktobra, a oštroj kritici podvrgao postupke nove vlasti u našim krajevima. Ogorčen na politiku građanske klase u ranijem razdoblju, on je sa još više ogorčenja govorio o njezinu djelovanju u novoj situaciji i o metodama kojima se služila. Znao je, a sada se, eto, poslije ujedinjenja ponovo uvjerio, da ta klasa nije sposobna ni voljna da ispuni velike nade i očekivanja što su sa slomom Austro-Ugarske obuzimala ljude. Objavljujući u »Plamenu« članak *Dve orijentacije* (1919, 15. II), Cesarec je s prijekorom i kritički isticao da se društvena baza nove države ne razlikuje mnogo od austro-ugarske, pa da se »stari sukob građanstva i naroda javio u... potenciranom obliku«.⁹⁰

»Došli smo na kapiju nove države i nadamo se ući u svetle hramove sreće — pisao je u istom članku. — Ali nas na ulazu zaustavljaju čudni i mračni vratari... Mesto hrama sreće — opet crkve, kasarne, smetišta... I nigdje nikakvog traga da se to sve misli srušiti, spaliti i počistiti vatrenim štrcaljkama Istine. Ko je to na kapiji i ko to uređuje novu državu?... Crna realnost naša: jugoslavenska građanska klasa... I ništa drugo nisu oni do nastavak onih famoznih dvaju osiguravajućih društava, koja su konzervirala mrtvace na ledu, samo da ih održe do izvesnog roka, pa onda samima sebi da isplate osigurninu. Šta to znači spoljašnje političko oslobođenje iz austrijske tamnice ako socijalno životarenje još uvek onemogućava unutarne duševno oslobađanje... To znači urezati novu obmanu u mekani vosak narodnih nada.«⁹⁰

Kako je Cesarec gledao na novu zajednicu južnoslavenskih naroda, iznio je u više prilika, a naročito u nekoliko članaka o nacionalnom pitanju (Borba, 1923, br. 30—33). U njima je polazio od gledišta da »ujedinjenje (naših) naroda i Jugoslavija kao država znači progres«, da je to ipak početak nove etape »spram vremena, kad je nad našom buržoazijom, proletarijatom i uopće narodom vladao austro-ugarski, odnosno (na Srbiju uticajući) ruski imperijalizam«, ali da »progres ne znači ova-

kova država kakova ona jest... ovakovo ujedinjenje, kakovo se ono hoće provesti danas.«⁹¹

A kada je u jednom osvrtu prikazao sve ono što se događalo od Ujedinjenja do 1923. g., pa kada je analizirao petogodišnju vladavinu velikosrpske buržoazije, Cesarec je s uzbuđenjem konstatirao da je Jugoslavija postala »omražena kula reakcije« i da je bilans vladanja očajno pasivan: »Jugoslavija, san najboljih umova, posljednja misao i utjeha martira pod vješalima, plod krvi prolivene iz tjelesa hiljada — što je to, gdje je? Gdje su ruže za vijenac naraštaju koji se za nju borio i doživio je? Vidljivo je samo trnje, vidljiv je golgotski vijenac, ispletan od nasilja, pljačke, patnje i nepravde.«⁹²

Cesarec se nalazio pod jakim dojmom revolucionarnih gibanja što su izbijala pri kraju prvog svjetskog rata, a naročito je snažno doživljavao socijalnu revoluciju u Rusiji. Istina, podataka nije ostavio mnogo iz zadnje godine kada je kao vojnik služio u Kruševcu. Tada on javno nije istupao niti je mogao. Međutim, za osvjetljenje njegovih raspoloženja mogu djelomice poslužiti, uz neke rukopise, pjesme iz zbirke »Stihovi« (1919) koje su, izgleda, velikim dijelom nastale u tom periodu, a karakterističan je također momenat da se on počeo sada zanimati za ruski jezik, pa je u dopisnici koju je uputio roditeljima 17. I 1918. molio da mu pošalju ruski rječnik. Još više mogu pridonijeti upoznavanju s njegovim držanjem i odnosom prema događajima na Istoku ona književna prozna djela koja polaze od autobiografske građe i obrađuju autobiografske doživljaje, a na prvom mjestu roman »Bjegunci«. Prikazujući Iliju Korena u situaciji nakon prevrata u Rusiji i opisujući njegova intimna previranja i protivrječja koja je ubrzo prevladao, Cesarec je ocrtao proces koji je vjerojatno sam proživio. No svakako je najpouzdaniji tumač njegove orijentacije publicistička proza iz prvih poratnih godina.

U člancima koje je tada objavljivao većinom se bavio temom o značenju Velikog oktobra i s oduševljenjem govorio o revolucionarnim promjenama koje su nastale na Istoku. Pišući o tome u jednom napisu koji potječe iz

početka 1919, on je isticao kako su ljudi Rusije u tadašnji »evropski i balkanski kaos, u ove isparine krvi i vonjeve mrtavštine, u ove očaje i rezignacije, u ove vrtiloge skepse i frivolnosti bacili svetle i tople, životodajne mlazove borbenog optimizma«. A zatim je nastavio:

»Da nije bilo Rusije i da nije bilo ideje sposobne za likvidaciju bestijaliteta čovečjeg, tvrdim da bi danas čitava Evropa zapala u crne virove indiferentizma i pesimizma, koje ni najtrikolornije svetlo svih nacionalnih pobeda ne bi moglo trajno ozariti i prosjati: (*O bledome gospodinu tipu, Plamen, 1919*).⁹³

Reagirajući pak na negativan odnos malograđanskog svijeta prema svemu što je novo i napredno — pa tako i prema revolucionarnoj situaciji u Rusiji, Cesarec je u članku *Boljševizam i kultura*, koji je objavio u »Novoj istini« u drugoj polovici 1919, kazao i ovo:

»Naš malograđanin ne vidi u ruskoj revoluciji ništa drugoga osim potoka krvi, šume vješala, množinu suvišnog ubijanja i grozota, otimačina i uništavanja. Vidi samo drastičnost, negativnost, ne shvaća veličajnost cjeline i hotimično zatvara oči pred djelotvornim i pozitivnim tvorevinama ruske revolucije. Ponavlja se tu staro historičko iskustvo o neshvaćanju veličine časa, slično kao što ne shvaćamo veličinu planine dok smo na njoj. Velika francuska revolucija, u jednoj od svojih faza krvavija i okrutnija od ruske revolucije, ne pobuđuje više kod malograđanina grozu, pa francuski i ostali građani slave oduševljeno godišnjicu osvojenja Bastilje... Ne shvaćaju da smo već danas dužnicima ruske revolucije... Svako revolucionarno osvajanje vlasti jest krvavo i puno grozota. Čovjek sam, koji duboko i tvrdo vjeruje u napredak čovječanstva udobromu i vjeruje da će doći jedared doba kad se odnošaji u ljudskom društvu neće više rješavati nasilnim sredstvima, ali djetinjski je utopista tko misli da je to doba danas tu. Ta vidimo da se niko dobivene vlasti ne odriče dobrovoljno. Vidimo dalje da krutost revolucije ne određuje toliko strast revoltirajuće većine, koliko žilavost manjine koja brani svoja privilegija.«⁹⁴

Cesarec je sa mnogo simpatija govorio o nizu ličnosti iz novije historije koje su se neustrašivo borile za pobjedu socijalističke misli (Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, npr.), a naročito se zadržao na Lenjinu i njegovu

djelu. S puno borbenog optimizma i zanosnih izjava pisao je o njegovu pothvatu:

»Više nema jedne Evrope, danas su dve. Jedna je od njih plima, a druga je nasip protiv nje... Ima jedna Evropa, koja je za drugom sve do nedavno samo sporo i, činilo se, trapavo kasala, a danas ju je prestigla; ima jedna Evropa kojoj je namenjeno da bude mornar i kormilar, što će da izvede čitavu Evropu iz kaosa svih labilnosti... Danas je to Uljanov, koji sjaj prevrata baca na Zapad, da tamo samo prividno gleda taj sjaj potamnjen — samo prividno, jer iako su oblaci tamni, sunce je iza njih; iako su gusti, plameni toploga svetla njegova probijaju ih; trulo voće mora da padne i ono će pasti. Ako je nezrelo voće moglo da sazrije u hladnim zemljama, ono će morati da sazrije i u zemljama toplim, u zemljama kojima je tlo užareno...«
(*Te hominom laudamus*, Plamen, 1919).⁹⁵

Navedeni odlomci rječito govore o tome što su za Cesarca značili događaji u Sovjetskoj Rusiji i kako se on prema njima odnosio. Tragajući za korijenima njegova idejnog formiranja, konstatirat ćemo da su oni predstavljali presudan faktor u definitivnom oblikovanju društveno-umjetničke fizionomije.

Krećući se u svojoj publicističkoj prozi ponajčešće u okviru problematike koju je izazvala sovjetska stvarnost, Cesarec je govorio o sjaju i veličini oktobarskog čina koji će utrti put »komunističkom savezu ljudskih duša na ovoj krvavoj zemlji«, o potrebi »borbe za dovršenje i ostvarenje svih stoletnih i današnjih tendencija za svečovečnom obnovom«, o podizanju hrama »novog čovečjeg života na zemlji«, itd. Smjer svoga idejnog opredjeljenja obilježio je u članku *Dve orijentacije* ovim riječima:

»O sveto borbo levice i desnice dana današnjeg i dana sudnjega, ja stojim sasvim nalevo, sasvim nalevo.«⁹⁶

Vođen takvim mislima i osjećanjima, Cesarec je odmah poslije prvog svjetskog rata — u danima kada je započelo oživljavanje i okupljanje rasturenih radničkih pokreta — pristupio Socijalističkoj partiji Jugoslavije (komunista) koja je na kongresu ujedinjenja (1919) pozdravila djelo izvršeno u Rusiji.

Međutim, u tom periodu kada je razvijao i sa zanosom branio marksističko učenje, veličao Lenjina i značenje sovjetskog Oktobra, i kada se sav zalagao — da upotrijebim njegove riječi — za »revolucionarnu socijalnu orijentaciju«, »komunistički marksizam«, boljševizam, Cesarec je iznosio također izvjesna shvaćanja koja nisu marksističko-lenjinistička.

Razlažući o tome što znači boljševizam, on je u jednom članku kazao:

»U relaciji spram Rusije — historijski nužno prevladavanje tolstojizma i tolstojevske pasivne humanitarnosti, prevladavanje dostojevštine i Dostojevskijevog aktivnog reakcionarstva u svrhu pobjede najčišćeg smisla Tolstojeve, Dostojevskijeve, Bakunjinove i Kropotkinove etike. Jer pobjeda tolstojizma neprovediva je samim tolstojizmom isto kao što je Dostojevskijev moral neostvariv dok god nosi u sebi onu najkobniju dualnost u kojoj se najveće hrišćanstvo bratimi s najvećom nacionalističkom i crkvenom reakcionarnošću... U svom teoretskom programu komunistički marksizam u svom metodu najsmelij je bakunizam.«^{66a}

U svojim razmatranjima o tome što čini suštinu »našeg socijalnog problema« Cesarec je u prvim člancima iz 1919. g. polazio od ovakvih gledišta:

»Nama nije ni do panslavizma ni do panlatinizma ni do pangermanizma. Nama nije do politike ni nacija ni klasa, nama je do kulture izmirenog, na pravednom anarhokomunističkom osnovu pobraćenog i sinergičnog čitavog čovečanstva.«⁶⁷

»Potreban nam je društveni borbeni tip kao prelazan oblik koji razbija sve zapreke društvene i otvara široke mogućnosti za prevladavanje svakog tipa i dolazak harmoničnog društva individualiteta.«⁶⁸

U članku *Mistifikacija jedne etike* podulje je govorio o »misiji anarhizma«, o društvu »harmonijom pravde oblagorođenom« i o individuu »harmonijom lepote oslobođenom«, pa je svoja razmatranja završio riječima: »Najsmelij, najharmoničnija, najčestitija forma društvena, to je a n a r h i s t i č k a k o m u n a. To je tačno zapazio Kropotkin.«⁶⁹

† Sva ta citirana mjesta pokazuju prisustvo raznorodnih i heterogenih elemenata koje je Cesarec uklopio u svoje razlaganje. Polazeći od marksističkog učenja, on se zadržavao dosta često na principima anarhističkim, pa je posvetio znatan dio pažnje iznošenju nazora o apsolutnoj slobodi individue, razvijao misli o zajednici izgrađenoj na harmoničnim odnosima i na solidarnosti ljudi, itd. Kada je isticao da mu »nije do politike ni nacija ni klasa«, on je u stvari polazio od teorije anarhista koji su pisali o pomirenju klasa i kazivali da »ne treba više nikakvih partija«.

U jednom članku, u kojem je polemički reagirao na pisanje Milana Marjanovića i kritici podvrgao njegovu nacionalističku orijentaciju, Cesarec je o sebi kazao:

»Meni, koji sam se mimo svih prošlih pokreta naših, iniciranih velikim delom književnim uticajem samog g. Marjanovića, razvijao u geometrijskoj progresiji... meni, koji sam sve te tužne i očajne prilike i sve ljude u njima gledao uvek na kritično povećalo instinktivnog i posle svešnjog anarhiste, meni je sav g. Marjanović i sva njegova današnja pozitura jasna.«¹⁰⁰

Međutim, u tim istim člancima u kojima se pozivao na Bakunjinu i Kropotkina, te isticao, govoreći o društvenom kretanju, da je »historična misija nacionalizma bila stvoriti državu, historična misija socijalizma jest stvoriti društvo, historična misija anarhizma bit će stvoriti individuu... to su neosporno tri etape po kojima se uspinje genije čovečji na svom putu do usavršavanja« — Cesarec je u tim istim člancima iznosio kao svoj društveni ideal Marxa i Lenjina,¹⁰¹ s ljubavlju pisao o Rosi Luxemburg i Karlu Liebknechtu,^{101a} a naročito se zadržavao na Lenjinovu djelu. !

Polazeći u osnovi od marksističkih koncepcija, Cesarec je isticao primarnost materije, a ukazivao je i na klasne suprotnosti i klasne sukobe na određenom stupnju društvenog razvitka. Od niza mjesta kojima je to moguće ilustrirati bit će navedena dva-tri fragmenta:

»Ja dopuštam visoki upliv ideje na čovečje društvo jer znam da je svaka ideja sugestivna, dakle često i determinantna; ja volim borbu ideja više nego divljački, ljudožderski i ratni kankan; ja dopuštam i deterministički paralelizam ideje i materije; ali ne mogu dopustiti tvrdnju da je ideja primarna determinanta društvenih pokreta, u koje spada i rat. Primarna je u njima materija, *primarni su ekonomski uslovi i interesi*, a sve je ostalo garnitura i nakit. Odnos između materije i ideje u društvenim pokretima jest odnos između kauzalnosti i finalnosti, između uzročnosti i svrhe. Ideje su sekundarne, baš zato jer su više, jer reprezentiraju jedan duševni razvoj nad materijalom.«¹⁰²

Nadalje je, u tom istom članku, govoreći o ideologiji jednog svog protivnika iz nacionalističkog tabora, kazao: »(On je) čitav narod zamislio sebi apstraktno kao jednu grupu u celini, potlačenu narodima, a ne grupu pojedinaca, potlačenih klasama. On je uvek imao u vidu apstrakciju naroda, a ne realitet društva. Njega je uvek pokretala ideja o ideji naroda, a ne ideja o onom realnom što pokreće jedno društvo.«¹⁰²

A u jednom članku objavljenom u »Novoj istini« u septembru 1919. Cesarec je pisao da »socijalizam, koji ne priznaje kao svoj neprikosnoveni princip klasnu borbu, uništenje privatne svojine i etatizam, nije socijalizam, pa bio on i jugoslavenski; bez diktature proletarijata nije revolucionaran.«¹⁰³

Isprepletanje marksističke interpretacije i marksističkog opredjeljenja s primjesama anarhističkim osvjetljuje umnogome situaciju u danima poslije prvog svjetskog rata u našim krajevima i ideološki stepen većeg dijela pripadnika radničkog pokreta. Izvjesne crte ideološkog nesklada znatnim dijelom su rezultat stanja koje se kod nas očitivalo na ideološkom polju u periodu poratnog revolucionarnog vrenja. Cesarec ih je ipak brzo prevladao,¹⁰⁴ pa je to došlo do većeg izražaja još u priložima iz druge polovice 1919. g., posebno u nekim člancima objavljenima u »Istini« i »Novoj istini«, a zatim g. 1920. u »Novom svijetu«.

Jesu li se s potrebom neke vrsti »preocjenjivanja« ideoloških kvaliteta u toj fazi javila previranja u duši mladog intelektualca? Svjedočanstvo o njihovu postojanja-

nju i karakteru ostavio je Cesarec u romanu »Bjegunci« opisujući Korena. U tom liku prikazao je, polazeći od vlastite biografije, unutrašnji proces poštenog borca koji spoznaje, u diskusijama s drugovima, da u njegovim koncepcijama ima gledišta koja će mu smetati da bude »što više povezan... (sa klasom), koja predstavlja progres i budućnost«. I taj Koren koji na početku romana razlaže: »Idealno bi bilo kad više uopće nitko ne bi trebao nekog slušati, pa da se snađe u životu... (Moja hereza je) možda u tome što u kulturi ne mogu priznati disciplinu koja je nužna u politici«..., pa, nadalje, govori o svojim »protivrječjima, brigama i čežnjama« — prebrodio je svoju trenutačnu unutrašnju krizu i »našao izlaz, cjelinu i sklad — sklad ne samo sa samim sobom odijeljeno, nego u sklopu svega onoga što ga je kao pjesnika i borca činilo sastavnim dijelom jednog dijela društva...«¹⁰⁵

Međutim, intimna previranja nisu ni u jednom momentu pridonijela slabljenju borbenosti A. Cesarca. Na njega se može primijeniti ono što je Koren na jednom mjestu kazao o sebi: »Iako sam (u ponečem) sanjar (a »sanjati o utopiji milije mi je nego da budno proživljavam neznatnu realnost«), možeš li mi ti prebaciti da sam u realnosti prestao biti borcem?«^{105a} Cesarec je s pravom konstatirao, povodom zapljene jednog svoga članka, da je svojim pisanjem »čitavom zboru jugoslavenskih svetaca suprotstavio krajnje oprečno gledište, protestirao protiv maskirane nacionalne glume u ime etike, kulture i umetnosti«, ustao protiv sistema koji je »opozicionalnoj radničkoj partiji onemogućavao« slobodno djelovanje.¹⁰⁶ S takvim svojstvima pojavio se najprije u »Plamenu«, u kojem je započeo svoju književnu i publicističku djelatnost poslije izlaska iz vojske.

**U uredništvu
»Plamena«**

»Plamen«, polumjesečnik za sve kulturne probleme, pokrenuli su i uređivali Miroslav Krleža i August Cesarec, a najvećim dijelom i ispunjavali vlastitim književnim prilozima. Izdavali su ga od januara do kra-

ja augusta 1919. i štampali 15 brojeva, a dalje izlaženje onemogućila je vlast.¹⁰⁷

Časopis je pokazivao veliko zanimanje za savremena društvena strujanja i zbivanja u svijetu, imao borben karakter i vrlo često polemički nastupao prema raznim političkim i književnim pojavama u građanskom društvu. Svojim sadržajem i tonom značio je protest protiv postojećeg društvenog poretka i njegovu osudu, a borbu za afirmaciju revolucionarnih socijalnih tendencija. On je predstavljao »neobično snažan izraz tih mjeseci velikog socijalnog previranja, naleta masa«, te je odražavao revolucionarna gibanja koja su izbila i širila se u toku ratnih sukoba, korjenitih društvenih preloma u carističkoj Rusiji i bujanja radničkog pokreta u našoj zemlji. »Plamen« je pisao zanosno o »velikoj akciji koja ima da raskrči sve puteve i široku ćupriju baci do pobjede« novoga sadržaja, kako je to iznio jedan od njegovih pokretača; odlučno i smjelo je polemizirao s onima koji su propagirali nacionalizam, a vodio je također borbu protiv koncepcija koje su prevladavale u hrvatskoj književnosti, pa i protiv držanja većeg dijela hrvatskih književnika. Miroslav Krleža, objavljujući u prvom broju poznati članak »Hrvatska književna laž«, na koji je građanska štampa oštro reagirala, ustao je protiv romantično-davorijačkih fraza i modernističkih formalističkih preokupacija u književnosti suprotstavljajući takvoj praksi shvaćanje da »umetnost znači kondenzovani oblik procesa koji životom zovemo«, pa je temperamentno i bojovno naglasio kako »danas u doba ovog kobnog iskušenja i krvave kupelji, kad se čovečanstvo pridžie da maljem i štapom dotuče avet kapitalizma, danas hrvatski književnici šute, kao nojevi, i klanjaju se mrtvim božanstvima.«

»Plamen« nije analitički hladno ulazio u razmatranje društvenih i književnih pojava, a nije se mnogo bavio ni teoretskim pitanjima — nedostajalo je za to temeljitije poznavanje marksizma, čvršća marksistička podloga. Otokar Keršovani je jednom prilikom s pravom konstatirao da je ideološki nivo »Plamena« bio »dosta nizak

odražavajući nizak opći teoretski nivo komunističkog pokreta u ono doba«, pa su to djelomice pokazali i citirani odlomci iz Cesarčevih članaka. Međutim, unatoč takvoj tvrdnji, ovaj je časopis odigrao veliku ulogu borbom za pobjedu naprednih shvaćanja u našem društvenom i kulturnom životu, doimao se snažno i svježije, djelovao sugestivno i dinamično svojom tematikom i izrazom.

Dobru karakteristiku »Plamena« dali su njegovi pokretači u jednom kritički pisanom osvrtu, objavljenom 1923. g. u prvom broju »Književne republike«, u kojem je, između ostaloga, rečeno:

»U vreme izlaženja „Plamena“ bila je na čitavome kompleksu Centralne Evrope od Hamburga do Carigrada stvorena objektivna revolucionarna situacija u marksističkom smislu ove reči.

Bilo je još vreme oktobarskih dana kad se na Markovom trgu vejavao steg tzv. narodnog suvereniteta i kada su naši domaći advokati i katolički i pravoslavni sveštenici vodili u ime Narodnog veća SHS krvavu terorističku akciju, i klali i streljali narodne gomile na čitavom području Trojedne Kraljevine.

Mi smo se sa svim našim simpatijama stavili na stranu sankilota i robova u dubokome uverenju da, ako njihova klasna mržnja nepravde i nasilja nije ona nepresušna energija na kojoj treba konstruisati turbine i motore napretka, da onda uopšte nema izgleda u izlazak iz ovoga kaosa.

Naš historijski materijalizam bio je u vreme »Plamena« više osećajne, romantične i šurm i drengerske naravi; osećajući jasno nerazmer ekonomskih odnosa, i svu anarhiju i strahotu katastrofa i nesreća, koje taj nerazmer prouzrokuje, reagirajući na te činjenice sentimentalno i temperamentno, naš se marksizam gubio u provincijalno-malograđanskoj sredini više kao protestni otpor i negacija, nego kao neka sistematizovana delatnost.«^{107a}

Cesarec se u »Plamenu« javljao pjesmama, pripovijetkama, dramskim djelom, a naročito nizom članaka (*Zidanje novoga hrama, Te hominem laudamus, Dve orijentacije, Internationala aeterna, Mistifikacija jedne etike* i dr.). Sadržinu i smisao većine tih napisa moglo bi se svesti na polemičku borbu za afirmaciju socijalističkih principa i za pobjedu ideja socijalne revolucije.

To je pogotovu došlo do izražaja u tekstovima publicističko-književnog karaktera.

Međutim, Cesarec nije u njima na široj, analitičkoj osnovi iznosio svoje ideološko stajalište niti je hladnom logikom argumenata ulazio u kritiku suprotnih orijentacija. Od rasprava u kojima je ispoljio više elemenata analize mogla bi se navesti, npr., *Mistifikacija jedne etike*. U njoj je razmatrao neke momente iz područja našeg književno-kulturnog života, a napisao ju je povodom objavljivanja knjige Miloša Đurića »Smrt majke Jugovića« (1918). No, i ovdje je polemički istupio, najprije protiv onih koji su u narodnoj pjesmi nalazili »potku i podlogu čitave naše kulture«, a uz to protiv grupe nacionalistički orijentirane inteligencije i njezinih maglovitih socijalnih koncepcija (Drag. Prohaska, Milan Marjanović i dr.). Suprotstavljajući se njihovim naziranjima, zadržao se naročito na bogomilstvu ističući da ono predstavlja »najlepšu i najveličanstveniju afirmaciju naše rase u prošlosti... najlepši i najčovečanskiji izraz naš pred pet stotina godina«,¹⁰⁸ a izrazio se pozitivno i o nekim drugim pojavama iz naše kulturno-književne historije (J. Križanić, S. S. Kranjčević, npr.). Tu ima zanimljivih zapažanja, ali i jednostranih sudova, osobito o društvenom i umjetničkom značenju narodne umjetnosti, pa ih je pisac u toku daljnjih godina korigirao. No, insistirati na detaljima takve prirode, značilo bi zanemariti dojam što ga je cjelina ostavljala na čitaoca.

Rečeno je već da je Cesarec pitanjima koja je iznosio prilazio u ovoj fazi i na ovom mjestu ponajčešće s osjećajnim zanosom i, moglo bi se reći, revolucionarnim romantičnim žarom. Pišući o novom, ljepšem životu koji je na vidiku, o rušenju granica koje narode odvajaju (*Internacionala aeterna, Annamu na Balkanu*), o utiranju putova »do omnipotencije duša među ljudima«, o onima koji su »predstraža sveta istinitog, zdravog i pravednog... buduća sinteza i sinergija čovečanstva... buduća forma i sadržaj i harmonija na zemlji« (*O bledome gosp. tipu*), prepuštao se poetskim meditacijama, lirskim izljevima, simboli, pa se prihvatao pri tom češće mut-

nih i apstraktnih poređenja. Iz njegovih poletnih izjava o ljubavi, bratstvu i pravednosti u svijetu, kao i iz ponekih bolnih i očajnih »vapaja za izlaskom«, izbijala je odlučna težnja za pobjedom humanosti, mržnja na ugnjetače vlastitog i drugih naroda, antinacionalističko i antiimperijalističko stajalište, puna privrženost socijalističkoj stvari i Lenjinovu djelu.

Ovi publicistički prilozi nisu pisani hladno, već strahom borca-književnika. Ponikli su iz potrebe za ličnom ispovijesti i za širenjem vlastitog pogleda na svijet, a njihova sadržina obojena je u znatnoj mjeri patetično-emocionalnim stilom.

Saradnja u »Istini« i »Novoj istini« Poslije kongresa ujedinjenja, održanog krajem aprila 1919. g., osjetila se potreba za centralnim listom radničke partije; pokrenuta je najprije »Slobodna riječ«, ali je ona bila »odmah ugušena, pa nije ni izašla.«¹⁰⁹ Međutim, domalo se pojavila »Istina« (19. VI 1919), koju je uređivao Slavko Kaurić, a bila je glasilo Socijalističke radničke partije Jugoslavije i Centralnog sindikalnog vijeća za Hrvatsku i Slavoniju. Izlazila je tjedno na 8 strana i imala nakladu od 7000 primjeraka, ali je poslije osmog broja bila od vlasti zabranjena.¹⁰⁹ Krajem augusta 1919. g. (29. VIII) uspjelo je ishoditi dozvolu za izdavanje »Nove istine«, koja je predstavljala nastavak »Istine«. U nakladi je porasla, a u vrijeme Tipografskog štrajka u Zagrebu, u januaru 1920. g., izlazila je dnevno, u 12.000 primjeraka. Poslije vukovarskog kongresa, na kojemu su jače izbile razlike između ljevičara i centrumaške manjine, ova grupa koja se nije slagala sa zaključcima Kongresa uspjela je domoći se glasila pa je u njemu pisala protiv odluka stvorenih u Vukovaru i protiv Centralnog vijeća. Tada je kao glasilo Komunističke partije Jugoslavije pokrenut list »Novi svijet« (17. VII 1920).

Cesarec je saradivao u »Istini«, a i u »Novoj istini«, dok se u njima provodila linija partije. U nekim priložima prikazivao je ljude i pojave o kojima je pisao tada

i u »Plamenu«. Između časopisa i lista postojala je tije-
sna ideološka veza, pa je u drugom broju »Istine« rečeno
da »Plamen« »... nadopunjuje na kulturnom polju ono
što na političkom polju zastupa „Istina“« a uz Cesarčev
članak »Parade i revolt« (br. 3) data je napomena da je
»ista tema obrađena mnogo šire, dublje i svestrano« za
slijedeći broj »Plamena«.

Pod svojim imenom Cesarec je objavio pet-šest opšir-
nijih članaka, pisanih borbeno, konkretno i sadržajno,
s dobrom argumentacijom činjenica, tako da ne izazivaju
manje zanimanje od radova u kojima je veća pažnja
obrađena na književnu stranu (*Stotinu godina unatrag,
Parade i revolt, Socijalsimulantima oko »Obnove«, Ban-
krot socijalsimulantizma*). U njima je reagirao na postup-
ke domaćih socijalista koji su ušli u vladu (tzv. socijal-
ministerijalaca), na držanje evropske socijalne demokra-
cije, na »socijalpatriotizam« II internacionale, na »kon-
trarevolucionarnost menševika u Rusiji«, itd., a naročito
se bavio djelatnošću građanskih pisaca koji su bili pro-
povjednici nacionalizma ili pak »glavinjali između dva
tabora... između reakcije i revolucije, nacionalizma i
komunizma« (Drag. Prohaska, M. Marjanović, N. Bartu-
lović, M. Bartulica, npr.).¹¹⁰ Dosljedno i beskompromisno
braneći misao Oktobarske revolucije, on je isticao da
pokušaji stvaranja konfuznih humanitarnih i pacifisti-
čkih programa ljudi oko »Obnove« predstavljaju u stvari
prikrivenu obranu postojećeg uređenja, pa je iznio stav
kojim je zapravo karakterizirao svoje držanje u javnoj
djelatnosti:

»A ipak je glavni uvet svakog progresa iskrenost; kad
je pred samim sobom iskrena ide uvek do u poslednju kon-
sekvencu. U životu ima smisla samo nepolovična, trajna
revolucija... Pacifizam koji negira takovu revoluciju negira
život.«¹¹⁰

Od članaka štampanih u »Istini« i »Novoj istini« naj-
bolji i najznačajniji je onaj koji je izašao pod naslovom
Boljševizam i kultura u tri broja »Nove istine«. U nje-
mu je Cesarec razlagao o mentalitetu malograđana i
građanskih intelektualaca, a naročito se zadržao na pita-

njima književnog i kulturnog stvaralaštva. Osvrćući se na raspravu A. Lunačarskog »Kulturni zadaci radničke klase«, objavljenu 1917. (Kulturny zadači rabočego klassa), s kojom se upoznao preko njemačkog prijevoda, donio je iz nje nekoliko odlomaka i iznio autorovo gledanje na tada naročito aktuelnu temu o tendencioznosti i idejnosti u umjetnosti. Nije se ograničio na reproduciranje tuđih misli, mada je u svom razlaganju o tendenciji i odnosu prema kulturnoj baštini polazio od Lunačarskog, pa je velik dio članka usmjerio protiv jednostranog gledanja na umjetničko stvaralaštvo, kako se to može razabrati i iz ovog odlomka:

»Nazor A. Lunačarskog na proletersku umjetnost jest nazor modernog čovjeka, i veoma se vara ko misli da će autor proglasiti za proletersku umjetnost ono vječno pjevanje o crvenom barjaku ili crvenim karanfilima, izraženo u starinskom ritmu i metru, da će preporučivati da se ponavlja Zola u lošem izdanju, da se opisuju burni štrajkovi, orgije bogataša i bijeda izrabljivanih, da se slika na jednoj strani ugojena buržuja kod šampanjca, a na drugoj mršave proleterce kod praznih zdjela; obratno: to sve može biti dobrim sredstvom za propagandu u početku svakog radničkog pokreta, ali nema sa umjetnošću ništa zajedničko budući da se socijalizam i klasna svijest mora javiti u umjetnosti inače, ali ne tendencioznošću, koju Lunačarski osuđuje i zabacuje. Isto je tako i sa ostalim granama kulture.

Tendencija jest nešto umjetno umiješano, stvar hladna i tuđa, koja je nastala spekulativnim razmišljanjem i silom spojena s razvodnjenim, izobličanim produktom stvarateljske fantazije... Tendencija nema mjesta u pravoj umjetnosti, a proleterska umjetnost ne razlikuje se u tom pogledu ni u čemu od bilo koje druge umjetnosti...«

Međutim, književna praksa A. Cesarca protivrječila je ipak više puta ovim principima, a najviše ona djelatnost koja je nastala tridesetih godina.

Karakteristično je da je Cesarec priloge koje je objavljivao u drugoj polovici 1919. sve manje prožimao anarhističkim natruhama, pa je u jednom članku od 26. IX 1919. za anarhiste pisao da su anarhosimulanti koji se »za vreme socijalne revolucije buržoaziji i žandarima tuže na revoluciju i boljševike.«

Bilo je potrebno zadržati se ponešto detaljnije na radovima Cesarčevim, a naročito publicističkim, iz prve poratne godine, budući da je u njima dat obilan materijal koji može najpouzdanije osvijetliti njegovo društveno-političko opredjeljenje u periodu kada se radilo na ujedinjenju radničkih pokreta i stvaranju revolucionarne partije. Iz njih se može zaključiti da je nesumnjivo već tada, 1919. g., postao njezinim članom.

Nekoliko podataka ostavila je i »Borba« koja je pisala, između ostaloga, u broju od 12. V 1923. da je Cesarec »po svojoj ideologiji uvek bio na skrajnoj levisi socijalizma, a kod rascepa sa Koraćem i ministerijalistima 1919. g. on se priključio levičarima«. Kada je »Borba« odmah zatim navela da je »član Komunističke partije bio od njezinog stvaranja na vukovarskom kongresu 1920, pače je i sam sudelovao na tom kongresu«,¹¹¹ ona, vjerojatno, nije time htjela reći da već ranije, 1919. g., nije bio učlanjen u Partiju, već je, mislim, polazila od momenta kada je stranka dobila naziv Komunističke partije. I sam je Cesarec u članku »Nacionalno pitanje i naši zadaci« (Borba, 1923, br. 30, 16. VIII) kazao da je osnivanje Kompartije bilo sredinom 1920. g. Nije bez značenja ni to da je Cesarca jedan njegov dobar drug (risar-modelar M. Marinić) u pismu iz Praga, datiranom 27. II 1919, molio da ga »tamo organizira u partiju...«

Dijamantstein-afera.

Bijeg iz zemlje

Pri kraju 1919. g. Cesarec je morao bježati iz zemlje. U Upitnici Hrvatske enciklopedije naveo je da je poslije zabrane Plamena »nastupio prvo putovanje u inostranstvo, u Prag i Beč«. U političkom ogledu o Svet. Pribićeviću iznio je da je to uradio zbog progona zagrebačke policije, pa se »u leto 1919... pre odlaska u inostranstvo sklonuo na nekoliko dana u Beograd«.¹¹² Ovi podaci mogu se upotpuniti činjenicama iz života Ilije Korena koje su date u romanu »Bjegunci«, budući da je taj lik zasnovan uglavnom na autobiografskoj građi. Polazeći s tog izvora, moguće je zaključiti da je Cesarec zbog političke afere, u koju je bio upleten, najprije potražio sklonište na selu — najvjerojatnije kod svoje

sestre u Brckovljanima (dugoselski kotar) — a zatim je prešao u Beograd; odatle je krenuo u Beč, gdje je ostao nekoliko dana, a zatim u Prag.

Je li to bilo baš u ljeto 1919? Iz Urudžbenog zapisnika zagrebačke policije se vidi da je Cesarec bio pre-slušan 29. X 1919. kod »islednika boljševizma«; detalji toga saslušanja nisu poznati jer spisi, izgleda, nisu sačuvani, a sadrže, između ostaloga, materijal koji se odnosi na hapšenje Vlad. Čopića, na istragu istaknutijih pristaša radničkog pokreta i na izdavanje ljevičarskih časopisa i listova (Istina, Novi svijet, npr.).¹¹³ Međutim, da je već u novembru 1919. bio izvan zemlje, potvrđuje jedna bilješka koja je izašla 27. XI 1919. u »Novoj istini« pod naslovom »U prvoj godini slobode«; tu se govori o hapšenju S. Miljuša, Vl. Čopića i drugih, pa je nadalje rečeno da se »Đuka Cvijić i Cesarec — bivši atentatori i veleizdajnici — (nalaze) u emigraciji da se spase od apsa«.^{113a}

Vlasti su se tada prihvaćale različitih sredstava da uguše polet i zamah radničkog pokreta, pa su se često služile agentima provokatorima. Naročitu ulogu bile su namijenile Alfredu Diamantsteinu koji je svojim iskazima imao optužiti poznatije ljevičare u Hrvatskoj. On je iznio da je došao iz Pešte u Zagreb u specijalnoj misiji, da novčanim sredstvima koja je dobio od Bele Kuna, vođe mađarskih sovjeta, pomogne boljševističku djelatnost i poradi na organiziranju zavjere.

U ovu aferu, koja je izbila u augustu 1919. g., bio je umiješan i August Cesarec. On je bio optužen, na osnovu izjave Alfreda Diamantsteina, da je narednik Milan Čopić po njegovu nalogu putovao u Ljubljani s ciljem da »tamo ukrade nekakve spise izaslanika grofa Bobrinskog«,¹¹⁴ ruskog emigranta, koji je tada držao u našoj zemlji protuboljševička predavanja, pa se povodom predavanja u Zagrebu Cesarec u jednom članku u »Plamenu« (br. 12) poduže zadržao na njegovoj osobi. Diamantstein je, nadalje, tvrdio da je Čopić za taj pothvat dobio od Cesarca 300 kruna, a spominjao je i velika novčana sredstva data ljevičarskim časopisima u kojima je Cesarec saradivao.

Do rasprave je došlo istom 26. III 1920. g. budući da su spisi putovali od suda do suda, a oni su se »oglašavali nenadležnima«; najzad je vojnički sud savske divizije u Zagrebu preuzeo vođenje rasprave mada su među optuženima u većini bila građanska lica.

Glavne momente iz optužnice rezimirala je »Nova istina« ovako:

»Dne 26. III o. g. počela je pred vojničkim sudom u Zagrebu glavna rasprava protiv naših optuženih drugova, koji već tri četvrta godine čame u plesnivim ćelijama, bez hrane i izmučeni... Alfred Diamantstein... je došao iz Pešte u Zagreb da ga „osvoji“... Sa nekoliko policijskih agenata koji su također okrivljeni, ali ne sjede na optuženičkoj klupi, što je osobito značajno, sastaju se ti „revolucioneri“ u gostioni Čavlek. Ali gospodin Diamantstein ne bi bio mogao da od svojih poslodavaca zaradi deset hiljada dinara da je sve ostalo kod ove komične revolucije u Čavlekovoj krčmi. On je trebao veći djelokrug. On je morao da uvuče u svoje mreže i znatnije ličnosti nego što su razni stožerni narednici i dobri naivčine kao Milan Čopić. On je onda pošao u redakciju „Istine“ i „Plamena“ i tamo je svakoj redakciji „dao“ po nekoliko hiljada, kao „dar“ od Bele Kuna. On je išao u policijski zatvor k studentu Vladimiru Čopiću, da ga onda optuži da taj Vlad. Čopić iz policijskog zatvora vodi revoluciju. Taj Alfred Diamantstein je doznao da Simo Miljuš sprema ustanak sa Augustom Cesarcem i Nikolom Pupavcem, pa se i on priključio k njima sa četiri kompanije kapetana Metzgera. S jednom su htjeli da osvoje Markov trg, s drugom da uapse Pribičevića, a treća je kompanija imala da okupira poštu... To su glavne teze optužnice... Zbog toga je bila masa (ljudi) pozatvarana i batinana, zbog toga je bila organizirana sva ona bjesomučna hajka u augustu prošle godine (1919).«¹¹⁶

Optuženi su na procesu, koji je trajao od 26. III do 6. IV 1920, razotkrili kontradiktornost, nelogičnost i lažnost izjava A. Diamantsteina i njegovih službenih ortaka, pa je sud bio prisiljen osloboditi sve civilne osobe, Diamantsteina je osudio na 3 mjeseca tamnice, a uz to i dva vojna lica.

Pokrenutim procesom, kojim se htjelo zadati udarac radničkom pokretu, vlasti nisu postigle željeni cilj, već su doživjele »sramotni poraz« — kako je to u jednom osvrtu tačno istakla »Nova istina«. Neuspjeh ove akcije naveo je čak i jedan dio građanske štampe da ustane pro-

tiv metoda koje su vlasti primijenile montirajući proces s apsurdnim optužbama. To je, npr., uradio Jutarnji list,¹¹⁶ koji se inače isticao »u napadima na radničku klasu«.¹¹⁷

Cesarec je u Pragu proveo nekoliko mjeseci. Mnoge doživljaje iz tih dana iznio je, opisujući Iliju Korena, u romanu »Bjegunci«. Glavni dio radnje prenio je u taj grad, pa je vodio čitaoca uz obale Vltave, po krivudavim, sredovječnim uličicama, na vrhove Petřina i u druge predjele. Prateći pak životni put središnjeg lica, prikazao je njegov odnos prema političkim zbivanjima u godinama poslije austro-ugarskog sloma. Govorio je također o njegovim dojmovima iz nove sredine i o razlozima zbog kojih je napustio domovinu. Uplevši podosta autobiografskih pojedinosti, nije mimoišao ni politički proces o kojemu je bilo riječi. U romanu je o tome na jednom mjestu rečeno: »Tada (se) ... Ilija Koren zapleo, barem mu se tako samom činilo, u političku aferu, zbog koje se pred možebitnim progonom sklonio na selo ... (A zatim se riješio da) iz svog seoskog skloništa (krene) u inostranstvo, u Beč ili Prag ...« A u razgovoru s Bugom, na početku romana, Koren je kazao: »Zadržao sam se dva-tri dana u Beču, a tu (u Pragu) sam već treći dan.«¹¹⁸

Za boravka u emigraciji Cesarec je počeo pisati roman »Bjegunci«. No ovu prvu redakciju djela on je kasnije mnogo izmijenio i dopunio. A kad je 1933. g. roman u cjelini objavio, posvetio ga je B o š k i D (i t e t o v o j), svojoj prijateljici iz Praga,¹¹⁹ koja je nekoliko godina prije toga na češki prevela njegovu novelu »Sudite me« (Prag, 1926). S njom se upoznao u vrijeme dok je ona radila na tom prijevodu, pa joj je i pomagao u poslu, a ovo poznanstvo razvilo se zatim do međusobnih intimnih sklonosti.^{119a}

Vjerojatno se već krajem aprila 1920. g. vratio u Zagreb, poslije završetka Diamantstein-procesa. Po svoj prilici se neko vrijeme zadržao u Beču, jer je na naslovnoj strani rukopisa kojim se tada bavio (Bjegunci), zabilježio: Wien, 3. IV 1920, a i u nekrologu Lavu Grünu govorio je o proljetnim danima koje je u tom periodu proživio u Beču.¹²⁰

Povratak iz Praga

Cesarec je došao u Zagreb u danima priprema za vukovarski kongres. Nastavio je s radom u radničkom pokretu, pa je i sudjelovao na kongresu vukovarskom, koji je održan 20—25. VI 1920. A kad je 17. VII 1920. pokrenut »Novi svijet«, glasilo Komunističke partije Jugoslavije, bio je izabran za člana redakcije.¹²¹ List je branio zaključke vukovarskog kongresa, a izlazio je tri puta nedjeljno, sve do 30. XII 1920, tako da je štampan 71 broj. Pojavio se zbog toga što je stranka bila ostala bez centralnog glasila; »Novu istinu« preuzela je centrumaška manjina koja je ustala protiv odluka kongresa, napadala vodstvo stranke i poznatije ljevičare, pa je u nizu pamfletskih napisa, ponajprije u »Novoj istini«, a zatim u »Slobodnoj riječi«, klevetala i denuncirala, između ostalih, i A. Cesarca više puta. Miško Radošević se nalazio na čelu takve akcije, pa je »kroz mesece i mesece u svakom broju« bacao drvlje i kamenje na Cesarca, Horvatina, Krležu i dr. iznoseći da su »policijski agenti, provokatori, špijuni«.¹²²

Cesarec se u »Novom svijetu« pojavio pod svojim imenom sa tri članka; od izvjesnog je značenja polemički osvrt na pisanje M. Radoševića jer objašnjava neke momente iz biografije, a također i članak *Dekadansa i revolucija* (br. 69, 24. XII 1920). U njemu se osvrnuo na savremena umjetnička nastojanja i pružio nekoliko karakterističnih kritičkih napomena koje se odnose i na ekspresionizam, prema kojemu je dotada inače naginjao (npr., u pripovijesti »Zvijer-planina«, objavljenoj u »Savremeniku«, 1919). Za neke moderne pravce u umjetnosti je istakao da su refleksi »najbolesnijeg individualizma i klasnog egoizma« u kapitalističkom društvu, pa im se suprotstavio ovim riječima:

»Umjetnost posrće na bespuću dezorijentacije. Sa svim svojim grčevitim utapanjima u futurizam, kubizam, ekspresionizam i dadaizam, ona danas, iako nam kadšto ko lijepa efemernost golica nerve, ostavlja u nama utisak nemoći, utisak očaja... i sa svim tim ona ne znači ništa drugo do fatalnu, neizlječivu, gotovo u sadizam zapalu bolest evropske kulture, paralizaciju njenih nekadašnjih stvaralačkih energija i vrijednosti.«

Kako je »Novi svijet« naročitu pažnju obratio na populariziranje zaključaka vukovarskog kongresa, a izlazio je u tehnički skromnim okvirima, nedostajalo je mogućnosti za većim publicističkim priložima iz područja kulture. Međutim, nesumnjivo je da Cesarec, kao član redakcije, nije sveo svoju saradnju na tri potpisana članka, već se, sigurno, javljao anonimno u raznim rubrikama.

Poslije Obznane

Pokret, za koji se Cesarec sav založio, doživio je u godini 1921. žestok napad. Komunistička djelatnost bila je zabranjena, vršena su masovna hapšenja pristaša, a izlaženje partijskih listova i partijske štampe onemogućeno. Takvo stanje navelo je neke mlade ljude u Partiji da pređu na osnivanje terorističkih organizacija i da atentatima odgovore na nasilja vlasti (atentati 29. IV i 21. VII 1921). Tada je došlo do još veće hajke reakcije, pa su ispred njezinih progona i hapšenja mnogi poznatiji partijski članovi mijenjali dotadašnje mjesto boravka i potražili pribežište na drugoj strani.

Izgleda da je to morao uraditi i A. Cesarec. Malo poslije atentata on je otputovao u Dubrovnik gdje je u augustu i septembru 1921. proveo nekoliko sedmica. Na to upućuje rukopis romana »Majka božja bistrička«, a i sadržina romana »Kći Crne ruke« u vezi je s tim događajem. Jedan dio »Majke božje bistričke« očito je napisao u Dubrovniku, pa je na naslovnoj strani zabilježio mjesto boravka i više datuma (npr., 21. VIII 1921, 12. IX).¹²⁹ U romanu pak »Kći Crne ruke« prikazao je studenta Nikolu Jeremića koji se, zbog bjesomučnih progona poslije atentata, sklonio ispred zagrebačke policije »u jedan mali gradić na našem primorju«, — u »možda najljepši kutić naše zemlje«. U crtanju toga lika nije se držao, čini se, autobiografske građe na način kako je to postupio opisujući Iliju Korena, ali je u njegovoj osobi dao neke od svojih crta i svojih doživljaja.

Živeći u nepovoljnim prilikama, kakve su bile 1920, a naročito 1921. g. — to je razdoblje opisao u djelima »Divlji kostanj«, »Atentator Mojsije«, »Kći Crne ruke«

i dr. — Cesarec se tada vrlo rijetko javljao književnim i publicističkim priložima, a nije imao ni uslova za štampanje budući da su se književni časopisi nalazili u rukama ljudi s kojima je 1919. oštro polemizirao. U tom razdoblju (1920—1921) štampao je pod svojim imenom samo jednu pjesmu, tri spomenuta članka i prijevod drame M. Gorkog »Na dnu« (1921). Međutim, to ne znači da je tih godina bio napustio književnu djelatnost. Još g. 1923. upozorio je M. Krleža na njegovu obilnu neštampanu književnu radnju, a govorio je o tome i A. Barac 1925. povodom izlaska njegova prvog posebno objavljenog proznog djela, novele »Sudite me«. ¹²⁴

Na početku 1922 (19. II) pojavila se u Zagrebu »Borba«, koja je bila glasilo Komunističke partije Jugoslavije. Ona je imala zadatak da u teškoj situaciji koja je nastala poslije »Obznane« radi na okupljanju narodnih slojeva i da »usklađuje ilegalne oblike (djelatnosti) sa legalnom«. ¹²⁵ Tada se pomišljalo i na osnivanje legalne političke organizacije koja bi pružala mogućnost za održavanje veza sa pristašama radničkog pokreta, pa je 13. i 14. I 1923. sazvana osnivačka konferencija Nezavisne radničke partije Jugoslavije (NRPJ), a malo zatim pokrenuti su u Beogradu list »Radnik« i časopis »Borba« (1923).

Zagrebačka »Borba« borila se sa mnogim nevoljama i nedaćama budući da su vlasti zapljenama lista i gonjenjem njezina osoblja nastojale da spriječe njezino redovito izlaženje.

Cesarec je bio među njezinim prvim saradnicima, pa je već u g. 1922. objavio pod svojim imenom nekoliko sadržajnih i dobro pisanih članaka (*Čovjek svoje klase: Franjo Ljuština, Posljednja Alijina noć, Karakter na vesalima, Uoči Prvog maja* i neke druge).

Nekrolog Franji Ljuštini, koji je štampao u prvom broju, pisao je toplo i s velikom ljubavlju za borca revolucionara, za čovjeka »krajnje socijalnog«. U njemu nije izrazio samo svoje oduševljenje čelik-karakterom, već i najintimniji dio svoje osobe, svoju privrženost borbi radničke klase i svoje unutrašnje raspoloženje u situaciji kada je ta klasa imala biti »živa pokopana«.

S Alijom Alijagićem, atentatorom na ministra unutrašnjih poslova Milorada Draškovića, probdio je zadnju noć pred njegovo vješanje (7—8. III 1922), pa je svoje dojmove o čovjeku, svoja osjećanja koja je izazvao taj susret, svoje misli o motivima koji su doveli do atentatorskog čina, iznio u »Borbi« u dva članka iz 1922. i u jednom članku iz 1924. g. U njima je prisno i neposredno oživio lik ukazujući na osobine odlučnog borca koji je u svojoj unutrašnjosti nježna, blaga, lirska priroda. U članku koji je objavio pod naslovom »Karakter na vešalima« prikazao je Alijin razvojni put zadržavajući se naročito na objašnjenju individualnog terorističkog pothvata. Spominjao je eventualne uzore iz mladih dana, kao što su sarajevski i protucaristički atentatori, ali je težište prenio na domaće unutrašnje prilike, pa je vrijedno navesti taj osvrt. Na pitanje tko je omogućio i nametnuo Aliji »takvo shvaćanje . . . da akciju masa pokreće akcija pojedinca, a ne obratno«, Cesarec je odgovorio:

»Sam režim. Reakcija toga režima ispoljujući se u naj-surovijim uvredama, izazovima i nasiljima nad radničkom klasom, ta reakcija njega je vređala ne samo kao radnika i člana jednog potlačenog kolektiva nego i kao čoveka . . . Sta, ako nas već gušite politički, zašto vređate u nama ljude? Čemu te batine, ponižavanja, glavnjače svuda gde je radništvo, čemu ti besramni napadi da je naš ideal isto što i zločinstvo? . . . U priprostoj nezatrovanoj duši Alijinoj gomila se čuđenje na tolike uvrede, gomila se protest. Lirizam iščekzava u toj duši i nešto se epsko i dramatsko javlja, on postaje herojem svoje klase.«¹²⁶

Sahrani Alije Alijagića na Mirogoju (8. III) prisustvovalo je neobično veliko mnoštvo ljudi. Rodoljub Čolaković je pisao, u svojim sjećanjima na Aliju, da je »gust kordon policije opkolio groblje prema kome je išla nepregledna povorka zagrebačkih građana.«¹²⁷

Malo poslije sahrane Alije Alijagića, već 9. III, Cesarec je bio uhapšen i zatvoren. Optužen je »zbog smetanja javnog mira«. Prijavljen je da se na pogrebu, dok se nalazio u užem krugu prijatelja, izrazio izazovno i prijeteći o predstavniku tadašnjeg režima. Oni koji su pratili njegovo kretanje iznijeli su da je na napomenu

Alijagićeva stričevića: »Alija ode, mogao bi ga netko zamijeniti, platit će netko za njega«, reagirao riječima: »Naš Svetozar, to njega ide...«¹²⁸ Policija je inkriminirala ovu rečenicu kao odobravanje i pohvalu djela koje zakon kažnjava kao zločinstvo.

Sačuvano je nekoliko spisa iz ove istrage,¹²⁹ pa će ovdje biti citiran odlomak iz zapisnika kod Sudbenog stola u Zagrebu, u kojem se Cesarec osvrće na prijavu:

»Kada je s moje strane bilo izrečeno: trebao bi biti prisutan g. Svetozar, ja sam stajao nekoliko koraka na desno od groba... Kad sam to rekao, bilo mi je na umu ovo: da je Alijagić žrtva režima Pribićevića i režima Obznane, jer je Obznana objektivno stvorila situaciju u kojoj su pojedinci radničke klase, neupućeni u pravu suštinu klasne borbe, došli u iskušenje izvršenja atentata...«¹²⁹

Cesarec je u zatvoru proveo nekoliko dana, svakako do 14. III, jer je istom toga datuma, poslije saslušanja, sud izdao nalog tamničaru da se Cesarec pusti uslovno na slobodu, a sudski postupak je nastavljen i obustavljen vjerojatno 21. V 1925.

U prvoj polovici 1922. g. Cesarec je, uz navedene publicističke priloge, štampao i neke književne radove: u časopisu »Kritika« pjesmu *Slepac pod uštapom* i odlomak iz romana »Bjegunci« pod naslovom *Izaci Velikoga maga*, a u »Borbi« pripovijest *Divlji kostanj* u kojoj je prikazao situaciju nastalu poslije donošenja zakona protiv radničke klase. Koji su momenti utjecali da se u drugoj polovici 1922. g., do odlaska iz zemlje, nije javljao, pa ni u »Borbi«? Razlozi ideološke prirode nisu mogli biti. Možda je, spremajući se na daleki put, radio anonimno kako bi odvratio od sebe pažnju policije.

Put u Sovjetski Savez

U oktobru 1922. g., vjerojatno u drugom dijelu mjeseca, Cesarec je krenuo u Sovjetski Savez¹³⁰. Prema izjavi koju je dao na saslušanju poslije povratka u Jugoslaviju, »nepovlasno« je prešao austrijsku granicu, u Beču je ostao kraće vrijeme u očekivanju putnice, produžio je preko Berlina gdje je proveo pet dana, a odatle

je nastavio za Petrograd i Moskvu. U Sovjetskom Savezu je ostao do sredine marta 1923, pa se preko Berlina i Beča vratio u zemlju 7. aprila.

U svojim štampanim radovima Cesarec je ostavio podosta podataka o danima provedenim u Sovjetskom Savezu. Došao je početkom novembra, u vrijeme petogodišnjice Oktobarske revolucije i održavanja IV kongresa Komunističke internacionale, a zadržao se oko pet mjeseci, kako je naveo u članku »Moskva s ulice«, i to najviše u Moskvi. Bio je to susret sa svijetom koji je socijalnom revolucijom i sadržajem historijskih promjena davao snažnih poticaja njegovoj društvenoj orijentaciji.

Cesarec je pažljivo promatrao život na ulici i u domu. Proučavao je socijalne, ekonomske i kulturne prilike. Vidio je mnoge uspjehe, ali se susretao i s teškim društvenim problemima koji su se nalazili pred novom vlašću. Pišući o tim pojavama, iznosio ih je objektivno i nepristrano. Unatoč ljubavi prema zemlji socijalizma, nije zatvarao oči pred neugodnim činjenicama — nije upadao u idealizaciju. Govorio je i o prosjačenju na ulicama, i o napuštenoj djeci, i o drugim slikama bijede — ali je u toj stvarnosti uočio i krupne pozitivne promjene.

U članku *Moskva s ulice* osvrnuo se na neka od tih pitanja, pa je kazao:

»Već sam fakt da se vlast radnika i seljaka, da poboljša svoj ekonomski položaj, mora služiti takvim sredstvima koja su, istina, materijalno korisna, no i štetna po uzgoj, pokazuje da u Sov. Rusiji, a naročito u velikom gradu kao što je Moskva, ima još mnogo bede. Nikad, ama nikad, svesni boljševici nisu tvrdili da će sovjetska republika biti raj... Naprotiv, oni su se, znajući sve poteškoće, služili razumnijim rečnikom; glavno je bilo probiti put koji vodi do ukinuća bede i, dakako, na tome putu oni su našli, bez svoje krivnje, još veće poteškoće negoli su se nadali. Blokada, intervencija i građanske borbe, pa naposljetku i suša i glad masama! I eto, iako je danas glad uglavnom likvidirana, ostale su još teške posledice te gladi. Mnogi su iz gladnih krajeva ostali bez alata, bez stoke, bez kućišta, bez rodbine, deca bez roditelja, raselio se svet, pojurio u gradove i teško je sve odjednom repatriirati; kraj mnogih dečjih domova i ishraništa, nemoguće je svu decu opskrbiti i ishraniti. Posledica toga jeste grozno prosjačenje na uli-

cama moskovskim, a u tome sve kao da je nalik na invaziju skakavaca, skakavaca koji su sami žrtva. I starci i deca, i žene, i slepci, i hromi i sakati, odrpani i polugoli, čak i bosu, u najvećoj zimi obilaze ulicom, prilepe se uz čoveka na svakom koraku, kleče i metanišu udarajući glavom o zemlju. Video sam jednoga na prometnoj Iljinki, nedaleko crne burze, ležao je na ledu polugol, razgoljenih prsa, a bilo je podne. I dete jedno uvečer prislonilo se na zid, bosu i tresu se od plača i studeni. I starca jednog, s apostolskom bradom, pred Novim teatrom, pognut i duše u klarinet, da čoveku srce puca.¹³¹

Susrećući se s takvim prizorima, Cesarec ih je bolno osjećao, ali se nije kolebao u svome stanovištu jer ih je smatrao neizbježnom posljedicom teške prošlosti i najnovije situacije kada se revolucija morala da bori s unutrašnjim i vanjskim neprijateljima. Dojmovi pak koje je ponio sa tih putovanja bili su prožeti vjerom i poletom.

Međutim, najsnažniji doživljaj koji je imao za vrijeme boravka u Sovjetskom Savezu bio je, kako je to sam više puta naglasio, momenat kada je vidio Lenjina i izbliza ga promatrao. 13. novembra 1922. prisustvovao je IV kongresu Komunističke internacionale, a toga se dana, poslije duže bolesti, pojavio u dvorani Lenjin. Taj je susret Cesarec češće spominjao, a u jednom članku iz 1924. g. osnovne utiske sažeo je u ovim riječima:

»Iz svakog pokreta, iz svake reči, iz naglaska i pogleda izbija uverenje u svoju ideju i delo... Sigurno da je to bio jedan od najlepših časova u mom životu da sam video i čuo čoveka od tolikog značenja kao što je to Lenjin.«¹³²

No Cesarec je ponio također mnogo impresija iz života kulturno-umjetničkog, iz područja koje ga je naročito privlačilo. To je bilo razdoblje raznolikih traženja, rušenja mnogih tradicija dorevolucionarnih i nastojanja za afirmacijom novih sadržaja i oblika, pa se ta grozničava kulturna stremljenja mogu sagledati iz napisa što ih je Cesarec objavio. U djelatnosti ovoga perioda isprepletale su se proletkultovske koncepcije o izgradnji posebne proleterske kulture, novatorske i umno-

gome konstruktivističke smjernice tzv. lefa (levyj front), postavke A. V. Lunačarskog i njegovih istomišljenika o potrebi da se »u korenu ne razruše stare forme« i da se vodi računa o kulturnom nasljeđu, a izbijale su i druge tendencije, slijeva i zdesna. Cesarec je u Moskvi došao u bliži doticaj s grupom lefovaca; ovu grupu je predvodio Vladimir Majakovski, a pripadao joj je, između ostalih, poznati režiser Vsevolod Mejerhold. U časopisu »Lef«, koji je pokrenut 1923, Cesarec je bio među saradnicima, pa je u drugom broju štampao kraći članak »Lef v Jugoslavii«; govoreći o pretečama lijevog fronta u jugoslavenskim literaturama, upozorio je na S. S. Kranjčevića, J. P. Kamova, K. Abraševića, Proku Jovkića, M. Danka i Ivana Kozarca, pa je, poslije osvrta na pojavu Plamena i na rad njegovih urednika, članak završio riječima: »Moram priznati da nisam nikada osjećao tako snažnu potrebu za stvaranjem lijevog fronta ne samo u Jugoslaviji već na cijelom svijetu kao sada, poslije dvomjesečnog boravka u Sovjetskoj Rusiji«. Poznato je također da je Cesarec 15. siječnja 1923. sudjelovao u Mejerholdovu kazalištu na kulturno-književnoj večeri koju je priredila grupa studenata kazališnog studija V. Mejerholda, a vjerojatno je prisustvovao i diskusijama o putovima sovjetskog teatra koje su tada organizirane u krugu Mejerholdova kazališta.^{182a}

Hapšenje na povratku

Vraćajući se u Jugoslaviju, Cesarec je odlučio da austrijsku granicu ne prelazi vlakom. Vozio se do Spielfelda, a zatim je nastavio, s drugom Rad. Vujovićem, pješice do Maribora. Doživljuje na tom prijelazu plastično i dramatski je opisao u pripovijesti *U katakombi*. U razgovoru s Vilkom Ivanušom je kazao da je u njoj oživio »uspomenu na ilegalan povratak iz Rusije, kada su (ga) kod Spielfelda gonili, kao onog vuka ili onog junaka novele«. ¹⁸³ Morao se boriti sa »snježnom nemani« koja je bila prekrila zemljišta, i s pograničnom stražom koja ga je primijetila i dala se u potjeru za njim.

U uvodu pripovijesti Cesarec je ispričao da je Miša, glavno lice, »bio obaviješten od drugova iz domovine,

da granicu ne prelazi vlakom, jer su vlasti naredile pograničnoj stanici da ga odmah ima uhapsiti, a oni ga trebaju radi važnog stranačkog posla«. Taj se podatak slaže s biografskim materijalom koji je sačuvan u policijskim spisima. Predsjednički ured Kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu obavijestio je Komesarijat u Mariboru da je za Cesarcem još u decembru 1922. bila »određena svestrana potraga na sve pogranične komesarijate uz priklop njegove fotografije te osobnog opisa«. U tom se dopisu navodi, dalje, da je Cesarec, »poznat kao izraziti komunista i komunistički agitator . . . početkom mjeseca novembra 1922. nestao je iz Zagreba te je otišao, prema dobivenim informacijama, na komunistički kongres u Moskvu. Nakon odlaska iz Zagreba obavljena je kod njega premetačina, te je pronađena jedna karta kojom se javio iz Beča svojoj stanodavki Ljubici Budicki . . . Osim toga, javio se pismom iz Moskve Đuri Cvijiću«. ¹³⁴ Iz ovih saopćenja se može zaključiti da su vlasti stalno i budno pratile Cesarčevo kretanje.

Međutim u Mariboru je Cesarec bio uhvaćen i zatvoren 7. aprila 1923. Uz pjesmu *Zapisci prekobrojnog iz rešetke* (Vijenac, 1925) iznio je da se u prvi mah prikazao vlastima pod imenom Ivan Kovačić, bankovni činovnik, ali je domalo konstatirao da je upao u neobičnu i zagonetnu situaciju budući da je za nepoznatim mu Kovačićem bila raspisana tjeralica zbog pronevjerjenja; na tom momentu se i zadržao u spomenutoj pjesmi.

Na drugom saslušanju kazao je svoje pravo ime. Raspoložujući podacima o A. Cesarcu, Policijski komesarijat u Mariboru ga je kaznio zatvorom od tri mjeseca zbog nedozvoljenog prelaska granice i optužio ga sudu za zločinstvo po Zakonu o zaštiti države zbog toga što je otputovao u Sovjetsku Rusiju. Ministarstvo unutrašnjih poslova odgovorilo je 16. IV Policijskom komesarijatu u Mariboru na njegov dopis da »potpuno odobrava postupak i mere koje (je komesarijat) preduzeo«, pa je dalo ove upute: »I Vujovića i Cesarca ćete posle izdržane kazne zatvora od 3 meseca predati sudu na daljnji postupak i u isto vreme ćete sud zamoliti da ih posle svršene is-

trage kod suda preda Vama, kako biste i jednog i drugog mogli stražarno sprovesti nadležnim vlastima time da ih stave pod najstroži policijski nadzor.« Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu je preporučilo da se sa zatvorenicima strogo postupa, pa je u dopisu od 25. IV rečeno: »Uputno bi bilo da se A. Cesarcu i njegovu ortaku R. Vujoviću za vrijeme vršenja dosuđene kazne svaka posjeta mladih ljudi, koji su svi sumnjivi kao kuriri podzemne komunističke partije, uskrati, te na takove obrati najstroža paska.«

O postupku s A. Cesarcem »Borba« je pisala nekoliko puta, a prosvjedovali su i neki drugi listovi i časopisi (Nova Evropa, Savremenik, npr.).¹³⁵ Oni su naveli da je Cesarec »bačen u tromjesečni zatvor s varalicama najobičnije vrste«, a policija »nikoga ne pušta do njega i hrani ga robijaškom hranom«. Miroslav Krleža je posvetio A. Cesarcu i njegovu slučaju opširan prikaz koji se ističe dinamičnošću i spontanošću kazivanja. Osvrnuvši se na njegovu kulturnu djelatnost i društvenu orijentaciju, on je izrazio negodovanje zbog progona čestitih i progresivnih ljudi koji u mračnu stvarnost unose plemenitu smionost i humano shvaćanje. »I ako u našem blatom i teškom životu imade svetlih poteza i linija — pisao je Krleža — to su onda to — baš ti svetli, nesebični, samozatajni, i za svaku žrtvu spremni životi, koji vole ovu našu zemlju i naše ljude, i spremni su da žrtvuju i glave za dobru stvar, a gonjeni po nekim slepim mamutskim zakonima, koje su iskonstruisali baš najveći demagozi i tirani nepismenih i gladnih masa, stradavaju bez razloga i svrhe.«¹³⁶

U pismu Đuki Cvijiću Cesarec je 20. IV javio da je iz Ljubljane došao odgovor, te da mu je kazna smanjena na 6 sedmica.¹³⁷ Pisao je i o životu u tamnici, koji je doista bio onakav kakav je iznijet u nekim osvrtima iz tih dana: s varalicama i na oskudnoj hrani. No, nije se mnogo žalio, jer se u peripetijama koje je bio dotada prošao navikao na žrtve i nevolje. »Što se tiče hrane — iznio je u pismu Đuri Cvijiću — to mi posle mnogih ispita u životu nije bilo teško da se na nju priučim. Ne znam

kako Rade jer s njime se nikako ne viđam. Mi smo ovde ko na dva kontinenta . . . Tek cigareta! . . . htio bih imati žute prste — videti dim, dim.« I pri kraju: »Kad mislim na to, uvek mi se čini da je to preludij opet jednoj 1912: svikavanje na odricanje.«¹³⁸

U tavnici Cesarec je pravio planove o daljnjem književnom radu i, prema mogućnostima, bavio se proučavanjem književnosti i pisanjem. U istom pismu o tome je kazao:

»Ja ovde radim na jednoj noveli s temama iz Božjakovine. Osim toga skiciram (više u glavi nego na papiru) knjigu o Rusiji i jedan konfesionalni roman o Jugoslaviji po priliци na temu: Misli na granici.

Ja te molim da mi bez otezanja pošalješ ove knjige: Marx: Kapital (celi), Buckle: Povest engleske civilizacije (posudi gde možeš!); Goethe: Faust (u mene je); Shakespearov dela (Fric!) i Savremenik br. 3 . . . Ako ostanem ovde do 1. maja, onda mi pošalji i rukopis Bistrice (Stanko će ga naći) da ga ovde sredim za štampu.«

I pri kraju:

»Osećam silnu potrebu slobodnog rada, napregnutog, intenzivnog. No ničega. Biće.«¹³⁹

21. maja Cesarec je s Vujovićem stražarno upućen u Zagreb i predan Sudbenom stolu, koji ga je optužio i zbog inkriminiranih riječi na pogrebu Alije Alijagića te ga zadržao u istražnom zatvoru. Na odluku suca istražitelja Cesarec je 30. V 1923. uložio žalbu koja je, izgleda, pozitivno riješena, tako da se mogao braniti iz slobode.

Poslije zatvora

Izašavši iz zatvora, razvio je plodnu djelatnost. U periodu 1923—1925. g. štampao je najprije dva odlomka iz *Careve kraljevine* a zatim roman u cjelini (1925); istina, ovim djelom bavio se još prije odlaska u Sovjetski Savez. Objavio je, nadalje, veće fragmente iz romana *Zlatni mladić* (1925), nekoliko prizora iz drame *Krčma »Široko grlo«* (1925) koju je, čini se, dovršio 1921, novelu *Sudite me* (1925), prvu svoju proznu posebno štampanu beletristič-

ku knjigu, napisao je pripovijest *U katakombi* (1925) koja je izašla 1926. u zbirci pripovijedaka »Za novim putem«, saopćio je nekoliko pjesama koje potječu iz raznih godina (1921, 1922, 1923, 1925), dotjerivao je i mijenjao tekstove rukopisa ili pak prikupljao građu za nova djela.

Dok je neke radove iz poslijeratne faze pisao pod utjecajem ekspresionizma, npr. pripovijetku »Zver-platina«, drame »Otkriće« i »Krčma Široko grlo«, veći dio pjesama objavljenih u knjizi »Stihovi« (1919), u ovom periodu on je napustio takvo nastojanje i sve više se služio realističkom formom izlaganja. Već u članku što ga je štampao pri kraju 1920. g. pod naslovom »Dekadansa i revolucija« (Novi svijet, br. 69) ispoljio je neke crte nove orijentacije. U pripovjedačkim radovima koje je poslije toga pisao držao se uglavnom realističke tehnike (npr., u romanu »Careva kraljevina« koji je dovršio 1922. g.).

Poslije izlaska iz zatvora radio je vrlo mnogo i na publicističkom polju; javljao se člancima i raspravama, najviše u »Borbi« i u »Književnoj republici«.

Započeo je u »Borbi« 9. VI serijom podlistaka o Sovjetskom Savezu. Govoreći u njima o sovjetskoj stvarnosti, nije skrivao svoje velike simpatije prema zemlji koja je, poslije Oktobarske revolucije, stala izgrađivati novo društveno uređenje. Njegovo oduševljenje, međutim, nije ga spriječilo da otvoreno iznese ono što je vidio, pa da ukaže i na mnoge teškoće. Cesarec je pisao o ruskom društvu poslije objave Nepa, o doživljajima sa moskovskih ulica, o oživljavanju privatnih trgovina, o ruskom radniku koji je nosilac revolucije, o njegovoj borbenosti, a i samoodricanju jer je samo »u najnužnijem obezbeđen«, o odgoju omladine, o dječjim domovima, o sovjetskim školama za studente, đake i radnike, o raznim pojavama bijede s kojima se susretao, a naročito o problemu prosjačenja i »besprizornih«, itd. (*Prvi dan u Sovjetskoj Rusiji, Drugi požar Moskve, Lenjin na Kongresu, Ruski radnik, Deca revolucije* i dr.).

To su bili prvi originalni feljtoni o Sovjetskom Savezu u našoj štampi. Oni su pobudili veliko zanimanje

radnog svijeta — kako je to pokazala jedna anketa »Borbe«. Mnogi su čitaoci u dopisima iznosili da najradije čitaju Cesareve članke,¹³⁹ a »Borba« je, zatvarajući anketu, navela da su »od 66 odgovora 45 zatražila svestrano i opširno izvještavanje o događajima u Sovjetskoj Rusiji«.¹⁴⁰

U »Savremeniku«, »Novoj Evropi« i u »Književnoj republici« Cesarec je objavio nekoliko rasprava iz oblasti kulturnog života, u kojima je govorio o muzejima, galerijama slika, školama, a naročito se zadržao na likovnoj umjetnosti i teatru (*Boljševizam i kultura, Teatar i ruska revolucija, Umetnost i ruski radnik, Savremeni ruski slikari* i dr.). Izlagao je o osnovama sovjetske kulture, o odnosu proletarijata prema kulturnim nastojanjima, o ruskom savremenom teatru, o savremenim ruskim slikarima, o raznim pravcima koji su se javljali. Iznio je obilnu građu kojom je neobaviještenu našu javnost upoznao sa težnjama i ostvarenjima na kulturno-umjetničkom polju. Nije precjenjivao rezultate, već je isticao da sovjetska umjetnost pobuđuje pažnju na prvom mjestu smjelošću zamisli. Bavio se ponajviše tvorevinama prožetim revolucionarnom tendencijom i zasnovanim na primjeni novih, često radikalnih forma, na djelatnosti koja je bila najkarakterističnija za period velikih promjena u ruskom društvu, ali je razmatrao i druge vidove rada. Upozorio je na raznolikost traženja, na značajne suprotnosti koje izbijaju, pa je iznio da su u jednom dijelu stvaralaštva, naročito u slikarstvu, do jačeg izražaja došli utjecaji umjetničkih forma koje prevladavaju na Zapadu. Otuda — kazao je na jednom mjestu — »veliki je kaos... Revolucija je stvorila svoje frontove u politici, pa se to odrazilo i u umetnosti; dok su međutim tamo granice između frontova jasne, kako da ih povučemo ovde, te bude jasno gde svršava levica a počinje desnica...«^{140a}

Ovi radovi privlačili su aktuelnošću teme i iskrenošću u iznošenju problematike; nisu imali karakter informativnog ili propagandnog napisa, već su, s određenim pogledom i kritičkim stavom, ukazivali na pozitivne i negativne manifestacije.

U »Književnoj republici«, koju je u oktobru 1923. pokrenuo Miroslav Krleža, bio je u toku 1923—1925. g. jedan od glavnih saradnika. Svojim pisanjem on je također pridonio borbenosti, aktuelnosti i živosti časopisa. Ovaj »mesečnik za sve kulturne probleme«, kako glasi podnaslov, stajao je »idejno na daleko višem stepenu od Plamena... i neobično je mnogo učinio za propagandu marksističke teorije« (O. Keršovani) tretiranjem pitanja iz područja marksizma, prijevodima marksističke literature (odlomci iz Lenjina, Marksa i dr.) i marksističkom interpretacijom raznih pojava iz savremenog kulturnog i političkog života.

Od rasprava pretežno društveno-teoretskog karaktera koje je Cesarec štampao u »Književnoj republici« treba, uz neke već citirane, spomenuti *Boljševizam kao rešenje problema: Istok—Zapad* (1923), *Diktatura proletarijata kao pretpostavka nove civilizacije* (1924), a naročito komparativnu studiju *Dostojevski — Lenjin* (1924). U tom radu, u kome je s velikim priznanjem govorio o umjetnosti F. M. Dostojevskog, zadržao se uglavnom na iznošenju njegove političko-društvene doktrine. Mada se u konfrontaciji ideologije Dostojevskog i Lenjina — »dvaju polova ruskog antiimperijalizma« — prihvatio smionih poredaba, u svojoj osnovi je dao vrijednu raspravu; ona se ističe širinom erudicije, logičnošću argumentacije i prodornošću analize. U knjizi o Dostojevskom u hrvatskoj književnosti Josip Badalić je za ovu studiju kazao da »o Dostojevskom nije kod Hrvata uopće još pisano s takvom određenošću« (Dostojevski u hrv. književnosti, Zagreb, 1932).

Cesarec je pisao također podosta o našim unutrašnjim prilikama; sa tog područja su od većeg značenja opširan članak o nacionalnom pitanju (*Nacionalno pitanje i naši zadaci*, Borba, 16. VIII—6. IX 1923), politički esej o *Svetozaru Pribičeviću* (Književna republika, 1924) i rasprava o *Stjepanu Radiću* (Knjiž. republika, 1923—1924. i posebno, 1925). U njima je podvrgao analizi i oštroj kritici sistem državnog uređenja, politiku građanskih stranaka i protudemokratske metode vladavine. Razmatrajući unutrašnju organizaciju nove države ili

pak prikazujući političku djelatnost i političku ideologiju dvaju istaknutih predstavnika tadašnjeg političkog života, isticao je da je u zemlji sproveden reakcionarni centralistički sistem koji je srpska buržoazija uspostavila »pod markom jugoslavenstva«. Zalagao se za federalističku formu državnog uređenja tražeći pri tom da narodima bude priznato pravo na samoopredjeljenje do otcjepljenja.¹⁴¹ Govoreći o razvoju političkih događaja, naglasio je u jednom od tih priloga da je nova država postala »omražena kula reakcije . . . nova hegemonistička osvajačka Turska, s apologijom sile, s nipodaštavanjem svakog kulturnog uspona . . . bez ikakvih stremljenja i ideala . . .«¹⁴² A u raspravi o Stj. Radiću svoje nezadovoljstvo s onim što se odigravalo izrazio je ovom slikom: »Svjetlo koje je u lirskim i dramatskim danima prevratnog oktobra bljesnulo ko nad jutarnjom rijekom, što se činila bistrom i jordanskom, omrklo je potpuno. Ta rijeka, mjesto da nosi lađe radosti, mutna je i crna, valja jući tek blato i ruševine jednog ničim potvrđenog nacionalnog optimizma . . .«¹⁴³ Eto, sa tog je stajališta polazio u ovim radovima.

U eseju o Svet. Pribičeviću Cesarec je borbeno i smiono ustao protiv čovjeka koji je u to vrijeme bio jedan od najmoćnijih ljudi postojećeg sistema. A za moral autora toga napisa naročito je karakteristično da nije birao momenat koji bi za nj bio manje opasan. U jednom članku iz 1925, u kome je ponovno progovorio o Sv. Pribičeviću, kazao je i ovo: »Prvi puta ja sam pisao o njemu lane dok je još bio na vlasti; odložio sam članak dok se poslije Davidovića nije popeo na vlast, i tek tada objelodanio sam članak u novembarskom broju „Književne republike“. Opozicionalna štampa, naročito beogradska, ponešto je citirala taj članak. „Republika“ ga je početkom marta prenijela gotovo u cjelini, i tek tada, kada je taj članak dobio beogradsku sankciju, osjetio je taj naš veliki Jugoslaven za potrebno da se osvrne na nešto što je o njemu pisao netko u Zagrebu.«¹⁴⁴

Raspravu o Stjepanu Radiću pisao je u vrijeme kada je Radić sa svojom strankom predstavljao »os hrvatske

narodne koncentracije«. Zadržavši se detaljno na analizi njegovih društveno-političkih shvaćanja i metoda borbe, ukazao je naročito na slabosti koje su se još jače očitovala u novoj političkoj situaciji, poslije Ujedinjenja. Razlažući o »krivudavostima i suprotnostima u ideologiji i taktici« Stj. Radića, nalazio je izvor takvim pojavama u »odvojenosti njegovoj od radničke klase«, u konstantnom potcjenjivanju njezine uloge i snage.

Ovaj rad je nastao u jeku oštire političke borbe i zbog toga ima velikim dijelom, kao i onaj o Sv. Pribićeviću, polemički karakter, ali to ne umanjuje vrijednost mnogih zapažanja i konstatacija. On može biti jednostran i nepotpun, jer su u njemu došle jače do izražaja negativne strane prikazane ličnosti (pa je i sam Cesarec u nekrologu o Stj. Radiću više naglasio neke druge crte i istakao njegovu »borbu za čovječnost i ravnopravnost građana«)¹⁴⁵, ali u svojoj osnovi je stvaran i dobar; sadrži čitav niz originalnih i ispravnih zapažanja o čovjeku i vremenu, o strukturi hrvatskog društva u 19. i početkom 20. stoljeća.

Novi susreti s policijom

Zbog svoga uvjerenja Cesarec je često bio proganjan i zatvaran. Sve njegove susrete s policijom i sudom nije moguće utvrditi — njih je bilo mnogo — ali za neke postoje konkretni opširniji podaci. Takav događaj o kome je i u novinama bilo podosta govora, odigrao se 1. XI 1925. Možda ne bi bilo potrebno zadržavati se poduže na tom slučaju koji je okončan prilično brzo. Međutim, iz tog vremena sačuvana je obilnija građa (policijski izvještaji, pisanje štampe) koja osvjetljuje odnos vlasti prema Cesarcu i upotpunjuje raniju sliku, a od značenja je i Cesarčevo držanje, uporno i nepokolebljivo. Iz tog materijala bit će navedeno nekoliko fragmenata.

Radni svijet, a posebno zagrebački proletarijat, zadržao je lik Alije Alijagića u svježem sjećanju, pa je njegov grob svake godine, 8. marta i 1. novembra, posjećivao u velikom broju i kitio ga cvijećem. Povodom dvogodišnjice njegove smrti Cesarec je u »Borbi« (1924) pi-

sao da je »Alijin grob još uvek meta hodočašća, njegova smrt je još uvek u svežoj uspomeni, tako kao da se dogodila jučer.«¹⁴⁶

Da spriječi manifestacije simpatija kojima je narod u isto vrijeme izražavao negodovanje protiv režima, zagrebačka policija je 20. oktobra 1925. samovoljno, bez dozvole rodbine, iskopala tijelo Alijagićevo i prenijela ga u selo Turiju (bihački kotar). Taj je čin izazvao ogorčenje zagrebačkog radništva — policija je to znala, te je uoči Dana mrtvih i na Dan mrtvih uhapsila veći broj radnika, studenta i činovnika, pa i A. Cesarca 1. XI 1925.

Poslije vijesti o hapšenju koja je izašla u zagrebačkom »Hrvatu« 4. XI, Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu, u dopisu Predsjedničkom uredu velikog župana, navelo je da je Cesarec zatvoren 1. XI i pušten 3. XI, a svoj je postupak obrazložilo ističući da su vršene pripreme za »demonstracije na dan 1. novembra na Mirogojskom groblju«, pa je valjalo »tražiti intelektualne začetnike među onim komunistima za koje je notorno da po svom radu i stupnju naobrazbe imadu se smatrati kao vođe toga pokreta«, a A. Cesarec je takav; on je — »evidentan kod ove oblasti ne kao „sumnjivi“ komunista, nego kao poznati i istaknuti komunista.«¹⁴⁷

Na saopćenje koje je policija objavila Cesarec je oštro reagirao člankom pod naslovom »Policija i sloboda ličnosti« u kojemu je, između ostaloga, kazao:

»Ima tome više od tri godine da sam ja radio aktivno u komunističkom pokretu... s Alijom (sam) proveo posljednu noć i radi toga se zapleo u dva procesa, jedan radi navodne neke izjave na njegovom pogrebu, drugi radi članaka objelodanjenih o njemu u novinama — a koja su oba procesa propala za režim već u prvim zamecima istrage. Poslije toga — bio sam još u Rusiji — strašna, razumije se, stvar; strašnijom i nezaboravnijom ju je, izgleda, za policiju učinio moj slučajni zatvor, u koji sam pao tada.

Već po toj ironiji čitalac će moći razumjeti, da ja sa tim saopćenjima nimalo ne mislim da pred policijom zatajujem svoje uvjerenje. Ja sam ga i u najnovijem svom susretu s njome istaknuo na saslušanju otvoreno.«

U nastavku izjave — na koju će biti potrebno osvrnuti se ukratko, Cesarec je kazao:

»No usprkos mog uvjerenja, fakat jeste da sam se ja unatrag tri godine povukao iz aktivnog rada u bilo kojoj političkoj grupi, i jer bi to mogla biti jedino komunistička, znači i iz nje. Što ja još radim, spada u oblast literature i publicistike, moje je djelovanje javno...«¹⁴⁸

Cesarec je naveo u ovom dijelu članka da u zadnje tri godine nije radio u političkoj organizaciji. Je li to tačno? Vidjeli smo da je publicističkom i književnom djelatnošću u tom periodu, tj. 1922—1925, mnogo pridonio širenju marksističke misli i da ju je dosljedno branio. U svojoj izjavi je kazao da se ne nalazi u organizacijskoj saradnji s jednom političkom grupom — ali to nije bilo bitno u tom saopćenju, to je vjerojatno bio taktički potez u tadašnjoj situaciji ilegalnog rada; ono što je ipak osnovno, istaknuto je: da je njegovo uvjerenje komunističko.

Uostalom, o sebi, o svome stajalištu, o idejnoj usmjerenosti svoga rada on je podosta rekao i u pjesmi »Zapisci prekobrojnog iza rešetke« koju je objavio u to vrijeme (Vijenac, 1925). U njoj je, između ostaloga, pjevao:

Hiljade braće tvoje jednako su ko i ti ranjene,
nema grada u kome ne bi bilo tamnica,
i u tamnici drugova tvojih iza rešetke!
Trpe i ne tuže se, u saznanju istine,
da poslije groba, kud su bačeni, ne slijedi smrt,
no život onog za što stradaju.
Pa ja i nisam zbog sebe samog
sa suncem svađo se za krišku života slatkijeg,
u krvi mojoj bunila se krv njihova,
u glasu mome ječo kor je hiljada,
ječao je za cestom slobode iza rešetke.

Izdavanje
»Zaštite čovjeka«

Pri kraju dvadesetih godina, u toku 1926—1928, Cesarec je izlazio pred javnost većinom s radovima iz oblasti književnosti. Objavio je nekoliko pripovjedačkih djela, među kojima ima snažnih ostvarenja, pa se s onim što je dotada bio dao afirmirati također kao istaknuti savremeni prozaik.

U tekstovima koje je sada štampao, u časopisima i zasebno, u načinu umjetničkog oblikovanja nastavio je više-manje linijom koju je obilježio romanom »Careva kraljevina« (1925). Ispoljio je vrijedne kvalitete psihološke opservacije i plastičnog realističkog crtanja. Istina, ta svojstva nije stvaralački razvio u romanu *Čuk u njenom duplju* koji je pisao 1926. i iste godine objelodanio u »Vijencu«, kao ni u opširnijoj pripovijesti *Kći Crne ruke* koja je izlazila u »Savremeniku« 1926. i 1927. Međutim, zbirkom *Za novim putem* (1926) predstavio se kao pripovjedač neospornih i jačih sposobnosti; od četiri pripovijesti koje je sabrao u knjizi dvije su nastale posljednjih godina (1925. i 1926), a od njih se naročito ističe *U katakombi* (1925). U »Vijencu« je 1928. štampao pripovijest *Golgota osmorice* u kojoj je sliku vješanja i cijelu atmosferu predočio dramatski napeto i neposredno izrazio svoj unutrašnji doživljaj. Iste godine izdao je roman *Zlatni mladić* kojim je pružio još više dokaza o svojoj stvaralačkoj snazi; uz to značajno djelo objavio je u »Književniku« odlomak iz nove redakcije romana *Bjegunci* koji će u cjelini tiskati istom 1933. Znači da je veći dio svojih uspješnijih književnih radova napisao do 1929. godine.

No i u ovom periodu, u kojem je bio jače angažiran književnom djelatnošću, Cesarec je sa živim zanimanjem pratio savremene društvene pojave. Pored nekoliko djela u kojima je snažno zahvatio u gradivo iz tadašnjeg društvenog života (»Zlatni mladić«, npr.), objavio je dvatri prozna teksta u kojima je bio naročito zaokupljen pitanjima političke prirode (Uskrs i smrt cara Lazara, npr.). A kad su potrebe dnevne borbe tražile, prihvatilo se i drugih oblika rada.

Na nasilne metode vlasti reagirao je u pripovijesti *Kći Crne ruke*. Ne obraćajući mnogo pažnje na samu obradu, izložio je oštroj kritici ono što se zbivalo u novoj državi, a posebno se zadržao na odnosu režima prema ljudima koji su pripadali radničkom pokretu. Pripovijest *Uskrs i smrt cara Lazara* pisao je pod dojmom aktualnih događaja — i sve većeg pritiska u zemlji. Po-

ticaja mu je dala diskusija koja je u to vrijeme, početkom 1928, vođena o nasiljima policije, a naročito o beogradskoj Glavnjači, »crnoj kući« podno beogradskog sveučilišta. Seljačko-demokratska koalicija, koju je obrazovao Stj. Radić sa Sv. Pribičevićem poslije izlaska iz vlade, iznijela je u skupštini, prigodom jedne interpelacije, obilan materijal o teroru upravnog aparata, a mnogo je činjenica objavila i tadašnja opoziciona štampa. Sve je to imalo snažnog odjeka u javnosti, pa je ostavilo tragova i u književnosti. Časopis »Vijenac« odlučio je u martu 1928. da raspiše natječaj za novelu s temom o Glavnjači. Na tom natječaju nagrađena je, uz prozu A. Vidakovića, satira A. Cesarca »Uskrs i smrt cara Lazara«. Baveći se u njoj savremenom političkom stvarnošću, Cesarec je dao maha razmišljanjima o našem političkom životu, te je pretežno na toj osnovi prikazao bit političko-društvenog sistema koji je, u toku jednog decenija, pomoću policijske sile gušio zahtjeve širokih slojeva, demokratske pokrete i težnje ugnjetenih nacija. Svoje ogorčenje i razočaranje razvojem prilika u novoj državi izrazio je na jednom mjestu, posredstvom glavne ličnosti, ovim riječima: »Svuda, kuda sam prošao, vidio sam kod naroda toliko nezadovoljstvo, nad njim toliko nepravde i nasilja, ovdje pak kod tebe (u »glasovitoj kući«) toliko upravo turske surovosti i zvjerstva da to sve više nalikuje na nekadanju svirepu vladavinu nekrsta negoli na uskrsnulo carstvo, kojemu se toliko nadao narod da je patio i borio se za nj vjekovima...«¹⁴⁹

U drugoj pak polovini 1928. g. Cesarec se gotovo sav posvetio političkoj publicistici. Bilo je to poslije krvavih događaja u beogradskoj skupštini (20. VI 1928) kada je politička situacija u zemlji bila vrlo teška i napeta. U narodu je vladalo ogorčeno raspoloženje, izazvano koliko postupcima vlasti, toliko ekonomskom krizom koja se stala sve jače osjećati. Na pomolu su, međutim, bili planovi za uvođenje diktature, pa je bilo potrebno javnom riječju djelovati na ujedinjavanje borbenih snaga. Tada je Komunistička partija u Hrvatskoj pokrenula tjednik »Zaštita čovjeka« i povjerila Cesarcu njegovo uređivanje.

Zaštita čovjeka, nezavisni glasnik za čovječja i građanska prava, počela je izlaziti 2. augusta, a kancelarija, koja se sastojala od dvije male sobe, nalazila se na Pejačevićevu trgu 12.

U članku pod naslovom »Zašto izlazimo i zašto baš sada« Cesarec je iznio koji je zadatak lista, pa je, između ostaloga, kazao:

»S našeg stanovišta dužnost svakog, kome je danas do napretka, leži u prihvatanju ove osnovne istine:

da režim koji ne pokazuje napredak, što bi inače bila njegova najveća dužnost spram naroda i jedino opravdanje opstanka, nema prava ni bilo koga da žrtvuje.

Zato je potrebna borba protiv tog režima, a za njegove žrtve; borba protiv njega u prvom redu borbom za poništenje njegovih reakcionarnih zakona; a borba za njegove žrtve, tako da nijedna ne prođe a da joj ne bude pomognuto; da nijedna ne prođe a da se ne digne za nju glas; da nijedna ne prođe a da ne bude pokazana kao optužba i dokaz da je režima nasilja i reakcije dosta, a potreban put napretka i razvoja na bazi dosljedno jednakog prava za sve građane podjednako« (br. 1, str. 1, 2. VIII).

U jednom drugom članku Cesarec je objašnjavao da se list u prvom redu obraća radništvu jer je »radništvo, a uza nj siromašno seljaštvo, nesumnjivo društveni sloj najpotlačenijih i najobespravljenijih, a baš za to ujedno i sloj najbliži tome da razumije i prihvati pravac lista«.

Cesarec je isticao da će list biti »neovisan i slobodan od svakog određenog i isključivog političkog i partijskog naziranja i uvjerenja«. U članku pod naslovom »Jedno objašnjenje« ponovio je ovu izjavu pa je kazao: »S toga, eto, stanovišta ja sam taj list pokrenuo kao slobodan i nezavisan književnik, kome pero nikad nije uzimalo pred tim da bude i mač za slobodu i istinu — pokrenuo sam ga u času — kad mi se čini da za njim, pa bio i najskromniji, vapi cijela naša nesretna i osramočena današnjica, gladna pravde, slobode i čovječnosti« (br. 1, str. 4).

Ograđujući se od veze sa bilo kojom političkom grupom, Cesarec je nastojao da omogući sa što manje smetnja izlaženje lista. Međutim, on ga je uređivao u dogovoru sa vodstvom Komunističke partije koje je poseb-

nim uputstvom preporučilo svojim članovima tjednik i ovim ih riječima upozorilo na njegov zadatak:

»Pred vlastima i javnošću list je formalno vlasnost jednog književnika, koji će isto tako formalno iznositi svoje lično gledište po raznim socijalnim i političkim pitanjima tretirajući pitanja reakcije, belog terora, besposlice, gladi, elementarnih katastrofa itd. Faktično list je organ C(rvene) P(omoći) u Jugoslaviji i pokrenut je u svrhu legalizacije pokreta za podupiranje Ž(rtava) R(ežima) u Jugoslaviji. U tu svrhu stvarat će se u svima mestima gde postoje odbori ili povereništva za podupiranje ŽR, preko istih grupe saradnika, dopisnika i kolportera, koji će voditi brigu kako o rasturanju samoga lista, tako i o podizanju i prikupljanju saradnika i podupiratelja lista...«¹⁵⁰

U administraciji je doista postojao, uz fond za list, fond za žrtve reakcije koji je imao poseban krug djelovanja.

Tijesnom saradnjom i podrškom koju je Cesarec dobio od Partije nije umanjen njegov veliki udio u vođenju lista. Marijan Jurković je u jednom osvrtu iznio da je Cesarec morao često ispunjavati po nekoliko strana tjednika,¹⁵¹ a mnoge rukopise, pisane većinom nevješto, od ruku neupućenih u taj posao, mijenjati, dopunjavati, dotjerivati, pa i iznova sastavljati. To je potvrdila i Ana Mihota koja je cijelo vrijeme radila u administraciji tjednika; ona je izjavila da je gotovo sve uvodnike napisao Cesarec.

U člancima i dopisima list je oštro žigosao teror u Jugoslaviji i u balkansko-podunavskim državama, iznosio primjere nekažnjenih krivaca ili pak pisao o žrtvama reakcije, prikazivao nasilja u kaznionicama, razlagao o progonima hrvatskog naroda, u nekoliko prilika vraćao se na pitanje nacionalnog ugnjetavanja u Makedoniji, protestirao protiv brojnih osuda, premetačina i nasilja koje vrše vlasti, naročito nad radništvom i komunistima, donosio popise žrtava i dopise iz raznih krajeva Jugoslavije (nekoliko naslova: *Dva nepobitna prava hrvatskog naroda*, *Federirani teror balkansko-podunavske antifederacije*, *Pomozimo žrtvama reakcije*, *Pod Damaklovim mačem Zakona o zaštiti države*, *Strahote režima*

u Makedoniji, Iz požarevačke kaznionice, Postupak s pol. kažnjenikom Zlatkom Šnajderom, Doba Aleksandra Bacha, Pred jubilejom Kalvarije, Stampa pod opsadnim stanjem, Metode suda u »bombaškom« procesu, Krvavo slavlje kao pod carizmom, Poslije 5. januara 1929, itd.). List je naročitu pažnju posvetio iznošenju prilika u Glavnjači, a u nekoliko podlistaka donio je veći napis Rajka Jovanovića »Glavnjača kao sistem«. Naročito se zauzimao za ukidanje Zakona o zaštiti države ističući da je to »jedan od glavnih preduvjeta za uspješnu borbu sviju potlačenih naroda za svoju slobodu.«¹⁵²

Uz političke list je donosio i manje književne priloge domaćih i stranih pisaca (V. Hugo, Up. Sinclair, J. London, J. Hašek i dr.) koji su izražavali slobodarske težnje. U sadržaju i izboru građe, ukratko u načinu vođenja lista, potpuno je došla do izražaja ličnost urednika A. Cesarca, njegovo duboko razvijeno osjećanje za žrtve društveno-političkog poretka, iskreno poštovanje čovjeka, ogorčenje na one koji unižavaju ljudsko dostojanstvo, mržnja na nosioce zala i nevolja u društvu.

Članci su većinom izlazili bez potpisa, ali je za mnoge moguće utvrditi Cesarčevo autorstvo — bilo po stilskim osobinama, bilo po osobnim podacima koje su sadržavali (Nad grobom sudbonosne žrtve, br. 3, npr.). U nekima je Cesarec obavještavao javnost o postupcima policije koja je pregledavala njegovu poštu, pratila njegovo kretanje, vršila duge premetačine u stanu (br. 1, npr.), a ovi podaci slažu se sa sačuvanim službenim spisima.¹⁵³

Na početku druge godine izlaženja, 1929, Cesarec je na uvodnom mjestu lista pisao da se »Zaštita čovjeka« javila »u najgore, najteže, najmučnije vrijeme, da se bori za bolje dane«. Ona je bila gonjena od cenzure i policije, te je dva puta zaplijenjena i zabranjena (br. 13, br. 20), a zbog uvodnika u br. 13 od 25. X 1928. odgovorni urednik i odgovorni štampar bili su osuđeni »sa 14 dana zatvora i 1500 D. globe« (izvještaj u zadnjem broju, od 10. I 1929). S uvođenjem šestojanuarske diktature »Zaštita čovjeka« je prestala izlaziti doživjevši svega 25 (26) brojeva.^{153a} 16. I Cesarec je bio uhapšen, pa je u zatvoru proveo nekoliko sedmica.

**U prvim godinama
šestojanuarske
diktature**

Na početku drugog decenija svoga postojanja Jugoslavija je ušla u period otvorene diktature. Sistem koji je uveo kralj Aleksandar 6. I 1929. imao je obilnu podršku većeg dijela buržoazije, a i zasnivao se na obrani njezinih ekonomskih privilegija. Bile su ukinute sve političke organizacije, a nova stranka koja je zatim obrazovana imala je zadatak da pomaže politiku šestojanuarsku i da svojim postojanjem pruži nekakvu iluziju parlamentarnog života. Politička djelatnost opoziciono raspoloženih grupa bila je zabranjena, štampa je podvrgnuta oštroj cenzuri, a izdavanje radničkih listova i rad radničkih sindikata onemogućeni. Režim je vršio nasilja nad svojim protivnicima, a svoje napade je naročito usmjerio na pripadnike i simpatizere radničkog pokreta, tako da su žrtve reakcije u njegovim redovima bile mnogobrojne.

Svu težinu položaja, koja je tada pratila napredne ljude, osjetio je i doživio na razne načine i August Cesarec, pa je kao istaknuti javni radnik bio podvrgnut mnogim gonjenjima. Sam je na jednom mjestu, u Upitnici Hrvatske enciklopedije, naveo da se osobito dobro mogao upoznati s tamnicama i sudom za vrijeme diktature 1929—1933. g. »kad je bio zatvoren i imao sedam rasprava radi istih štamparskih delikata«. ¹⁵⁴

Uhapšen 16. januara 1929. od redarstva u Zagrebu, izveden je domalo na optuženičku klupu. Morao je odgovarati za više djela koja potječu iz razdoblja 1922—1928. Optužen je da je kao urednik »Zaštite čovjeka« radio na legalizaciji Crvene pomoći i na širenju komunizma. Tužilaštvo je zatim ovu optužbu proširilo i inkriminiralo također dva priloga štampana u drugim listovima prije više godina. Radilo se najprije o članku koji je pod naslovom »Karakter na vešalima« izašao 1922. u »Borbi« poslije vješanja Alije Alijagića. Nastojalo se, nadalje, dokazati da je Cesarec stajao u vezi s komunistima u inostranstvu, pa je kao dokazni materijal iznijet članak »O velikom pokojniku« koji je 9. I 1929. štampao list »Radnik«, organ radničke (komunističke) partije Ame-

rike, koji je izlazio u Chicagu (izvještaj Redar. ravnateljstva od 28. I). A kada je dokazao da je taj nekrolog o Lenjinu objavio u »Borbi« još 1924. g., tada je bio optužen zbog sadržaja napisa.

U istražnom zatvoru proveo je od 16. januara do 4. marta 1929,¹⁵⁵ a zatim su slijedila gonjenja sudskim putem. Pisanje o Alijagiću, Lenjinu i u tjedniku »Zaštita čovjeka« bilo je inkriminirano po Zakonu o zaštiti javne bezbednosti od 2. VIII 1921 (čl. 1, t. 1). Održano je nekoliko sudskih pretresa, pa je u toku 1931. došlo i do spomenute izmjene u optužnici. 14. IX 1931. sazvana je glavna rasprava. Sudbeni stol u Zagrebu donio je malo zatim, 22. IX, presudu kojom je Cesarca osudio na 2 mjeseca zatvora s tim da mu se u kaznu uračuna pritvor i istražni zatvor. Sud ga je riješio optužbe koja se odnosila na članak »O velikom pokojniku« i na uređivanje i vođenje »Zaštite čovjeka«, a proglasio ga je krivim zbog sadržaja članka »Karakter na vešalima«, pa se posebno zadržao na ovom mjestu:

»Vešala, na kojima je Alija izdahnuo, procvetala su njegovom slavom. Grob njegov busen je cveća i cilj neprekidnih hodočašća. Dogodilo se nešto što krvnici nisu očekivali: čovek po njima obešen kao prosti zločinac uskrsnuo je i uspomeni se njegovoj klanja ne samo radnička klasa za koju se žrtvovao nego i svi iz buržoaske klase, u kojima režim ili interes nije zaglušio i cinizmom zatrovao glas savesti...«¹⁵⁵ⁿ

Iz ove presude saznajemo također da je Cesarec ranije amnestiran od štamparskog prestupka zbog kojega je bio kažnjen 9. I 1929. sa 14 dana zatvora, ali je 1. III 1929. osuđen zbog druge štamparske krivice »sa 8 dana zatvora i 800 dinara globe«.

Državno tužilaštvo nije bilo zadovoljno presudom koju je 22. IX 1931. donio Sudbeni stol, pa je zatražilo reviziju procesa. Spisi su tada putovali od Sudbenog stola i Državnog tužilaštva do Stola sedmorice, presude su poništavane i zakazivana nova ročišta, održane nove rasprave, a to uznemirivanje, smetanje u radu i izazivanje trajalo je mjesecima.¹⁵⁶ Još pri kraju 1933. (30. XI) pisao je Cesarec svojoj intimnoj prijateljici Mariji Vinski o

tome u jednom pismu: »Prekojučer sam opet imao jednu malu bitku, nastavak one lanjske, pa jesenašnje, zapravo već tolikogodišnje . . . Sad je opet prošlo dobro, no opet nije svršeno, jer moj kontrapartner (aluzija na državnog tužioca, V. Z.) nije zadovoljan. Stvar postaje upravo besmrtna . . .«

Teške političke i ekonomske prilike u Jugoslaviji, gušenje političke djelatnosti, brojna hapšenja i ubistva pripadnika radničkog pokreta, nepovoljna situacija u Partiji u kojoj je »godine 1930. i 1931. bio u zemlji zamro život« budući da su se mnogi članovi nalazili na robiji, u emigraciji ili bili pogubljeni, atmosfera zastrašenosti na mnogim stranama zbog nasilja vlasti — svi ti momenti, a uz to i razne osobne nedaće i nevolje, utjecali su na unutrašnje raspoloženje Cesarčevo. Ne sustajući u borbi, on je tražio i nalazio načina da u svojim književnim djelima izrazi negodovanje na novu stvarnost, a u svojoj intimnosti doživljavao je časove potištenosti, rezignacije, depresije. Refleksi takvog stanja, koje se ponekad graničilo između protesta i očaja, došli su do izražaja i u nekim djelima iz ovog perioda, kao npr. u pripovijestima »U sirotinjskom mraku« (1929) i »Tijelovu« (1929) — one su u zbirci »Novele« (1939) izašle pod naslovom »Brodolom obitelji Rožman« — a još više se ogledaju u sačuvanoj korespondenciji iz 1933. i 1934. g.

Korespondencija iz tih godina je obilna, a upućena je bila Mariji Vinski koja se tada nalazila na studiju medicine u Beču.¹⁵⁷ U pismima Cesarec je govorio o osjećajima prema toj ženi, s kojom se oženio 1935. g., o odnosu prema roditeljima i rodbini, o svome radu, o prilikama u zemlji (više puta u aluzijama i prikriveno), pa je u tim intimnim ispovijestima iznio mnoge crte svoje ličnosti koje su manje vidljive u njegovu stvaralaštvu. Uz pobunu protiv čamotinje, sivosti i surovosti vremena, izbija gorčina, bol, patnja. Gušilo je i tištilo Cesarca ono što se zbivalo oko njega; nije ga skršilo, ali je ostavilo tragova u njegovoj duši.

U pismu u kojem se zahvalio na čestitki povodom godišnjice rođenja (13. XII 1933), i u pismu koje je uputio

Mariji Vinski povodom Nove godine (29. XII 1933), Cesarec se osvrnuo na objektivne okolnosti, na onu krvavu stvarnost koja je lomila plemenita nastojanja, te je na svoj način utjecala i na njegovo raspoloženje, pa je kazao:

»Hvala Ti mnogo na Tvojim lijepim čestitkama koje si mi uputila povodom godišnjice mog sretno-nesretnog dana što sam se rodio. Četiri decenija su likvidirane, svakako mnogo više od polovice dobe, koje je prosječno dosuđeno svakom poštenom ili nepoštenom stanovniku ovog globusa. Čudno je to malo: znati da je polovica života, i mnogo više (svakako više) od polovice — već u prošlosti. No te misli o ljudskom životu proganjaju me već dulje vremena, iako svjesno znam da je to glupost. Razlog je uostalom jasan: nešto privatno, a nešto opet mrtvilo miljea, koje zatvara horizonte i čovjeka odviše odvlači u privatni život i privatne probleme. Kad bi im barem jedanput bio kraj!...

Još koji dan, još nešto više sati, pa ćemo izbrisati 1933. iz kalendara. Na žalost, ne iz sjećanja. Bila je to teška, mračna godina, ne jedanput sam je prokleo. Koliko nada, koliko razočaranja, koliko snova, koliko neuspjeha, koliko želja za radošću, a koliko boli! A što nam nosi slijedeća, pretpostavivši da će nas poštediti ova dva posljednja (dana) koja preostaju još od ove? ...«

Tmurne boje ne prevladavaju, ali izbijaju sad manje, sad više. Očajava na momente, ali ne da očaju da prevagne. Zato Cesarec u pismu od 2. XI 1933, napisanom poslije smrti svoga oca, kaže:

»Da čovjek nema još ovo malo snage u sebi, pa preko svih tih zgusnutih mrakova oko nas ne može još uvijek vidjeti jedno svjetlo, koje zasada grije bar duše nas nekolicine, zbilja bi bilo sve besmisleno i jedino bi bilo pametno povući definitivnu konzekvenciju koja vodi u jedino pošten mrak grobu. Ovako, ne damo se i ne smijemo se dati. Još na ivici ponora treba vjerovati u čvrst put pred sobom; samo treba za to snage. Snage, da, snage!«

U pismu od 18. I 1934. Cesarec je pisao:

»... Tako je, eto, počela ta nova godina koja je imala da na bolje promijeni nesretnu staru. No, razumije se, život se ne ravna po kalendaru i dok, recimo, kalendarski nevažan koji god dan u godini može da najednom za život predstavlja najveći događaj, dotle preko zadnje ponoći između

31. XII i 1. I može taj isti život preći kao sjenka preko vode, ne izazvavši na njoj ni najmanji talasić. No život, šta je to? To smo i mi sami, rekla si Ti, i to je sigurno istina. Samo taj mi je takova sitna čestica u glomaznoj cjelini svega, i toliko je tu prepreka da čovjek ipak, makar i protiv volje, mora biti toliko skroman pa prvenstvo važnosti vidjeti u životu koji nismo mi. Tako bar zasad, u toj noći, dok još nije svanulo.

Nadam se da u tom pismu nećeš naći baš sasvim deku-ražirajući pesimizam; nije mi to bila svrha, prosto je to samo djelomičan odraz jedne krize, koja nije ugodna.«

Ove refleksije o životu u pismu od 29. I 1934. još su mračnije:

»Mogao bih Ti nastaviti priču koju sam Ti pripovijedao prošli puta. Nadam se, ipak, da je ona završena, čemu je bilo već i vrijeme, trajalo je dosta dugo. (Vjerojatno je to aluzija na sudski proces, V. Z.) I mislim da me nađe neće prevariti. Osim ako je (19) 34 gluplja od (19) 33.

Ipak, život se čini sličan vodenoj biljci. Raste odnekud, ne vidiš mu korenja, lebdi, diže se nekud, otkud — kuda? Gotovo se pravo i ne zna. Prvo ipak još nekako, no posljediti? Više nego ikad u životu, i zapravo možda prvi put pravo čini mi se tako kao da mi se život pretvorio u maglu. No magla se razide i nestaje. Poslije nje zna doći vedrina. Hoće li i tu biti tako? Osjećam se raspet, u srcu su stotine želja i ispod svega jedna strahovita ravnodušnost. I pitam se: je li to neki konac ili samo jedna »nova prekretnica« u nešto novo? I možda je cijelo pitanje u tom: stajati ili ići?

No do đavola sva ta glupa simbolika riječi! Podsjeća me na muziku koja hoće da prikaže jedno, a možeš sebi zamisliti nešto sasvim oprečno. Nije li Ti se to nikad dogodilo za slušanja jedne simfonije, poslije koje njen opis u programu govori o sasvim nečem drugom nego što je čovjek sam sebi zamislio? Tako će možda i sve moje uvodne rečenice ostaviti u Tebi utisak da se i pravo nećeš snaći što zapravo mislim. A htio bih već jednom sjesti s Tobom, onako kao nekad uvečer, sami; i da razgovaramo, razgovaramo, podložimo opet naš život pod lupu analize i kritike. Danas bi to možda bilo više potrebno nego nekad.

Ti si tako draga, iako su mjeseci već prohujali preko nas a da se nismo vidjeli osim preko hartije i u fantaziji, draga si mi još uvijek kao nekad. Pa ipak, lagao bih ako bih tvrdio da je sve kod mene ostalo isto. Moglo bi biti, barem mislim, da zajedno možemo nekud daleko, daleko! Kažu da ima biljaka koje treba presaditi da opet uspijevaju, tako je to možda i tu...

Da si se ti kanila preseliti, nisam zasad uzeo ad notam, barem ne na način kako si mislila obavijestivši me o svom domicilu. A i ti domicili, te kuće, stanovi, domovi! „Ja domovinu imam, tek u srcu je nosim, i brda joj i dol; — gdje raj da ovaj prostrem, uzalud svijet prosim, i gutam svoju bol.“ Pjevao je tako nekad naš Kranjčević, i zašto mi je sad to palo na pamet? Gutamo, gutamo svoju bol mi svi, i ne bismo trebali pitati gdje da prostremo ono što volimo, sami bismo to znali, samo kad bismo mogli! Međutim, cijelo to pismo ne bi bilo u stilu da ne završim s ovim: najvolio bi(h) poderati to pismo i pisati novo, no bojim se da u ovom raspoloženju ne bi ispalo ništa bolje, vedrije, pametnije. Zato oprostii!«

Onaj dio pisma u kojem govori kako bi se moglo ostvariti da možda zajedno pođu »nekud daleko, daleko«, odnosi se vjerojatno na plan o odlasku u Sovjetski Savez, do kojega je doista došlo nekoliko mjeseci kasnije.

Cesarec je u svojim pismima iskreno iznosio ono što je osjećao, pa se ponekad više prepuštao sumornosti i jadikovkama, a drugi put je jače naglasio svoju vjeru u život i svoje borbeno stanovište. Bodrim, poletnim optimizmom prožeto je i pismo od 24. III 1934. u kojem je, između ostaloga, kazao:

»Mart je, vani je oblačno, mutno, ali u meni gori neko svjetlo. Pokatkad zadrhti, obasja ono što je na-trag, i teško mi je. Ali zublje moraju da svijetle unaprijed, i pogled se okreće naprijed, vide i Tebe.

Život je opet jedanput došao do jednog svog preloma, i onkraj granične crte u novo ja palim žiške svoje vjere u sve, mislim ipak najviše u sebe sama, što je ipak uvijek najvažnije. Sunca, sunca hoću! Ne kao čistunac Alwing, ne bolesno nego zdravo, realno! A i Ti si taj realitet, ovako ili onako, u ovoj ili onoj formi, svejedno, glavno je da u čovječjem ja postoji i ti, u ovom slučaju, dragi i blizi, prijateljski i jedan od najčovječnijih.«

U pismu kojim se javio Mariji Vinski krajem aprila (27. IV) ponovno je utonuo u neke sumorne refleksije. Što je na to utjecalo? Prvi dio pisma pun je nejasnih aluzija. Na jednom mjestu je Cesarec upozorio M. Vinski da bi se moglo dogoditi da bi »morala repetirati ono...« što je on prošao. Ne odnosi li se to na mogućnost zatvora kada se ona vrati iz Beča u Zagreb. Citirat ću glavne pasuse iz pisma:

»Sigurno si već primila kartu koju sam Ti u hitnji poslao, za prvi pozdrav iz opet jedne nove situacije. Žalosne, neželjene situacije, to moram odmah da kažem. Očekivati jedno, nekoliko mjeseci gajiti tu nadu u sebi i dočekati nešto sasvim obratno — ali, i što obratno: opet isto, isto, isto! — revolt je u meni tako velik, tako dubok kako ga to spram ljudi, u koje sam verovao i smatrao ozbiljnim, nisam još dosad imao toliko razloga osjećati. J'accuse, j'accuse, j'accuse!

Stvar je tim teža što sad ima da padne odluka radi Tebe. To pitanje prevrćem već danima i noćima po glavi, znam da Ti čekaš što ću Ti ja reći. Je li tako? Stvar nije jednostavna, sigurno nije jednostavna. Pogotovu radi nekih momenata koji su se opet desili na istom terenu, koji je povodom Tebe već lane izazvao komplikacije. To može da bude jedan znak više da bi Ti morala repetirati ono što sam upravo prošao ja, samo pod neizvjesnim auspicijama. To je jedno. Drugo: usprkos neuspjeha ja ne prestajem vjerovati u kasnijl moj uspjeh...

Kakove su to bile guste, biblijske tame kad smo se mi rodili? Da se još ni sad nisu razišle! Stajati tako sa suncem u duši u mraku, vidjeti cilj, a sudarati se na putu stalno o stijenu, bijedan je to položaj, teško glavama! No možda će postati još tvrđe, glave tvrđe, a duša još mekša, podatljivija, više željna jedna druge, vjerujmo!«

Cesarec je u pismu govorio o novoj, neželjenoj situaciji u koju je upao. Na što se to odnosi?

Koncem marta 1934. spremio se na ponovni odlazak u Sovjetski Savez. Obavijestio je drugaricu Anku Mihota da je riješeno da krenu zajedno na taj put. Kada su došli u pogranično područje Slovenije, tamo oko Črne, bili su uhvaćeni od žandarmerije. Dogodilo se to prvih dana aprila. Cesarec je bio ogorčen na odgovorne drugove koji su vrlo slabo organizirali prijelaz i uputili ih na nesigurnu vezu. Zadržan je i ispitivan sedmicu dana u Črni, a zatim je sproveden u Zagreb i kažnjen policijskim zatvorom.¹⁵⁸

U pismu od 15. V 1934. pisao je o planovima s vjenčanjem i o komplikacijama koje su se javljale pa je, između ostaloga, kazao:

Nitko, s kime govorim o tome, ne dijeli mišljenje da je ta naša odluka najrazumnija. Čekati, vele, čekati! Dokle, do đavola, mislim i ja sam, ali ipak sam pod utiskom toga. Možda ipak da odgodimo naše vjenčanje? Dva su nova mo-

tiva, zapravo jedan nov. Dijete mi priča (tj. sin Marije Vinski, V. Z.), da u jesen ili zimu misliš i Ti poći u Pariz, kuda u isto vrijeme kanim opet i ja. Čemu onda da se izvrgnemo vjerojatnoj situaciji da bi to tebi bilo nemoguće?

Što se pak mene lično tiče, skromno, ali ipak i iskreno mislim da me Ti precjenjuješ. To čini ljubav, ne objektivnost. I taj moj konflikt! Malograđanska predrasuda to ipak nije. Istina je to da bih bio samo hulja kad bih tako lagano preko toga prešao, jer prvo, s te druge strane je isto vrlo intenzivna ljubav, i drugo, naš se život povezao s mnogom saradnjom; u mnogom pogledu se obistinilo ono što si Ti ustvrdila pred polazak, govoreći o njemu i mome intimiziranju. Ipak, ako inače sve dobro prođe s Tobom, uvjeren sam da će dobro proći i to. Mora, jer nas sve veže nešto više od naših subjektivnih, privatnih odnosa.«

Ovi izvodi iz pisama u kojima se u formi intimnih ispovijesti govori o unutrašnjim nemirima, krizama i protivrječjima, potpunije osvjetljaju neke komponente duševne strukture njihova autora koje se slabije naziru u njegovu književnom stvaralaštvu. Nesumnjivo je da se one ne mogu objasniti samo osobnim neprilikama razne prirode, kao ni isključivim utjecajem političko-društvenih faktora. No ti društveni momenti, mračni i surovi, pridonijeli su da se jedno naročito osjećanje života ispolji jače negoli bi se to dogodilo u drukčijoj stvarnosti.

Zadnje pismo iz ove korespondencije potječe iz kraja maja 1934 (31. V). Napisano je u vrijeme kada je Cesa-rec očekivao da će se Marija Vinski vratiti u Zagreb, a nekoliko mjeseci prije njihova realiziranog odlaska u Sovjetski Savez. Oni su sigurno već sada pravili planove za taj put, pa se neka mjesta u pismu vjerojatno odnose na taj događaj. A želje izražene u njemu nijesu li u vezi sa zbivanjima u tadašnjem Sovjetskom Savezu? Početak tog maglovito pisanog pisma glasi:

»Kad čovjek putuje u zemlju »vječnog sjećanja«, ima sigurno i razloga da se nečemu nada. Ja Ti to želim od svega srca da ne bi bilo u zao čas, kao mom prijatelju pred više od pet godina. Svašta se priča i sve može da bude. I, što se tiče Tvoje uzbune protiv moje odgovornosti, želim da Ti skora budućnost dađe u tome pravo. Morala bi Ti dati pravo, jer Ti si to zavrijedila, jer pamet i ljubav ima više pravo na egzistenciju nego glupost i surovost...«

Cesarec je živio u vrlo nepovoljnim prilikama, stalno pod prismotrom policije i uznemirivan od vlasti, a od 1933—1934. vrlo često izložen napadajima i denuncijacijama klerofašista. U prvim poratnim godinama stanovao je u Zagrebu u Novoj Vesi 70, u jednom od starijih dijevoja grada. Zatim je nekoliko godina proveo u skromnoj maloj sobici u potkrovlju na Goljaku br. 8, tamo od oktobra 1926. do potkraj 1934. g.¹⁵⁹ Prostorija je imala vrlo oskudan i loš namještaj, a njezin opseg bio je tolik da u njoj nije bilo mjesta za sjedenje većem broju osoba. Jedan novinar koji je Cesarca posjetio 1931. opisao je u listu »15 dana« (br. 3, 1. XI, str. 45) njegov stan, a uradili su to i neki drugi. U jednom osvrtu iz 1945. Vilko Ivanuša je ovim riječima prikazao njegovo obitavalište:

»Sobica je bila posve mala, s jednim krevetom, s jednim umivaonikom, s jednim ormarom, s jednim stolom i sa dva stolca, sve sama starudija, a svuda knjige... Na stolu se nalazio neki starinski stroj za pisanje, stakla na prozoru bila su prevučena debelom naslagom leda, a u sobici je bilo tako studeno da se smrzla voda u umivaoniku. Cesarec je sjedio uz stroj, umotan u neke stare kapute, hukao je u porcvenjele ruke i tipkao po stroju...«

Čini se da je Cesarec za model imao ovu svoju sobu kada je u romanu »Bjegunci« opisivao stan Koste Stojanića na mansardi:

»Njegova soba bila je još manje nego skromna, s pokućstvom kao pribranim samo za prvu nuždu... Bio je tu star, užasno nesiguran i škripuljiv krevet — onaj koji se za Ilijina boravka ovdje srušio dvaput pod njime i njegovim prijateljem; zatim je bio tu još velik, na krojački sličan sto i nekoliko većinom na po polomljenih i škripuljivih stolica, pa limeni umivaonik s izderanom bijelom glazurom, i u kutu velika i silno proždrjljiva, a malo korisna željezna peć. No kako god bilo, rijetko bi se moglo naći čovjeka koji bi s takvim stanom bio zadovoljan, pa čak i ponosan tako kao što je to bio Kosta Stojanić.«¹⁶⁰

Znalo se dobro da Cesarec živi skromno, od malih prihoda što mu je donosio književni rad. Suočavao se, dakle, i s teškoćama materijalne prirode, ali ih je pod-

nosio hrabro — ne prihvaćajući se kompromisnih rješenja. Nekoliko godina, npr., javljao se u izdanjima Maticе hrvatske (Hrvatska revija i Hrvatsko kolo), a bio je i član njezina odbora. U tom razdoblju »Hrvatska revija« je donosila objektivne prikaze o djelima naprednih pisaca, pisala toplo o Zmaju, imala za saradnike M. Krležu, Josipa Pavičića, Hasana Kikića i dr. Međutim, kada je Filip Lukas 1933. istupio s napadom u članku »Ruski komunizam i nacionalni princip« (sv. II, str. 377), Cesarec je »prekinuo svaku vezu s Maticom i njenim edicijama.«¹⁶¹

U pismu od 8. X 1933. javio je Mariji Vinski da namjerava promijeniti stan: »Selim odavde (15. o. m.), tačno uz sedamgodišnjicu dolaska ovamo. Kuda, sam još nisam siguran, valjda ipak tamo kuda sam mislio.«

Međutim, istog mjeseca (24. X) umro mu je otac. Dugo se nalazio pod dojmom smrti čovjeka koga je mnogo volio. Vrlo toplo i s uzbuđenjem je pisao o njemu u pismima Mariji Vinski, a taj doživljaj u obitelji pridonio je također podosta izbijanju sumornih raspoloženja. U pismu od 2. XI 1933. Cesarec je pisao:

»Sve me je to trglo tako natrag da kraj nekoliko raznih obaveznih poslova ne radim ništa. Zapravo i nemam još gdje. Jer iako sam pred polovicu mjeseca napustio stari stan, u novi se još nisam uselio; svojevremeno sam dao tamo prenijeti samo dio stvari, a poslije nisam imao ni vremena ni volje da u nj samo i zagledam. I tome sam se stanu mnogo veselio, gotovo istjerao prijatelja jednog iz njega, a sad nemam za nj nikakve volje. Sve sam to vrijeme stanovao kod mame, pa ću to morati još dan, dva, dok si konačno ipak tamo ne uredim, pa pregnem na posao.«

A kada je prešao u novi stan (Tomićeva 12), obavijestio ju je o tome u pismu od 30. XI 1933: »Mnogo prostora, silna toplina starog gnijezda... A da me vidiš s metlom u ruci, možda bi se malo i smijala. Ja sam naime vlastiti sobar...«¹⁶²

Mada se morao boriti s mnogim nedaćama, Cesarec je u prvim godinama diktature razvio obilnu plodnost. Javljao se pripovjedačkim i znanstveno-publicističkim radovima u časopisima »Hrvatska revija«, »Hrvatsko

kolo«, »Književnik«, »Literatura«, »Savremena stvarnost«, »Danas«, a i u drugim manjim ili povremenim izdanjima (npr. almanah »Periferija«, 1933, »Almanah savremenih problema«, 1932). Bavio se prevođenjem, pa je u revijama štampao nekoliko manjih stvari Uptona Sinclaira, Jaroslava Haška i, čini se, Victora Hugoa,¹⁶³ a u posebnoj je knjizi objelodanio Zolin roman *Rad* (I—III, 1934).

Osim toga, pomagao je svojom saradnjom razne društveno-političke i prosvjetne akcije, u kojima je njegov udio za širu javnost ostao uglavnom anoniman. Tako je, npr., danas poblize poznato da je održavao sastanke s krugom ljudi na Trešnjevki, sa pristašama radničkog pokreta, i da je bio inicijator u pokretanju lista »Glas Trešnjevke« koji je izlazio od 1. X 1932. do 5. VIII 1933 (kasnije pod naslovom »Glas«). Mada u tjedniku nije pod svojim imenom objavio nijedan prilog — osim preštampane pripovijesti »Na gradskoj tržnici« — on se brinuo o njegovu uređivanju, pa je u jednom osvrtu rečeno da je bio upravo duša toga pothvata.¹⁶⁴

U godini 1932—1933. bio je mnogo zaokupljen pripremanjem za štampu Marxova *Kapitala*, koji su na robiji preveli Moša Pijade i Rodoljub Čolaković. Nije žalio vremena ni truda, već je s oduševljenjem i ponosom na tome radio. Običan čitalac pročitati će na koricama knjige (1933): *Za štampu priredio A. Cesarec* — ni ne pomišljajući koliko je Cesarec morao uložiti svojih snaga u to izdanje. Međutim sačuvana korespondencija nešto potpunije osvjetljuje to pitanje.

U pismu Mariji Vinski pisao je 8. X 1933, između ostaloga, ovo:

»Ja sam još uvijek u punom jeku posla, na sreću, ukoliko ne i na žalost, upravo na koncu. Ovoga tjedna knjiga će biti gotova. Bit će to izdanje elegantno... Mnogo sam se trudio da stvar i sadržajno, jezično, stilski, po tačnosti navoda ispadne što bolje. U tome sam imao dosta posla, zapravo većina te godine mi je u tom prošla. I sad intimno gledam na to s ponosom kao na jedno od najpozitivnijih djela u životu, ako čak ne i najpozitivnije... Uistinu, ovaj

mjesec dana bio mi je svaki čas vezan poslom. Vrijeme krasno, posljednji mjesec zelenila i toplijeg sunca. Toliko mi se uvijek hoće na šetnju, no nije bilo moguće.«

Međutim, morao se iz materijalnih razloga prihvaćati poslova koji ga nisu mnogo privlačili, a odvodili su ga od originalnog rada, pogotovu kada je iz principijelnih razloga prekinuo saradnju u nekim časopisima. Dne 31. VII 1933. sklopio je ugovor sa Bibliotekom savremenih pisaca za prijevod Zolina djela »Rad«. Honorar je iznosio po prevedenom štampanom arku 220 d, a rukopis za prvu knjigu imao je uručiti tokom oktobra. Molio je u Beču da mu pošalju knjigu, pa se 12. VIII zahvalio na primitku. Međutim, mnoge okolnosti su utjecale da je prevođenje slabo napredovalo; 2. XI pisao je da je rukopis »trebao predati još prošlog mjeseca, a tek (je) na početku.« Žalio se što nema mogućnosti da radi na književnim poslovima koji su mu bliži i miliji, a ono što je iznio u pismu od 13. XII 1933. dobro osvjetljuje njegove nepovoljne uslove za književni rad:

»Svršio sam s prvim dijelom prevoda, i to je bio toliki kuluk da nemam nikakve volje ići na druge dijelove. No vezan sam ugovorom, pa tako, što mogu! Često mi se to čini vrlo žalosno da sam prisiljen na takav čisto reproduktivan posao, koji bi moglo svršavati pedeset njih drugih. Moj vlastiti toliko od toga strada da je gotovo jednak nuli. I to me mnogo ždere, postao sam razdražljiv kako to nikada nisam bio dosada...«

U to vrijeme, 1933. i 1934. g., nije imao ni naročite mogućnosti da objavljuje svoje radove. Prestao se javljati u »Književniku«, kao i Krleža nešto ranije, a nije bilo časopisa u kojima bi htio saradivati. »Savremena stvarnost«, koja je pokrenuta 1933, štampana je u malom opsegu i doživjela je samo nekoliko brojeva, a časopis »Danas«, koji su 1934. g. izdavali u Beogradu M. Krleža i M. Bogdanović, izlazio je do maja doživjevši pet svezaka. Jedan poznanik je naveo u svojim uspomenama da mu se Cesarec tužio zbog toga: »Nemam volje. Za koga ću pisati kada nemam gdje objavljivati... Mrak reakcije svakim danom sve više raste ne samo kod nas već i u svijetu.«¹⁶⁵

Međutim, krize koje su izbijale nisu nadvladale i prevladale. Cesarec nije napuštao borbu, već je cijelo vrijeme djelovao tako kako bi smisao života pobijedio besmisao.

U periodu 1929—1934. iz oblasti književnosti objavio je niz pripovjedačkih radova u časopisima, a sabrao ih je nekoliko godina kasnije u dvije knjige: *Izraelov izlazak i druge legende* (1938) i *Novele* (1939). Uz to, štampao je zasebno novelu *Tonkina jedina ljubav* (1931) i roman *Bjegunci* (1933), koji je nesumnjivo napisao još krajem dvadesetih godina.

Ova i ostala djela nastala u razdoblju diktature različite su književne vrijednosti; neke pripovijesti ne prelaze okvir reportaže, dok se druga djela ističu snažnijim psihološkim poniranjem i realističkim crtanjem stvarnosti. Međutim, bez obzira na njihove književne kvalitete, ona su od posebnog značenja kao dokumenat teških društvenih i političkih prilika u staroj Jugoslaviji i kao svjedočanstvo otpornog stava njihova autora prema tome stanju. Mnogi pak društveno-politički i književno-naučni članci i rasprave upotpunjuju ovu sliku i pridonose temeljitijem upoznavanju Cesarčeve fizionomije.

Još godine 1919. Cesarec je pisao o mnogim teškoćama i nevoljama koje ga prate u radu: »Meni je vezan jezik, s moga se pera trusi kao omen pretnje nezgodan prašak crvene olovke« (Plamen, br. 11, str. 192). Ta borba sa cenzurom koja ga je pratila cijelog života, pa je ostavila svojih tragova u publicističkoj i književnoj djelatnosti, dostigla je svoj vrhunac u doba diktature.

Godine 1932, npr., doživio je da je državno tužilaštvo onemogućilo da izađe u septembarskom broju »Književnika« njegov članak u kojem je pisao o umjetnosti Ivana Meštrovića (»O problemu Ivana Meštrovića«). Obratio se tada samom Meštroviću od kojega je očekivao da će ustati protiv zabrane. U pismu je, između ostaloga, kazao: »I viši razlog toga moga pisma je u tome što se usuđujem smatrati da za čovjeka i umjetnika Vaše reputacije, kakav god stav inače ja u svome članku zauzeo

o Vama i Vašoj umjetnosti, a taj je stav u biti samo dobronamjieran, ne može, ni za danas pred javnošću, ni za budućnost pred historijom, biti ugodna ta situacija da Vi i Vaša umjetnost stojite i ostanete stajati pod nezvanom zaštitom Kr. državnog odvjetništva.« Međutim, Meštrović nije ni pokušao da ustane protiv zapljene, a u pismu kojim je odgovorio Cesarcu kazao je, između ostaloga: »Čast Vašem idealizmu, u koji nisam sumnjao, čast i vašim stradanjima, koja sam pratio, ali kada Vi meni dijelite dobronamjerne savjete javno, dopustite da i ja Vama kažem privatno, isto tako dobronamjerno, samo dvije riječi: preispitajte je li Vaš idealizam baš sasvim na pravom mjestu.« Nastavio je u zajedljivom tonu o Cesarcu i Krležu, a upravo drsko o M. Pijade.¹⁶⁰

Kao ni u književnim radovima, tako ni u člancima Cesarec nije mogao potpuno otvoreno govoriti, već se morao služiti sredstvima ezopovskog kazivanja da izbjegne zapljenu. Pišući, npr., u članku *Hitlerizam kod nas* (Danas, 1934) o glavnim predstavnicima naučnog socijalizma, on neće izravno imenovati Lenjina, ali će naći načina da ga prikriveno, opisnim putem, spomene: »Osnivači naučnog socijalizma, Marx i Engels, smatrali su se kraj svega svoga internacionalizma nacionalno Nijemcima, treći poslije njih smatrao se isto tako Rusom. U časove svoje najintenzivnije borbe protiv marksističkog oportunitizma napisao je divan članak o ljepoti ruskog jezika.« Ili, npr., polemizirajući sa propagatorima nacionalsocijalizma u nas i govoreći o opravdanoj nacionalnoj borbi kad je nacionalizam »izraz naroda potlačenih nacionalno«, Cesarec je kao primjer spomenuo »slučaj Hrvata i Slovenaca u Italiji«, pa je pri tom, očito, htio ukazati i na pojavu nacionalnog ugnjetavanja u tadašnjoj Jugoslaviji.

Mada je svoje pisanje morao prilagođivati mogućnostima objavljivanja, nije to radio ublažujući oštricu kritike, pa je borbeni ton ispoljio u mnogim člancima u kojima je raspravljao o aktuelnim društveno-političkim pojavama u zemlji i svijetu. U napisu *Hitlerizam kod nas* (Danas, 1934, br. 2) ukazao je s nizom primjera na refleksie hitlerizma u klerofašističkoj štampi; istupajući

odlučno protiv tendencija nacionalsocijalizma u našim krajevima, posvetio je podosta mjesta razvijanju marksističke misli o nacionalnom pitanju. Na njegovo pisanje uslijedili su oštri napadi u glavnom klerofašističkom glasilu (*Hrvatska straža*, 4. III 1934). Reagirao je na to člankom *Hrvatskoj straži* (*Danas*, 1934, br. 4). Taj prilog, pisan polemički živo, u kome je govorio o negativnoj ulozi klerikalaca u prošlosti hrvatskog naroda, o njihovoj protunarodnoj djelatnosti kroz vjekove, pa do danas, zanimljiv je i po nizu autobiografskih saopćenja. Osvrćući se na optužbe s te strane da saraduje u beogradskim listovima (tj. u časopisu *Danas*), Cesarec je kazao:

»Ne radi tih licemjera, nego radi otvorenijih i relativno poštenijih mozgova kod nas imam potrebu da izjavim: Beograd je za me grad u kome živi proletarijat kao i u Zagrebu, grad oko kojega živi seljaštvo kao i oko Zagreba, i kad se sad u njemu opet pojavila jedna napredna književna revija, ja ne vidim nikakva razloga da kao književnik ne saradujem u njoj, i isto kao nekad u beogradskoj »Borbi«, kad sam pisao o hrvatskom seljačkom pokretu.«

Zanimajući se naročito društveno-ekonomskim položajem proletarijata, Cesarec je 1934. objavio u »Savremenoj stvarnosti« članak *Jutarnji list, Novosti i radništvo* koji sadrži vrijednu dokumentarnu građu. Međutim, nije u njemu samo osvijetlio bijedan materijalni život radničke klase, već je iz te analize izveo poučan zaključak o potrebi aktivne, solidarne političke borbe da se »izmijeni cio sistem s uvođenjem jednoga drugoga, u kome će takvi najamni uslovi uopće jednom zauvijek iščeznuti« (str. 111). Izražavajući se oštro o uskom sloju ljudi koji su »protekcijom društvenog sistema došli do sredstava proizvodnje«, osvrnuo se također jetko na unutrašnje stanje, »teško, dugotrajno stanje koje je kao gvozden okov zakočilo snage i ostavilo silnu branu na svaki pokušaj napretka...«

U studijama i člancima u kojima je raspravljao o pojavama iz oblasti književnosti i kulture uopće (*Victor Hugo i njegovi »Jadnici«, Odgovor Crnjanskom, Don*

Quijote iz Salamance, a ovamo možemo ubrojiti i prikaz knjige Katarine Mayo *Majka Indija*) Cesarec nije ostao u oblasti apstraktnog teoretiziranja, pa ni onda kada se u ideološkoj problematici zadržao na naučno-teoretskom polju, već je i ovu materiju prožimao aktuelnim savremenim pitanjima i dosljedno razvijao borbu za pobjedu marksističkih shvaćanja. Taj je pravac izlaganja potpunije, na široj osnovi proveo u većoj studiji o Unamunu (*Don Quijote iz Salamance*), u kojoj je podvrgao kritičkoj analizi Unamunove poglede na svijet, a naročito religiozne korijene i teološke primjese u njegovoj filozofiji. Razmatrao je koliko njegovo djelo ima progresivan karakter, pa je i sam naglasio da će se u ocjeni voditi principom progresa: »Progresna na zemlji, socijalnoga i kulturnoga, to je naše mjerilo, jer i čemu neka akcija ako ne vodi samo tome progresu.«¹⁶⁷ Povodom stogodišnjice romantizma pisao je o *Victoru Hugou*. Govorio je, suprotno Paulu Lafargueu, s naročitim priznanjem i isticao progresivnu usmjerenost njegova rada. Prikazao ga je kao čovjeka-borca i kao pisca koji je »sapatnik svih nezasluzeno bijednih, tužnih i poniženih«, obrativši i ovdje glavnu pažnju na društveni momenat. No, sagledao je ipak njegovu književnu pojavu bolje i temeljitije od svojih prethodnika na hrvatskoj strani, pa je u jednoj studiji koja se bavila sudbinom V. Hugoa u Hrvatskoj rečeno da je Cesarec dao »najpotpuniji i najzanimljiviji članak o Hugou...«¹⁶⁸

Kada je Miloš Crnjanski započeo s pisanjem protiv strane knjige, koje je u stvari bilo upereno protiv progresivne orijentacije u literaturi, Cesarec je stupio u borbu većim člankom (*Odgovor g. Crnjanskom*). Razlažući o neizbježnosti veza sa stranim književnostima i ukazujući na vrijedne progresivne pojave u našoj književnoj prošlosti, zadržao se naročito na pitanju kako ne zaostati u novom vremenu za tom progresivnom baštinom i kako »nadoknaditi propušteno« jer smo »zaostali u historijskom razvitku«. Osvrćući se na djelatnost Svetozara Markovića i na njegove članke o pariskoj komuni, Cesarec je iznio onu poruku:

»Šezdeset godina je, gospodo, poslije Markovićeovih riječi, čudesno svijetlih u tadanjoj habsbursko-obrenovićeovskoj balkanskoj tami, prohujalo preko nas svijuu! Šezdeset godina sa svim patnjama i nadama, borbama i razočaranjima, i zar je tih šezdeset godina iskustva prošlo uzalud, prošlo samo zato da idejno i kulturno ostanemo tamo gdje smo bili na njihovom početku... dok se već tada čula i smjela čuti kritika i borbena truba: n a p r i j e d !«¹⁰⁰

Svi ti prilozi, u kojima je, na žalost, često zanemarena stilska strana, zasnivaju se na borbi za novo i napredno, na materijalističko-dijalektičkoj interpretaciji društvenih i kulturnih pojava.

U ovo vrijeme Cesarec se stao mnogo baviti frojdizmom i individualnom psihologijom, a plod toga studija bilo je nekoliko članaka koji su najprije izašli u »Književniku« (1931), a zatim u posebnoj knjizi pod naslovom *Psihoanaliza i individualna psihologija* (1932). Ne ulazeći zasada u razmatranje toga rada o kome, uostalom, treba da izrekne sud stručna kritika, potrebno je ipak spomenuti na ovom mjestu neke momente, osnovne, koji su pridonijeli da se Cesarec dosta jednostrano, u pitanju Freuda i Adlera, opredijelio za učenje posljednjega. Bit svoga razlaganja — iz koga se mogu razabrati razlozi takvog opredjeljenja — on je u zaključnom poglavlju ovako sažeo:

»Dok je Freudova psihoanaliza individualistična, pesimistična i, možemo reći, barem teoretski hedonistična, dotle je individualna psihologija socijalna, optimistična i nikako hedonistična, nego još najviše, u tom pogledu, ukoliko i ona ide za srećom, eudemonistična... Evolutivna, sva upleta u jedan daljnji razvoj čovječanstva, i pri tom dijalektična, ne žacajući se da usprkos svoje psihogenosti, gleda i važnost materijalnih komponenata željenog duševnog razvoja, ona je sva dinamična, integralna i konkretna. A to ujedno znači da ona — protivno od Freudove pesimističke i stacionarne psihologije — nosi u sebi sve sposobnosti da, u vezi s progresivnim elementima svoga vremena, bude i ostane jedan neobično vrijedan, i rečenim progresivnim elementima paralelan faktor života i životnog progressa.«

Nije ovdje važno ispitivati ima li u tim razlozima ideološke i društvene prirode potcjenjivanja ili precjenjivanja, jer je glavno bilo ukazati na pobude takve orijentacije.

**Drugo putovanje u
Sovjetski Savez**

U drugoj polovici 1934. Cesarec se ponovo spremio za putovanje u Sovjetski Savez. U aprilu je bio uhvaćen pri pokušaju prijelaza preko granice, ali je na početku jeseni uspio bez nepravilnosti napustiti zemlju. Prije odlaska stanovao je kod slikara Vilka Šeferova oko 30 dana da zametne trag policiji, pa je tada Šeferov izradio njegov portret.

Sudeći po jednom pismu koje je datirano 11. X 1934. g., Cesarec je iz Jugoslavije vjerojatno krenuo u septembru i čekao neko vrijeme u inostranstvu dok se obave poslovi s putnicom. Javio se tada roditeljima pa je, između ostaloga, rekao:

S veseljem smo konačno primili Vaše pismo... Mi smo ovdje (mjesto nije navedeno, V. Z.) kojekako, već pomalo i nestrpljivi. Ipak se nadam da to čekanje neće više biti dugo, barem za mene, a onda je već sve lakše... Nismo očekivali tako dugo ostati ovdje, a Prag je još skuplji...«

U Sovjetski Savez došao je krajem 1934. g. s Marijom Vinski i ostao vjerojatno do sredine 1937. Glavni izvor za upoznavanje njegove djelatnosti u tom periodu i njegovih dojmova sa tih susreta predstavlja korespondencija s roditeljima, mađa je ona, nekako, škrti i suzdržljivi u podacima i impresijama.¹⁷⁰ Izvjestan materijal sadrži i brošure o sovjetskim narodima koje je Cesarec objavio 1937 (»Današnja Rusija« pod pseudonimom Vuk Korneli) i 1940. (»Na Uralu i Volgi«, »Na Ukrajini«, »Kod sovjetskih malih naroda«), ali njihov informativno-propagandni karakter, jače naglašen nego u člancima iz 1923. g., pridonio je sužavanju značenja ličnih ispovijesti.

Čini se da se Cesarec namjeravao zadržati kraće vrijeme na Istoku. Međutim, domalo je uslijedila promjena plana. Bili su mu ponuđeni neki poslovi koji su ga pri-

vlačili, te se toga prihvatio. Javila se mogućnost štampanja njegova romana »Zlatni mladić«, pa je zatražio original i stao se baviti pitanjem prijevoda, a zatim je vjerojatno počeo skupljati građu za veću knjigu o sovjetskoj državi. Proputovao je mnoge krajeve, Ural, Kavkaz, Ukrajinu i druge, pa je o tome govorio i u pismima i u brošurama.

19. I pisao je roditeljima: »... poslije mnogo ciganije riješili smo (i to) pitanje i našli svoj prijašnji kut.« Da li se te obavijesti odnose na prve teškoće sa stanovanjem ili na okončanje putovanja?

Malo zatim su uslijedili neki konkretniji podaci, ali ipak općenitijeg karaktera. Na primljeno pismo odgovorio je 28. II 1935:

»A Vi se zanimete što ja radim. Gledam i radim svoj posao. I baš danas, kad još nisam ni s jednim gotov, ponudemo mi je nešto drugo, još mnogo 'izglednije', tj. s najboljim izgledima za budućnost. Samo bi to bio velik posao, iziskivao bi duži rok od godinu dana...«

Obavještavajući 22. III 1935. ukućane da se »upravo vratio s jednog dalekog puta, gdje (je) mnogo vidio i naučio«, molio ih je da mu pošalju odmah »Zlatnog mladića«. A 19. VIII: »S Mimicom sam u prepisci gotovo svaki dan... Ja radim mnogo... možda (ću) drugi mjesec k njoj. Hvala Vam za Zlatnog Pankraca, došao mi je a tempo. Potkožio sam ga. T o z n a č i, j o š o s t a t i...«

U pismu od 4. XI 1935. ponovno je pisao o nevoljama sa stanom, a zatim o izgledima na povratak: »Mi smo opet u svom sjedištu, tj. momentalno bez sjedišta, jer to istom imamo naći. Prilično teška stvar, najteža ovdje... Kao što već pisah, o d l u k a j e n a š a : p r o l j e ć e...«

Međutim, do toga nije došlo, pa je 13. II i 25. II 1936. iznio neke razloge:

»A tko to toliko pripovijeda o našoj žurbi da se vratimo? Uistinu, pred koja dva mjeseca činilo nam se to moguće u proljeće. No kako sada stoje stvari, to je sasvim isključeno. Mimicu doduše mnogo muči misao na Hajuša (sina) i često govori da će prije... Što se mene tiče... ja imam još pre- više posla, pravoga tek sad imam. Tek sada — upravo danas

našao se pravi majstor koji će Pankracu napraviti drugu toaletu. A u takvom šivanju naravno da je uvijek potreban i sam naručitelj...»

»...ponavljam da ne može biti još govora da bismo se sad odmah ili u proljeće vratili. Barem ne ja, a o Mimici ima odlučiti Hajuš. Ja imam vrlo mnogo posla, baš od danas opet novoga, a i ne ide mi se dok se moj mladić (tj. Zlatni mladić, V. Z.) ne dotjera za novi nastup...»

A poslije nekog vremena: »Glede mene Vam imam također javiti nešto novo. Ovih dana spremam pod krov Pankraca. To znači baviti se tu s ovim duže, brbljavac ima da nauči novi jezik« (pismo nedatirano).

Iz korespondencije se može zaključiti da je Cesarec znanat dio vremena provedenog u Sovjetskom Savezu posvetio pitanju prijevoda i štampanja »Zlatnog mladića«, pa se i u pismima na tome mnogo zadržavao.^{170a}

Međutim, bio je zaokupljen i drugim stvarima: »Ja radim mnogo... Svršio (sam) jedan posao i prelazim na drugi«, pisao je 19. VIII 1935. A u pismu od 28. XI (1935?): »Ja imam mnogo posla, zato Vam i pišem ukrajko. A i čekam od Vas više vijesti. Sam bih Vam mogao pisati o priličnim novostima, no prije ili kasnije ćete ih saznati.« A uz to je češće govorio o putovanjima: »Drugi mjesec kanimo ići na jedan duži, interesantan put... Ja sam u tome već tako pokvaren da se ne osjećam dobro ako sam predugo na jednom mjestu...»

U vrijeme dok je Cesarec boravio u Rusiji, održan je Sedmi kongres Kominterne (u augustu 1935) na kojem je bila iznijeta potreba stvaranja »narodnog fronta u borbi protiv fašizma«. Jasno je da o tom događaju nije mogao pisati u pismima. Međutim, o pitanjima političke i ideološke prirode ponekad je ipak, direktno ili indirektno, progovorio. U pismu od 4. XI 1935. osvrnuo se na agresivnu akciju talijanskog fašizma u Abesiniji:

»O dućeovoj avanturi, herojski započetoj, teško je odgovoriti kratko i potpuno. U njoj se nalaze različite mogućnosti i koja god se od njih bude ostvarila, uvijek će rezultat dolaziti na jedno, da je to sve samo jedna uvertira za opću, generalnu avanturu svih, barem glavnih. Mnoga stvar podsjeća i na Tripolis, poslije kojega su prošle samo 3 godine.

Svršavam pismo i mislim što nas sve dijeli i što nas sve sastavlja. Dijeli: svijet, sastavlja: ljubav. Kamoli sreće da je promjenljiv prvi, kao što je nepromjenljiva druga! No od nas svih zavisi da nam danas ne bude kao jučer i sutra kao danas. Kuj, brate, kuj!...«

A u pismu od 1. XII pisao je sestri: »A što Tebi treba otvoriti oči? Pa jasno je što se događa i kuda sve ide; pitanje je samo kada će puknuti čir. Kako će tko lično proći u toj buri, to se ne zna, no da će pravo pobijediti, to je sigurno. Ne treba po malim vodama zaključiti silu velikih... Ja sam optimist. A ti znaš da ja to baš uvijek nisam.«

Cesarec je došao u Sovjetski Savez nošen žarom ideološkog oduševljenja. Obilazeći zemlju i proučavajući društvene i kulturne prilike, uočavao je i slabosti, ali ih je u brošurama i korespondenciji samo uzgredno spominjao, jer je na njih gledao kao na prolaznu pojavu, vidio je u njima ostatke teškog nasljeđa koje nije bilo lako otkloniti. U jednom nedatiranom pismu je pisao:

»Poteškoća još za svakodnevni život ima, no to su poteškoće rašćenja. Koliko god možemo, mi crpimo, iskorišćujemo sve što je moguće; nalikujemo ponešto na putnike koji su dugo putovali po pustinji i žedni došli na oazu... Iz sviju tih razloga čovjeku se ne kreće odavde...«

Međutim, želja za povratkom ga je ipak jače obuzimala nego bi se moglo zaključiti iz ovih riječi. Brižljivo se zanimao za svoju majku, za užu rodbinu, a naročito za bolest svoje najstarije sestre Štefe, za nevolje i stradanja svojih prijatelja.

»(Vaša) pisma nam uvijek donose — pisao je 22. V 1936 — aromu naših strana, pijemo ih kao slatki nektar. Uvijek je lijepo čuti što o Vama i od Vas. Čovjeku se bar u tren tada čini da smo zajedno. Nadajmo se da će to biti skoro, pomaklo se sad opet nešto dalje, no vremena idu tako brzo, pa ni to dalje ne prelazi ovu godinu...«

»Drago mi je da ste se tako lako i brzo priviknuli na svoje novo obitavalište... Kad ću to vidjeti? Da je na moje, ja bih već sutra...« (23. IV 1936).

A u jednom pismu koje po svoj prilici potječe iz kraja 1936:

»Mnogo puta se sjećamo Vas sviju i, iskreno kažem, pogotovu onda, barem ja, kad čovjeka protiv najbolje volje zahvati recidiv bolesti, od koje je bolovao skoro 12 godina: htjeti imati malo onog našeg provincijskog mira i svega s time u vezi: malo frfljanja, malo šnapsla, malo kupice, malo i dobre domaće jušice itd. No to su raspoloženja koja dođu i prođu kao sjena: preko sve ljubavi i čežnje za Vama svima stoji osjećaj dužnosti, svijest o potrebi i koristi tog napornog života, stvar je zbilja velika, velika, ogromna!«

Sudeći po jednom pismu, rodbina je bila zabrinuta zbog nekih glasina da je August došao u težak položaj. Opoprgavajući te vijesti, Marija Vinski je njegovoj sestri 5. XI 1936. pisala:

»Tvoje pismo donijelo nam (je) sunce i buru!... naš je junak, o kojemu Ti misliš da je na dalekom ledu, bio u gradu, dok sam ja doma spremala pečeno pile i kolače i takvu juhu, (pa) je moj „gurmand“ rekel, da je „skoro tak kak doma kod mame“...«

Boravak u Sovjetskom Savezu približavao se kraju. Zadnjeg mjeseca 1936. ili početkom 1937. vratila se u Zagreb Marija Vinski, a Cesarec se zadržao još nekoliko mjeseci, »do polovice 1937«, kako je izjavio u Upitnici Hrvatske enciklopedije. Nije li možda napustio Sovjetski Savez nešto ranije? Sačuvano je jedno pismo, datirano 13. II 1937, a upućeno rodbini iz mjesta P. Ono daje povoda da se postavi pitanje nije li se već tada nalazio u Parizu. Međutim, iz sadržaja se to ne može razabrati.¹⁷¹ Uz to, u jednom saopćenju koje je vjerodostojno, a izašlo je u listu Radnički tjednik, navodi se kako je autor knjižice »Na Uralu i na Volgi« proveo »u SSSR skoro pune tri godine«. ¹⁷²

Cesarčeva korespondencija koja potječe iz Sovjetskog Saveza oskudna je u podacima, tako da ni izvodi iz nje nisu mogli na široj i konkretnijoj osnovi ocrtati sadržinu njegove djelatnosti i bit njegovih proživljavanja, ali su ukazali na neke momente koji su dosele bili uglavnom nepoznati (npr., njegovo bavljenje prijevodom

»Zlatnog mladića«). Neki pak prilozi koji su štampani 1938. i 1939. svjedoče da se Cesarec sada, naročito pod utjecajem pogleda M. Gorkoga na folklor, stao živo zanimati za usmeno stvaralaštvo i uočio mnogo jače nego ranije vrijednost i značenje toga rada. Sam je u putopisu »Marselja« (Izraz, 1939) naveo da se »u zemlji, iz koje (je) došao, naučio voljeti narodni folklor«, a u članku »Staro i novo stvaranje« (Izraz, 1939) govorio je s mnogo razumijevanja o narodnoj kulturi i isticao da se u njezinu krugu nalazi »početak i obnova, oplođenje umjetnosti« (309). U pismima iz ovog razdoblja (1936) upozoravao je svoga pastorka na narodno blago i upućivao da čita narodne pripovijetke. »To su vrlo lijepe stvari — pisao mu je — a i najljepše možeš vidjeti iz njih ljepotu svog rođenog jezika.« Domalo se pak i sam prihvatio da prevede knjigu koja je po temi i načinu izlaganja bliska narodnom predanju (»Legenda o Tilu Ulenšpigelu«).

Još je jedan krug njegova rada i zanimanja moguće konstatirati u ovom periodu, a odnosi se na proučavanje građe o Kvaterniku kojom se bavio u Moskvi i Lenjingradu, kako je izjavio u razgovoru s jednim novinarom.¹⁷³

Odlazak u Francusku i Španjolsku

Preko Njemačke Cesarec je doputovao u Francusku i živio većinom u Parizu. Koliko je ovdje proveo i čime se bavio do odlaska u Španjolsku nije moguće iscrpnije odgovoriti u ovoj radnji koja je u iznošenju biografskog materijala polazila uglavnom od pisane građe. Može se pretpostaviti da je još iz Sovjetskog Saveza krenuo s namjerom da na osnovu osobnih doživljaja i susreta opiše borbu koja se tada vodila na španjolskom tlu. Poznato je, međutim, da je za boravka u Parizu radio na proučavanju građe o Starčeviću i Kvaterniku; sačuvana je legitimacija za posjećivanje Bibliothèque nationale, na kojoj je bila njegova adresa: 4 rue Quatrefages, Paris V.

Od 18. jula 1936. teško je krvario španjolski narod suprotstavljajući se nasrtaju domaće reakcije i oružanoj intervenciji fašističkog tabora. Jasno je bilo da fašistička akcija na iberskom poluotoku nije predstavljala samo napad na slobodu mlade španjolske republike već je ugrožavala mir u čitavom svijetu.

Težinu zbivanja Cesarec je dobro razabirao, pa je, očito pod njihovim dojmom, pisao roditeljima još 9. X 1936: »Djeco moja, vremena su vrlo ozbiljna. Uvečer ne možeš reći šta može donijeti jutro. Imajte na umu da Vam mi svima od jutra do večeri i od večeri do jutra želimo dobro, zdravlje i mir . . .« A u pismima sinu Marije Vinski, u kojima ga je savjetovao što da čita, pa je upozoravao na »Kara-Bugaza«, na Vukove narodne pripovijetke i na neka druga djela, kazao je na jednom mjestu 12. IX 1936: »Mnogo nas još čeka sve, mladost ponajviše, treba biti spreman.«

Napredni ljudi nisu samo s velikim simpatijama pratili oslobodilačku borbu španjolskog naroda već su tražili načina da je pomognu vlastitim učestvovanjem. Naročito je proletarijat pružio divne primjere međunarodne radničke solidarnosti; svladavajući goleme prepreke, dolazio je iz najudaljenijih krajeva da se bori na području na kojem je fašizam agresivno nastupao.

U našim krajevima je građanski rat u Španjolskoj izazvao vrlo živo zanimanje i podsticao borbenu raspoloženje jer je bilo jasno da se — »u jednoj zemlji rešava sudbina naroda i čovečanstva«, kako je pjevao Jovan Popović u pjesmi objavljenoj u ilegalnom zborniku »Španija«. Na poziv Komunističke partije Jugoslavije krenulo je preko 1200 dobrovoljaca, od kojih je oko 600 poginulo u toku rata.

August Cesarec je također pošao u republikansku Španjolsku da pomogne borbu protiv fašističke agresije. O onome što je vidio i doživio pisao je u knjizi *Španjolski susreti*, koja je izdana 1938. u Torontu, u Kanadi, pa je u njoj iznio i neke konkretne, činjenične podatke o svome boravku.

Cesarec je naveo da je među republikanske borbe došao početkom septembra 1937, upravo u vrijeme kada se »svršavala ofanziva republikanaca u pravcu Zaragoze.« Dopotovao je Kataloniju, zadržao se tada kraće vrijeme u Barceloniji, pa zatim u Valenciji, a odatle je preko Albacete nastavio za Madrid u kojem se život odvijao kao »u opsjednutoj tvrđavi«. Prošao je zatim krajeve južne Španjolske (Murcija i dr.), a na svim putovanjima, od Aragona do Andaluzije, zadržavao se najviše u krajevima u kojima su njegovi zemljaci-dobrovoljci vojevali ili pak živjeli kao ranjenici na liječenju.

Obilježujući na jednom mjestu karakter knjige, Cesarec je sa njemu svojstvenom skromnošću i istinoljubivošću napisao:

»Ja nisam bio učesnik bojeva, da bih mogao što o njima reći po svojim vlastitim iskustvima. Pustio sam zato da o tome govore drugi, oni koji su zbilja u njima sudjelovali. Dokument koji sam htio s time dati dobio je tako, mislim, samo još više (uz nehотиčnu možda koju grešku) karakter autentičnosti, dakle baš ono što je najviše potrebno kad je govor o nečemu što spada u historiju. A da u historiju spada učešće dobrovoljaca iz Jugoslavije u španjolskom ratu za slobodu, to valjda istom ne treba dokazivati... Sigurno je da ona herojska uloga, s kojom se u velikoj epopeji borbe odlikovaše u Španiji i moji zemljaci, ispada najljepše baš u ogledalu istine...« (123).

Cesarec je u Španjolskoj ostao do početka novembra 1937, tako da je boravio oko 2 mjeseca. Spremajući se za odlazak iz zemlje, zaustavio se ponovno neko vrijeme na Levantu... Prolazio je gradićima i selima pitome Katalonije koja se u toj kasnoj jeseni prelijevala u zelenilu prirode, a zatim je nastavio prema granici i približio se podnožju Pirineja. Došao je i do gradića Figuerasa u kojem se nalazila prva baza internacionalnih brigada, a odatle se vratio u Francusku.

U vrijeme kada je napuštao zemlju, događaji su se razvijali dosta nepovoljno. Jedinice koje su se borile na strani republike odstupale su na pojedinim dijelovima fronta ispred novih ofenziva neprijateljske strane, a sje-

verna je vojska doživjela težak poraz; susret sa njezinim preživjelim ostacima prikazao je opširnije pri kraju dje-la »Španjolski susreti«.

Cesarec je došao u Španjolsku da bude svjedok veli-kih zbivanja koja su se odigravala na Poluotoku, pa da i sam svojim pisanjem pridonese borbi protiv fašizma. Zato je odmah prešao na sređivanje utisaka i građe, a knjigu u kojoj je to iznio objavio je nekoliko mjeseci poslije rastanka sa španjolskim borcima (1938). U njoj je naročito isticao potrebu pomoći onima koji »svojom krvlju i žrtvama zalijevaju i stvaraju temelje na kojima se diže nova Evropa, novi svijet, svijet pravde, slobode i jednakosti za sve« (str. 185). Tu misao, koju je razvijao u »Španjolskim susretima«, na jednom je mjestu ovako iznio:

»U Španiji je započeo drugi evropski svjetski rat... Ne varajmo se, to je početak, no tamo on može da bude vrlo brzo završen, završen još prije negoli se raširi dalje i raz-bukti zbilja i u svim drugim zemljama. Potrebno je jedino: omogućiti, uskoriti španjolskoj republici pobjedu, suprot-staviti... svim podžarivačima rata silnu i moćnu flotu mira cijele svjetske demokracije. Smije li biti čovjeka koji se hoće smatrati takvim, a da bude samo... pasivnim proma-tračem strašne borbe, koju vodi ta zemlja?«

Vrativši se u Francusku, Cesarec se u njoj zadržao do početka jeseni 1938. živeći većinom u Parizu, pa se odatle počeo javljati političkim dopisima u zagrebačkoj »Novoj riječi« pod šifrom G. K. (tj. Gustav Korneli, pre-ma imenu svome i svoje majke, Kornelije). Prvi članak koji je pisao iz Pariza 29. XII 1937. izašao je 5. I 1938 (»Jedan nesretno prošli jubilej«), a zadnji je poslao iz Pariza 23. VI, pa je objavljen 30. VI 1938. g. Podatak o autorstvu tih priloga dao je Cesarec u Upitnici Hrvatske enciklopedije.

Štampao je oko 14 većih članaka. Pisao je o raznim pojavama iz područja politike i kulture, a naročito se bavio analizom političke situacije u Francuskoj. Govorio je o značenju pobjede Pučke fronte, o borbenom raspo-loženju u širokim slojevima, o povratku »politike fran-cuskog naroda na najljepše tradicije velike njegove re-

volucije 1789«. Sva ta razlaganja, prožeta vjerom u pobjedu, imala su težište u ukazivanju na opasnost koja predstoji od fašističke agresije, ukoliko joj se ne suprotstave udružene demokratske snage. Ustajao je protiv popuštanja fašizmu i tražio da se na njegovo ucjenjivanje silom odgovori energičnim stavom. Jedan od njegovih vrlo odlučno i borbeno pisanih članaka, karakterističan za upoznavanje Cesarčeva gledanja na tadašnje političke događaje, izašao je pod naslovom *Otpor francuskog naroda — i odnos snaga u borbi za mir* (17. II 1938). U njemu je, između ostaloga, pisao:

»Sve je u tome: ujediniti snage, doći do međusobnog povjerenja, istupiti sporazumno i složno. Zemlja danas gori krvavim plamenom na sva tri stara historijska kontinenta. Da se požar ne proširi dalje, ne obuhvati je svu, to se ne može postići skrstivši ruke i samo nezadovoljno mrmljajući protiv notornih već za sve politikuša. Čovječanstvo danas živi između rata i mira, na Tantalovim mukama između teškog danas i još težeg, neizvjesnog sutra. Tu mору na njegovim prsima treba ukloniti urazumljenjem onih koji su je svojim proračunanim, ali i neuračunljivim agresijama stvorili i stalno je još više stvaraju...«

Razlažući o mogućnostima, obavezama i dužnostima boraca za mir, Cesarec je u nastavku kazao:

»A sva ta pouka da se mir može obraniti samo odlučnim otporom protiv napadača toga mira, i da je za to, da se to postigne, dovoljno snage baš na strani velikih i malih demokratskih država... — ta pouka ne može da škodi ni narodima u Podunavlju i na Balkanu, i njihovim vodama. Politika, koja stvara svoje planove prema časovitim međunarodnim konstelacijama i prividnim odnosima snaga u njima, samoubilačka je politika.«

Povodom Renoirova filma »Marseljeza«, o kojem je u opširnom podlisku govorio vrlo pohvalno (*Uskrs Marseljeze u filmu i životu*, 3. III 1938), pisao je o značenju marseljeze u prošlosti i o neophodnosti da se slijedi ideja koju je izražavala u oluji revolucija i ratova, pa je ponovno pri kraju članka upozorio na ozbiljnost političkih događaja i na potrebu »borbene spremnosti za obranu mira«:

»Ne primiće li se možda, ako ne uspije borba za mir — a učinimo sve za nju! — momenat da će se francuski narod... zajedno sa svim narodima, pristašama slobode i demokracije, naći pred dužnošću izvojevanja novog Valmyja?«

Malo zatim, u članku *Problemi Francuske* (24. III 1938), Cesarec je branio političke principe Pučke fronte i prijateljske odnose sa Francuskom i njezinim saveznicima, pa je kazao: »Svaka druga kombinacija, pa makar ona koketirala i s „neutralnošću“, vodi samo u propast, propast i svoje vlastite narodne slobode i nezavisnosti. Posljednji događaji mogu da o tom budu najveća pouka.«

Politička pitanja nalazila su se u središtu pažnje i u prilogima u kojima je govorio o pojavama iz oblasti umjetnosti i književnosti.

U članku *Iz područja kulture i barbarstva* (23. VI 1938) Cesarec se naročito zadržao na antisemitskoj propagandi ukazujući na njezin izvor i poticaje, pa je na kraju kazao:

»U tome da narodi sebi pruže ruku, a ne da nasjedaju rasnom i konfesionalnom huškanju, jedina je istina i jedini spas od katastrofe, koja će ih inače stići sve bez razlike.«

U nizu tekstova koje je objavio tada — u vrijeme kada se svijet nalazio uoči krupnih događaja — bavio se pitanjem odnosa umjetnika prema savremenoj stvarnosti. U članku o španjolskom slikaru Victoriju Macho (Mačo) isticao je potrebu prožimanja umjetničkog stvaralaštva aktuelnim problemima ljudskog života (*V. Macho*, Nova riječ, 12. i 19. V 1938) suprotstavljajući se »krajnostima stilizma, kubizma i surrealizma«. To je stajalište još odlučnije iznio u napisu *Međunarodna nadrealistička izložba* (24. III 1938). U nadrealistički atelijer — pisao je — »nije nimalo duhnuo vjetar s ulica«, jer je sljedbenicima nadrealizma »narcističko samoogledavanje, nesvijest, san, halucinacija, paranoja, lična kaprica, bila važnija nego gruba stvarnost i njene nužde...« U ovom periodu, pod utjecajem M. Gorkoga, sve je veću pažnju posvećivao djelima usmene književnosti — pro-

izvodima koja su »izražaj narodnog genija«. O njihovu značenju govorio je i u članku koji je štampao u povodu smrti M. Gorkoga. Prikazavši stav M. Gorkoga prema folkloru (*O smrti M. Gorkoga*, 1938), upozorio je također na motive njegova zanimanja za hrvatsku himnu koja je vrlo rano izazvala njegovu pažnju.¹⁷⁴

Vraćajući se iz Francuske u Hrvatsku ljeti 1938, putovao je sjevernom Italijom, pa se zadržao nekoliko dana u Torinu i Veneciji. O dojmovima iz tih gradova pisao je u »Novoj riječi« (*Šetnja po Torinu*, 1939, *U Lurdu i Meki ljepote, Veneciji*, 1939). S naročitim oduševljenjem je govorio o ljepoti s kojom se sreo kružeći ulicama Venecije, pa je na jednom mjestu to izrazio ovim riječima:

»Hodao sam između tih dragulja arhitekture... i stalno i sve više dizala mi se duša, rastao u licu osmijeh od naslade zbog viđenog, od ponosa da je to, što sam vidio, mogao stvoriti čovjek... Pljačkaši svojih susjeda i dalekog svijeta okajali su svoje grijehе tim darom.«

Ponovno u Zagrebu

U Upitnici Hrvatske enciklopedije Cesarec je naveo da je »kao i poslije prvog povratka iz SSSR, tako i poslije drugoga (1938) bio zatvoren i predan sudu«. Dolazeći preko Italije, bio je uhapšen na prelasku granice na Sušaku i dopraćen u Zagreb.¹⁷⁵

Da je u zatvoru proveo više vremena, može se razabrati iz izjave koju je dao jednom novinaru prigodom prikazivanja drame »Sin domovine«: »Prvih pet slika napisao sam u zatvoru, kuda sam dospio nakon što sam se vratio iz Rusije. Kasnije sam preradio cijeli materijal...«¹⁷²

Pošto je pušten na slobodu, podnio je 19. IX 1938. prijavu o stanovanju u Gajevoj ulici 42, a početkom 1939. preselio se u Haulikovu ul. 2.¹⁷⁶

U godinama dok je živio izvan zemlje, tj. od polovice 1934. do polovice 1938, Cesarec je radio uglavnom na publicističkom polju. Štampao je informativno-propagandnu knjigu *Današnja Rusija* (pod pseudonimom Vuk Korneli, 1937), pa zatim *Španjolske susrete* (1938), djelo

koje posjeduje mnoge osobine putopisa, i spomenute članke koji su izašli u »Novoj riječi« (1938). Za boravka u Sovjetskom Savezu vjerojatno je napisao, pored »Današnje Rusije«, tri manje brošure o Sovjetskom Savezu koje je objavio 1940 (*Na Uralu i Volgi, Na Ukrajini, Kod sovjetskih malih naroda*). U tekstovima u kojima se bavio sovjetskom stvarnošću ograničio se uglavnom na registriranje uspjeha i isticanje stvaralačke aktivnosti; ispoljio je manje živosti i širine u tretiranju teme negoli u prilogima nastalim poslije prvog putovanja, iz kojih je izbijalo obilje problema i osjećala se veličina zbivanja.

Odmah po dolasku u Zagreb nastavio je publicističkom i književnom djelatnošću. No u ovom periodu svoje snage još je više posvetio publicistici. Istina, objelodanio je pripovijetku *Pečat* (1940) i dramu *Sin domovine* (1940), a u rukopisu je ostavio prijevod Charlesa de Costera *Legenda o Tilu Ulenšpigelu i Lanzu Gudzaku* koji je imao izaći u izdanju »Hrvatske naklade«, ali je štampan u cjelini istom poslije Oslobođenja (1945). Međutim, to je sav rad iz oblasti beletrističke književnosti od odlaska u Sovjetski Savez pa do smrti, u razdoblju od nekih sedam godina (1934—1941). Izdao je i dvije zbirke pripovijedaka, *Izraelov izlazak i druge legende* (1938) i *Novele* (1939), no one predstavljaju izbor iz proze napisane u prvom periodu diktature.

Kako objasniti da se u godinama kada je posjedovao bogato životno i književno iskustvo javio samo sa dva nova, originalna beletristička teksta? U jednoj novinskoj izjavi je kazao da je na drami o Eugenu Kvaterniku (»Sin domovine«), koja se, nesumnjivo, ističe znatnim književnim kvalitetama, radio nekoliko godina, tamo od 1937. do 1940. Što je bilo za vrijeme bavljenja u Sovjetskom Savezu? Koliko je danas poznato, u zaostavštini nisu sačuvani nikakvi rukopisi koji bi potjecali iz tih dana.

Ovaj relativno uski opseg književnog stvaralaštva posljednjih godina može se donekle objasniti činjenicom što je s a d a, a naročito poslije povratka u zemlju, bio vrlo zaokupljen pisanjem političkih članaka i društveno-historijskih rasprava.

Došavši u Zagreb, nastavio je saradnjom u »Novoj riječi«, pod punim imenom, sve do novembra 1939, kada je list promijenio dotadašnji način pisanja o Sovjetskom Savezu.

Uto je počeo izlaziti tjednik *Naše novine* (26. III 1939) koji je bio, kako je više puta iznijeto, legalni list Komunističke stranke, a uređivao ga je Ognjen Prica.¹⁷⁷ Zaplijenjen je nekoliko puta, a doživio je 24 broja. Domalo je pokrenut *Radnički tjednik* (24. V 1940) koji je također izlazio kao legalni partijski list.¹⁷⁸

Ovi listovi pisali su o događajima iz unutrašnjeg i vanjskog političkog života, a objavljivali su i kraće priloge iz književnosti i kulture. Koliki je u njima bio udio Cesarčev, teško je utvrditi jer su članci većinom anonimno objavljivani. Nesumnjivo je ipak da nekoliko napisa u »Našim novinama« potječe od A. Cesarca (npr., *Umjetnost kao oružje*, br. 2, 1. IV). Vjerojatno se to može tvrditi i za »Radnički tjednik« koji je pažljivo pratio Cesarčevo pisanje, donosio bilješke o njegovim novim knjigama i odlomke iz brošura (»U zemlji Marijaca«, br. 21 od 11. X).

Članci u »Izrazu« i »Novoj riječi«

Međutim, najvažnija je bila Cesarčeva saradnja u časopisu *Izraz* u kojem se javljao za cijelo vrijeme njegova izlaženja, od februara 1939. do marta 1941.¹⁷⁹ Oko »Izraza« su se okupili, uz Cesarca, mnogi kulturni radnici komunisti i drugi napredni pisci (Ognjen Prica, Otokar Keršovani, Božidar Adžija, Vladimir Bakarić, Veselin Masleša, Josip Pavičić itd.). Glavni i najbolji sadržaj časopisa sačinjavali su rasprave i članci. U njima se sa marksističkog gledišta prilazilo ocjenjivanju djelatnosti u raznim oblastima: analizirane su mnoge pojave iz društveno-političke i kulturne prošlosti, obraćena je znatna pažnja na područje umjetnosti i nauke, a razmatrana su također savremena politička zbivanja. »Izraz« je svojom progresivnom i borbenom orijentacijom i kvalitetom kritičkih napisa vršio vrlo važnu ulogu u našem političkom i kulturnom životu — u situaciji

kada je od ratne opasnosti došlo već do ratnog sukoba u širokim razmjerima, i kada su uspjesi fašističkih agresora davali poticaja reakcionarnim grupama u zemlji. A. Cesarec je svojim prilogima također mnogo utjecao na formiranje progresivne fizionomije časopisa.

Uz članke u kojima je pratio tadašnje važnije događaje u svijetu u »Izrazu« je objavio četiri značajne rasprave o Eugenu Kvaterniku i njegovu vremenu (*Ideološka pozicija E. Kvaternika, Kriza stranke prava i naši »komunari« 1871, i dr.*). Vodeći u to vrijeme oštru borbu protiv fašističke ideologije i njezinih propagatora u našim krajevima, zadržao se naročito na pojavi pravaštva i na tumačenju društveno-političkih shvaćanja njegovih osnivača, na koje su se frankovci i klerofašisti pozivali i proglasili ih svojim učiteljima. Raščlanjujući obilnu građu, a služeći se i rukopisnim materijalom, osvijetlio je prvu fazu pravaštva sa mnogo novih momenata. Trijeznom i analitičkim načinom raspravljajući, s uvjerljivom argumentacijom, on je pokazao kako pravaški pokret prošloga vijeka nema nikakve veze sa shvaćanjima i djelovanjem frankovaca i klerikalaca.

Tih se godina mnogo bavio A. Starčevićem i E. Kvaternikom. O njima je imao dvije knjige u rukopisu, kako je iznio u razgovoru sa rodbinom. Teško je znati da li se radilo o konceptu ili pak o dovršenom djelu, jer taj materijal nije nađen, barem zasada.

O pravaštvu i njegovim vođama pisao je i u *Novoj riječi*. Objavio je nekoliko članaka u kojima je izložio kako spomenuti reakcionarni frankovačko-klerikalni krugovi ni u unutarnjoj ni u vanjskoj politici ne idu tragom onih koje su proglasili svojim ideolozima. Govoreći o zapadnoevropskoj koncepciji A. Starčevića i E. Kvaternika, istakao je da je ona u svojoj osnovici bila pravilna, a njihovu liniju je opravdao tok događaja poslije njihove smrti i iskustvo naših ljudi sa austro-njemačkim imperijalizmom. U nekoliko priloga, koji su izlazili pod naslovom *Bismark i Rusija* i, naročito, *Ideja »Mitteleurope« u prošlosti*, prikazao je razvoj njemačkog imperijalizma i njegov agresivni karakter, pa je, analizirajući obilnu i

zanimljivu literaturu (dr Paul Rohrbach, Friderich Nauman, Ernest Haeckel i dr.), postavio pitanje čemu se imaju nadati nenjemačke narodnosti »Mitteleurope« u novijoj situaciji, kada su mnogi liberalno opredijeljeni njemački kulturni radnici još prije pojave nacionalsocijalizma »na Mitteleuropu gledali s tako malo shvaćanja za slobodarske težnje drugih naroda«. ¹⁸⁰

Cesarec je naglasio da je u Kvaternikovoj vanjsko-političkoj koncepciji bilo zabluda koje su proizišle uglavnom otuda što je očekivao da će »pomoću diktatora koji ugušuje slobodu svog vlastitog naroda« (Napoleona III) ¹⁸⁰ moći ostvariti oslobođenje svoje zemlje. Razvijajući ovu misao, on je jednu historijsko-društvenu pouku primijenio na tadašnju, konkretnu političku situaciju, kada su frankovci i klerikalci pričali o rješenju hrvatskog nacionalnog pitanja pomoću njemačkih i talijanskih fašista.

Frankovačka i klerikalna štampa oštro je reagirala na članke koje je objavljivao, kao i ranijih godišta, pa je iskrivljivala njihov smisao; podmetala im je stav za koji — kazao je Cesarec u odgovoru na njihovo pisanje — »ni u jednom času svog života nisam bio sposoban i za kakav nitko i nikad neće moći da nađe i najmanjeg dokaza u mom životnom radu«. ¹⁸¹ Opširnije napade objavio je »Hrvatski narod« (1939) u brojevima 11 i 13, a »Hrvatska straža«, između ostaloga, prijetila je »danom obračuna s komunistima i njihovim prišipetljama« (28. VII 1940).

U člancima iz Pariza, kao i u onima koji su nastali poslije povratka u Zagreb, Cesarec se suprotstavio ne samo orijentaciji prema fašističkim vladama, već i neutralnosti prema njima, a založio se za bliži odnos sa zapadnim demokracijama. Ističući potrebu saradnje s demokratskim snagama u zapadnim zemljama, u dopisu od 24. III 1938 (*Problemi Francuske*) on je pisao:

»Što je važno i za druge narode, jeste: da je francuska demokracija, već i samo u okviru današnje pučke fronte, jedan od glavnih evropskih braniča mira, pravde i slobode, i da braniti demokraciju, mir, pravdu i slobodu, znači stati na stranu Francuske i njezinih saveznika. Sva-

ka druga kombinacija, pa makar koketirala i s »neutralnošću«, vodi samo u propast, propast i svoje vlastite narodne slobode i nezavisnosti. Posljednji događaji mogu da o tome budu najveća pouka.«

Govoreći o potrebi ujedinjenja demokratskih snaga protiv fašističke agresije, Cesarec je u članku od 17. II 1938, između ostaloga, kazao:

»...svako popuštanje fašizmu znači stvarati mu samo još veće apetite i buditi u njemu volju samo za nove napadaje na tuđa prava, slobodu i svojinu... Što se tiče Rusije, ona je nedavno izrekla jasno svoje stanovište, da se politika mira može braniti samo energičnim složnim istupom demokratskih država protiv napadača na taj mir... Sve je u tome: ujediniti snage, doći do međusobnog povjerenja, istupiti sporazumno i složno...«¹⁸²

Pišući o Kvaternikovoj zapadnoevropskoj orijentaciji, Cesarec je naglasio da se to gledište, »oslobođeno elementa jedne diktature i ostvarujući se u vezi s republikanskom i demokratskom Francuskom«, pola stoljeća kasnije pokazalo ispravnim, pa je na kraju upozorio:

»I dok je udarac neizbježiv, bolje je biti pametan prije Sadove i Sedana negoli poslije, to je i najbolji ustuk protiv njih...« (13. IV 1939).

Međutim, domalo je došlo do sloma englesko-sovjetskih pregovora te do sklapanja njemačko-sovjetskog pakta o nenapadanju (23. VIII 1939) i pakta o prijateljstvu (29. IX 1939).

Cesarec je bio iznenađen razvojem događaja i promjenom u njemačko-sovjetskim odnosima. Bio je uznemiren i uzbuđen kad su stigle prve vijesti. U prvi mah je mislio da se radi o podvali nacističke propagande, a kada se ubrzo uvjerio da novinska saopćenja nisu izmišljena, tražio je načina da objasni novi potez sovjetske vanjske politike i da razabere njezin smisao.

Ratni dnevnik Svoja raspoloženja, mučna i puna neizvjesnosti, koja je proživljavao u tim danima, zabilježio je, istina, fragmentarno, ali pod neposrednim dojmom toka zbivanja, u rukopisu koji je sačuvan pod naslovom *Ratni dnevnik*.

»Ratni dnevnik« je pisan mašinom, a ima 41 stranu. Započinje s osvrtom na događaje od 22. VIII 1939, a završava 19. X 1939 (s napomenom o vojničkim nemirima u Karlovcu i Petrovaradinu). Ne predstavlja dovršeno i zaokruženo djelo, barem u ovom obliku koji je do nas došao, a vjerojatno je to samo sačuvani dio veće cjeline.

Osvrćući se na vijesti o novim njemačko-sovjetskim odnosima, Cesarec je bit onoga što je osjećao i mislio tada iznio na stranama svoga »Ratnog dnevnika« ovako:

»Historijska nedjelja je počela u utorak, 22. kolovoza. Ujutro poslije osam sati — poziv k telefonu. Vikt(or): Senzacija. Jutarnji list: Sporazum Rusije i Njemačke! Ribbentrop odletio u Moskvu da potpiše nenavalni pakt. Englesko-francuska vojna misija napustila Moskvu. Moj odgovor — uz dobru dozu nevjerovanja u te vijesti — to znači da Rusija neće još sama u rat, nego čeka da poslije interveniše. Izlazim brzo u grad, u biblioteku! „Jutarnji list“ doista donosi ove vijesti. Idem da čitam Kvaternikove rukopise. Mislim: smirit će mi nerve. No, čitajući, sapinju me misli: Što je to? Totalan prelom ruske vanjske politike? Ne vjerujem! Tendenciozna senzacija iz Berlina da se u ratu nerava stvori još veća zabuna! Strah Moskve da Engleska opet ide na München — bez njezine saglasnosti i pitanja... Ipak, gušilo me nešto u grlu misleći o tome svemu...« (str. 1).

»...Branim odluku o paktu nenapadanja s Njemačkom, no ipak, želio bih da je to sve samo ogromna demonstracija Rusije protiv Chamberlaina za bolji savez sa drugom engleskom garniturom...«

»Mnogi su zbunjeni, osuđuju metodu Sovjeta da su sklopili pakt s Njemačkom, a pregovarali tako dugo s E(ngleskom) i F(rancuskom). ...Ja sam mislim, mislim, odobravam, no i uznemiren sam.«

»24. četvrtak. Posebno izdanje o podne donosi tekst pakta o nenapadanju s Nj(emačkom). Taj je mnogo dalekosežniji nego se očekivalo... Sto mogućnosti je mogućih, no koja je osnovna da se to sve protumači? (Str. 2) ...Nije li između R(usije) i Nj(emačke) stvoren možda samo prečutan i najvjerojatnije prečutan — sporazum o diobi Poljske?«

»25. kolovoz, petak. Uporedo s tim pitanjem: smisao novoga pravca SSSR, pitanje rata ili mira; važno je naše unutarnje pitanje: sporazum« (str. 3).

Uvjeravajući sebe da su Sovjeti možda »prihvatili taj pakt imajući sigurno dalekosežnije ciljeve negoli što mi možemo i misliti«, Cesarec je nastavio:

»Ipak i sam sebi postavljam ponovno pitanje: prošavši antifašistički kurs kroz tri-četiri godine, nismo li mi svi na stvar gledali s izvjesnim poklopcima na očima, a sad se treba potpuno preorijentirati na novu situaciju? U diskusijama cijeloga ljeta (i s Rud.) odbijao sam mogućnost sporazuma R(usije) s Njemačkom (str. 5).

U stvari, ipak potresa čovjeka sve to. Godinama si mrzio jedno, iznenada ispada drukčije... Jedno sam uvjeren: ovo nije posljednja riječ SSSR. Divno bi bilo da iza te prve sad slijedi druga: neka ogromna gesta koja bi glasila: Mir bez Münchenskih kapitulacija...« (str. 6).

»Došla mi je na pamet paradoksalna misao za izlaz iz situacije: Poljska daje Njemačkoj Danzig i koridor, a sama dobiva Litvu i slobodni grad Gđinju. Uistinu, taj diplomatski preferans demokracije, fašizma i boljševizma je najveća možda igra koju je znala novija historija. Što to nosi? Rat ili mir?« (str. 8).

»Mislim na mamu, draga starica se boji da ćemo svi morati u vojsku...« (str. 11).

»Parade, defileji posljednjih godina konačno su završili u tom. U paradi koja može da završi s pedesetak milijuna mrtvih i više unakaženih. Bez obzira gdje, tko i zašto... Suprotnosti dvaju imperijalističkih sistema su morale do toga dovesti; važno je da iz svega ponese korist svjetski proletarijat... Prvi septembar, nekada dan početka škole, danas dan početka strašne škole za cijelo čovječanstvo...« (str. 12).

»Došavši kući, čuo sam da je bombardiran Pariz. Nešto je više od godine dana kako sam ga ostavio.« (str. 15)

»U „Novoj riječi“ trebao je izaći posljednji članak o Mitteleuropi; kritika. Nije izašao...« (str. 10).

»10. IX, nedjelja, Br(ckovljani). Moja pet — i jednogodišnjica« (Cesarec je rođen 4. XII 1893, pa se ta aluzija ne odnosi na godišnjicu rođenja, već na neki drugi momenat iz života, V. Z.).

»Kakav je kod nas antihitlerovski štimung, vidno je u privatnim krugovima i na ulici. Neke večeri sastao sam grupu mladića — možda studenata — kraj Samoborskog kolodvora, pjevali su marseljezu. Pred administracijom „Novosti“ danas jedan starac psuje Hitlera... i misli da će Njemačka konačno propasti jer se ne može samo živjeti od mašina. Publika je odobravalala...« (str. 21).

»Govorio sam s Fr(icom) o našoj ratnoj spremi. Čuo za niz teških slučajeva neurednosti, nespretnosti, šlamperaja i slabosti u našoj vojsci, povodom mobilizacije... Prosto čovjeku dolazi misao: što je gnjililo dvadeset godina, kako može dati bolji plod...« (str. 24).

A na str. 38:

»Ponekad mi se čini da je naša vojska prije rata onakva kakva je vojska poslije izgubljenog rata.«

Razmišljajući o prodiranju sovjetske vojske na Zapad, u Poljsku, Cesarec je tražio pobude i razloge pa ih na jednom mjestu ovako objašnjava:

»SSSR sigurno nije mogao dopustiti da taj cio teren uzme Njemačka... S jednim treba biti na čistu: ako S(ovjetska) U(nija) i uzima nenarodni svoj teritorij, teritorij drugih naroda, koji se još nalaze u njezinoj vezi, ona to ne čini kao osvajač, nego kao oslobodilac« (str. 30).

Unatoč nastojanjima da opravda pravac sovjetske vanjske politike — i to on čini u većem dijelu svoga »Dnevnika« — osjeća se ipak kako se nalazio u nedoumici, mučio se raščlanjujući sovjetske ciljeve, pa je na jednom mjestu izrazio bojazan od podjele interesnih sfera na Balkanu: Rumunija i Bugarska SSSR-u, a Mađarska i Jugoslavija Njemačkoj (str. 35). A o tome kako ga se dojmilo pisanje o proširivanju sovjetsko-njemačke saradnje, iznio je na str. 33—34:

»Dolaze vijesti i o vojnom savezu: njemačko-sovjetskom, sovjetsko-turskom, čak sovjetsko-estonskom. Da li je prvo pogotovo vjerojatno? (tj. vojni savez njemačko-sovjetski, V. Z.). U evropskim relacijama ne vidim prednost koju bi S(ovjetska) U(nija) dobila napustivši neutralnost spram dviju zaraćenih kapit. grupa, jer vojni savez prije ili poslije može završiti samo ratom. No s druge strane, opet, nije li ta zajednička njemačko-sovjetska akcija za mir (noseći u sebi i korist i riziko, ako do toga dođe) samo pokušaj da se prisili E(ngleska) na daljnje popuštanje u pitanju sovjetskih prava na poljske bivše zemlje...«

Mada je očito da Cesarec nije prihvatio bez intimnih ograda, kolebanja i nemira liniju vanjske politike koju je u 1939. počeo provoditi Sovjetski Savez, u nekoliko političkih članaka koje je iste godine štampao u »Izrazu« (*Tok i ishod englesko-sovjetskih pregovora, Poslije poljskog sloma, SSSR i Baltičke države, Ankarski pakt*) zadržao se i na pitanju njemačko-sovjetske saradnje, pa je nastojao da brani taj put i da ukaže na glavne momente

koji su doveli do promjene u međunarodnim odnosima. Ali dok je u prvom prilogu (*Tok i ishod englesko-sovjetskih pregovora*) pisao da je paktom mogućnost sukoba između Sovjetske Unije i Reicha »za sada otklonjena, (a) težište rata prebačeno s Istoka na Zapad, među kapitalističke države«, u članku *Poslije poljskog sloma*, ističući prednosti, išao je dotle da je držanje nacističke Njemačke ocijenio kao »temeljitu preorijentaciju, upravo principijelnu, ne samo taktičku suprotnost s onim što se još donedavno smatralo neporušivim temeljem sve nauke i politike« na njemačkoj strani;¹⁸³ tu iluziju da pakt znači Hitlerovu ideološku »kapitulaciju pred boljševizmom« iznio je uzgredno i u »Ratnom dnevniku« (str. 23). Iz takve ocjene, kojom se htjelo samo istaći dosljednost i uspjeh sovjetske politike, nisu, naravno, proizišli niti su mogli proizići u političkoj aktivnosti čovjeka Cesarčeva kova neki novi elementi koji bi mijenjali dotadašnji odnos prema hitlerovskom sistemu, a pogotovu prema Sovjetskom Savezu. U to vrijeme mnogo je radio na osnivanju »Društva prijatelja Sovjetske Rusije (za banovinu Hrvatsku)«¹⁸⁴, koje je imalo zadatak da razvija kulturne veze između Sovjetske Rusije i Jugoslavije, pa da na bazi toga programa podstiče političko zanimanje za sovjetsku zemlju.

U danima fašističke okupacije Poslije zaključenja njemačko-sovjetskog pakta komunistička partija Jugoslavije nije promijenila držanje prema fašističkim državama u Berlinu i Rimu. Međutim, upravljači u Jugoslaviji sve više su se orijentali na fašistički blok.

Vlada koja je obrazovana poslije sporazuma sklopljenog između Cvetkovića i Mačeka (24. VIII 1939) produžila je s progonom ljudi opredijeljenih antifašistički, opoziciono ljevičarski, pa je čak i pooštrila dotadašnje metode (obrazovanje koncentracionih logora, npr.).

Zemlja se nalazila uoči rata, a pripreme za obranu njezine nezavisnosti bile su slabe i nedovoljne: stanje u vojsci, u vojnom rukovodstvu, zabrinjavalo je. Njemačka je bila zauzela Čehoslovačku (u martu 1939), a za-

tim je napala na Poljsku (1. IX 1939) te došla u sukob s Engleskom i Francuskom. Požar rata sve se više širio.

U narodu je vladalo borbeno antifašističko raspoloženje koje se očitovalo i u danima porobljavanja Čehoslovačke, i u drugim situacijama, a naročitom je snagom izbilo 27. III 1941, poslije vijesti o pristupanju Jugoslavije fašističkom Trojnom paktu.

Hitler je tada provalio u zemlju (6. IV 1941) te uspio brzo, zbog nesposobnosti i izdajničkog držanja ljudi koji su vodili državne i vojne poslove, slomiti otpor. Jugoslavija je bila raskomadana, susjedne fašističke države odmah su neke njezine krajeve uključile u svoj teritorij, a na ostalom području obrazovane su pomoću strane fašističke sile tzv. državne uprave i države, pa je tada došlo do proglašenja Nezavisne države Hrvatske.

Nastao je period teških nasilja i brojnih pokolja.

August Cesarec se uoči sloma Jugoslavije nalazio na slobodi, ali se malo poslije ulaska Nijemaca u Zagreb (10. IV) počeo skrivati i mijenjati mjesto boravka. Mada je u svojim spisima često upozoravao na brutalnu i krvavu prirodu fašističkog režima, ubrzo se uvjerio da je njegova sadržina još mračnija negoli ju je bio opisao. Živio je neko vrijeme, u mjesecu aprilu, kod obitelji dra Zl. Sremca. Međutim, strepio je za sudbinu svoje žene dr Marije Vinski koja je bila ugrožena i zbog naprednog opredjeljenja i zbog židovskog podrijetla. Jednog dana, vjerojatno sredinom aprila, bio je obaviješten da ga je u legalnom stanu tražila ustaška policija, koja je saopćila da su joj potrebni neki podaci. Izašao je da ispita o čemu se radi. No, bio je na mjestu uhapšen.¹⁸⁵ Odveden je najprije u zatvor u Petrinjskoj ulici, a odatle je domalo upućen u kaznionicu na Savskoj cesti, gdje je tada bilo više njegovih drugova, poznatih političkih radnika (Prića, Keršovani, Adžija i dr.).

Oni koji su ga posjećivali sjećaju se dobro da se još Prvog maja nalazio na Savskoj cesti,¹⁸⁵ a zatim je, u toku maja, s nekim drugim zatvorenicima prebačen u Kerestinec, nedaleko Zdenčine, u logor koji je organiziran još za vrijeme Mačekove vladavine.

Prvih nekoliko sedmica proveo je velikim dijelom u čitanju i pisanju. Kažu da je tražio neka historijska djela iz Sveučilišne biblioteke i da je radio na romanu o 1848.¹⁸⁵

Međutim, oni s kojima je dolazio u vezu mogli su ga domalo potpunije obavijestiti kako okupatorske vlasti postupaju sa Srbima, Židovima i Hrvatima antifašistima i temeljitije ga upoznati sa novim stanjem stvari. Poslije njemačkog napada na Sovjetski Savez (22. VI 1941) progoni su dobili još masovniji karakter, a među strijeljanim zatvorenicima bilo je nekoliko istaknutih marksista (Prica, Keršovani i Adžija, 9. VII). Prilike u logoru umnogome su se promijenile, pa i način Cesarčeva življenja.

U toj ozbiljnoj i teškoj atmosferi Cesarec je vidio — sada pogotovu, bolje nego prije — da je njegov fizički opstanak u neizvjesnosti, da ga vjerojatno čeka udes Pricce i drugova. Bio je uzbuđen svim onim što se događalo, a naročito gubitkom prokušanih partijskih boraca, svojih davnašnjih prijatelja; zabrinut je bio mnogo i zbog svoje obitelji, ali se nije prepustio uznemirenosti i očajavanju, već je isticao da su na pomolu svjetliji dani, samo što će biti potrebne mnoge žrtve da zora što prije grane i rastjera mrak. Prožet vjerom u Sovjetski Savez, kao i ostali progresivni ljudi, Cesarec je uoči bijega iz Kerestince kazao svome pastorku, u prisutnosti drugarice Nade Sremac: »Kad je Sovjetski Savez stupio u borbu, mi smo svi mobilizirani. Ako ja padnem, drugi treba da stanu na moje mjesto«.

Tada je Centralni komitet KPH počeo poduzimati potrebne mjere za bijeg zatvorenika iz kerestinačkog logora. Međutim, zagrebački Mjesni komitet užurbano i »na svoju ruku« prihvatio se toga posla te ga »izveo bez ikakve solidnije pripreme, a naročito bez organiziranja prihvata zatvorenika«, tako da je taj pothvat »tragično završio«.¹⁸⁶

»Hrvatska straža« donijela je 27. VII 1941. obavijest Ministarstva unutrašnjih poslova, datiranu 17. VII, u kojoj se kaže:

»U noći od 13. na 14. ovog mjeseca jedna je skupina komunista, zatočenih u sabirnom logoru u Kerestincu, napala stražu i potom pobjegla... (za njima je organizirana potjera), a pokušaji otpora sa strane pojedinih odbjeglih odmah su skršeni, te je tom prilikom više njih poginulo... Većina pobjeglih je uhvaćena i zbog pokušaja pobune proti Državnoj vlasti stavljena pred senat pokretnog prijekog suda, koji ih je osudio na smrt. Osuda nad njima izvršena je strijeljanjem.«

Među onima koji su pobjegli iz logora bio je i August Cesarec. O njegovim posljednjim danima objavljeno je nekoliko članaka koji se temelje na podacima rodbine i poznanika, ali se razilaze u mnogim saopćenjima, a pogotovu u pitanju dana i mjesta smrti.¹⁸⁷

Dr Stanko Cesarec, koji je nastojao nešto konkretno saznati o zadnjim momentima iz života svoga brata i vrlo brižljivo sabrao niz činjenica, nije ipak mogao pouzdano utvrditi kada je August strijeljan i gdje. Mada najupućeniji, on je u razgovoru koji je pisac ove biografije s njime vodio iznio nekoliko mogućnosti, a čini se da dalje traganje neće, na žalost, otkriti nešto više, pa preostaju samo pretpostavke.

U jednom od spomenutih priloga je rečeno da se Cesarec nalazio u skupini koja je krenula prema Jaski. Bili su uhvaćeni i odmah upućeni u Zagreb, u ustaški zatvor u Račkoga ul. 9, pa vrlo kratko vrijeme zatim izvedeni pred prijeki sud i na izvršenje smrtno kazne.

Dr Stanko Cesarec je saopćio da se u ustaškom redarstvu sreo 19. VII s jednim obrtnikom kome je liječio majku. Iz riječi ovoga člana redarstva razabrao je da je August tada bio pogubljen. Ako je ta obavijest bila tačna, onda bi ona mogla biti u vezi sa saopćenjem koje je objavilo Ministarstvo unutrašnjih poslova 17. VII.

Međutim, Vilko Ivanuša je u svojim uspomename na A. Cesarca iznio da mu je jedan drvodjeljski radnik kazao u zatvoru ustaškog redarstva (Račkoga ul. 9), kako se u njihovoj ćeliji do nedavna nalazio A. Cesarec, a »zatim su ga jednog dana odveli... u podrum, među ostale Kerestinčane, gdje se i sada nalazi. Ako su njegove obavijesti bile pouzdane — zaključuje Ivanuša —

onda su A. Cesarca strijeljali u noći od 4. na 5. kolovoza 1941... Te su sudbonosne noći postrijeljali i sve još preostale Kerestinčane, kako su nazivali one drugove koji su bili pohvatani nakon pobune uhićenika u kerestinačkom logoru.¹⁶⁵

Dr Stanko Cesarec spomenuo je tri verzije koje postoje o mjestu gdje je njegov brat strijeljan: okolica Stupnika, šuma Dotrščina u Maksimiru i Rakov Potok.

Na okolicu Stupnika upućuje činjenica što su na putu prema šumi Horvati nađeni neki papirići na kojima je Cesarec ispisao svoje ime i prezime (»August Cesarec, književnik«) kad se nalazio vjerojatno pred strijeljanjem.

Međutim, nepoznat čovjek došao je na početku jeseni 1941. u ordinaciju dra Stanka Cesarca i donio mu neke dokumente njegova brata (vojnu ispravu i više fotografija), pa mu je tada rekao da je August strijeljan u šumi Dotrščini. A Maksimir spominje i jedan članak objavljen u »Katoličkom tjedniku« 7. IX 1941. pod naslovom »Pjesnik na stratištu«, mada na nj ne treba obraćati veću pažnju jer po svom sadržaju i prikazu zadnjih časova predstavlja očitu klerikalnu obmanu;¹⁶⁶ nju će lako prozreti svi oni koji su poznavali djelovanje A. Cesarca.

Ponekad je navođen Rakov Potok budući da su u šumi nedaleko sela vršena mnogo masovna strijeljanja, pa se pretpostavljalo da je vjerojatno na tom mjestu izvršeno strijeljanje grupe u kojoj se nalazio A. Cesarec.

Neki pak, kojima su mnogi momenti poznati, iznose da je upravo u šumi kraj Rakova Potoka nađeno nekoliko ceduljica koje su imale vlastoručan potpis Cesarečev, ali da Cesarec nije ubijen na tom mjestu.^{166a}

Nepoznat je, dakle, grob u kojem leže kosti A. Cesarca, a teško je vjerovati da će budućnost nešto više i konkretnije reći o njegovoj tragičnoj smrti.

O Cesarečevoj ličnosti

Kao pisac i društveni radnik, cjelokupnom svojom aktivnošću, Cesarec je nastojao pridonijeti pobedi progresivnih shvaćanja u svijetu. Bio je intenzivno zaokupljen mišlju o izgradnji društvenog poretka koji

će se zasnivati na pravednim i humanim odnosima, pa je tome dao izraza u svome književnom i publicističkom djelu koje je prozeo zanosom za slobodom i saosjećanjem prema ljudima. Ispoljio je svojstva pisca koji s borbenošću udružuje crte prave, istinske humanosti. On je volio čovjeka, i onog koji se suprotstavlja ugnjetućima, i onog utučenog bijedom i nasiljem, kao i onog koji pati zbog svojih tjelesnih i umnih defekata.

Razvijajući nove, progresivne ideje, sav se založio za njih i bio spreman na osobne žrtve, pa ih je i prilagao. Čvrsto izgrađenu spoznaju života hrabro i neustrašivo je pronosio kroz našu sredinu i bio krčilac svijetlih vidika u društvu. U razdoblju u kojem se afirmirao kao javni radnik visoko se izdizao moralnim svojstvima, cjelovitošću ličnosti, saglasnošću svoje riječi i svoje djelatnosti. Živio je za ideju — i zbog opće stvari bio voljan da se odrekne osobne sreće. Na njega se mogu u potpunosti primijeniti riječi koje je sam izrekao 1922. u nekrologu o jednom istaknutom pripadniku revolucionarnog proletarijata: »Najpre klasa, (a) onda možda ja, to mu je bilo osnovno načelo.«¹⁸⁹

Izrazitu socijalnost pokazao je i svojim odnosom prema bližoj okolini. Humano prilaženje ljudima, srdačnost prema drugovima, skromnost i nenametljivost u životu, oduševljenje slobodarskim težnjama u svijetu, vizija ljepše budućnosti — sve je to bilo sastavni dio njegova bića.

Svi oni koji su dolazili u vezu s Cesarcem isticali su njegove moralne značajke, njegovu karakternost, poštenje, drugarstvo.

Kipar Vanja Raduš rekao je u jednom razgovoru koji smo vodili u partizanima: »To je bio neobično čestit čovjek, jedan od najčestitijih koje sam u životu sreo.« Ljubica Dobrenić, koja je imala mogućnosti da na osnovu dugogodišnjih susreta s njime stvori pouzdan sud, vrlo je toplo i neposredno govorila o njemu i o njegovim karakternim crtama kojima je stekao velike simpatije svojih drugova. Vilko Ivanuša u svojim uspomnama

isticao je njegovo »poslovično poštenje« i dobrotu, a takvo mišljenje iznosili su i mnogi drugi koji su ga poznavali.

Zbog svoje dosljednosti koju je pokazao u raznim situacijama Cesarec je bio vrlo cijenjen u širem krugu javnosti. I mnogi od onih koji nisu bili njegovi politički istomišljenici odnosili su se s naročitim poštovanjem prema njemu, koji je svoje uvjerenje hrabro branio i nije sustao pred progonima vlasti.¹⁰⁰ Pa i u listovima protivničke strane, s kojom je Cesarec vodio oštru borbu, moglo se naići na priznanja o principijelnosti i karakternosti. Naravno, na njihove napise on je obično ironično reagirao, podrugljivo govoreći o takvoj »počasti«.¹⁰¹

U osvrtima na pojedina djela A. Cesarca govorilo se također, više puta, o moralnim svojstvima njihova autora. Povodom romana »Careva kraljevina« mladi Ivan Nevistić objavio je u »Novostima« prikaz (24. XII 1925) u kojem je o A. Cesarcu kazao: »Jedan od najsvjetlijih primjera u našoj isprelamanom i nedosljednoj sredini, primjer (književnika koji) živi s ideologijom i za ideologiju. Na toj liniji borbe za čovjeka ostao je Cesarec nepoljuljan...« Nekoliko godina kasnije, u vrijeme kada je svoje pisanje podredio službenoj politici, Nevistić je ulazio u polemiku sa Cesarcem, ali i u toj polemici, pisanoj protiv pisaca-marksista, istakao je Cesarčeve karakterne kvalitete (»Vidik«, 1932, str. 118). Prikazujući novelu »Tonkina jedina ljubav« (»Književnik«, 1931), Milan Durman zadržao se također na značajkama Cesarčeve ličnosti, pa je, između ostaloga, kazao: »Malo je naših javnih radnika, koji se mogu pohvaliti takvim pravolinijskim razvitkom i tolikom ideološkom konzekventnošću. Od svoje rane mladosti, još tamo od Jukićeva atentata na Cuvaja (kad je na procesu bio jedan od rijetkih koji je znao jasno i muževno da formuliše stav napredne omladine prema režimu), pa kroz sve peripe-tije svoga prilično intenzivnog života, on je ostao... bez kolebanja i bez kompromisa — na liniji socijalnog progressa... pod cijenu ličnih žrtava i samoodricanja«.¹⁰² Iste godine, 1931, donio je časopis »15 dana« reportažu,

pa je u njoj s velikim simpatijama pisao o naprednom književniku koji hrabro podnosi materijalne tegobe i živi u maloj mansardnoj sobi.¹⁹³ Milan Čurčin je u polemikama koje je 1933. vodio sa Cesarcem bio zajedljiv, a i nepravedan, npr. kada je tvrdio da Cesarčevo ime »suscetemo svaki čas u drugom časopisu... (u časopisima) svih pravaca i boja«, pa je sam malo zatim opovrgnuo ove riječi iznoseći kako mu je »poznata težina njegova položaja, ličnog i materijalnog«, i kako Cesarec »pod teškim prilikama piše i iznosi svoja mišljenja«.¹⁹⁴ U »Hrvatskoj reviji« objavljen je 1932. kraći prikaz pripovijesti »Srce Žige Šporiša« u kojem je rečeno da je Cesarec »rijedak primjer savjesnog i poštenog pisca«, a tim se riječima nije htjelo toliko karakterizirati kvalitete književnog stvaralaštva, koliko smjer njegove djelatnosti.¹⁹⁵ Kad je Cesarec 1938. i 1939. štampao dvije zbirke pripovijedaka, izašlo je nekoliko osvrtâ, a naročito se mnogo pisalo o njegovoj drami »Sin domovine«. U mnogim od tih osvrtâ osobito je istaknuto da pisac dosljedno ide svojom ideološko-umjetničkom linijom (npr. I. Kozarčanin, Hrv. dnevnik, 1939, 8. I).

Napadajući ono što je smatrao negativno i nazadno, Cesarec je više puta ulazio u polemike ili ih pak započinjao. Vodio ih je načelno, kao idejni borac, pa je polemiku zasnovao na argumentiranom izlaganju. Međutim, doživio je da su neki protivnici protiv njega upotrebljavali drukčija sredstva, nastojali njegovo djelovanje prikazati u krivom svjetlu, služili se podvalama i prokazivanjem vlastima. Najdalje su u tom pogledu išli dvadesetih godina politički kameleon Miško Radošević, a tridesetih godina klerikalni i frankovački listovi, naročito u razdoblju 1938—1941. Na njihovu pisanju ne bi se trebalo mnogo zadržavati, a pogotovu na pisanju Miška Radoševića, da izvjesni njegovi navodi nisu u svoje vrijeme ponovljeni u jednom dijelu građanske štampe.

Ustajući protiv zaključaka Vukovarskog kongresa, Miško Radošević je započeo 1920. s nizom klevetničkih članaka protiv istaknutijih ljudi u Partiji; A. Cesarca, a i neke mlade ljude koji su 1912—1914. sudjelovali u aten-

tatima, nastojao je da prikaže kao saradnike Sv. Pribićevića, pa je iznio da su nagrađeni većom svotom novaca za političko djelovanje u bivšoj Austro-Ugarskoj.¹⁰⁶ Ovo pitanje dodirnuo je također, u februaru 1922, beogradski »Radikal« u jednom intervjuu s drom A. Pavelićem, bivšim potpredsjednikom Narodnog vijeća, pa je taj razgovor u cjelini prenio »Obzor« (22. II 1922, br. 50).

U odgovoru, koji je istog mjeseca objavio, Cesarec je objasnio o čemu se radilo. Naveo je da ni od koga nije tražio ni nagradu ni pomoć. Istina, svotu koja mu je doznačena bez njegova traženja primio je, ali je nije upotrijebio u osobne svrhe; to je smisao njegovih riječi, da je prihvatio »pomoć znajući za što će je upotrijebiti.«¹⁰⁷

A o svojim odnosima prema Pribićeviću i Radiću u prvim poslijeratnim godinama kazao je:

»Pošavši iz krive pretpostavke, dr Pavelić dolazi i do krivog zaključka da sam i ja „doputovavši iz Beograda“ s Hercigonjom i Dojčićem razvio „jaku političku agitaciju protiv Radića“ i da je prema tome između mene i Pribićevića bilo „nekoj političkog sporazumijevanja“... Niti sam... doputovao od Pribićevića iz Beograda, niti sam tada razvijao bilo kakovu političku agitaciju protiv g. Radića, a najmanje i apsolutno nikad nikakvog političkog sporazumijevanja s Pribićevićem imao nisam. Baš tada, dvije godine pred vidovdanskim ustavom, pobijao sam najžešće u „Plamenu“ kulturne osnovke Pribićevićeve politike, vidovdanski nacionalizam. Dobra sudbina dosudila mi je uostalom i to, da ni lično ni po viđenju ne poznajem g. Svet. Pribićevića, a to niti ne želim, jer on se u ovoj zemlji politički proslavio tako žalosno...«¹⁰⁷

Napadi klerikalaca i frankovaca uslijedili su naročito kada je Cesarec 1933. g. reagirao na protumarksističko pisanje u izdanjima Matice hrvatske i ustao protiv fašističkih koncepcija koje su poslije dolaska Hitlera na vlast sve više dolazile do izražaja u jednom dijelu štampe; ovi napadi bili su još oštriji pri kraju tridesetih godina, a povoda je dala, između ostaloga, Cesarčeva interpretacija pravaškog pokreta i njegovih vođa.

Godine 1934. izašlo je u »Hrvatskoj straži« nekoliko pamfletskih članaka (»Kakvu to rabotu vrši g. A. Cesa-

rec«, 4. III; »Književni bjegunci . . . plač gg. Cesarca-Krleže nad vodama dunavskim i savskim«, 6. IV, i dr.), a još više poslije njegova povratka u zemlju 1938 (»Hrvatski narod«, »Hrvatska straža« i dr.). Glavnu riječ je vodila »Hrvatska straža«; ona je iskrivljavala činjenice, prijetila, denuncirala policiji. U broju od 18. VII 1940. napadala je neke listove koji su donosili pozitivne prikaze Cesarčevih knjiga o Sovjetskom Savezu. Osvrćući se 28. VII 1940. na Cesarčeve radove o Kvaterniku, ona se grozila: »Netko će za to (pisanje) morati polagati računa«. Povodom objave o osnivanju »Društva prijatelja Sovjetske Rusije« posebno je spominjala Cesarca i tražila da »Banska vlast ne pokazuje nikakve slabosti prema komunizmu« (28. VI 1940). Prikazujući dramu »Sin domovine«, klerikalni kritičar Ljubomir Maraković pokušao je da objasni šta je Cesarca navelo da piše djelo, pa mu je podmetnuo ove pobude: »Čini se da se (one) očituju u činjenici da je sestra Kvaternikove Ružice bila Demetrovićeva i da se i inače oko te historijske zgrade spominju imena, koja su poznata iz lista u kojem je g. Cesarec saradivao« (16. VII 1940). A u tom iskrivljivanju i obmanjivanju, dosljedna svojoj tradiciji, klerikalna štampa je najdalje išla opisujući posljednje časove iz Cesarčeva života (Katolički tjednik, 1941, 7. IX).¹⁹⁸ Kako pak to »konvertitstvo« nije bilo uvjerljivo za širu javnost, nije ga više ni spominjala, a svezak Hrvatske enciklopedije koji je izašao za vrijeme NDH potpuno je prešutio tog »obraćenika« i njegovo životno djelovanje.

Cesarec je bio neustrašivi borac u redovima radničkog pokreta. Cijelim svojim bićem on se zalagao za ono o čemu je pisao. Cijenio je izraze smjelosti, odlučnosti i buntovnosti, a prema malodušnicima, oportunistima i učmaloj malograđanskoj sredini odnosio se neobično prezirno. U eseju o Svet. Pribičeviću kazao je na jednom mjestu: »Gde bi bile socijalne revolucije, sve slobode, kad bi se borci njihovi bojali i za volju plaćenih pogroma odrekli svoje ideje?« (Knjiž. republ., 1924, 100). Gledište o potrebi aktivne borbe razvijao je često u svome književnom djelu, pa ga je preko glavnog lica u romanu

»Bjegunci« iznio, između ostaloga, i u ovim rečenicama: »Zar život treba samo sanjati? Kad god vidite nesretna čovjeka, znajte da je vrlo često nesretan zbog svoje mašte; dok je on sanjao, drugi su mu odnijeli sanjanu sreću i zakonski je uknjižili na svoje ime« (20) ... »Trebalo se boriti za to da život bude (ljepši), a ne naricati i samo fantazirati.« (97).

Cesarec je intenzivno vjerovao u snage koje će pobijediti društveno zlo, a njegov otpor prema tadašnjem sistemu i vjeru u bolju budućnost ništa nije moglo slomiti, ni zatvor, ni oskudne materijalne prilike koje su ga pratile, kao ni teškoće koje je doživljavao radnički pokret, naročito u fazi slabljenja revolucionarnog gibanja. Optimizam je prožimao njegov duhovni lik, a ovu bit svoje prirode Cesarec je ispoljio u osobnim susretima i u svojoj stvaralaštvu. Jednog dana, tamo oko 1940. g., Vanja Radauš ga je sreo s knjigom reprodukcija slikara H. Daumiera. Cesarec je s oduševljenjem govorio o radovima ovog satiričara francuskog građanskog društva, isticao kvalitete njegove tematike, pa je, razlažući o socijalnoj odgovornosti umjetnika, nastavio: »Jest, ako čovjek ne vjeruje u bolje, nije ni zaslužio da doživi bolje.« U »Književnoj republici« pisao je 1924: »Naš vijek je zapisan u kalendaru historije crveno, i sve tinte ovoga svijeta i crne zastave nad revolucijom neće ga učiniti crnim.« Članak »Staro i novo stvaranje«, objavljen 1939. u »Izrazu«, završio je riječima: »Trebalo vjerovati da je moguće i drukčiji život nego što ga mi živimo. U toj vjeri je već početak uspjeha, sve ostalo doći će utoliko prije, ukoliko će biti više svijesti, hrabrosti i ustrajnosti« (str. 316). Nešto od ovoga što je Cesarec osjećao i mislio o životu izrazilo je jedno lice u romanu »Bjegunci« ovim riječima: »Bit će divan taj danas još prekrvav i presurov globus, bit će divan! Kao vrt će da bude, pitomi vrt, pun igre, ne samo rada; samo treba iščupati ono što je još divlje, maknuti korov koji još smeta...« (233).

Međutim, ovaj nesavjetljiv i borben čovjek bio je naravi blage, osjetljive, nježne, upravo lirske. O tome su njegovi prijatelji znali mnogo pripovijedati, a o tom svoj-

stvu svjedoče i njegovi radovi. Dovoljno je ograničiti se na nekoliko prikaza i nekrologa (o Aliji Alijagiću, o Franji Ljuštini, o Lavu Grünu, o Lenjinu, npr.) da se to uoči. U tim priložima, u kojima je iskreno i prisno izrazio svoj odnos prema borcima za prava proletarijata, svoj doživljaj njihove ličnosti, Cesarec je posrednim putem iznio i neke karakteristične individualne crte. Treba razmotriti koje je osobine kod njih naročito zapazio, cijenio i istakao. Povodom vješanja Alije Alijagića Cesarec je naglasio da Alija nije bio »borac po osveti i mržnji spram protivne klase, nego po sućuti, ljubavi i shvaćanju za klasu svoju vlastitu... Svestan da sam komunizam u najdubljem svom smislu znači pomirenje i opraštanje, on je bio tolerantan...«; i taj buntovnik koji je herojski podnosio časove osude bio je u nutrini »kao sevdah mekan, u suštini dušom lirski«. U nekrologu o Franji Ljuštini Cesarec je pisao kako je ovaj »odricatelj individualizma, tip skrajnje socijalan... fanatik otkupljenja proletarijata«, bio »dušom mekan kao (njegova) sremska zemlja«. U »Španjolskim susretima« prikazao je nekoliko likova različita kova, pa se zadržao i na osjećajnom mladom borcu koji je plakao kada je slušao pjesmu koja ga je podsjetila na dom, na majku i djevojku; za njega je na kraju osvrta kazao da se odlikovao »bogatom dušom, punom ljubavi, osjećaja i nježnosti« (str. 130). A o Lenjinu, prigodom njegove smrti, 1924, Cesarec je u članku objavljenom u »Borbi« pod naslovom »Veliki pokojnik«, između ostaloga, rekao: »Njega se često promatra kao jednostranog, do fanatizma ogorčenog propovjednika klasne borbe, kao čovjeka koji je u toj borbi vidio cilj, a ne sredstvo.«

Što izbija iz tih prikaza, pa i odlomaka? Borac koji nije kruti fanatik, već čovjek bogatog unutrašnjeg života, prirode meke i plemenite, obuzet silnom težnjom da što prije dođe doba kad se »odnošaji u ljudskom društvu neće više rješavati nasilnim sredstvima«. Na takvo razlaganje i gledanje nailazimo često u njegovu djelu.

Mada je Cesarec bio glasnik pobjede svjetlosti nad mrakom, a vjeru u život izražavao je u odnosima sa ljudima i u svom stvaralaštvu, on nije ipak predstavljao

takvu prirodu u kojoj ne bi bili vidljivi i akordi bola, tjeskobe, depresije. U svojoj unutrašnjosti nagingao je stanjima sumornim, a na razvitak takve dispozicije utjecale su mnogo prilike koje su ga okruživale. U pismima koja je slao Mariji Vinski, u brojnim susretima sa Ljubicom Dobrenić, u intimnom saobraćaju sa bližim poznanicima, upuštao se često u sjetna razmišljanja o životu. U pripovijestima i romanima zanimao se naročito ljudskom tragedijom, ali se pri tom sa posebnim zanimanjem zadržavao na analizi figura poremećene tjelesne ili psihičke konstrukcije. On je opisivao bijedu, nevolju, stradanja, patnje, ali je ponekad zaprepašteno zastao pred ponorom zla i s pomućenim pogledom obazreo se na zbivanja oko sebe. Iz radova koje je objavio ne prodiere samo kliktaj za svijetlim i humanim sadržajem u svijetu, već i neko tragično, gotovo depresivno osjećanje, mada u manjim razmjerima. On se, istina, takvim raspoloženjima nije prepuštao, već ih je svjesno potiskivao, ali su ona ipak izbijala. Nekrolog Lavu Grünu, štampan u »Borbi« u vrijeme plodne političko-publicističke djelatnosti (1924), završio je riječima: »I tako nas je malo, još se i taj mali broj smanjuje! Prosto se čoveku nameće poriv da poveruje u neko prokletstvo!« U pripovijesti »Na gradskoj tržnici« prevladavaju razmatranja o životu i smrti, pomračena spoznajom da »smrt postoji uza život«, a u »Brodolomu obitelji Rožman«, u kojoj su prikazane nevolje sirotinjskog doma, naročito je naglašena, u finalu, izgubljenost i bespomoćnost; ta je crta došla do jačeg izražaja također u legendi »U faraonovom gradu mrtvih«. Mnoga druga djela, kao što su »Krčma „Široko grlo“«, »Careva kraljevina«, »Srce Žige Sporiša«, »Tonkina jedina ljubav« i dr., sadrže u sebi mnogo elemenata bola i pružaju mogućnosti da se analizom toga fenomena osvijetli kako je ta komponenta, koja je prvenstveno ponikla iz društvenih prilika, izražavala u izvjesnim situacijama naročito psihološko stanje Cesarčeve ličnosti.

Naravi plemenite i blage, Cesarec je u odnosu s ljudima bio nenametljiv, miran, pa i vrlo trpeljiv, ali je u načelnim pitanjima bio nepopustljiv i odlučan, te je znao u takvim slučajevima biti oštar i ironičan.

Živio je dosta oskudno, uglavnom od književnog rada, jer je htio ostati potpuno nezavisan — a ti prihodi su bili maleni. Neke novine su mu nudile saradnju, ali je on to odbio iz načelnih razloga.¹⁹⁸ Naravno, nije se neprestano borio sa tolikim teškoćama. Materijalne prilike pod kojima je, npr., radio poslije povratka iz Francuske (1938), bile su uglavnom povoljne; tada se sa svojom drugaricom Marijom Vinski, liječnicom, udomio u pristojnom stanu na uglu Haulikove ulice i Svačićeva trga.

Cesarec je bio čovjek jednostavan, neposredan i skroman. Kad ga je na Goljaku posjetio saradnik časopisa »15 dana«, Cesarec je vrlo nerado govorio o sebi navodeći da je prikladnije da o tome drugi kazuju. Povodom prikazivanja drame »Sin domovine« dao je nekoliko izjava, ali se u njima uglavnom zadržao na obavijesti o postanku djela i koncepciji glavnog junaka.

Mada tih i povučen, u susretima je bio vrlo razgovoran, pa je znao često preći na šalu. U njegov dom su svraćali mnogi ljudi, intelektualci i radnici, s kojima se srdačno ophodio i vodio diskusije o raznim pitanjima.

A. Cesarec je snažno osjećao radosti i nevolje drugih, a to je svojstvo naročito pokazao kada se radilo o sudbini drugova. Zanimao se za njihov položaj, nastojao da ublaži njihova stradanja prema svojim mogućnostima, iskreno je saučestvovao u njihovim patnjama. Kada se njegov prijatelj Milovan Seger vratio iz zatvora teško bolestan, Cesarec ga je redovito posjećivao na Sljemenu i budio u njemu nadu u život koji je kopnio. Primjera koji osvjetljuju njegov pažljiv i osjećajan odnos prema intimnim prijateljima, ljudima ideološki bliskim, moglo bi se naći vrlo mnogo. Uspomeni svoga druga Zlatka Schneidera odužio se toplo pisanom pripovijetkom »Put u novi život«, a krvavu tragediju mladog sekretara komunističke omladine Pere Popovića (Age), koji je poginuo u borbi s policijom (1930), opisao je u pripovijesti »Pečat«. U nizu nekrologa s uzbuđenjem je govorio o smrti bližih poznanika koji su svoj život posvetili oslobođenju proletarijata (Franjo Ljuština i dr.).

Sa svojim roditeljima i sa većim dijelom uže rodbine živio je u srdačnim odnosima. To najbolje pokazuje korespondencija koju je s njima vodio u vrijeme dok je tamnovao u Mitrovici, služio kao vojnik u Kruševcu i boravio u Sovjetskom Savezu (drugo putovanje). Koliko je volio i cijenio svoga oca, iznio je u pismu svojoj drugarici Mariji Vinski kada ju je obavijestio o njegovoj smrti. Unoseći, uoči rata, svoje utiske u »Ratni dnevnik«, on misli na majku, »dragu staricu« koja je zabrinuta za svoju obitelj. Naročite je simpatije gajio prema najstarijoj sestri koja je uvijek imala mnogo ljubavi i razumijevanja za nj. Kada je ona počela pobolijevati, August joj je stalno u pismima preporučivao da se liječi, molio je i preklinjao da ga posluša. 19. VIII 1935. pisao joj je: »Ja sam Tebi u svoje vrijeme dao mnogo vrijednih knjiga, prodaj ih i nadam se da ćeš polučiti potrebnu svotu...« Povodom njezina rođendana poslao joj je 17. VIII 1940. neki poklon, a u popratnom pismu je, između ostaloga, kazao: »Uzmi, Štefa, da je to samo malen uzvrat za onu pažnju koju si Ti znala ukazivati pogotovo meni, kada je meni bivalo teško... Zbog odlaska iz Zagreba ne mogu doći da Ti lično čestitam.« A malo zatim, 25. IX 1940: »Bilo mi je vrlo, vrlo drago čuti, kad sam se vratio, da se spremaš na oporavak, a konačno da si i otišla... Mislio sam Te jednog dana posjetiti, ali su loše veze... a i kod kuće su takve prilike da je bio nezgodan odlazak. Toj brizi pridružuju se i kojekakve druge radi zakona, koje spremaju...«

Cesarec je ispoljio veliku energiju i marljivost. Bio je neumoran u poslu, pa je, zaokupljen radom, provodio sate i sate u sobi, prisiljavao sebe na žrtve i odricanja, kako se može razabrati i iz pisma upućenog M. Vinski 8. X 1933.

O predmetu koji je imao u planu da obradi prikupljao je građu i vršio često opširnije pripreme (npr., Careva kraljevina, Sin domovine i dr.). Koncepte nekih svojih djela je pisao, ali se mnogo više služio strojem, naročito u kasnijoj fazi svoje djelatnosti. »Napominjao je, izjavila je Boška Ditetova, kako mu se neki književnici čude da mu pisaći stroj ne smeta fantaziji.«

Mnogo je radio također na vlastitom obrazovanju; tu je crtu očitovao još u mladim danima. Do atentata na Cuvaja redovito je polazio gimnaziju, ali se nije ograničio na svladavanje školskih predmeta. Školovanje koje je prekinuo uoči mature nije nikada više nastavio, ali je privatno proširivao stalno kulturne vidike i stekao široku naobrazbu. Pokazivao je veliko zanimanje za pitanja iz oblasti književnosti, društvenih nauka, politike i filozofije, dobro je znao nekoliko jezika, pa su mu na taj način bile pristupačne neke strane literature u izvornom obliku, naročito njemačka, ruska i francuska. U gimnaziji je učio njemački i francuski, a kao neobavezan predmet talijanski.

Prilično je dobro znao njemački već u vrijeme gimnazijskog školovanja, jer se još kao učenik viših razreda prihvatio čitanja težih njemačkih tekstova, pa je iz naučne literature na njemačkom jeziku ostavio nekoliko opširnijih izvoda. Za boravka pak u Kruševcu molio je roditelje da mu pošalju neke knjige njemačkog izdavačkog poduzeća Reclam; on je tada vršio također neko vrijeme ulogu prevodioca.

Na saslušanju u martu 1922. izjavio je da govori njemački, ruski, francuski i talijanski. Njemački je tada, nesumnjivo, poznavao vrlo dobro.

Ruska književnost privlačila ga je još iz mladih dana, kao i njegovu generaciju. Na početku 1918. g. je iz Kruševca zamolio roditelje da mu pošalju ruski riječnik, a poslije rata toliko je svladao jezik da se usudio prevesti dramu M. Gorkoga »Na dnu«; ovaj prijevod štampao je 1921. g. S ruskim jezikom i književnošću, naročito novijom, imao je pogotovu mogućnosti upoznati se temeljitije za prvog boravka u Sovjetskom Savezu (1922—1923).

Čini se da se u prevođenju sa francuskog ogledao također u mladosti; na to upućuje rukopis prevedenih glava Zolina »Rasapa«. Mnogo godina kasnije, 1933, ponovno je prevodio Zolu, i to njegov roman »Rad«, a objavio ga je 1934. Vjerojatno njemu pripada i prijevod pripovijetke V. Hugoa »Claud Gueux« (1933). Iz tog vremena,

iz razdoblja 1932—1934, potječe korespondencija koju je vodio na njemačkom i hrvatskom jeziku s Marijom Vinski-Pilevski, a jedno pismo, datirano 12. augusta 1932, pisao je na francuskom jeziku.

Živeći neko vrijeme u Pragu (1919), naučio je podosta češki, pa je to znanje u toku daljnjih godina znatno proširio. Iz češke literature ostavio je dva manja prijevoda: Hašekovu prozu »O jednom cenzoru« (1929) i Bezručovu pjesmu »Samo jedanput«; prijevod ove pjesme ostao je u rukopisu.¹⁰⁹

O širokom krugu zanimanja i o obrazovanosti koju je posjedovao svjedoče na prvom mjestu njegove rasprave i članci iz književnosti, umjetnosti, društvenog života, filozofije. U njima se pozivao na literaturu iz raznih oblasti, usvajao ili odbijao gledišta njezinih autora, pa je to prvi, direktni, autentični izvor, iako taj rad može samo djelomice predstaviti područje koje je poznao. Međutim, ispitivati njegovu lektiru značilo bi ipak prihvatiti se jalova posla jer je Cesarec vrlo mnogo čitao i pročitao, pa je toj lektiri teško sagledati kraj. Čak i ono što je mnogo važnije od takvog nabranjanja — a to je utvrđivanje bližih odnosa i neposrednijih utjecaja — nije lako provesti budući da Cesarec svoje zanimanje nije ograničio na nekoliko imena. Uzmimo, npr., njegovo pismo iz mariborskog zatvora (1923)! U njemu je molio da mu pošalju neka djela Marxa, Bucklea, Goethea, Shakespearea! U polemici s Milošem Crnjanskim ukazao je na veći broj pisaca iz domaće i strane književnosti koje je osobito cijenio, a u članku »Ideja Mitteleurope u prošlosti« iznio je opširniju literaturu o tom predmetu, pa ju je podvrgao kritici. Itd. Na talijansku literaturu Cesarec se rijetko pozivao. Međutim, u njegovoj biblioteci, koja sadrži većinom djela na njemačkom, a djelomice i na francuskom jeziku, nalaze se i neke knjige talijanskih autora, kao npr. Artura Labriole (*Il socialismo contemporaneo*, Napoli, 1922, *Studio sul Marx*, Napoli, 1926); Ettore Lo Gatto (*Saggi sulla cultura russa*, Napoli, 1923) i dr.

Unatoč ovim napomenama, iz članaka je Cesarčevih ipak moguće razabrati koji su ga pisci više privlačili, pa

na taj način pružaju neku osnovicu za pokušaj ispitivanja neposrednijih veza i tragova na književnom području.

Rečeno je već da je Cesarec mnogo radio i razvio veliku aktivnost. A napore koje je tražio taj posao izdržao je čovjek krhke tjelesne građe, slabunjav i boležljiv, naročito u mlađim danima.

Sačuvano je više fotografija koje mogu da predoče njegov fizički lik u raznim razdobljima, a uz to postoji portret V. Šeferova, bista V. Radauša i medalja Ive Kordića. U nekim pak književnim djelima zabilježio je Cesarec po koju crtu svog fizičkog izgleda («Bjegunci», npr.).

Iz 1912. potječu, koliko mi je poznato, tri fotografije: na jednoj se nalazi u skupini »atentatora«, okruženih dvojicom stražara, a na drugim dvjema je sam. Mršav, nižeg rasta, duge kose koja je pokrivala jedan dio ušiju, Cesarec je tada imao obličje više djetinje negoli mladičko.

Na snimkama iz kasnijih godišta lice je nešto punije, ali još uvijek mršavo, a po osobnom opisu policije iz 1922. dugoljasto i blijedo, gornji pak dio tijela nešto pognut. Na slikama napravljenim petnaestak godina kasnije fizički portret je razvijeniji i snažniji, crte su više zaokružljene i ojačale, ali posljedice narušenog zdravlja čini se da ipak nisu ostale bez tragova.

Cesarec je svojom vanjštinom na prvi pogled djelovao skromno i nije izazivao pažnju prolaznog promatrača. Međutim, one s kojima je dolazio u vezu osvajao je svojim moralnim i intelektualnim svojstvima, a njegove oči, pitome i prodorne, vrlo su dobro izražavale sadržinu njegove unutrašnjosti.

BILJEŠKE

- ¹ Statistički podaci o stanovništvu Donje Plemenščine: 1880. g. 273 st., 1890. g. 265 st., 1900. g. 280 st., 1910. g. 297 st., 1931. g. 294 st., 1948. g. 298 st.

Podatke sam dobio od dra Ivana Crkvenčića, asistenta Geografskog instituta u Zagrebu.

Prema sačuvanim statističkim podacima, godine 1880. u selu je bilo 149 žena i 124 muškarca, a 1890. g. 146 žena i 119 muškaraca. Ove prilično velike razlike u broju ženskog i muškog stanovništva mogu se objasniti iseljavanjem muške radne snage. Ta pojava nije bila lokalne prirode, već je predstavljala karakterističnu sliku procesa koji se u to vrijeme odigravao na hrvatskom tlu, a u nekim hrvatskim krajevima bila je još masovnija i rasla iz decenije u deceniju, naročito poslije austro-ugarske nagodbe (1867).

- ² Kao zidari u selu radili su Fabijan i Franjo, u Zagrebu je živio kao krojač Matija, a na posjedu se zadržao Slavek-Vjenceslav.

Izjava Ivke Čengić, sestre A. Cesarca.

- ³ G u t a P l e m e n š ć a n s k i: *Prvi put na selu*, Pobratim (Zagreb), 1909, XX, br. 3, str. 38—42.

- ⁴ Pseudonim P l e m e n š ć a n s k i, kojim se služio u prvim književnim pokušajima, stvorio je Cesarec od geografskog imena: Plemenščina. U pripovijesti »Bezbožni sin« (»Val«, 1911) upotrijebio je pseudonim Augusto Augustov, u knjizi »Današnja Rusija« (1937) Vuk Korneli, a u dopisima iz Pariza (»Nova riječ«, Zagreb, 1938) G (u s t a v) K (o r n e l i). Pseudonim Augustov napravio je prema imenu očevu (August), a Korneli prema imenu majčinu (Kornelija). Imenom G u t a (August) zvali su ga obično roditelji i intimniji prijatelji, i kasnije.

- ⁵ Usmeni podaci sestre A. Cesarca Ivke Čengić i brata dra Stanka Cesarca.

- 6 *Istoriski arhiv KPJ*, tom IV (Beograd, 1950), str. 9 i 15 (Iz govora Ivana Ancela 1893. i 1894. g.).
- 7 *Borba*, 1923, g. II, br. 19, 12. V (u članku »Bezobraznost Orjunaša«).
- 8 Sinovi stolarskog pomoćnika A. Cesarca i K. Senk: Rudolf, August i Stanko; kćeri: Štefa, Draga i Ivka.
- 9 *Istoriski arhiv KPJ*, tom I, str. 23 (Iz proglašenja socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije iz 1894. g.).
- 9a Kuća u Vlačkoj ulici, u kojoj je mladi A. Cesarec proživio mnogo godina, srušena je u toku 1960.
- 10 A. Cesarec: *Izabrana djela A. Cesarca (Tonklna jedina ljubav)*, knjiga IV, Zagreb, 1946, str. 14.
- 11 M. Krleža: *Zapisi iz godine 1916*, Nova misao (Beograd), 1953, br. 9, str. 389. U poglavlju: U školi — M. Krleža je kazao: »Od koga sam nešto naučio? Najviše od Josipa Klojučara: biti Hrvat, vjerovati u čovjeka, u njegovo poslanstvo i to da je čovjeku put u budućnost siguran. Jan Hus, Jan Amos Komensky, Pestalozzi...« (Preštampano u knjizi *Davni dani*, Zagreb, str. 180).
- 12 U ispitnom izvješću Kaptolske niže dječjačke škole zabilježene su ocjene za I i II semestar posebno, ali budući da su iste, neću ih odvojeno navoditi.

	I r.	II r.	III r.	IV r.
Čudorednost	vp(ohvalno)	vp	vp	vp
Nauk vjere	vdobro	vdb	vdb	vdb
Čitanje i razumijevanje čitanoga sa vježbama u govoru	vdobro	vdb	vdb	vdb
Računsko i geometrijsko oblikoslovlje	vdobro	vdb	vdb	vdb
Krasnopis	vdobro	vdb	vdb	vdb
Risanje	—	—	vdb	vdb
Svjetovno i crkveno pjevanje	vdobro	vdb	vdb	vdb
Gimnastika	vdobro	vdb	vdb	vdb
Izostanci				
a) Opravdani	—	—	½	
b) Neoprađani	—	—	—	
Opći napredak	I red	I red	I red	I red
	s odlikom	s odlikom	s odlikom	s odlikom

Učenici su ocjenjivani ocjenama: vrlo dobar, dobar, dovoljan i nedovoljan,

Prvi razred je polazio 1900/01, drugi 1901/02, treći 1902/03, četvrti 1903/04.

U n a p o m e n a m a stoji: Rođen 1893. Otac August, stolar, Vlaška ul. 16.

Iz godišnjeg izvješća niže pučke škole u Zagrebu vidi se da je svake godine bio nagrađen, s manjim brojem svojih školskih drugova (npr., IV r. su pohađala 43 učenika, s odlikom je prošlo 16, a nagradu je dobilo 12).

U toku četiri godine Cesarec je imao tri učitelja-razrednika; to su Sofija Pittner, Slavica Kamenar i M. Lisac.

¹³ M. Krleža: *Djetinjstvo u Agramu 1902/3*, Republika, 1952, br. 12 (str. 337—379).

¹⁴ Idem, str. 351.

¹⁵ L. Žimbrek: *Književna ostavština A. Cesarca*, Republika (Zagreb), 1953, IX, br. 12, str. 1072.

¹⁶ Izjava Anke Mihota koja je radila 1928. g. u listu »Zaštita čovjeka«.

¹⁷ U manifestu objavljenom 12. XII 1905, Koalicija je istakla da će se boriti za opće pravo glasa, za slobodu zbora i dogovora, za donošenje zaštitnog zakonodavstva, za uvođenje progresivnog poreza na imutak, itd.

Tekst manifesta: Josip Horvat »Polit. povijest Hrvatske«, I knj., str. 366—368.

¹⁸ Iz proglasa Socijaldemokratske stranke. Slobodna riječ (Zagreb), 1908, br. 24 od 18. III (Preštampano u Istoriskom arhivu KPJ, tom IV, str. 117).

¹⁹ Glavni odbor Socijaldemokratske stranke u izjavi od 29. X 1908. oštro je kritizirao Koaliciju i napomenuo pri tom da se »nije dala maknuti iz svoje pasivnosti« i da »njena taktika prijeti da postane sudbonosna po naš narod« (Istoriski arhiv KPJ, tom IV, str. 136). Ništa nije bio blaži u ocjeni njezina držanja Frano Supilo u knjizi »Politika u Hrvatskoj« (Rijeka, 1911) u kojoj je, između ostaloga, kazao: »Navijestili smo narodu nepomirljivu borbu, a skoro se nismo ni čuli, kamoli borili, kamoli vodili nepomirljivu borbu...« (str. 147).

²⁰ Frano Supilo: *Politika u Hrvatskoj*, Rijeka, 1911, str. 211.

²¹ Iseljavanje je raslo iz godine u godinu, a u razdoblju 1906—1913. broj iseljenih prešao je 45.000 lica (Vit. Korać: *Pov. radničkog pokreta*, knj. I, str. 83).

²² *Omladina na raskršću* (uvodnik), *Slobodna riječ* (Zagreb), 1912, br. 4, 5. I.

²³ Vladimir Čerina: *S. S. Kranjčević, Val* (Zagreb), 1911, br. 2, str. 19.

²⁴ *M. Gorki, Val* (Zagreb), 1911, br. 3, str. 33.

Prilike u krugu jugoslavenske, a posebno hrvatske omladine u godinama pred prvi svjetski rat prikazao sam opširnije u raspravi *Mlada Hrvatska uoči I svjetskog rata* (Historijski zbornik, Zagreb, 1958-59, XI-XII, str. 65-104).

²⁵ Podaci iz Glavnog imenika Kr. realne gimnazije u Zagrebu: Rođen 4. XII 1893. Otac: August, stolarski pomoćnik, Vlaška 16.

	I razred (1904/05)		II razred (1905/06)	
	I sem.	II sem.	I sem.	II sem.
Opći red napretka	prvi	prvi s odlikom	prvi	prvi s odlikom
Vladanje	uzorno	uzorno	uzorno	uzorno
Nauk vjere	dobar	izvrstan	izvrstan	dobar
Hrvatski j.	dobar	veoma dobar	dobar	veoma dobar
Njemački j.	dobar	veoma dobar	dobar	dobar
Zemljopis	dobar	veoma dobar	izvrstan	izvrstan
Povijest	—	—	izvrstan	izvrstan
Matematika	dobar	dobar	veoma dobar	veoma dobar
Mjerstvo i mjer. risanje	—	—	dobar	dobar
Prirodopis	dobar	veoma dobar	dobar	veoma dobar
Prostoručno crtanje	dobar	dobar	dobar	dobar
Krasnopis	dobar	veoma dobar	dobar	veoma dobar
Izvanje lice pismenih radnja	čisto	lijepo	lijepo	lijepo
Neobavezni predmeti:				
Pjevanje	veoma dobar	veoma dobar	veoma dobar	veoma dobar
Gimnastika	veoma dobar	veoma dobar	dobar	dobar
Izostao	—	—	—	—

III razred (1906/07) IV razred (1907/08)

Opći red napretka	prvi	prvi	prvi	prvi
Vladanje	uzorno	uzorno	pohvalno	pohvalno
Nauk vjere	veoma dobar	veoma dobar	dobar	veoma dobar
Hrvatski ili srpski jezik	veoma dobar	dobar	dobar	dovoljan
Njemački j.	dobar	dobar	dovoljan	dobar
Francuski j.	dovoljan	dovoljan	dobar	veoma dobar
Zemljopis	veoma dobar	veoma dobar	dobar	veoma dobar
Povijest	izvrstan	izvrstan	dobar	dobar
Matematika	dobar	dobar	dovoljan	dovoljan
Mjerstvo i mjer. risanje	dobar	dobar	dovoljan	dovoljan
Fizika	veoma dobar	veoma dobar	dobar	dovoljan
Kemija	—	—	dobar	veoma dobar
Prostoručno risanje	dovoljan	dobar	dovoljan	dovoljan
Izvanje lice pismenih radnja	čisto	lijepo	čisto	čisto
Neobavezni predmeti:				
Talijanski j.	—	—	izvrstan	izvrstan
Gimnastika	dobar	veoma dobar	—	—
Izostao	—	1	—	5

	V razred (1908/09)	VI razred (1909/10)
Vladanje	pohvalno	dobro
Nauk vjere	veoma dobar	dobro
Hrvatski jezik	dobar	veoma dobar
Njemački jezik	dovoljan	dovoljan
Francuski jezik	dobar	dobar
Zemljopis	veoma dobar	veoma dobar
Povijest	veoma dobar	veoma dobar
Matematika	dovoljan	dovoljan
Opisno mjerstvo	dobar	dovoljan
Prirodopis	veoma dobar	veoma dobar
Kemija	dovoljan	dobar
Prostoručno crtanje	dobar	dobar
Gimnastika	dobar	dobar
Neobligatni predmeti:		
Talijanski jezik	veoma dobar	—
Izostao	—	6 (1 neopr.)

	VII razred (1910/11)	VII razred (1910/11)
Vladanje	dobro	
Nauk vjere	dobar	
Hrvatski jezik	veoma dobar	veoma dobar
Njemački jezik	dovoljan	
Francuski jezik	dobar	
Zemljopis	veoma dobar	veoma dobar
Povijest	veoma dobar	dovoljan
Matematika	dovoljan	dovoljan
Opisno mjerstvo	dovoljan	
Prirodopis	veoma dobar	
Fizika	dovoljan	
Kemija	dovoljan	
Filozofska propodevtika	dobar	
Prostoručno crtanje	dobar	
Gimnastika	dobar	
Neobligatni predmeti:		
Talijanski jezik	dobar	
Izostao	48	

Napomena: Koncem II polugodišta ostao neispitan, jer se od 10. VI 1912. nalazi u istražnom zatvoru. (Razredni nastojnik: dr M. Kiseljak).

²⁶ Budislav Mirković: *Đački pokret*, Zagreb, 1912 (str. 6, t. 1.).

²⁷ A. Cesarec: *Iz prijateljeva dnevnika*, Pobratim, 1910, g. XX, br. 14, str. 243 (travanj).

²⁸ A. Cesarec: *Careva kraljevina* roman, Koprivnica, 1925. (str. 14—15).

²⁹ Program »Vile« od 22. XII 1910. sačuvan je u Cesarčevoju ostavštini, pa se u njemu navodi i sastav »Moderni luđaci«.

U to vrijeme gotovo su na svakoj srednjoj školi postojala đачka društva. Na donjogradskoj gimnaziji (realci) djelovala je »Vila« još od 1897. g. otprilike. »Hrvatski đak« je u jednom izvještaju iznio da je »Vila« održavala svakog mjeseca sastanke na kojima »se predaje, čitaju sastavci u prozi, pjesme i kritike — a od glazbe se najviše tambura pa gusla. Pjeva se rijetko, i to samo na koncertima. Društvo ima knjižnicu i dosta lijepo uređenu čitaonicu revija (hrvatskih, srpskih i slovenskih)...« 1908, II g., br. 2., str. 51—52.

Iz kritike Donadinijeva proznog rada vidi se da je Donadini svoj prilog čitao na jednom sijelu »Vile«.

³⁰ Tragovi lektire Ante Kovačiča vidljivi su, npr., u pripovijesti *Lovačke zgođe i nezgođe* (Pobratim, 1910, br. 5); vidjeti o tome u odjeljku »Književni put«.

³¹ *Pobratim* (Zagreb), 1912, g. XX, br. 3, str. 38.

³² *Naša riječ, Val* (Zagreb), 1911. br. 1 (str. 3).

³³ Prema tome, Cesarec je u periodu do atentata napisao više književnih i publicističkih priloga, od kojih je a) u štampi objavio:

- 1) *Logogrifi*, pjesmica — zagonetka. *Pobratim*, 1908, XVIII, br. 15.
- 2) *Prvi put na selu*, *Pobratim*, 1909, XX, br. 3.
- 3) *Iz prijateljeva dnevnika*, *Pobratim*, 1910, XX, br. 14 i 15.
- 4) *Lovačke zgođe i nezgođe*, *Pobratim*, 1910, XXI, br. 5.
- 5) *Iz školske torbe*, *Pobratim*, 1910, XXI, br. 5.
- 6) *Iz svijeta potlačenih*, *Slobodna riječ*, 1910, br. 258—269.
- 7) *Bezbožni sin*, *Val*, 1911, br. 2, 3, 4 (nedovršeno).
- 8) *Đački pokret*, Zagreb, 1912, str. 2—16 (pod pseudonimom Budislav Mirković).

b) ostavio u rukopisima koji su poslije smrti štampani:

- 1) *Suze neslobodnih ljudi* (1910), pripovijest, *Republika*, 1951, g. VII, br. 4—5, 386—388.
- 2) *Jedan čovjek* (1911), pripovijest, *Republika*, 1951, VII, br. 4—5, 388—393.

3) *Ključ* (1912), pripovijest, Republika, 1951, VII, br. 4—5, str. 393—396.

4) *Hulja* (1912), crtica, Republika, 1951, VII, br. 4—5, str. 396.

5) *Dvije starice* (1912), crtica, Republika, 1951, VII, br. 4—5, 397.

c) rukopisi, koji nisu štampani:

1) *Kritika Donadinijevih »Sjena«* (11. I 1912).

2) *U krleci* (1911), pripovijest, str. 36.

3) *Unuk Antonije*, opširna pripovijest; strane nisu numerirane.

4) *Noćne hetere*, prozna skica nedovršena.

5) *Ispovijest bez oprostaja*, prozni fragment.

O priložima koji potječu:

a) iz vremena tamnovanja (od juna 1912. do kraja februara 1914) i

b) iz vremena kada je izašao iz tamnice i u vojsci služio (od marta 1914. do kraja 1918) — u okviru daljnjeg izlaganja biografije.

³⁴ A. Cesarec: *Careva kraljevina* (članak), *Savremenik* (Zagreb), 1923, br. 3, str. 187.

³⁵ *Naša riječ*, Val (Zagreb), 1911, br. 1, str. 2. (1. X).

³⁶ Vladimir Čerina: *August Cesarec* (najdraža uspomena), *Riječki novi list*, 9. X 1912, g. X, br. 241.

³⁷ Vladimir Čerina: *Janko Polić Kamov*, Rijeka, 1913, str. 208.

³⁸ Jovan Kršić: *Lektira sarajevskih atentatora*, *Pregled* (Sarajevo), 1927, br. 25, str. 6—7, i 1933, str. 115 (Preštampano u knjizi: *Odabrani članci*, Sarajevo, 1952); V. Masleša: *Mlada Bosna*, Beograd, 1945, str. 151—153.

³⁹ Cesarec izvod iznosi četiri strane. Karakter rukopisa i izvjesne teškoće u svladavanju njemačkog teksta (prenosi često njemačku riječ) upućuju da rukopis pripada ovom periodu.

Utjecaj Kropotkinovih pogleda na Cesareca osjeća se još u razdoblju »Plamena«. U 1. broju (str. 32) Cesarec je pisao da je »najsmelija, najharmoničnija, najčestitija forma društvena... anarhistička komuna. To je tačno zapazio Kropotkin.«

Napominjem ovdje ono što je Jovan Kršić naveo o lektiri Gavrila Principa: »Gavrilo Princip pred sam atentat čita Kropotkinovo djelo „Blagostanje za sve“ i razmišlja o mogućnosti socijalne revolucije, a kasnije, u tamnici, priznaje dr. Papenhajmu da ga je lektira anarhističkih spisa pobudila na atentat« (Pregled, 1933, br. 25, str. 115).

- ⁴⁰ Npr. pjesma »Moj sud« (spjevana 14. VII 1912. u zatvoru Sudbenog stola) podsjeća u intonaciji na Kranjčevićevu pjesmu »Gospodskom Kastoru«. Izvjesne bliskosti mogu se uočiti također u pjesmama »Nama«, »Pjesma djela i obećanja« i nekim drugima.

Vidi tekstove uz br. 67, a osvrt na njih u odjeljku »Književni put« (Osvrt na rad iz mladih dana).

- ⁴¹ Cesarčev zapis u cjelini glasi ovako:

»24. X 12. Mi ćemo svoj cilj postići samo kao socijaliste. Jer boreći se za nj, borimo se protiv kapitalista, kojima je u interesu da Balkan ne ide u korist balkanskih naroda, kako su to u svojoj rezoluciji, potkrepljenoj hiljadama proletarijata zatražili srpski socijaliste u augustu 1912. Protiv kapitalizma se iskreno i radikalno bore jedino socijaliste, dakle u interesu iskrenosti naše en exemple radikalne borbe moramo da se nazivljemo socijalistima. Govoriti da smo najbliži socijalistima (»Val«), znači da socijaliste već jesmo, to više kad smo u Nar(odno) Uj(edinjenje) uveli gotovo sve tražbine soc. programa. Socijalizam je jedini zastupnik pravog nacionalizma, kao dobri socijaliste mi smo i najbolji Srbohrvati. U tom smislu program Nar(odnog) Uj(edinjenja) laički gledan jest nacionalističan, zamislivši se u njega on je socijalističan. Biti socijalista znači biti najradikalniji provodilac ukupnog socijalističkog programa, a Nar(odno) Uj(edinjenje) jest samo jedna etapa u tom provođenju, zato to znači biti i najradikalniji provodilac srbohrvatskog nacionalističkog programa. A naš nacionalističan omladinski pokret izrodio se i izrađa se u šovinizam ili u površnost i slijepost.

U doba gdje se sve klase proletariziraju omladina hoće da bude specifično omladina, proklamirajući revoluciju bez evolutivnog sitnog, organizatorskog rada. Evoluciju, tj. omladinsku postupnu borbu u smislu neke razredne borbe — i revoluciju, tj. omladinsku konačnu borbu u smislu društvene revolucije — to treba da prihvati omladina. Svaki narodni pokret, koji je u sebi i društveni, mora da bude eklektički, mora da bude sredina — i u toj sredini ekstreman. Ekstreman u ekstremu može da bude samo individuum, a ne masa.

Tako smo došli do toga da omladina zove k sebi radništvo i seljaštvo, pa da će ga ona privesti idejnoj svrsi. Moralo bi biti baš obratno, da ona ude u njih i tako ih privede svrsi. No time se ona iz buržoaske grupe mijenja u socijalističku. Naravno da se time razvodnjuje socijalizam, ali ovaki prelazni period ne može da bude ekstreman u ekstremu — na štetu općega cilja.

Isto kako je dalek cilj društvene preobrazbe isto je dalek i srbohrvatske. I kad će čitav svijet rušiti kapitalizam,

mi ćemo praviti Jugoslaviju. To znači da će je drugi praviti, a ne mi, jer srušiti kapitalizam znači osloboditi nacije. I onda još brbljamo o altruističkom prezentu jugoslavenske kulture — čovječanstvu!»

- ⁴² Đ. Cvijić, K. Horvatin, A. Cesarec: *Bivšem prijatelju Mišku Radoševiću*, Novi svijet, glasilo Komunističke partije Jugoslavije, Zagreb, 1920, g. I, br. 5.

Radošević je pisao pamfletske klevete protiv Cvijića, Horvatina, Cesarca. Osvrćući se na neke tvrdnje, potpisnici članka su, između ostaloga, kazali kako je Radošević ranije za učesnike u atentatu »tvrdio — sasvim ispravno — da među osuđenima ima i naših socijalističkih drugova«.

- ⁴³ Anonim: *A. C. Bezobraznost Orjunaša* (Borba, 1923, g. II, br. 19 od 12. V). U članku se još navodi da je Cesarec već 1911—1912. sarađivao u »Slobodnoj riječi«. Međutim, moguće je utvrditi jedino njegovu saradnju u 1910. g. kada je objavio pripovijest »Iz svijeta potlačenih«. Drukih potpisanih priloga nije bilo.

- ⁴⁴ Milan Durman: *Đački štrajk 1912*, Književnik, 1939, br. 2, str. 71, 72.

Milan Durman je objavio nekoliko rasprava o ovom razdoblju — služeći se istražnim materijalom, i to:

1) *Jukićev atentat na Cuvaja* (Književnik, 1937, br. 5, str. 177—185)

2) *Historijski značaj Jukićevog atentata* (Književnik, 1937, br. 6, str. 225—235)

3) *Hrvatska pod komesarijaštom* (Književnik, 1938, br. 11—12, str. 540—552)

4) *Đački štrajk 1912*. (Književnik, 1939, br. 2, str. 69—81).

Durman je neke od ovih rasprava označio kao poglavlja iz knjige *Jukićev atentat*. Knjiga, međutim, nije izašla iz štampe.

- ⁴⁵ Cesarec: *Careva kraljevina*, članak, Savremenik, 1923, str. 185—187.

- ⁴⁶ *Optužnica Kr. državnog odvjetništva u Zagrebu*, broj I — 1641—1912. od 17. VII, str. 15. U njoj se, između ostaloga, kaže: »U tom đlačkom štrajku igrali su jednu od ponajglavnijih uloga, a bili su nesumnjivo bar neposredni začetnici Luka Jukić, Đuro Cvijić, Dragutin Bublic, August Cesarec, Roman Horvat, Kamilo Horvatin i Franjo Neidhardt, koji su se baš za vrijeme đlačkog štrajka upoznali sa Lukom Jukićem, a koji je u to doba igrao skoro glavnu ulogu držeći govore za vrijeme štrajka na improviziranim skupštinama...«

- ^{46a} O autorstvu brošure »Đački pokret«, koja je izašla pod pseud. B. Mirković (Zagreb, 1912) vidi u bibliografiji radova A. Cesarca.
- ⁴⁷ *Obrazloženje optužnice, Slobodna riječ*, 22. VII 1912, br. 164.
- ⁴⁸ *Zaoba ništavna i priziv A. Cesarca i Đure Cvijića proti osude od 12. kolovoza 1912*, str. 4 (odvjetnik dr M. Thaller).
Neki spisi koji su u vezi s parnicom protiv L. Jukića, a pripadali su dru M. Thalleru, čuvaju se u Institutu za književnost JAZU.
- ⁴⁹ Đuro Cvijić je imao 15 godina, Dragutin Bubić i Kamilo Horvatin 16 g., August Cesarec i Franjo Neidhardt 18 g., Roman Horvat i Stjepan Galogaža 19 g., Vladimir Badalić i Dušan Narančić 20 g., Josip Šarinić 21 g., Vatroslav Dolenc 22 g., Luka Jukić 25 godina.
- ⁵⁰ U *obrazloženju otpužnice Kr. državnog odvjetništva u Zagrebu* (br. I-1641-1912) rečeno je u onom dijelu koji je u vezi sa Cesarcem:

»Okrivljeni August Cesarec veli da se je bavio u posljednje doba književnošću, te da je bio suradnik lista napredne dačke omladine »Val«, koji je godine 1911. u Zagrebu u svemu doživio četiri broja. Svrha te napredne dačke omladine, a potom i lista »Val« bila je ta da se duhovi srednjoškolske i naročito omladine uzgoje revolucionarnim i antiklerikalnim duhom, nu lih na kulturnom polju.

Ta napredna dačka omladina rastepla se je godine 1911. U prvoj polovici mjeseca travnja 1912. veli Cesarec da je dobio od akademičara Vukadina jedan primjerak statuta omladinskog kluba »Narodno ujedinjenje«, pa da je raspravljajući sa kolegama, a naročito sa Đurom Cvijićem o ponovnoj organizaciji napredne omladine, raspravljao i o tom statutu »Narodnog ujedinjenja«, po kojem bi se kraljevina Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina imale ujediniti sa Srbijom pod modernim režimom i modernim republikanskim principom. Cesarec ističe da na programu novog »Vala« već postoji u Dalmaciji organizacija napredne omladine, koju u Spljctu vodi Vladimir Cerina, s kojim je glede tih organizacija stajao u dogovoru.

Za vrijeme dačkog štrajka veli Cesarec da se je upoznao sa Lukom Jukićem, te da je prisustvovao sastancima glede izdanja brošure »Đački pokret«. Na tim sastancima veli da je Jukić stao govoriti da je njemu ideal Kvaternik, jer da je on bio čovjek praktičan i buntovnik, da bi trebalo i u Hrvatskoj uvesti praktičan rad, jer da je sramotan odnošaj Hrvatske prema Ugarskoj, da bi tu sramotu trebalo oprati i naći ljude koji bi pucali na vlasto-

držce, jer da treba maknuti sve one koji podržavaju podložno stanje u Hrvatskoj, da valja tom stanju učiniti kraj i maknuti kr. povjerenika, pa ako se nitko drugi ne nađe, da će ga ubiti on.

Prema tomu sporazumu sa članovima tajnog odbora glede izdavanja brošure »Đački pokret« veli Cesarec da je napisao brošuru, osim prvih nekih stavaka, koju je sastavio Jukić, a u istoj da je napisao i onu stavku o bombama i praskavicama, jer je već u to doba bio upućen o umorstvu na kr. povjerenika, koji je Jukić imao izvesti.

Nakon svršenog đačkog štrajka veli Cesarec da se je češće sastajao sa Jukićem, Cvijićem, Neidhardtom i Bublicem, te da je Jukić jednom zgodom pred njime i Cvijićem kazao da polazi u Srbiju, te da će si u Beogradu pribaviti praskave stvari, koje su mu potrebne za izvođenje umorstva na kr. povjerenika, a nakon što se je povratio, priopćio mu je opet da je sa sobom donio eksplozivnih stvari iz Srbije, u svrhu izvedenja umorstva, a u prisuću Neidherdtovom kazao mu je da je na jednoj vojničkoj akademiji u Srbiji naučio praviti bombe. Cesarec ne sjeća se, doduše, da je Jukić spomenuo u kojoj je vojničkoj akademiji učio praviti bombe, nu znade da je kod toga razgovora spomenuo i Kragujevac. Cesarec priznaje da je Jukić nakon svoga povratka iz Beograda pred njima, Neidhardtom i Cvijićem govorio opetovano da kani izvesti umorstvo na kr. povjerenika i to za to da se što prije skine komesarijat, te da bi trebalo atentate počinjati i u Sarajevu i u Dalmaciji, a spomenuo je, također, da će eksplozivne stvari, koje je donio iz Srbije, podmetnuti pod bansku palaču i mađarsku školu. Osim toga priopćio mu je Jukić da je iz Srbije donio i browning pištolju, koju mu je i pokazao. Razgovarajući sa Jukićem o namumljenom umorstvu veli Cesarec da je Jukić govorio da bi bio najzgodniji dan Tijelovo da se umorstvo izvede, a to da će izvesti bacanjem bombe, a kasnije (kad) su mu eksplozivne stvari nestale, rekao je da će u skrajnjem slučaju upotrijebiti samokres, kojega je donio iz Srbije.

Cesarec priznaje da se u zadnje doba, i to počam od Duhova, češće sastajao na ulicama sa Jukićem, Cvijićem, Neidhardtom, Horvatinom i Bublicem, te da su međusobno razgovarali o umorstvu na kr. povjerenika.

Cesarec izričito priznaje da je bio po Jukiću upućen da on kani za vrijeme tijelovskoga ophoda izvesti umorstvo na kr. povjerenika, te veli da je sa tim njegovim činom solidaran i sporazuman bio, te da ga je odobravao, jer da su ga okolnosti na to prisilile.

Cesarec veli da je Jukić njemu i Cvijiću opetovano govorio da treba već jednom raditi praktičnim radom, pa da se osnuje među srednjoškolskim đaštvom organizacija,

koja ne samo da bude duhom revolucionarna već i radom, pa da su tim povodom raspravljali i došli do zaključka da je ipak bolje i uputnije da se umorstvo na kr. povjerenika izvede, pa da je stoga svaki pojedinac od njih taj naumljeni čin odobravao, jer su svi bili suglasni u tome da se imade poduzimati pojedinačni rad atentatima, pa da stoga nisu ni imali razloga da odvrte Jukića od njegove nakane.

Prema kazivanju A. Cesarca došao je 23. svibnja tg. bivši urednik »Vala«, Vladimir Čerina, pak je on s njime tom zgodom raspravljajući o organizacijama naprednog đastva, razgovarao i o tome da se i kod nas osnuje organizacija naprednog đastva na načelima omladinskog kluba »Narodno ujedinjenje u Beogradu«. Tečajem razgovora veli Cesarec da je uputio Čerinu da imade ovdje u Zagrebu jedan pravnik, koji nije samo revolucionaran duhom, već koji propagira, kao praktični revolucionarac, praktičan rad, te da taj čovjek sprema na Tijelovo umorstvo na kr. povjerenika.

Dana 3. lipnja tg., dok je Cesarec bio u školi, veli da je došao po njega Ivan Alfirević veleći da dolazi od napredne organizacije iz Zadra, jer da je od Vladimira Čerine saznao da se u Zagrebu sprema umorstvo na kr. povjerenika. Cesarec upoznao je na to Ivana Alfirevića sa Jukićem veleći mu da je Alfirević došao u Zagreb, da se informira o atentatu koga Jukić imade izvesti, a Jukić je tada stao govoriti o namjeravanom umorstvu, da treba radikalno početi aktivnim radom, bacanjem bombe i pucanjem na vlastodršce, pa da je u tu svrhu donio praskave stvari iz Srbije, pa ako mu inače ne uspije, da će na Tijelovo pucati na kr. povjerenika, a zatim da će nastojati da pobjegne u Srbiju.

Ivan Alfirević izjavio je tom zgodom da je to umorstvo doista potrebno, da bi (se) zadarska napredna omladina time smatrala solidarnom. Ivan Alfirević tražio je tom zgodom od Luke Jukića praskavih stvari da ih ponese sa sobom u Dalmaciju.

Poslije podne istoga dana sastali su se prema dogovoru u Maksimiru sa Ivanom Alfirevićem Jukić, Cesarec i Neindhardt te je sad Jukić stao i opet govoriti da će umorstvo izvesti na kraljevskom povjereniku na Tijelovo. Cesarec je po svom vlastitom priznanju predbacio Jukiću da je brbljavac, da bi pravi-anarhista već to davno učinio, a ne bi toliko o tom pripovijedao, na što se je Jukić silno razljutio.

Ivan Alfirević bio je prema kazivanju Cesarca sporazuman s time da se umorstvo na kraljevskom povjereniku izvede, nu odvrćao je Jukića od toga da ga izvede na

Tijelovo veleći neka pođe odmah s njime u grad da će smjesta umorstvo izvesti, a on da će prvi pucati na kra-ljevskog povjerenika. Radi toga zavadio se Jukić sa Alfi-revićem, jer dok je Jukić kazao Alfireviću da se strpi do Tijelova, ostao je ovaj uporno kod toga da s njime odmah pođe u grad i izvede umorstvo.

Cesarec priznaje da je na samo Tijelovo na poziv Cvijićev pošao s njime i sa Neidhardtom da izvan škol-skih redova prate Tijelovski ophod, da se osvjedoče da li će Jukić počiniti dogovoreno umorstvo.

Nakon svršenog ophoda veli Cesarec da je došao na Kaptol, te da je ondje u društvu sa Cvijićem, Jukićem i Bublicem razgovarao o atentatu, nu odlučno poriče da je tom zgodom Jukiću štogod predbacivao. Jukić da ga je doduše pozvao da pođe sa njim, nu on veli da se (na) uglu Bakačeve i Vlačke ulice od njih odijelio i pošao kući veleći da će doći za njima u Mesničku ulicu. Nakon toga veli Cesarec da se je oko pol jedan sat poslije podne na Jelačićevom trgu susreo sa Neidhardtom, Bublicem, Cviji-ćem i Horvatinom, te da su razgovarali da Jukić nije imao odvažnosti da izvede umorstvo, pa da je on tom zgodom izrazio svoje mišljenje da je Jukić došao na tijelovski ophod već sa nakanom da umorstvo uopće ne izvede.

U petak 7. lipnja t. g. veli Cesarec da se je sastao na Zrinjercu sa Jukićem, Cvijićem i Bublicem, te se i tom zgodom među njima zapleo razgovor o dogovorenom umor-stvu i o Kovaczevom atentatu na Tiszu, pa Cesarec pri-znaje da je tom zgodom Jukiću dobacio da je Kovacz očajnik, a to da Jukić nije i da baš u tom leži neuspjeh da on umorstvo na Tijelovo izveo nije. Cesarec i sam veli da se je Jukić na te njegove riječi razljutio i odvratio mu da on taj čin kao očajnik neće da izvede.

Cesarec poriče da je inače tom zgodom Jukića korio, već tvrdi da je nasuprot nastojao da Jukića od toga čina odvрати, nu priznaje i sam da se je sa Jukićem posvadio i od njega naprosto otišao.

Cesarec priznaje da se je te večeri još jednom sastao sa Jukićem te da je razgovarajući se o umorstvu ponovno pred njim izjavio da uopće ne vjeruje da će on (Jukić) izvesti umorstvo, jer da ga drži literarnim anarhistom nazvavši ga kod toga Heineovcem.

Konačno spominje Cesarec da je iz cijeloga Jukićevog razgovora dobio impresiju da on, govoreći neprestance o praktičnom radu i o atentatima na vlastodršce, hoće pre-dobiti i sve svoje drugove za istu ideju, jer je govorio da nakon umorstva na kr. povjerenika valja nastaviti daljnjim atentatima u Sarajevu i Spljetu.◀

U optužnici je mnogo pažnje posvećeno statutu omla-dinskog kluba »Narodno ujedinjenje«. Da je on doista

kružio među omladinom u Hrvatskoj, potvrdio je A. Cesarec u članku »Careva kraljevina« (Savremenik, 1923, str. 187). Program kluba »Narodnog ujedinjenja« objavio je O. Tartalja u brošuri »Veleizdajnik«, Zagreb—Split, 1928 (str. 61—66).

- ⁶¹ Slobodna riječ (Zagreb), 1912, br. 172, 31. III — Optužnica Kr. državnog odvjetništva u Zagrebu (br. I-1641-1912), str. 10 d.
- ⁶² *Zaoba nišavna i priziv* (koju je za A. Cesarca i B. Cvijića uložio odvjetnik dr. Mirko Thaller), str. 12. Žalba ima 12 i po strana.
- ⁶³ Slobodna riječ (Zagreb), 1912, br. 172, 31. VII (Rasprava protiv Jukića i drugova).
- ⁶⁴ *Zaoba ništavna i priziv*, str. 6.
- ⁶⁵ Novi list (Rijeka), 1912, br. 182, 1. VIII.

Saslušanje A. Cesarca na sudskoj raspravi »Slobodna riječ« (1912, br. 172, 31. VII) ovako je prikazala:

»Optuženi Cesarec pripovijeda o Jukiću, te veli da mu je Jukić češće govorio kako ga cijelo čovječanstvo progoni. Brošuru o đačkom štrajku je on Jukiću diktirao. On je češće razgovarao (sa Jukićem i Cvijićem, V. Z.) o anarhizmu, te njegove tendencije nije odobravao... O đačkom štrajku raspravljali su u Tuškancu, i to četvorica, među kojima je i on bio. Jukić je često govorio o atentatu. Pripovijeda opširnije o dolasku Čerine u Zagreb, iz Dalmacije... Preporučio je (Čerina) Cesarcu, neka nastoji da Jukića odvraća od naumljenog atentata. Kaže da nije vjerovao da će Jukić počiniti atentat. On (Cesarec) je trebao raditi na naprednjačkoj organizaciji, a Vl. Čerina je došao u Zagreb da vidi kako s ovim radom stoji... Prelazi na posjet Dalmatinca Alfirevića, đaka u Zadru, te veli kako ga je odveo u Maksimir, a tu je sudjelovao i Jukić. On je i opet pripovijedao o naumljenom atentatu, a tom mu je zgodom rekao u raspravi o anarhizmu: »Luka, ne brbljaj mnogo, drugi bi to već učinio.« Kako nije odobravao anarhističke tendencije i djela, to je odlučio da se sa Jukićem više i ne sastaje. Jukić pozvao je Alfirevića neka ostane do Tijelova u Zagrebu, te da će onda vidjeti kako će on (Jukić) izvesti atentat... Na Tijelovo pozvao ga je Cvijić iz školskih redova, čemu se je on odazvao, te su obojica sastali Jukića, koji im je saopćio da nije imao prilike izvesti atentat. Jukić bio je tom zgodom vrlo potišten. On se je poslije sastanka s Jukićem razgovarao sa Cvijićem o Jukiću, te mu je on (Cesarec) rekao, ako se i dogodi atentat, da se u Hrvatskoj neće mnogo toga promijeniti.

Pripovijeda dalje da ga Jukić nije osobito volio, te je dapače mislio da bi ga Jukić mogao ustrijeliti. Navada

kako je on, a i Čerina, nastojao da se ovaj atentat spriječi, mada je osjećao svu težinu položaja u Hrvatskoj. Veli da je bio vrlo uzrujan kada je čitao o događajima u mađarskom parlamentu. Istoga se dana sastao s Jukićem i govorio o tim događajima u Pešti, te da je tom zgodom rekao bez svakoga posebnog značenja: »Mađari su drugi dečki.« Veli da nije nikada Jukiću predbacivao što ne izvađa atentat, jer on sam nije odobravao atentate. Jukića je zvao literarnim anarhistom, a taj dojam o njemu crpio je iz njegovih literarnih djela, a što opet nije imalo ništa zajedničkoga sa atentatom na kr. komesara. Za optužnicu kaže da je ona ove njegove izjave krivo upotrijebila.

Na pitanje predsjednika da li je brošuru »Đački štrajk« on pisao, odgovorio je: da. O bombama znade toliko da je Jukić bio u Beogradu, da je donio bombu i da je pravio pokuse sa bombom i da je htio bombu staviti pred bansku palaču...

Izjavljuje da je bio saradnik »Vala«. Navađa da nije bio u nijednom odboru za vrijeme đačkog štrajka. Pripovijeda kako je zamjenik drž. odvjetnika Urbany preslušavao optužene te je kod nekih iznuđeno priznanje koje ne odgovara istini.

(Pitanja državnog odvjetnika) uglavnom vrte se o današnjem stanju u zemlji, te Cesarec veli da kod nas u Hrvatskoj ne teče med i mlijeko. Komesarijat je zlo koje će se samo u sebi srozati, a to je često naglašavao i Jukiću.«

Na procesu se držala dobro i većina ostalih optuženih.

Đ. Cvijić je pisao u zatvoru Luki Jukiću: »... moramo paziti kod ovoga procesa da ne izađemo van smiješni, jer sve bi(h) prije volio, i ljepše je biti u zatvoru nego da mi se na slobodi tko smije, pa zato moramo na raspravi uzdržati bar neko dostojanstvo...«

⁵⁶ R. W. Seton-Watson: *Die südslawische Frage im Habsburger Reiche*, Berlin, 1913, str. 420.

⁵⁷ A. Cesarec, Đ. Cvijić i K. Horvatin: *Jukićev atentat i Dragan Bubić u osvjetljenju svoga »Atentata«*, Književna republika, 1927, g. IV, br. 1, str. 22.

⁵⁸ Cesarec je u Zagrebu čekao presudu Kr. sudbenog stola sedmorice, a ona je izrečena 25. X. 1912.

Da se nalazio u Zagrebu u toku oktobra 1912, potvrđuju neki njegovi prilozi u stihu i prozi koji su napisani u zatvoru i datirani. Od njih navodim pjesmu »Odziv« (III), uz koju je zabilježeno: Zgb., Sudbeni stol, 25. X 12, te jedan opširniji zapis o omladini i socijalistima od 24. X. 1912.

Međutim, čini se da je već zadnjih dana oktobra, odmah poslije izrečene presude Kr. sudbenog stola, dopraćen u Mitrovicu na izdržavanje kazne. To se može razabrati i iz romana »Careva kraljevina« u kojemu je na jednom mjestu rečeno da su članovi atentatorske afere, osim jednoga koji je bio osuđen na kraću kaznu, upućeni iz zagrebačkog zatvora krajem oktobra.

Iz prvih dana boravka u Mitrovici potječe jedno pismo koje je datirano 5. XI («Pismo iz tamnice», Narodni list, 4. XII 1953), a na koricama jedne bilježnice koja je nadena u zaostavštini (L. Žimbrek: Uz prvi štampani rad A. Cesarca, Polet, 1953, g. I, br. 2, str. 94—96) zabilježen je datum: 8. XI 1912 (Mitrovica).

⁵⁰ L. Žimbrek: *Književna ostavština A. Cesarca*, Republika (Zagreb), 1953, g. IX, br. 12, str. 1072; b) str. 1065.

⁶⁰ Vidi odjeljak 2—4 zapisa koji je u cjelini citiran pod br. 41. Tekst je pisan 24. X 1912. u zatvoru Sudbenog stola u Zagrebu.

⁶¹ L. Žimbrek: *Pismo iz tamnice*, Narodni list (Zagreb), 4. XII 1953.

⁶² Na poleđini pisma je označeno olovkom: 25. II 1913. Međutim, i po obavijesti da je N. Vukojević mrtav (21. XI 1913), i iz sestrina navoda da ga »ove godine« neće posjetiti, nesumnjivo je da je pismo iz kraja 1913. g.

Nikola Vukojević (1882—1913), tipografski radnik, isticao se u socijaldemokratskim redovima. Bavio se književnošću, štampao je dvije knjige novela i crtica (1911, 1913), a u socijaldemokratskoj štampi objavio je još velik broj književnih i publicističkih priloga. Umro je od sušice mlad, u 31 g. života. Andrija Milčinović u nekrologu u »Savremeniku« (g. 1913, str. 752) s naročitom toplinom je govorio o njegovu moralnom liku.

⁶³ Navodim još jedno mjesto iz pisma: »Spremila sam ti krasne jabuke ali se nisam ufala poslati kada bude slobodno da ti pošaljem onda mi piši ja ću ti poslati lepe jabuke koja je lepša tu metnem za tebe mili moj August na stranu po običaju kak sam ti uvijek spravila kad si iz škole došiel ja ću ti već poslati kad ne bu više kolere.«

⁶⁴ Dragan Bubljić: *A. Cesarec*, Jutarnji list, 1925, 17. VI.

Bubljić navodi da je Cesarec »morao preko 2 g. odsjediti u tamnici«. To međutim, nije potpuno tačno. O njegovu tamnovanju u daljnjem poglavlju.

⁶⁵ db (Dragan Bubljić): *A. Cesarec*, Jutarnji list, 1925, 19. II.

⁶⁶ L. Zimbrek: *Književna ostavština A. C.*, Republika, 1953, g. IX, br. 12, str. 1064; — L. Zimbrek: *Uz prvi štampani rad A. C.*, Polet (Zagreb), 1953, br. 2, str. 94—96.

⁶⁷ Pregled radova koje sam našao u ostavštini, a napisani su u razdoblju tamnovanja:

- 1) *Moj sud*, pjesma (14. VII 1912)
- 2) *Pjesma djela i obećanja*, pjesma (7. IX 1912)
- 3) *Nama*, pjesma (20. IX 1912)
- 4) *Roktaj*, pjesma (11. X 1912)
- 5) *Odziv*, I-II, pjesma (21. X, 11. X, 25. X 1912)
- 6) *Glupani*, pripovijest (15. VII — 15. X 1912).

L. Zimbrek je našao i objavio ove priloge:

7) *Krivnja*, pjesma (1. VII 1912), Republika, 1953, br. 12, str. 1065

8) *Pred sudom*, pjesma (12. VII 1912), Republika, 1951, br. 12, str. 386

9) *Mi — vama*, pjesma (13. VII 1912), Republika, 1953, br. 12, str. 1064,

a u članku o zaostavštini Cesarčevoj spomenuo je još nekoliko sastava, kao npr.:

10) *Poslije budućnosti*, pjesma

11) *Parip*, pripovijest (1913).

Prilažem tekst sačuvanih i neobjavljenih pjesama:

Zgb. Sudb. stol 56
14. VII 12.

MOJ SUD

Stid da vas bude škiljavi suče,
morala spolnog čuvaru strog;
intelekta otpor sapnuste živo
mrtvilom uskog užišta svog.

I zvaste me na sud. Bludno me stisnuv,
vatre od strasti šapnuste vi:
— Intelekt je mrtav. Meso da živi!
— i odmah od suca krivac tad bi.

Izvolite opet. Skidajte halje,
na javi bijeloj ponovite blud:
Intelekt živ je, meso je živo,
a vi ste hulja — to je moj sud.

Augusto Augustov

PJESMA DJELA I OBECANJA

Sudb. stol. 7. IX.

Pjevasmo tuge kroz vikor gnjeva,
pjesma je naša bila sve ljuća:
no nas su davno čekali lanci,
čekala žuta, zločinačka kuća.

Pa kad je ljudstvo trpjelo rane,
gnjusne ko podlost, lupeška sila,
pjevasmo gnjevno gušeći patnje,
čudna je pjesma, krvava bila.

Kroz vikor gnjeva na poziv sile,
u dom svoj novi na ropsku radnju,
pošli smo pjesmu otpjevav mladi
zasad još prvu, ali nipošto zadnju.

Augusto Augustov

NAMA

Zgb, Sudb. stol 20. IX 12.

Ja mrzim žene što hihoću mamno
i samo bi htjele da ljube;
ja mrzim njihovo zavađanje sramno,
kad mladost zdravu na ogavne hajke
— na gluposti snube.

Ja mrzim žene što ljube tek ljude
— šta ih se snaga tiče ideje!
mrzim ih burno, jer odvratnost bude
ljubeć tek meso, pa postajuć majke
— finije bleje.

Ja mrzim zemlju gdje bludnica rađa
nitkove, starce, sluge i lutke:
mrska je svaka narodna krađa
i odveć mrska da se preko njih
pređe baš ćutke.

Ja mrzim mladost što nalik je ženi
i ljubi tek mesnate ljude;
ja volim mladost što vruća se pjeni
i ljubi ideju, ljubi je plamno
— ljubavlju lude.

Ja mrzim nešto što hiljade broji
i raste ili još nemoćno drijema;
ja volim nešto daleko što stoji,
ja volim bijesno ljubavlju lude
— čega još nema.

Augusto Augustov

ROKTAJ

Zgb, Sudb. stol 44
11. X 12.

U čas kad prše dahtaji laži,
a glupost ko plima bahato buja;
sila kad blati svetinje bune
ko bijesna ih žderuć podlačka kuja; —

— u čas kad niskost puzava — svijeću
niskoći infamnoj na odar pali;
ropću mrtvacu, potmulo, jedno
ko kolos kad ližu pohotni vali; —

u čas kad gine posljednji ponos
i drhti u bijesu posljednja svemoć
kao što crkva u osvit vijeka,
vijeka što ruši oltarsku premoć

— — u čas taj, glupan, prezirem glupost
i šibam je, lupam duševnim bičem —
zalud za kuju šintara tražim
i bučim i zovem fantonskim kričem.

U čas taj pljujem kretenski pokop,
to pljujem tjelesa teških mrtvaca
— nešto što hropti na odru gliba,
nešto ko apsurd carskih mudraca.

U čas taj bušim duševnim svrdlom
državu gnjilu, ko zemlja poljskoga veta;
Ropske iz rupe prijetim i rokćem:
Noi seremo l' huommi della vendetta!

Augusto Augustov

ODZIV

Zgb, Sudb. stol 44
21. X 12.

I

Ja čovjeka sam gledao u cvatu muških snaga,
gdje boćio se ropstvom i pljuvo zgradu suda;
u patnji tajne sumnje on sve je ljude psovo,
a bene gledahu ga i rekoše: luda.

O, cjelov na taj mozak što vlasništvo je lude,
a nekadanjeg borca, u trenut paralize;
ja čovjeka sam gledao i pipo tajne rane:
nas guše isti ljudi i isti užas grize.

Pa pljujmo na sud tuđi. Al' ja ću nešto više:
ubijati moj je poziv — i tako će da bude;
vi bjesto vrlo mudri, o bolničari društva,
kad liječili ste umne, pa stvorili ste lude!

II

Pod tlakom zvijskog lijeka ko rodilja je stenjo,
po mozgu šakom lupu i kralja svog dozivo;
u jezi nervne bune sam na sebe je pljuno,
a nekad ponosan je i čovjek borbe bivo!

O, znam da kal me steže te uzaludna prijetnja
sve u zrak pusto hlapi i posla zlog se laća;
al borba dok me hrani i kralja dok još pljujem
na plahte hoću periti ja šiljak umnog mača.

Ne mogu plakat užas, n j e g je zgrizo sasma,
a zajedno nas mico na stupanj don Quihotta:
O, pustite me u zrak, zli bolničari društva,
sve ja ću potući hulje ko pašćad iza plota!

III

25. X.

Pa poveše ga u dom, gdje mozak na se riga
— da porug društva jeca nad varivom klasista;
u doba buke svijetske i vreve prkosljudi
k raspeću svom je pošo sa gestom skromnog Hrista.

O, u stran s vjerom društva, što otrov lijekom krsti
i liže lažova prijesto i stvara nervne krize;
ja nemam sebe više, kad život me je spljusko —
ta znaš li što sam reko: nas isti užas grize!

Ja puštam svijetu svijet i buku mu i nemir,
pa s krikom u mir spješim, da gušim se sred mulja;
— Ubijati moj je poziv, kad u zrak jednom sunem,
ja neću na se pljunut, jer još će biti hulja!

Augusto Augustov

⁶⁸ Vihor (Zagreb), 1914, 15. III, br. 2, str. 38.

O njihovu dolasku u Zagreb pisale su i »Male novine« (Zagreb), 23. IV 1914, br. 110.

U »Vihoru« (1914, str. 31) govori se o »dvadesetmješecom robovanju«, ali je to potrebno, prema navedenim činjenicama, ponešto korigirati.

⁶⁶ Ivo Andrić: *A .G. Matoš, Vihor* (Zagreb), 1914, br. 5, str. 91.

⁷⁰ *Jedan mladi Jukićev drug zadobio sušicu*, Male novine (Zagreb), 1914, br. 110, 23. IV.

⁷¹ Navod dra Stanka Cesarca i Husnije Čengića.

⁷² »Male novine« citirale su navedeno mjesto iz »Slobodne riječi« u jednom polemičkom osvrtu (1914, br. 180).

⁷³ U dopisnici od 25. III 1915. pisao je majci: »Molim Te da pošalješ Stanka pred mene na kolodvor; u nedjelju dolazim prvim vlakom ujutro«, a u dopisnici od 29. III 1915. javio se iz Zagreba svome zetu Viktoru Mladiću.

⁷⁴ U navedenoj dopisnici od 7. III 1915. pisao je sestri Štefi: »... pa te molim da mi poneseš dvije knjige iz Reklamove biblioteke, i to br. 5455/56 i 2880; ako pak ne dobiješ koje, uzmi 4507...«

⁷⁵ Dopisnica iz Kruševca sestri Štefi, datirana 15. VI 1916.

Za Hrvatsku enciklopediju Cesarec je odgovorio na Upitnicu, i ti podaci nisu dosada nigdje objavljeni. U njoj kaže da je »koncem 1915. uzet u vojsku, u kojoj (je) ostao do konca rata«. — Vidi pod br. 154.

^{75a} Dopisnica upućena Rudolfu Cesarcu glasi:

»Dragi brate, piše mi Štefa da joj što više javim kako sam putovao. No važnije bi bilo da joj pišem kako mi je na cilju putovanja. Znaš moje lijepe dane u Srijemu? Slični su s današnjima (potcrtao V. Z.). Dobri bog je meni ljetos u pogledu čitavog mog sadašnjeg (a možda i vazdašnjeg) života rekao: Prvi april! Živci su mi popustili kao strune na toplini. Ili su se nategnuli? Ne znam, samo znam da drhću na svaki ćuh tuđih duša, i to sve više. Kad bi samo što prije došao i drugi Prvi april! Zasada sam Ti dosta toga napisao i kazao, a Ti čitaj. To je pismo za Tebe i Štefu. Primi iz daleke blizine vapeći pozdrav...«

I na kraju adresa: Inf. August Cesarec, K. u. K. Feldtransportleit. Exp. Kruševac, Srbija, Etappenpost.

⁷⁶ O različitim i mnogim poslovima, koje je morao obavljati, pisao je i svome zetu Viktoru Mladiću. Dne 28. V 1916. javio je između ostaloga:

»Oprosti što ti se tako neobično rijetko javljam, ali ja sam ovdje tako zaposlen od jutra do u noć da mi niti na pamet ne pada da kome pišem. Eto upravo ovih dana određen sam da zamjenjujem befelhschreibera koji ide na dopust te tom prilikom izvještavam da pišem na schreibmašini. Osim toga imam i u ovdašnjem službenom kinu da svako popodne i večer figuriram kao kontrolor. Niti u nedjelju nemam slobodno. Jedan neprekidan dan za svu silu promjena u poslu...«

Prilažem ovdje odlomke još iz nekih pisama.

Pismo pisano 14. IV 1916. iz Kruševca Štefi Mladić glasi:

»Draga sestro, veseli me što ste poslali stvari za koju sam Vas molio da ih pošaljete... Što se moga zdravlja tiče, ne brinite, ono je na dobrim nogama. Ovdje je vazda lijepo vrijeme, samo što se čovjek jako malo njime služil, jer sam gotovo bez prestanka između četiri zida. B i j e d a k a o u ć e l i j i. Raduje me što je Tvoja mala za jedan zubić teža, jer se i Ti raduješ. Obzor će mi nadalje slati Cvijić. Pozdravlja Te Tvoj August.«

U pismu upućenom iz Kruševca 26. IV 1916. pisao je:

»Mila sestro i svi kod kuće, hvala Vam na ljubavi koju mi iskazujete u svojim kartama i koju ste mi iskazali sa svojim pošiljkama... Moj život teče nadalje istim tokom koji Vam je poznat, čitav dan sam u uredu, nema za mene šuma, nema slobode, moram da se mnogo česa odreknem. Jučer sam radio do ½ 1 sat u noći, naravno da je to izuzetak...«

76a Na tu situaciju osvrnuo se u dopisnici od 4. VII 1916. (ne ulazeći, naravno, u detalje i konkretnosti):

»... Ako Vam se ne javljam, ne primite za zlo. Uglavnom znate kako mi je. O n e n o v o o ž i g o s a n e, Đuku i Miljčeka što prije pozdravite. Saosjećam s njima...«

76b Pismo A. C. upućeno sestri Štefi 13. X 1916:

»Evo mi se pruža prilika da Vam se slobodno javim. Prijatelj će Vam dati sliku okolnosti u kojima živim. Pa ipak je to zatišje u kome se može glava turiti u pesak, a da se čovjek ne treba bojati da dobije po leđima. Tek jedno ranjavo mesto, Vi ga znate. Ono je zasada zaštićeno, pa molim Štefu da se pobrine da i dalje bude zaštićeno. Mojom dobrom diplomacijom znao sam se snaći u prilikama, koje su poput tankih niti mogle da me pošakljaju. Nadam se da će tako i dalje biti. Odlučio sam ovdje ostati što duže. Kad sam još bio kod Feldtransportleitunga kao ordonans, ni u snu nisam mislio da ću vis-a-vis tog istog pakla steći mesto na kome bar nisam prezren. Ja imam posao jednog časnika. Zbog nenadoknadivosti i zbog nezamjenljivosti ne mogu tražiti dopust, premda mi ga je kapetan sam od sebe, dok sam još imao zamjenika, tamo u augustu obećao. Možda ćemo se zato ipak o Božiću vidjeti. Prekojučer sam bio na liječničkoj pregledbi i o s l o b o đ e n s a m o d s l u ž b e n a f r o n t u. Već bih odavno bio promaknut, ali krzmam. Eto vidite da prilike čine čovjeka smiješnim...«

77 M. K r l e ž a: *Davni dan!*, Zagreb, 1956, str. 423—425. Vidi, nadalje, str. 244, 411, 413, 416, 420, 423, 448 i dr., naročito u vezi s kazivanjem o mlitrovačkoj družbi.)

- 77^a Malo poslije dolaska u Kruševac A. C. tražio je od sestre u dopisnici od 31. III 1916 da mu pošalje »one knjige od Breyera...«, a dvije sedmice kasnije, 17. IV, dao joj je neke podatke za ove pisce i djela iz svoje biblioteke: Holz: Buch der Zeit, Skitalec: Les razgoralsja, Arcibašev. Dne 3. VI javio joj je: »Dokora će valjda u Zagreb jedan moj ovdašnji prijatelj, on će donesti neke moje knjige...« Dne 13. X opet je opširnije govorio o knjigama: »Šaljem ove knjige iz biblioteke uz neke ostale, koje mi dobro čuvajte. Neke su uspomena. Braco neka bude tako dobar te mi iz biblioteke izvadi (sad mu je prilika da mi sigurnim putem pošalje) Otto Weininger: Geschlecht und Charakter, Carducci: Odi pagani* (talijanski ću sada svojski da poradim). Uz to moju talijansku palestru (čitanku onu s mekim koricama), onaj talijanski Konversationsbuch i Francusku antologiju pesama, Nelsonovo izdanje. Što još? Ne smijem više da tražim. Ja sam i onako Vaš razmetni sin. Ništa ne unosim, samo iznosim. Što se može, moj je život proklet, nalikuje kući dignutoj na temeljima od ljudskih kostiju.« Malo zatim, 17. X, molio je za knjige »iz Reclama« br. 1166 (»Hekuba« Euripidova), 3886 (»Kralj Lear«) i 2383 (»Othelo«), a 17. XI obratio se za francusku gramatiku i čitanku (»pošalji mi preporučeno što moguće prije franc. gramatiku... mi imamo dvije kod kuće, staru i novu...«).
- 78 Postoji i vojnička objava iz Kruševca, datirana 28. IX 1918.
- 79 Na poleđini slike koju je poklonio svojoj stanodavki Cesarec je zapisao: »Za uspomenu na vreme od 15. XI 918 — 1. X 1926.«
- 80 A. Cesarec: *Za novim putem*, Zagreb, 1946. (Izabrana djela A. C., knj. II) str. 356 i 361.
- 81 Husnija Čengiđ: *A. Cesarec*, Srpska riječ (Zagreb), 1946, g. III, br. 58, 13. VII.
- 82 A. Cesarec: *Za novim putem*, Zagreb, 1946. (Izabrana djela A. C., knj. II) str. 341.
- 83 L. Žimbrek: *A. Cesarec*, Naprijed, 14. VII 1945.
- 84 U pripovijesti »Na posljednim tračnicama« dati su mnogi podaci koji se odnose na vrijeme Cesarčeva odlaska iz Kruševca, pa ih navodim fragmentarno:
 »Nakon dvonedjeljnog povlačenja iz Srbije, dvonedjeljnog nomadskog skitanja na volovskim taljigama, narednik se Ilija Koren, komandovan još u Beogradu nekom vojnom nadležstvu u Slavoniji, zaustavio na (nekoj slavonskoj) stanici zajedno sa svojim tovarnim vagonima i konjima, starim fijakerom, rezervatnim spisima, zaustavio se — i drago mu je to stajanje i ljuti se na to. Sje-

* Tačan naslov glasi: *Odi barbare* (1877).

čanja na tri prošle i ogavne godine vojničkog poniženja zadržavaju ga u ovom osamljenom životu bez nadzora i slobodnom od zapovijesti, a brige ga i tjeskobna ljubopitljivost za način svog života u novom nadležstvu tjeraju odavle (str. 3).

Kroz sve ove posljednje dane bijega iz Srbije plamisaju u Korenu plamećci vjere da stoji pred prijatnim izlaskom iz trogodišnjeg svog ropstva, no sveder se ti plamisaji vjere pokrivaju pepelom nevjerice i sumnje. Još ne, još ne.

Pa ipak — nemirna slutnja leluja svuda oko njega (4).

Parostroj zazviždi, zaštropeće; onaj isti koji se cijeloga dana besciljno šetkarao stanicom (17).

Voz juri i šumno buši noć kao glomazno svrdlo. Daleko naprijed puši se lokomotiva, sopti kao nosorog; dim se povija, varnice vrkću kao iverje što pršti pod svrdlom (19).

Nova stanica. Svečano, dostojanstveno, bezazleno ulazi vlak u novu stanicu. I u aleju mađarskih vojnika razvitih u dvije rojne grupe spremnih na pucanje. S obadviije strane voza, na zemlji, naperena je po jedna strojna puška. Na krovu obližnjeg vagona isto jedna (33).

Mađari zovu na predaju pušaka. Na otvorenim vagonima svi ljudi što su stajali srozavaju se u vrisku na trbuh, samo se nekoliko ljudi propelo još više uvis i puca u zrak. Zašto pucaju, niko ne zna, možda ni oni sami. Mađari odgovaraju plotunom. Kratkotrajna tišina, prasak ispaljenog plotuna zamire još negdje pod obroncima plavih planina na jugu, a već se svi ljudi na zapovijed Mađara dižu i zajedno sa stvarima koje u brzini mogu da ponesu, ispražnjuju vagone... Napustili su vagon i sabili se u rpu opkoljenu Mađarima. Mađari ih pretražuju, pod rukovodstvom oficira otimaju im sve vrednije stvari, smiju im se, ismijavaju ih, grde ih zbog pljačke, a sami ih opljačkavaju... Prijete im se batinama, tamnicom, ratnim sudom (34).

Još nekoliko časaka i čini se da se nije ništa dogodilo. Neki već i ugađaju pjesmu. Parostroj je konačno zakvačen naprijed. Mađari im poručuju da budu mirni, jer će ih oni jedan dio puta da u drugom vozu prate, znači, sve je svršilo dobro (36).

U pokrajnim presijecima vagona pjeva se i više (39).

Na pojedinim većim stanicama važno šecu civili s puškama i trobojkama oko pasa, narodna straža. Započima međusobno dovikivanje i negdje se neki gardist prijeti da će dići most preko jedne rijeke u zrak, ako se Mađari usude nastaviti pratnju; no ovi su se već davno okrenuli natrag (40).

Vlak se polagano ušulja u malenu stanicu; nedaleko u vojarni pucaju i viču vojnici; svi se u vlaku potajno plaše da su to Mađari i da će navaliti na njih; no ništa, vlak se opet miče i nakon kratkog vremena uleti u sisačku stanicu (41).

S neobičnim, još neopredijeljenim, nasređenim utiscima u duši Ilija Koren od svih napora srvan zaspe; dugo se ljulja na tankoj granici sna i budnosti, a kad se sasvim probudio, začuje da se vlak već približava **Z a g r e b u** (42).

Z a g r e b.

Vlak se zaustavi. Uz poklike da se trebaju svrstati u četveroredove i poći u ophode gradom slaveći slobodu, ljudi ispadaju iz vagona i žure se k izlazu u veseloj vrevi i klicanju.

— Sloboda, sloboda!

I najedared Ilija spazi sama zabezeknuta lica. Izlaz je zatvoren i zakrčen vojnicima s puškama u ruci, s kordama na glavi; oboružani civili vrzmaju se po stanici, neki onizak dežmekast časnik dere se neukusno, ružno, vojnički, kao na rejonu: — U redove! Mir! Pljačkaši! U redove!

Rogoboreći, gundajući počmu se sabijati u redove; oboružani vojnici pretražuju im prtljagu; vidi se da je svima njima na čelo udaren žig zločinstva (43).

Ilija Koren osjeti uvredu i zakipi u vrelištu prkosa, srdžbe i otpora. Ne, on se ne da pregledati. On prosvjeduje protiv te podlosti da se s njegovim drugovima postupa kao s razbojnicima. On zaziva duh čovječji u to bucmasto, blesasto tijelo oficira, što se silovito boči pred njime i diže ruku i udara ga po licu. Ilija se zgrane i razbješnjelo zahtijeva od časnika da mu se legitimira. Umiješaju se vojnici, jedan prepoznaje Korena i hoće ga odvući s perona, ali Koren mahnito zahtijeva ime tog časnika. Sve one strašne godine uvreda od ovakovih ljudi dižu se u njemu kao usov i prijeteći pokretom vape za obračunom. No još prije nego što u gužvi može da zamijeti tog časnika, znanac ga njegov izgura kroz izlaz i šapće mu: — Smiri se i idi. Ovi će svi ostali u kasarnu!

Ilija se urazumi i počeka. Doista, saputnici njegovi polaze u redovima pod oboružanom pratnjom u kasarnu. Koren se uvuče natrag na peron i, ne znajući ni sam pravo šta će učiniti, traži časnika koji ga je udario, no uzalud.

Pa izlazi opet, uznemireno gledajući za redovima vojnika, razmišljajući da li bi im se pridružio, no najedared se duša njegova uzvisi nad svime ko stub ognjeni. Njegova je meta određena, ponajprije on ide kući.

Ulice su tihe... Još nekoliko koraka, još zaokret iza jednog ugla, i Ilija je kod kuće. (Ali tada) ga neki glas oštro zovne: Stoj!

Pitaju ga otkuda ide, zahtijevaju od njega isprave, a jer on nema ništa, izjašnjuje mu oficir, po vidu jako ograničen, da mu je dužnost odvesti ga na redarstvo. Koren se usprotivi... (Uvode ga) u sobu pred službenog činovnika, opet nekog oficira, a taj ga nakon kratkog ispitivanja, mjereći ga sumnjičavo, usprkos odlučnih prosvjeda, pošalje u ćeliju na konak...« (44—46).

*

- ⁸⁵ »Istina« (Zagreb) i »Nova istina« (Zagreb) donosile su u toku 1919. brojne vijesti o progonima i zatvorima. Već u prvom broju »Istina« je objavila da se u Zagrebu nalazi »petnaest drugova pod optužbom radi zločinstva veleizdaje« (19. VI 1919, br. 1, str. 3).
- ⁸⁶ *Istoriski arhiv KPJ*, tom II, str. 13 i str. 12 (Podloga ujedinjenja).
- ⁸⁷ V. Kraljević: *Kongres ujedinjenja*, Borba, 23. IV 1950; — Sreten Vučković: *Saziv i održanje Vukovarskog kongresa*, Borba, 21. VI 1950.
- ⁸⁸ Triša Kaclerović, *Obznana*, Beograd, 1952, str. 53, 54, 55—56.
- ⁸⁹ A. Cesarec: *Čovek svoje klase*, Borba, 1922, I, br. 1, 19. II.
- ⁹⁰ A. Cesarec: *Dve orijentacije*, Plamen, 1919, 15. II, br. 2, str. 73, 71—73.
- ⁹¹ A. Cesarec: *Nacionalno pitanje i naši zadaci*, Borba, 1923, br. 30 i 32.
- ⁹² A. Cesarec: *Stjepan Radić u Jugoslaviji*, Književna Republika, 1923, I, br. 2—3, str. 80.
- ⁹³ A. Cesarec: *O bledome gospodinu tipu*, Plamen, 1919, mart, br. 5—6, str. 234—235.
- ⁹⁴ A. Cesarec: *Boljševizam i kultura*, Nova istina (Zagreb), 1919, 30. X, br. 11.
- ⁹⁵ A. Cesarec: *Te hominem laudamus*, Plamen, 1919, br. 10, str. 149—150.
- ⁹⁶ A. Cesarec: *Dve orijentacije*, Plamen, 1919, 15. II, br. 2, str. 80.
- ^{96a} Isto, str. 77.
- ⁹⁷ A. Cesarec: *M. Gorkij ili grof Bobrinski*, Plamen, 1919, br. 12, str. 235.
- ⁹⁸ A. Cesarec: *Njihov i njegov jubilej*, Plamen, 1919, br. 11, str. 200.
- ⁹⁹ A. Cesarec: *Mistifikacija jedne etike*, Plamen, 1919, br. 1, str. 32.

U članku »Internationala aeterna«, koji je izašao u »Plamenu«, a vjerojatno potječe od A. Cesarca, nailazimo također na tragove anarhizma, kao npr.:

»Prosvedujemo protiv svakog savladavanja čoveka i pregazit ćemo laž državnu, laž versku, laž klasnu i laž rasnu i narodnu, pregazit ćemo sve bezdane i ponore i granice i propovedat ćemo našu veru: Samo je jedan bog, a taj je Čovek. Taj je čovek veći od naroda i države i rase i klase, on je nad verom i nad zakonima, on je jedini smisao globusa« (br. 5—6, str. 237—238).

- ¹⁰⁰ A. Cesarec: *Njihov i njegov jubilej*, Plamen, 1919, br. 11, str. 193.
- ¹⁰¹ A. Cesarec: *Mistifikacija jedne etike*, Plamen, 1919, br. 1, str. 24.
- ^{101a} A. Cesarec: *Pobeda duše*, Plamen, 1919, br. 3.
- ¹⁰² A. Cesarec: *Njihov i njegov jubilej*, Plamen, 1919, br. 11, str. 198 i 193.
- ¹⁰³ A. Cesarec: *Socijalsimulantima oko »Obnove«*, Nova istina, 1919, 26. IX, br. 5.
- ¹⁰⁴ U članku: *Jedna konstatacija* (Plamen, 1919, br. 15, str. 116) Cesarec je pisao: »Ja svaki dan zapazim po koju malu laž u sebi i ja se rvam s njom i nastojim je zadržati...« Te se riječi također odnose na pitanje ideološkog »pročišćavanja«.
- ¹⁰⁵ A. Cesarec: *Bjegunci*, Zagreb, 1950, str. 97, 158, 225.
- ^{105a} Isto, str. 103.
- ¹⁰⁶ A. Cesarec: *Povodom zaplene mene samoga*, Plamen, 1919, br. 14, str. 73—74.
- ¹⁰⁷ M. Krleža: *Golgota*, Zagreb, 1937 (Vidi bibliografiju: Radovi M. Krleže, str. 199). — Književna republika, 1923, br. 1 (Napomena uredništva: »Plamen, književni polumesečnik, zabranilo je državno odvetništvo pred četiri godine...«, str. 38).
- ^{107a} *Književna republika*, 1923, g. I, br. 1, str. 38—39, (Napomena uredništva). — Pod naslovom: *Kritika »Plamena«* veći dio ovoga teksta izašao je, s manjim stilističkim izmjenama, u knjizi M. Krleže: *Mladi dani* (Zagreb, 1957, 441—446).
- ¹⁰⁸ A. Cesarec: *Mistifikacija jedne etike*, Plamen, 1919, br. 1, str. 29.

U tom članku Cesarec je naročito reagirao na pisanje Miloša Đurića. Osvrnuo se na njegovu »Vidovdansku etiku« (1914), a posebno se zadržao na knjizi »Smrt majke Jugovića« (1918), koja je upravo tada bila izašla. Svoje izlaganje usmjerio je protiv jug. nacionalističke orijentacije građanske inteligencije, pa je dobro istakao njezinu

jednostranost u interpretaciji narodne pjesme. Međutim, prešao je pri tom ponegdje u potcjenjivanje vrednota narodnog stvaralaštva ili je pak i sam jednostrano sagledao njegova svojstva. To se može razabrati i iz ovih mjesta:

»Mimogred konstatiravši da je Kosovo jednom delu našega naroda donelo tu pozitivnu korist da je oslabilo i konačno uništilo srpski feudalizam, konstatiram i to da je po njemu u život dozvana narodna poema glorifikovala srpske feudalce, i sjedinivši tako društvenim simpatijama sve klase, oduvek za površne i neprosvećene slojeve, a i za prosvećene građanske romantike bila (je) zaprekom za spoznaju klasnih protivština. A ta spoznaja je uvet za socijalno oslobođenje, za katarzu čovečanske tragedije« (26).

Nama su »nužni ne heroji za nacionalne ispade, nego za socijalnu revoluciju... A za to narodna poema, ta glorifikacija megdana, kopalja, štitova, buzdovana, pljačke, sredovečnog riterstva, odrubljenih glava i časnoga krsta, neće nikome dati podstreka...« (26).

»Kakve je uopšte probleme nabacila narodna poezija? Niti probleme svoga veka, veka u kome su se zabelasali plodni heroji borbe između kršćanstva i renesanse...« (27) itd.

¹⁰⁹ *Nova istina* (Zagreb), 30. VI 1920, br. 82, str. 3.

¹¹⁰ A. Cesarec: *Socijalsimulantima oko »Obnove«*, *Nova istina*, 1919, 26. IX, br. 5.

¹¹¹ *Bezobraznost Orjunaša*, *Borba*, 1923, II, br. 19, 12. V.

¹¹² A. Cesarec: *Sv. Pribićević*, *Književna republika*, 1924, g. II, ser. II, br. 3, str. 97.

¹¹³ *Kazalo i Urudžbeni zapisnik Zagrebačke policije za 1919. i 1920.* (Gradski arhiv — Zagreb).

^{113a} *U prvoj godini slobode*, *Nova istina*, 1919, 27. XI, br. 15.

¹¹⁴ *Rasprava protiv zagrebačkih »boljševika«*, *Jutarnji list* (Zagreb), 1920, 1. IV, str. 4.

¹¹⁵ *Veleizdajnički proces protiv Sime Miljuša i drugova*, *Nova istina*, 1920, g. II, 2. IV, br. 69. Vidi i br. 70, 71; O Diamantstein-aferi pisao je i Miroslav Krleža u knjizi »Moj obračun s njima«, Zagreb, 1932. (str. 274—275, 196).

¹¹⁶ »*Jutarnji list*« je redovito donosio izvještaje sa procesa (vidi brojeve od 30. III do 8. IV 1920), a 4. IV objavio je veći komentar koji je uoči presude napisao Krešimir Kovačić pod naslovom *Ne optužujem*. U njemu je, između ostaloga, kazao: »Ne optužujem nikoga i neću da diram u sam predmet procesa protiv optuženih komunista, o kojem će konačnu riječ kazati sud... Druga je stvar, koja me ponukala da napišem ovaj članak, koji ne zadire

u pravorijek suda... Ta se stvar tiče historijata samoga procesa, o kojem su kod sadašnje sudske rasprave isplivale na površinu nemoralne i nedostojne mahinacije, koje ne samo da nisu dopustive u jednoj pravnoj i demokratskoj državi, već ni u jednom moralnom društvu... (Osudjujem) da se u današnjoj novoj sredini (vlasti) pomažu skrahiranim egzistencijama (i služe se) pomoću starog austrijskog policijskog sistema. Već sama činjenica da na ovom procesu dolazi jedan odurni špicl, denuncijant i provokator, da optužuje dva mlada čovjeka koji su možda zabludili, ali su radili iz uvjerenja, (i) koji su zbog svoga idealizma stradali pod Austrijom... već ta činjenica da glavu ovih ljudi može da zatraži jedna ništarija moralno odurna i niska prema onima koje optužuje — ispunjava ljudsku dušu neodoljivom odvratnošću i gnjusobom...»

¹¹⁷ Jutarnji list je doživio domalo, još u aprilu iste godine, da je glasilo komunističke stranke pozvalo svoje pristaše na bojkot toga lista, *Nova istina* (Zagreb), 1920, II, 30. IV, br. 75.

¹¹⁸ *Bjegunci*, Zagreb, 1950, str. 88—89 i str. 17.

¹¹⁹ U prvom izdanju romana »Bjegunci« (1933) nalazi se posveta: Boški D. U drugom izdanju (1950) posveta je izostavljena. Razlozi koje je naveo urednik toga izdanja, L. Žimbek, u članku »Revolucionarna misao u romanu Bjegunci« (Republika, Zagreb, 1951, br. 7—9, str. 631), nisu opravdani. On se vodio ovim momentima: »Tu smo posvetu izostavili jer je Cesarec nije stavio u tri maha, kad je objavljivao odlomke romana, i jer je jedan odlomak bio, štaviše, posvetio nekom poznatom našem kiparu, te držim da nismo pogriješili«. — Međutim, moram napomenuti da je posveta Ivanu Meštroviću, koja se nalazi uz fragment »Izlazak na čistac« (Književnik, 1932, br. 10, str. 365), potekla iz naročitih pobuda i da je u stvari bila izraz ironiziranja. Na to upućuje sačuvana korespondencija između A. Cesarca i I. Meštrovića iz 1932. (Vidi o tome opširnije u poglavlju »U danima šestojanuarske diktature«).

^{119a} Boška Ditetova, danas Státná, posjeduje obilnu prepisku i raznu raskopisnu građu, ali mi do toga nije bilo moguće doći. Ditetova mi je u jednom pismu, pisanom 25. IX 1956, izjavila da je Cesarca upoznala istom kada se stala baviti mišlju da prevede njegovo djelo na češki, tj. oko 1925—1926. U pismu je, između ostaloga, kazala da joj je, dok je radila na prijevodu novele »Sudite me«, pomagao Cesarec. A zatim je nastavila: »Tako smo se upoznali. Htjela sam prevoditi Carevu kraljevinu, ali sam promijenila svoju namjeru, uglavnom po njegovu savjetu. Izabrala sam Zlatnoga mladića; prijevod se izgubio za vrijeme okupacije kod Boreckoga. Tom prilikom dobila sam od Augusta i varijaciju svršetka romana...»

- ¹²⁰ L. Žimbrek: *Revolucionarna misao u romanu »Bjegunci«*, Republika (Zagreb), 1951, br. 7—9, str. 630.
U nekrologu Lavu Grünu (Borba, 1924, g. III, br. 7, 6. III) Cesarec je kazao: »Još pre Obznane pošao (je) na studij u Beč, i ja ga se naročito sećam iz proletnih dana 1921, kad je vrlo aktivno radio u bečkom komunističkom klubu...« Vrlo je vjerovatno da se radilo o susretu iz 1920. g.
- ¹²¹ *Novi svijet* (Zagreb), 1920, 17. VII, br. 1, u članku »Iz Partije« (»Konstituisanje Partije«) rečeno je: »Kako su neki članovi bivšeg P(artijskog) I(zvršnog) O(dbora) nasilno uzurpirali »Novu istinu«, to je mjesto »Nove istine« pokrenut 3 put nedjeljno »Novi svijet«. Izvršni odbor Centralnog vijeća postavio je za člana redakcije »Novog svijeta« na mjesto Bornemise druga A. Cesarca.«
- ¹²² *Borba*, 1922, I, 26. II, br. 2; 1923, III, 30. XI, br. 44 (Đuro Cvijić: što se sve u ovoj zemlji može doživjeti), i dr.
- ¹²³ L. Žimbrek: *Književna ostavština A. Cesarca*, Republika, 1953, br. 12, str. 1069; — Isti, pogovor uz roman »Majka božja bistrička«, Zagreb, 1955, str. 343—345.
- ¹²⁴ M. Krleža: *Slučaj A. Cesarca*, Nova Evropa, 1923, knj. VII, br. 16, str. 502—504 — A. Barac: *Sudite me*, Jug. njiva (Zagreb), 1925, br. 6, str. 195.
- ¹²⁵ *Dvadeset godina »Borbe«*, Borba, 1947, 19. II.
- ¹²⁶ A. Cesarec: *Karakter na vešalima*, Borba (Zagreb), 1922, g. I, 23. III, br. 5.
- ¹²⁷ Rodoljub Čolaković: *Sjećanja na Aliju*, Borba, 23. i 24. III 1952. — Preštampano u knjizi: *Susreti i sjećanja* (Zagreb, 1959).
- ¹²⁸ Zapisnik od 11. III 1922, sastavljen u uredu Kr. redar. ravnateljstva u Zagrebu.
- ¹²⁹ Sačuvano je
- I) Dnevnik istrage proti A. C. (pod brojem 899-22 Kr. sudb. stola u Zagrebu), s podacima koji ukazuju na česte susrete A. Cesarca sa policijom i sudom:
13. III /19/22	Prijava tamničara
13. III	DO I-879-22
16. III	Izvješće tamničara
6. VII	DO I-879-22
22. V /19/23	Prijava tamničara
22. V	Dopis Okružnog suda Maribor
23. V	Dopis suda Bjelina
26. V	DO I-879-22
2. VI	Izvještaj tamničara
6. VI	Izvještaj tamničara
30. VI	DO I-879-22
15. III /19/25	Kot. sud u Bjelini RK 33-23
15. IV	Obustava
12. I /19/28	Brzjav u Beograd

II) Prijava (tamničara Kot. suda) od 12. III 1922. (broj 246-1922): »Dne 12. III na 1 sat po podne primio sam (A. Cesarca), predanog po Redarstvu-Zagreb radi zločinstva smetanja javnog mira...«

III) Osobni opis (od 12. III 1922) s ovim podacima: Godina 28... Zanat ili poslovanje: književnik i novinar... Stanovanje: Nova Ves 70... Govori hrvat., njem., tal., franc., ruski... Uzrasta: 170 cm... čela visoka... lica dugoljasta, blijeda... Poročan.

IV) Zapisnik od 11. III 1922. spisan u uredu Kr. ravnateljstva u Zagrebu.

V) Zapisnik od 14. III 1922, sastavljen kod Kr. sudb. stola u Zagrebu o preslušanju A. C.

VI) Dopis Kr. sudb. stola u Zagrebu od 29. I 1925. Kot. sudu u Bjelini.

VII) Spis koji sadrži a) dopis Kr. državnog tužništva u Zagrebu od 10. IV 1925, I-879-24 (»G. sucu istražitelju vraćam spis s izjavom da ne nalazim razloga daljnjem progonu proti A. Cesarcu i dr. radi prestupa § 92 Kriv. zak.«), b) zapis Kr. sudbenog stola u Zagrebu od 15. IV 1925. i 25. V 1925. o obustavi progona po § 83 K. p. uz obavijest redarstvu u Zagrebu.

Uz br. IV:

ZAPISNIK

od 11. marta 1922.

spisan u uredu Kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu.

P. P.

Predveden iz redar. uza A. Cesarec, r. g. 1893. u Zagrebu, zavičajan u Plemenšćini, kotar Pregrada, književnik i novinar, st. Nova Ves kbr. 70.

Nakon što mu je prijava Jerka Anzulovića, redar. dektiva, pročitana iskazuje:

Ja sam na dan pogreba dne 8. marta 1922. Alije Alijagića stajao pri jami Alijagićevoj za vrijeme potreba u društvu njegovog stričevića Talirevića.

Ne sjećam se, prije ili poslije, kako su lijes položili u grob, prijetio je Talirević: »U humku (što bi imalo značiti jama) trebao bi netko drugi...« Drugo ništa nije Talirević rekao.

Ja sam mu odgovorio: »Trebao bi biti prisutan gospodin Svetozar«, gdje sam mislio ministra Svetozara Pribičevića.

Nipošto ne stoji da je Talirević rekao onako kako je to u prijavi navedeno: »Alija ode, mogao bi ga netko zamijeniti, platit će netko za njega«, a ja da sam mu odgovorio: »Naš Svetozar, to njega ide.«

Uz br. V (odlomci iz zapisnika):

ZAPISNIK

od 14. ožujka 1922.

sastavljen kod Sudbenog stola u Zagrebu o preslušanju
A. Cesarca kao okrivljenika.

Odgovara na općenita pitanja:

Ime i prezime: August Cesarec, sin Augusta i Kornelije.

Doba: 28 g.

Zanat ili zanimanje: književnik i novinar.

Prebivalište: Nova Ves 70.

Da li je već bio u kaznenoj istrazi i koja joj je bila posljedica: ... Godine 1912. radi sudioništva pokušanoga umorstva na komesara Cuvaja sa 3 god. (eške) tamnice kažnjen.

Ad I

Na stvar.

Sa Alijagićem sam proveo posljednju njegovu noć. Na večer sam pošao sam da prisustvujem sahrani Alijagićevoj na groblju. Još pre same sahrane pošao sam da vidim grob i tom zgodom nad samim grobom čuo sam od prisutnih ljudi i žena izraze negodovanja nad izvršenom smrtnom kaznom.

Poslije toga pošao sam do mrtvačnice sastavši se pre toga sa dr. Politeom. Iza mrtvačnice sastao sam se sa rođakom Alijagićevim Talirevićem. Ili tom zgodom ili kod opraštanja poslije sahrane ostala mi je u ušima njegova riječ »humka«, a ostala mi je naročito zato jer mi je bila do onda nepoznata.

Poslije sahrane ili još pre potpuno svršene denare čuo sam po prilici izraz od jednog Bosanca, kojemu ne znam ni imena ni prezimena, koji je po prilici glasio: »Trebao bi netko drugi biti u humku.«

Ističem, dakle, da te riječi nije izrekao Talirević, jer ja s njime nisam govorio od onog momenta iza mrtvačnice pa do praštanja kod groba. Motiviram da sam kod redarstva stavio te riječi u usta Talirevića time: prvo što sam u samom inkriminiranom činu preslušan tri dana poslije toga te mi je sama situacija u kojoj su te riječi navodno pale bila nejasna i, drugo, jer je sama riječ »humka« tako sugestivno na me djelovala da sam iz razloga što je ta riječ dva puta od dviju osoba i u razno vrijeme bila izuštena pobrkao osobe.

Kada je s moje strane bilo izrečeno: »trebao bi biti prisutan g. Svetozar«, ja sam stajao nekoliko koraka na desno od groba, meni na lijevo dr. Politeo, a na desno Talirević. Bio sam okrenut spram groba u kosom pravcu.

Smatram da tim riječima nisam rekao ništa uvredljivo za g. Pribičevića, premda sam na njega mislio kad sam te riječi izustio, jer u političkoj situaciji u kojoj se nalazimo i u onome času kad sam to rekao bilo mi je na umu ovo: da je Alijagić žrtva režima Pribičevića i drugova, režima Obznane, jer je Obznana objektivno stvorila situaciju u kojoj su pojedinci radničke klase neupućeni u pravu suštinu klasne borbe došli u iskušenje kao izvršenje atentata.

Nadalje da još uvijek nije raščišćena optužba koja je u posljednje vrijeme dignuta protiv g. Pribičevića (Pribičević-Hercigonja). I konačno da sam kao principijelni protivnik smrtne kazne smatrao i g. Pribičevića i smatram odgovornim za režim i za Alijagićevu smrt. Kao književnik živo sam sebi zamislio momenat s kakovim bi licem g. Pribičević gledao u onaj čas u grob žrtve svoga režima.

Pošto nisam ništa kažnjivog počinio, molim da se Kp (kazneni postupak) proti mene obustavi.

II

Vi se uz uvjete § 182. Kp puštate na slobodu.

Primam na znanje i obećajem se tih uvjeta držati se.

U jednom izvještaju Predsjedničkog ureda Kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu (br. 37, str. Pov. od 6. XI 1925) kaže se o ovom slučaju:

»Na grobu Alije Alijagića, poznatog atentatora na pok. Mil. Draškovića, isticao se (A. Cesarec) i radi toga bio uhapšen i predan na dalji postupak Kr. državnom odvjetništvu u Zagrebu, koje ga je poslije sprovedene istrage pustilo na slobodu.«

¹³⁰ Krleža je iznio da je Cesarec »otputovao novembra prošle godine« (1922); »Borba« je navela da je »otišao krajem oktobra« (br. 16 od 12. IV 1923); Redar. ravnateljstvo u Zagrebu je obavijestilo Policijski komesarijat u Mariboru (14. IV 1923) da je Cesarec napustio zemlju »početkom novembra«, itd., a Cesarec je na saslušanju izjavio da je krenuo »mjeseca oktobra«. U članku pak »Prvi dan u Sovjetskoj Rusiji« (Borba, 1923, br. 23, 9. VI) saopćio je da je u Sovjetsku Rusiju »prekasno došao« da vidi proslavu petogodišnjice Oktobarske revolucije. Međutim, stigao je svakako prije 13. XI 1922, jer je u članku »Nekoliko neposrednih dojmova...« (Knjiž. republika, 1924, g. II, br. 5—6) opisao kako je toga dana imao sreću vidjeti Lenjina na kongresu.

¹³¹ A. Cesarec: *Moskva s ulice*, Borba, 1923, 19. VII, br. 26.

¹³² A. Cesarec: *Nekoliko neposrednih dojмова o Lenjinu*. Knjiž. republika, 1924, g. II, br. 5—6, str. 243.

^{132a} Aleksandar Flaker: *Cesarec i »Lef«*, Umjetnost riječi (Zagreb), 1957, I, br. 4, str. 273—274.

U članku u kome je iznio nekoliko nepoznatih podataka iz perioda Cesarčeva boravka u Rusiji, A. Flaker se zadržao također na razmatranju Cesarčevih napisa koji su u vezi sa sovjetskom kulturom. U istom broju u prijevodu je objavio Cesarčev članak »Lef u Jugoslaviji« (str. 269—271).

¹³³ V. Ivanušić: *Susreti s Cesarcem*, Glas rada (Zagreb), 1945, 20. i 27. VII, br. 6 i 7.

Božena Ditetova-Státná u usmenom razgovoru mi je kazala da je Cesarec opisao doživljaje svog druga Rad. Vujovića. To može biti. No činjenica je ipak da je Cesarec imao pred očima one momente koji su se odigrali prilikom prelaska granice, pa je iznio mnogo toga iz vlastite biografije.

¹³¹ Građa koja se odnosi na hapšenje i zatvor A. C. dvojake je prirode:

- a) policijski i sudski materijal,
- b) saopćenja A. Cesarca i ljudi koji su se založili za nj. Od policijsko-sudskog materijala sačuvan je:

- 1) Pregled spisov o kazn. stvari proti Ivanu Kovačiću in tov.
- 2) Izvještaj Kr. policij. komesarijata u Mariboru Državnom pravdníštvu u Mariboru od 8. IV 1923. (Pov. 327/8).
- 3) Predsjednički ured Kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, dopis upućen Kr. polic. komesarijatu u Mariboru 14. IV 1923. (Broj 4765).
- 4) Ministarstvo unutrašnjih dela, Odelenje za Državnu zaštitu, dopis upućen Kr. polic. komesarijatu u Mariboru 16. IV 1923. (Pov. D. Z. Br. 7544).
- 5) Predsjednički ured Kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, dopis upućen Kr. polic. komesarijatu u Mariboru 25. IV 1923. (Broj 5154).
- 6) Državno Pravdníštvo v Mariboru, 25. IV 1923. (dopis istražnom sucu) i Okrožno sodišće v Mariboru, 21. V 1923. (Sudbenom stolu u Zagrebu).
- 7) Prijava tamničara u Zagrebu od 21. V 1923.
- 8) Zapisnik o saslušanju od 15. V 1925 (nastavak).
- 9) Ministarstvo unutrašnjih dela, Odelenje za Državnu zaštitu, dopis upućen Državnom odvjetništvu u Zagrebu 19. VI 1923 (Pov. D. Z., br. 10035).

A d 2 (u izvodima):

Kr. policijski komesarijat v Mariboru

Štev. Pov. 327(8) Maribor, dne 8. aprila 1923.

Kovačić Ivan alias Cesarec August, in Behmen Asim alias Radomir Vujović, zločin po čl. I točka 2 zakona z dne 2 avg. 1921. služb. Nov. štev. 162 o zaščiti javne varnosti in reda v državi in § 320 a. k. z.

Državnemu pravdništvu v Mariboru

Dne 7. t. m. sta bila aretirana dva mladeniča radi suma v splošnem. Pri zaslišanju na stražnici in pozneje pri prvem zaslišanju v tem uradu sta se izdala za

- 1) Behmen Asima pok. Mehmeda... in
- 2) Kovačić Ivan sin Ivana in Drage, rojen 4. marca 1893. leta u Zagrebu, bančni činovnik, brezposeln, stanujoč v Zagrebu, Vlaška ulica štev. 30.

Pri drugem zaslišanju, glej zapisnike pod 4 in 5, sta se izdala:

- 1) Behmen kot Radomir Vujović, medicinec...
- 2) Kovačić pa kot Cesarec Augustin, ter sta priznala oba, da sta komunista in da sta prešla iz Dunaja.

Kovačić Ivan je zasledovan kod komunistički kurir in agitator ter kot bivši član hrvatske legije v Pešti.

Ker ni še dognana brezdvomno njih identiteta, se ju je od tukaj daktiloskopiralo in fotografiralo ter se vpošlje istodobno tozadevne karte z sliko na Ministarstvo unutrašnjih dela, Policijsko direkcijo za Bosno i Hercegovino v Sarajevu, Redarstveno ravnateljstvo v Zagrebu in pokrajinsko upravo za Slovenijo z obširnimi poročilom s prošnjo za nujno identifikacijo in provero na zapisnike podanih izjav.

Ko dobim tozadevne informacije, jih koj predložim.

V prigibu predlagam tudi en prepis članka iz nekega časopisa, ki se nahaja pod R. štev. 327/12 iz dne 9. II 1921. v tukajšnjih spisah.

Obstoja tudi sum, da sta vršila omenjena vohunsko službo v korist Sovjetske ruske republike potom ruskega poslanstva na Dunaju.

Po končanem kazenskem postopanju blagovolite sporočiti izid in vrniti oba v tukajšnje zapore.

Omenjena sta bila kaznovana od okrajnega glavarstva v Mariboru vsaki na 3 meseca zapora radi prekoračenje državne meje brez rednih potnih listov in se nahajata sedaj v jetnišnici sodišča, ker imata obsedeti to kazen.

Vodja policijskega komisarijata.

A d 3 (u izvodima):

Predsjednički ured Kr. redarstvenog ravnateljstva
u Zagrebu

Broj 4765/Prs 1923. U Zagrebu, 14. aprila 1923.

Predmet: Cesarec August i dr.,
podaci

Kr. policijskom komesarijatu
u Mariboru

Na tamošnju zamolnicu od 8. aprila 1923. broj Pov. 327/81, priopćuje se da je August Cesarec, sin Augusta i Kornelije, r. g. 1893. u Zagrebu, zavičajan u Pregradi općine i kotar isti, neoženjen, po zanimanju stolarski pomoćnik i novinar, stanuje u Novoj Vesi kbr. 70, kod Ljubice Budicki. On je poznat kao izraziti komunista i komunistički agitator. Radi na raširivanju komunističke štampe, te surađuje na komunističkom časopisu »Borba« sa Đurom Cvijićem i dr. Nakon justificiranja Alijagića isticao se je na njegovom grobu, radi čega je bio predan kr. državnom odvjetništvu u Zagrebu, koje ga je nakon provedene istrage pustilo na slobodu. Početkom mjeseca novembra 1922. nestao je iz Zagreba, te je otišao prema dobivenim informacijama na komunistički kongres u Moskvu. Nakon odlaska iz Zagreba obavljena je kod njega premetačina, te je pronađena jedna karta kojom se je javio iz Beča svojoj stanodavki Ljubici Budicki. O ovome je podnešeno izvješće predsjedništvu pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, te je sa ovostranim dopisom od 23. decembra 1922. broj 14807 Prs 1922 za njim određena svestrana potraga na sve pogranične komesarijate uz priklon njegove fotografije te osobnoga opisa. Osim toga javio se pismom iz Moskve Đuri Cvijiću.

Preslušan Đuro Cvijić, glavni urednik komunističkog časopisa »Borba«, izjavio je da ne odgovaraju istini navodi Augusta Cesarca da je bio kod njega u Zagrebu, što je i vjerojatno.

A d 4:

Ministarstvo unutrašnjih djela
Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca
Odeljenje za državnu zaštitu

Pov. D. Z. Br. 7544 16. aprila 1923. u Beogradu

Kr. policijskom komesarijatu
u Mariboru

Odgovor na Vaš akt od 8. ov. mes. Pov. št. 327/81 izveštavate se da Ministarstvo potpuno odobrava Vaš postupak i mere, koje ste preduzeli protivu Radomira Vučkovića i Augusta Cesarca.

Šta se tiče Vujovića, Ministarstvo Vam nije u stanju poslati više podataka do li onih koje već imate, a o Cesarcu naknadno se izveštavate da je on poznat kao izraziti komunista i komunistički agitator. Radio je na širenju komunističke štampe, te saraduje u komunist. listu »Borba« (Zagreb) sa poznatim Đurom Cvijićem i dr. Nakon justificiranja Alijagića isticao se na njegovom grobu, radi čega je bio uhapšen i predan na dalji postupak kr. državnom odvetništvu u Zagrebu, koje ga je posle provedene istrage pustilo na slobodu. Oko 1. novembra 1922. g. nestao je iz Zagreba i prema dobivenim informacijama otišao je na kongres u Moskvu.

I Vujovića i Cesarca ćete posle izdržane kazne zatvora od 3 meseca predati sudu na dalji postupak, i u isto vreme ćete sud zamoliti da ih posle svršene istrage kod suda preda Vama, kako biste i jednog i drugog mogli stražarno sprovesti njihovim nadležnim vlastima i time da ih stave pod najstrožiji pol. nadzor.

Po naredbi Ministra Unutrašnjih dela,
Načelnik: Potpis«

Ad 5:

Predsjednički ured Kr. redarstvenog ravnateljstva
u Zagrebu

Broj 5154/Prs 1923. U Zagrebu, 25. aprila 1923.

Predmet: Cesarec August i dr.
izviđaji.

Kr. policijskom komesarijatu
u Mariboru

Na tamošnju zamolnicu od 14. aprila 1923. broj 327/88, a u nadopuni ovostranog dopisa od 14. aprila 1923. broj 4765/Prs 1923. saopćuje se da su ovdje poznati naslovnici Cesarčeva pisma: Krleža Miroslav, književnik i Stanko Cesarec, stud. medicine, koji je ujedno nećak Augusta. Miroslav Krleža bavi se sada literaturom, ali je ostao komunista, no momentano se kao takav javno ne ističe, dočim Stanko Cesarec ne pripada komunistima nego je tek, kako je gore spomenuto, u rodbinskoj vezi sa Augustom.

Asin Behmen (pravi) rođen u god. 1898. u Stocu, Bosna, tamo i zavičajan, stud. exportne akademije u Zagrebu, komunistički je i teroristički propagator, koji je pravomoćnom presudom kr. ovog redarstvenog ravnateljstva od 20. januara 1922. broj 541/Prs 1922 izagnan na 5 godina iz Zagreba, ali mu je boravak ovdje uvjetno i u cilju završetka studija dozvoljen. On prigodno suraduje u ča-

sopisu »Nova Evropa« te stoji ovdje pod redarstvenim nadzorom.

Uputno bi bilo da se Augustu Cesarcu i njegovom ortaku Radi Vujoviću za vrijeme vršenja dosudene kazni svaka posjeta mladih ljudi, koji su svi sumnjivi kao kuriri podzemne komunističke partije, uskrati, te na takove obrati najstroža paska.

Konačno se saopćuje da prema uredovnim podacima nije ovdje ništa poznato da bi Vujović i Cesarec neposredno pre njihovog uapšenja u Mariboru bili u Zagrebu, te pratili Dra. Vukašina Markovića.

Ravnatelj redarstva:
Potpis s. r.

Ad 6:

Državno pravdništvo Maribor
30. aprila 1923.

G. preiskovalnemu sodniku

tu

s predlogom da pusti osumljenca po prestani kazni radi prekoračenja meje prestaviti v zapore Kr. sudbenog stola v Zagrebu v nadaljne postopanje. Spis naj se vpošlje sudbenomu stolu v Zagrebu, kateremu pristoji po § 51 in 54 k. pr. r. kazensko postopanje zoper Cesarca...

Okrožno sodišče v Mariboru
21. V 1923.

Kr. sudbenom stolu u Zagrebu

Usled predloga državnog pravdništva u Mariboru od 30. IV 1923. prepraćuju se pod sigurnom pratnjom u ta-mošnje uze osumničeni August Cesarec i Radomir Vujović, priležeći spisi ustupaju se na nadležno kazneno postopanje po §§ 51 (47) i 54 k. p. protiv Cesarca, dočim ukoliko naslov ne bi bio nadležan u smislu § 56 (52) k. p. i protiv Rad. Vujović, da istoga dade otpraviti nadležnom sudu uz priposlanje prepisa kaznenih prijava.

Ad 7:

Prijava (tamničara, izvodi):

»Dne 21. 5. 1923. na 4 sat popodne primio sam predano po Oružnička postaja Maribor radi zločinstva otečestva..

Cesarec August

Doba: 29

Zanimanje: književnik.

U Zagrebu, dne 21. maja 1923.

Tamničar

Ad 8:

(Zapisnik o saslušanju u Zagrebu)

Nastavljeno

25. svibnja 1923.

Iz ovosudnih uza bude predveden August Cesarec te bude nastavno saslušan kako slijedi:

P. P.

III

Zašto se uapšeni?

Ad III

Uapšen sam zbog prelaza granice bez putnice.

IV

Kuda ste kanili iz Jugoslavije?

Ad IV

Uskraćujem odgovor. Hoću da govorim. Iz Zagreba sam krenuo mjeseca oktobra 1922. ravno u Rusiju, Petrograd i Moskvu u svrhu studija kulturnih prilika i da se upoznam sa svim prilikama u Rusiji. Od kuda sam dobio novac neću da kažem. U toliko mogu samo kazati, da sam ih dobio od svojih prijatelja.

Austrijsku granicu sam prešao bez putnice i u Beču sam dobio putnicu za Njemačku a preko Njemačke u Rusiju.

U Beču sam se zadržavao do 10 dana, sastao sam se sa svojim prijateljima kojih imena neću da kažem, odakle sam krenuo za Berlin, gdje sam se zadržavao 5 dana i dalje sam krenuo u Petrograd do konca novembra, gdje sam se prijavio nezavisnoj kulturnoj grupi literata »Nova Rusija«. Politički rad eliminiiram jer ga uopće nije bilo. Iz Petrograda sam krenuo u Moskvu, gdje sam se prijavio isto takvoj grupi i u istu svrhu. Naglasujem ovdje da je ova grupa organizirana u cilju

kulturnom a ni malo političkom, a još manje boljševičkom. Zadržavao sam se do polovice marta 1923. i krenuo u Beč opet preko Berlina.

U Beču sam se upoznao sa Vujovićem, upoznali su me neki studenti u jednoj kavani i nakon dva dana krenuli smo obojica u Jugoslaviju, gdje smo u Mariboru uapšeni. Ja sam se tamo predstavio kao Ivan Kovačić, ali sam još isti dan na komesarijatu rekao pravo ime.

V

Na kome mjestu ste prešli na povratku granicu?

Ad V

Vozili smo se do Spielfelda, tamo smo izašli i išli pešice do Maribora. A gdje smo baš samu granicu prešli, ne bi znao kazati.

VI

U koju svrhu došao je Vujović ovamo?

Ad VI

Rekao mi je da ide na uskrсне blagdane kući, da ih posjeti, jer da nije dugo bio sa svojim.

VII

Zašto ste kazali krivo ime u Mariboru?

Ad VII

Ja sam se bojao kazati svoje ime držeći da me policija po imenu i prezimenu pozna pa da ću tamo još biti uapšen, jer sam prelazio bez putnice granicu.

Ag. Cesarec, v. r.

Dovršeno

Potpis

Nastavljeno
30. maja 1923.

Iz ovos. uza bude predveden August Cesarec te bude nastavno saslušan kako slijedi:

Prema predlogu Kr. drž. odvjetništva povadam proti vama istragu uz istodobno određenje istr. zatvora tem. § 171. sl. 1. 166. toč. 2. kp. jer ste temeljito sumnjivi da ste 8. 3. 922. u Zagrebu prigodom ukopa Alije Alijagića na riječi nekog bosanca: »Alija ode, mogao bi ga netko zamjeniti, platit će netko za njega«, kazao: »naš Svetozar (Pribičević), to njega ide«, dakle djela koja su zakonom za zločinstva ozn. javno pravdao i hvalio, pa da je time počinio prestupljenje protiv zakona vlasti i javnog poredka ozn. u 92. kriv. zak. kažnjivo po istom §-u.

Primam na znanje:

A. Cesarec, v. r.

Nastavljeno
30. maja 1923.

Pristupa iz ovos. uza nepozvan August Cesarec, te izjavljuje da proti odredbi suca istražitelja glede određenja istražnog zatvora najavljuje pritužbu i moli zaključak.

A. Cesarec, v. r.

Ad 9:

Ministarstvo unutrašnjih dela
Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca
Odeljenje za Državnu zaštitu

Pov. D. Z. Br. 10035

19 juna 1923.

Beograd

Državnom odvetništvu

Zagreb

U vezi Vašeg traženja br. 879 od 26. V t. g. Ministarstvu je čast poslati Vam pribavljene podatke o AUGUSTU CESARCU:

»Cesarec August je sin Augusta i Kornelije, rođen 4-XII-1893. godine u Zagrebu, književnik bez stalnog boravišta, sarađivao na komun. listu »Borba« koji izlazi u Zagrebu. Na grobu Alijagića Alije, poznatog atentatora na pok. Ministra Draškovića, isticao se i radi toga bio uhapšen i predan na dalji postupak kr. drž. odvetništvu u Zagrebu, koje ga je posle sprovedene istrage pustilo na slobodu. Oko 1. novembra 1922. godine nestao je iz Zagreba i prema naknadno dobivenim informacijama otišao je u Moskvu. Cesarec je otputovao na kongres IV Intenacionale ali je ostao u Rusiji još neko vreme radi

studija. Da li je vodio tamo novinsku kampanju protiv naše Kraljevine, nije poznato, ali nije sasvim verovatno, jer Cesarec nije toliko političar, koliko literat komunističkog osvedočenja.«

Uz pjesmu *Zapisci prekobrojnog iza rešetke* (Vijenac, 1925, br. 10, str. 288) Cesarec je objavio ovu napomenu:

»U Mariboru bijah predlanjskog proljeća na povratku iz Sov. Rusije i pješice nepovlasno prešavši granicu, uhvaćen, osuđen i zatvoren u tamošnjoj »jetnišnici«. Osim tog »peha« dogodio mi se tom zgodom i drugi, smješnji. Za svaki slučaj, budem li u vozu trebao legitimaciju, dadoh sebi u Beču napisati nešto slična, a slučajno na ime Ivan Kovačić, bankovni činovnik, na putu radi namještenja. Tako se i predstavih mariborskim vlastima. U zao čas po sebe jer mi nisu vjerovali da sam ja Kovačić. To još nije bilo tako smiješno; smješnost je započela tek tada kad im rekoh svoje pravo ime. Tad mi više nisu vjerovali da sam ja Cesarec, sumnjajući da ih sad istom hoću da obmanem, jer ja da sam odista Kovačić. Vidite, šta je to? — pokazao mi činovnik spis pokrivši ga rukama i ostavivši samo jednu ispisanu liniju slobodnu. Ja prasnuh u smijeh; taj spis je bio popis izdanih tjeratica, i u slobodnoj liniji pročitah Ivan Kovačić, gospodarski činovnik; tog čovjeka su progonili radi pronevjerjenja. Tako je za mariborske oblasti i za sve policije ove zemlje, u kojih je albumima svoje skromno mjesto našla i moja fotografija, ostalo valjda i do dana današnjeg: August Cesarec alias Ivan Kovačić.«

¹⁸⁵ *Uapšenje A. C.*, *Savremenik*, 1923, br. 4, str. 239—240; — *M. Krleža: Slučaj A. Cesarca*, *Nova Evropa*, 1923, br. 16, 1. VI, str. 502—504; — »*Borba*«, 1923, br. 16 od 12. IV (*Uapšenje A. Cesarca*); br. 21 od 25. V (A. C. i Rade Vujović u Zagreb. sudbenom stolu); br. 19 od 12. V (*Bezobraznost Orjunaša*) i dr.

¹⁸⁶ *M. Krleža: Slučaj A. Cesarca*, *Nova Evropa*, 1923, br. 16, 1. VI, str. 502.

¹⁸⁷ *Borba* (1923, br. 21 od 25. V) iznijela je također da je Cesarec najprije bio osuđen »na 3 mjeseca zatvora poradi prelaza granice bez putnice«, ali mu je kazna smanjenja na 6 nedjelja, pa je 21. V dopraćen u Zagreb i predan Sudbenom stolu.

¹⁸⁸ Cesarecovo pismo u cjelini glasi:

»Maribor, 20. IV 23. Jetnišnica, 26

Dragi moj Đuka! Iz Ljubljane je stigao odgovor na moj rekurs, i meni i Radi snižena je kazna na 6 nedjelja, znači do 21. maja o podne. Apelacije protiv toga nema. Da Ti pravo kažem, s instinktom sam očekivao takovo što, s razumom sam pak računao na još više. Jer 6 nedjelja to je obična taksa za šmuglere; obično se kazna,

kako sam to i sam ovde vidio, snižava na 10 dana. No na »lestvici zla« nas su smatrali za jednake sa šmuglerima; rezultat toga je da se nećemo videti još tačno mesec dana. Otegotna okolnost za mene, čini se, bila je to da sam se iz Zagreba udaljio, iako sam, stojeći pod istragom, bio pod policijskim nadzorom, znači, udaljiti se nisam smeo. Međutim, ja se vrlo dobro sećam da mi je sudac istražitelj prigodom preslušavanja radi članka o Alijagiću (taj slučaj uopće nije bio kvalificiran kao neko vođenje istrage nada mnom), odgovorio na pitanje što je s onom prvom stvari, naime s faktičnom (mart!) istragom? —: da se ta uopće neće više nastaviti. I sad je za mene doista postalo interesantno, za koga ja to u Zagrebu stojim pod istragom još otpre? Uostalom — ako ta još nije ukinuta, zašto me ne zovu da im odgovaram?

Ovdje, kao što Ti je poznato, također sam pod istragom, no osim policijsko, nisam preslušan nikako. Sada kada znam kako sam prošao radi prelaza granice, sada sam miran i potpuno svesan da je granica pravde u okviru koji su me imali pravo po zakonu da kazne postignuta i sve ostalo još eventualno sledi — moj boravak u Rusiji i kulturni moj tamošnji studij — da je bilo moje lično pravo i ni u čemu protivno zakonu. Što se tiče samog održavanja kazne, ja sam u prvi mah mislio da molim premeštaj u Zagreb. No radi toga se treba obratiti na Beograd; priznajem, nemam volje obraćati se tamo gde dan ima 99 sati. Uopće, ako me ne vara instinkt, možda postoji i ta mogućnost da se i ja sam nađem tamo. Premda, faktično bi to bilo deplasirano i bez koristi.

Bilo kako bilo, ja Te ipak molim da mi bez otezanja pošalješ ove knjige: Marx, Kapital (celi!); Buckle: Povest engleske civilizacije (posudi gde možeš!); Goethe Faust (u mene je); Shakespearova dela (Fric!) i Savremenik 3 br. (traži u Ćirilo-Met. ili u Begovića). Ako ostanem ovde do 1. maja, onda mi pošalji i rukopis *Bistrica* (Stanko će ga naći), da ga ovde sredim za štampu.

Ja ovde radim na jednoj noveli s temom iz Božjakovine. Osim toga skiciram (više u glavi nego na papiru) knjigu o Rusiji i jedan konfesionalni članak o Jugoslaviji po prilici na temu: Misli na granici.

Kako Ti? Mnogo zaposlen, znam! Fric čujem u Dubrovniku, bojim se da ima ružno vreme kao što je i ovde. Kako ostali? Je li Muftija pisao kuda treba? On izgleda nikad neće položiti ispite!

Što se tiče hrane, to mi posle mnogih ispita u životu nije bilo teško da se na nju priučim. Ne znam kako Rade, jer s njime se nikako ne viđam. Mi smo ovde ko na dva kontinenta. Iz novaca koje još imam kupujem dva puta nedeljno slaninu, kobase i hleb — tako, mitrovački! Glatan nisam. Za koju paru molio bih te tek tamo spram

polovice maja, ili početkom. Za Radu i opet ne znam kako stoji.

Tek cigareta! Svi ste vi svedoci kakav sam u tome grešnik, no, veruj mi, sada sam nevin, žutilo se izgubilo s prsti, a htio bih grešiti i imati žute prste — videti dim, dim! Kad mislim na to, uvek mi se čini da je to preludij opet jednoj 1912: svikavanje na odricanje.

Osećam silnu potrebu slobodnog rada, napregnutog, intenzivnog. No ničega! Biće!

Da si — zdrav, Đuka! Pozdravi sve naše i sve moje doma — Tvoj i Vaš August.

Piši mi, javi se! I Stanko! Ništa ne znam o svojima! Adresa: Jetnišnica, Sodnijska ul. 11.

- ¹³⁹ Na anketu redakcije »Borbe« o tome što čitaoci »Borbe« najradije čitaju i o čemu žele da list piše, A. U. iz Osijeka je odgovorio: »U skladu sa izjavom drugova želim da »Borba« piše što češće o događajima u Rusiji. Vrlo rado čitamo feljtone druga Cesarca« (15. III 1924, br. 8). U istom broju izjavio je M. P., kovinarski radnik, da »najradije čita vijesti iz Sovjetske Rusije, osobito o položaju radnika i ulozi Crvene vojske«. Jedna učenica iz Sarajeva je saopćila: »Najvolim čitati u »Borbi« one članke koji pišu o raznim dječjim i omladinskim domovima u Rusiji«, a i mnogi drugi su iznosili da ih najviše privlače članci o Sovjetskoj Rusiji, »o radničko-seljačkoj zajednici«, itd., — a to su upravo oni prilozi koje je objavljivao A. Cesarec.

U broju 9, od 20. III 1924, brijački radnik Z. Krstić kazao je: »Najradije čitam članke Cesarca i o agrarnom pitanju Jugoslavije... o radu na prosvjetnom polju u Rusiji i o seljačkom i nacionalnom problemu i na kakav se način to riješilo u Rusiji.« Brijački radnik Rudolf Poturica iz Zagreba želio je »vijesti iz Sovj. Rusije. Feljtone Cesarca...«, a Elektra iz Zagreba »feljtone Cesarca, ali popularnije«.

U broju 10, od 27. III, tražili su Cesarčeve feljtone Dalibor Jakša iz Splita, Adam Gumbo iz Rume, a u broju 12 od 10. IV D. Smoljanović iz Topuskog, Ilija Erov iz Karlovca, Šimu Čvorig iz Ježeva, itd.

- ¹⁴⁰ Borba, 1924, 10. IV, br. 12.

- ^{140a} A. Cesarec: *Umetnost i ruski radnik*, Književna republika, 1924, g. II, br. 7, str. 315—316.

- ¹⁴¹ O tome u članku *Nacionalno pitanje i naši zadaci* (Borba, 16. VIII — 6. IX 1923), a i drugdje. U raspravi *Stjepan Radić i republika* (Zagreb, 1925) Cesarec je pisao: »Konkretno, stvar izlazi na to da pred Jugoslavijom, vođenom centralističkim tamničarskim metodama, može i mora da ima prednost federacija, pa i potpuno odijeljena država, u kojoj će se hrvatski narod na praksi uvjeriti može li u njoj ili ne može nacionalno biti zadovoljan. Ta fede-

racija je radi etnografske pomiješanosti Srba i Hrvata nemoguća? Tada treba na primjeru pokazati tu nemogućnost. Narode ne uvjeravaju propovijedi nego iskustva...« (str. 26—27).

- ¹⁴² A. Cesarec: *Sv. Pribičević*, Književna republika, 1924, god. II, ser. II, br. 3, 108.
- ¹⁴³ A. Cesarec: *Stjepan Radić i republika*, Zagreb, 1925, str. 23.
- ¹⁴⁴ A. Cesarec: *Sv. Pribičević*, Hrvat, 1925, 25. IV, br. 1547.
- ¹⁴⁵ *Nad grobom sudbonosne žrtve*, Zaštita čovjeka (Zagreb), 1928, 16. VIII, br. 3.
- ¹⁴⁶ A. Cesarec: *A. Alijagić*, Borba, 1924, III, 6. III, br. 7.
- ¹⁴⁷ Predsjednički ured Kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, broj 37. Str. Pov. od 6. XI 1925.

Od službenih spisa koji se odnose na ovo hapšenje sačuvano je:

1) kraći dopis Velikog župana zagrebačke oblasti u Zagrebu, broj 6587 od 4. i 8. XI 1925.

2) odgovor Predsjedničkog ureda Kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, br. 37 Str. Pov. od 6. XI 1925.

Ad 2.

Predsjednički ured Kr. redarstvenog ravnateljstva
u Zagrebu

Broj 37. Str. Pov. 1925

U Zgbu, 6. nov. 1925.

Predmet: A. C., književnik
uapšenje.

Predsjedničkom uredu
velikog župana zagrebačke oblasti u Zagrebu

Na nalog od 4. novembra 1925, broj 6587 Prs. v. ž. 1925. povodom vijesti ovdašnjeg dnevnika »Hrvat« od 4. o. mj. da je književnik A. C. u nedelju 1. o. mj. po ovom redarstvu uapšen kao sumnjivi komunista, te da je tek u utorak pušten iz zatvora, izvješćuje se slijedeće:

Nakon exhumacije justificiranog atentatora Alije Alijagića koji je bio ukopan na Mirogojskom groblju, a koja se je ekshumacija baš zato i provela jer je ova okolnost, da je ovdje ukopan, davala svake godine povoda komunistički nastrojenim elementima da to upotrebljavaju u svoje komunističke svrhe, koje su bile spojene sa excesima, upotrebila je stanovita dnevna štampa ovu odredbu vlasti da pravi u javnosti neraspoloženje, a prema opažanjima vodila se je i među komunistički orijentiranim elementima akcija kako bi se i unatoč izvršene exhumacije na groblju slavljenjem Alijagića izazvali excessi, o kojima bi se naravno u javnosti pisalo i govorilo, te bi

imalo to poslužiti kao dokaz aktiviteta i tobožnje jakosti komunista.

Da su ova opažanja bila ispravna, potvrdio je bjelodano u noći od 31. oktobra na 1. novembra tg. osvanuli tajni letak, koji »Savez komunističke omladine«, čije je djelovanje kao dijela »Nezavisne komunističke partije« zakonom zabranjeno, poziva radništvo na demonstracije na dan 1. novembra na Mirogojskom groblju.

Da se ova protuzakonita akcija suzbije, kao i da se pronađe sastavljač, štampar i izdavač letka, smatralo je ovo Kr. redarstveno ravnateljstvo da se imadu poduzeti energične mjere, a tražiti je valjalo intelektualne začetnike među onim komunistima za koje je notorno, da po svom radu i stupnju nabrazbe imadu se smatrati kao vođe toga pokreta. O svemu gore spomenutom izvješćeno je velikom županu oblasti zagrebačke.

U provođenju mjera za održanje javnog mira i reda protiv naumljenih komunističkih ispada, uapsilo je ovo redarstvo dne 1. novembra 1925. u 14 sati A. Cesarca, r. g. 1893. u Zagrebu, zavičajnog u općini Pregrada, neoženog, zanimanjem književnik i novinar, stanujući Zagreb, Nova Ves kbr. 70. A. Cesarec evidentiran je kod ove oblasti ne kao »sumnjivi« komunista, nego kao poznati i staknuti komunista.

Ministarstvo unutrašnjih dela, odelenje za državnu zaštitu pod brojem Pov. D. Z. 8808 od 28. aprila 1923. u svom raspisu na sve pokrajinske uprave, željezničke policije, komande žandarmerija uz dostavu fotografija izdalo je odredbu koja je dostavljena ovom redarstvu rešenjem predsjedništva pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju od 30. aprila 1923. broj 1272 Pov., a koja glasi:

»Cesarca A. je sin Augusta i Kornelije, rođen 4. dec. 1893. u Zagrebu, književnik bez stalnog boravišta. Sarađivao u komunističkom listu »Borba«, koji izlazi u Zagrebu. Na grobu Alije Alijagića poznatog atentatora na pok. Ministra Draškovića, isticao se i radi toga bio uapšen i predan na dalji postupak Kr. državnom odvjetništvu u Zagrebu, koje ga je posle sprovedene istrage pustilo na slobodu. Oko 1. novembra 1922. god. nestao je iz Zagreba i prema naknadno dobivenim informacijama otišao u Moskvu.

I Vujović i Cesarec nalaze se sada u zatvoru kod policijskog komesarijata u Mariboru, koji ih je 7. aprila o. g. uapsio i radi bespravnog prelaza granice i obmane vlasti (Vujović je na prvom saslušanju izjavio da se zove Asim Behmen, a Cesarec Kovačić Ivan) kaznio sa po 3 meseca dana zatvora i posle izdržane kazne predao ih sudu na dalji postupak.

Ministarstvo je u celosti odobrilo postupak Komesarijata u Mariboru i naredilo mu da obadvojicu posle obavljene istrage kod suda sprovede u njihova nadležna mesta, gde će ih vlasti staviti pod najstroži nadzor i bez dozvole ovog Ministarstva apsolutno im neće odobriti udaljavanje ili odlazak u koje drugo mesto.

Dostavlja vam se prednje radi znanja i daljeg upravljanja.«

Kr. redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu svojim dopisom od 24. oktobra 1924, broj 84076 Prs. na predstojništvo Kr. redarstvenog povjereništva iz Petrinje saopćuje i upozorava da je A. C. »poznati i istaknuti komunista«.

A da to doista stoji i da književnik A. C. imade veze sa komunistima i da kao komunista aktivno djeluje, dokazuje činjenica da sarađuje u komunističkom listu »La Federation Balcanique«, kojemu je ulaz u našu državu, kao i rasturanje istoga zabranjen. Vidljivo je to iz priloženih zaustavljenih primjeraka od 15. septembra 1925. i 1. oktobra 1925, u kojem izlaze članci A. C.

Prema svemu gore istaknutome mnijenje je ovoga redarstva da je evidentiranje i nadzor nad književnikom A. C. kao komunistom opravdano. Ovom redarstvu nije poznato da bi u tom pogledu obzirom na osobu književnika A. C. nastala kakva promjena, pa ako jest, moli se u tom pogledu za naređenje.

Podjedno je čast primijetiti da je mjerama poduzetim od strane ovoga redarstva, unatoč pripremanju, svaki pokušaj narušenja javnoga mira i poretka bio spriječen tako da je na dan 1. novembra 1925, kada su komunisti pozivali radništvo na demonstracije, protekao u Zgbu u najvećem miru i redu.

Ravnatelj redarstva

¹⁴⁸ A. Cesarec: *Policija i sloboda ličnosti*, Hrvat (Zagreb), 1925, 8. XI, br. 1737.

¹⁴⁹ A. Cesarec: *Smitjeh Jude Iškarijota*, novele, Zagreb, 1946, str. 67.

¹⁵⁰ Uputstvo za rad oko lista »Zaštita čovjeka«, B(iro) CK, 11. VII 1928.

¹⁵¹ Marijan Jurković: *Jedna stranica iz publicističkog djela A. Cesarca*, Književne novine (Beograd), 1949, II, br. 16.

¹⁵² Cesarec je naročito oštroj kritici podvrgao sistem desetgodišnje vladavine u Jugoslaviji u članku *Pred jubilejom Kalvarije*, koji je izašao u 13. broju »Zaštita čovjeka«, Taj je članak započeo ovim riječima:

»Jubilej?

Da, još nas samo četiri dana dijeli od 29. oktobra i navršit će se deset godina kako su potlačeni narodi austro-

-ugarske imperije prešli s prezirom preko papirnatih i prekrasnih lijepih riječi Karla Posljednjeg o miru i slobodi; deset godina kako je Narodno vijeće u Zagrebu uz urnebes oduševljenja, zastave, pjesmice, kolo i najružičastije perspektive za budućnost proklamiralo nezavisnost i otrgnuće hrvatskih i ostalih jugoslavenskih krajeva iz sklopa omražene i perfidne habsburške monarhije.

Da, desetgodišnjica je tog oslobođenja, no jubilej? Jubilej, to je slava, radost i zanos — a što da slavimo, čemu da se radujemo i zašto da se zanosimo?

Što da slavimo? Svoje patnje, bijedu, glad, okove i grobove? ... Pogledajte tu Kalvariju malo više izbliza ...»

Zbog ovoga članka »Zaštita čovjeka« bila je zaplijenjena, a Cesarec osuđen na 15 dana zatvora.

- ¹⁵³ Navodim ovdje jedan dopis Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu od 25. VI 1927. Ministarstvu unutrašnjih djela u Beogradu. Obavještavajući o odnosima M. Krleže i A. Cesareca s nekim osobama, o A. Cesarcu je rečeno: »Ovo Kr. ravnateljstvo ustanovilo je da je na A. Cesareca, književnika u Zagrebu, a inače poznatog komuniste, stigla dopisnica predana u Zagrebu s nečitljivim potpisom, u kojoj nepoznato lice javlja Cesarcu da će utorak, 21. o. mj., stići u Zagreb u 11 sati ... Smijesta su bile izdane shodne odredbe da se ustanovi identičnost te osobe, pa je ustanovljeno ...«

- ^{158a} »Zaštita čovjeka« je izašla 20. XII 1928. kao dvobroj (23—24).

- ¹⁵⁴ Uputnica Hrvatske enciklopedije, koju je Cesarec ispunio, nije dosada nigdje objavljena, pa će stoga ovdje biti naveden njezin prvi dio, tj. biografski:

»Rođenje: Zagreb, 4. prosinca 1893.

Ime roditelja: August i Kornelija (Senk).

Njihovo zanimanje: stolarski pomoćnik i domaćica.

Kratak prikaz života: Položio pučku i srednju školu u Zagrebu i upravo pred ispit zrelosti 1912. bio uapšen i osuđen na tri godine teške tamnice radi učestvovanja u Jukićevu atentatu na komesara Cuvaja. Koncem 1915. uzet u vojsku, u kojoj ostao do konca rata. Poslije izlaska iz vojske posvetio se sasvim književnosti, s čime je počeo još prije rata u omladinskoj i radničkoj štampi (novela »Iz svijeta potlačenih« u »Slobodnoj riječi«, 1910, potpisana sa šifrom A. C. P.), i novela »Bezbožni sin« u »Valu«, 1911 (potpisana: Augusto Augustov). 1919, poslije zabrane »Plamena«, nastupio prvo svoje putovanje u inostranstvo, u Prag i Beč. 1922—1923. otišao na polugodišnji boravak u Sovjetski Savez. Po drugi put otišao tamo koncem 1934. i ostao do polovine 1937, proputovavši Ural, Kavkaz i Ukrajinu. Iz Sovjetskog Saveza otputovao u republikan-

sku Španiju, a potom do ljeta 1938. ostao u Parizu. Kao i poslije prvog povratka iz SSSR, tako i poslije drugoga 1938, bio zatvoren i predan sudu; s ovim se dobro upoznao naročito za vrijeme diktature 1929—1933, kad je bio zatvoren i imao sedam rasprava radi istih štamparskih delikata.«

Iznoseći, dalje, popis radova i navodeći saradnju u časopisima, kazao je na kraju bibliografskog dijela:

»Od 1938 (do studenog 1939) bio saradnik zagrebačke Nove riječi (najprije kao dopisnik iz Pariza, pod šifrom I. K.); sada saraduje u časopisu Izraz.«

¹⁵⁵ Vidi prilog u bilješki 155a, pod A.

^{156a} Presuda Kr. sudbenog stola u Zagrebu, br. I-1311/1922. od 22. IX 1931, koja glasi:

»Kr. sudbeni stol u Zagrebu, danas dne 22. septembra 1931. pod predsjedanjem sudije sudbenog stola Mariaševića Milana, u prisutnosti sudije istog suda Katinčića Ivana, Gorjanovića Miroslava, Kosijera dr. Đure i Pajka dr. Zvonimira... po optužbi drž. tužioca u Zagrebu od 11. IX 1929, broj I 306/1929. protiv A. Cesarca iz Zagreba zbog zločinstva iz člana 1 t. 1. Zakona o zaštiti javne bezbednosti od 2. VIII 1921... pošto je dana 14. septembra održan glavni pretres na osnovu stavljenog predloga po tužitelju, da se sudi po izmenjenoj optužnici presudio je:

Cesarec August... 37 godina star, (osuđen) radi zločinstva iz § Kz (atentat protiv Cuvaja) g. 1912. po ovome sudu sa 3 godine teške tamnice, osuđom ovoga suda od 25. X 1928., broj I 5495/28 radi prestupa čl. 45. Zakona o štampi sa 14 dana zatvora već kažnjen, ali radi posljednjeg čina amnestiran, te osuđom ovoga suda od 1. III 1929., broj I, 6266/1928. radi prestupa čl. 45. Zakona o štampi sa 8 dana zatvora i 800 dinara globe kažnjen

A

Kriv je:

da je dne 23. III. 1922. u Zagrebu napisao i uvrstio u novine »Borbu« br. 5 članak pod naslovom »Karakter na vješalima«, a koji sadrži ove stavke:

»Vešala na kojima je Alija izdahnuo procvetala su njegovom slavom. Grob njegov busen je cveća i cilj neprekidnih hodočašća. Dogodilo se nešto što krvnici nisu očekivali: čovek po njima obešen kao prosti zločinac uskrsnuo je i uspomeni se njegovoj klanja ne samo radnička klasa, za koju se žrtvovao, nego i svi oni iz buržoaske klase u kojima režim ili interes nije zaglušio i

cinizmom zatrovao glas savesti... (citiran je veći dio članka, V. Z.)

pa je time počinio prestup iz čl. 4. Zakona od 1. marta 1929. o izmeni i dopuni Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u Državi od 6. januara 1929...

pa se osuđuje... (na) 2 meseca zatvora, u koju mu se kaznu... uračunava pretrpljeni pritvor i istražni zatvor od 16. januara 1929. do 4. marta 1929. i na novčanu kaznu u iznosu od Din. 180.—«

B

(oslobađa se od optužbe) 1) »da je početkom srpnja 1928. u Zagrebu pokrenuo i izdavao novine »Zaštita čoveka«, kojima je on bio pred vlastima i javnošću samo formalni vlasnik i odgovorni urednik, a imao je zadatak da isto formalno samo iznosi svoje lično gledište o socijalnim i pol. pitanjima kao pitanje navodne reakcije, navodnog belog terora i navodne besposlice kod nas itd., dok je zapravo bio to organ Crvene pomoći u Jugoslaviji, a i vlasnik novina bila je zapravo ilegalna organizacija Crvene pomoći u Jugoslaviji, kao sekcije Komunističke internacionale u Moskvi, a koji je list pokrenut u svrhu legalizacije pokreta za podupiranje Ž(rtava) R(eakcije), pa je na taj način izdao u gornju svrhu sa sadržajem, koji tretira gornja pitanja, dvadesetak brojeva istoga lista, a sve to u svrhu da ishodi legalizaciju Crvene pomoći u Jugoslaviji, pa da se putem iste posredno vrši propaganda prema instrukcijama Komunističke internacionale u Moskvi, dakle vršio pismenu komunističku propagandu.

2) da je početkom siječnja 1929. u Zagrebu napisao i odaslao novinama »Radnik« u Chicagu propagandistički članak pod naslovom »O velikom pokojniku«... i to u broju 6 od 9. I 1929, a glasi: »Lenjin je mrtav. Tri riječi...« (dalje citira pojedina mjesta, V. Z.).

Razlozi suda:

Sud je, uz A, naveo da članak polazi od postavke, »da je komunizam jedno izmirenje«, ne slaže se s taktikom individualne akcije, ali glorificira Alijagića i »upisuje (mu) u zaslugu da je... kao narodni heroj preuzeo borbu protiv cijele protivničke vojske«. Sud je došao do zaključka da Cesarac člankom nije imao namjeru da propagira komunizam, ali je »istakao neke misli koje mogu da uzrokuju neraspoloženje protiv državnih vlasti«.

Sud je, uz B₁, naveo izjavu Cesarčevu da su ga neki prijatelji novčano podupirali, te je zatim naglasio da je list branio sve one koje je, po njegovu nazoru, vlast progonila; nije utvrđena veza sa Komunističkom partijom, o kojoj se govori u cirkularima komunista Josipa

Debeljaka, da je »formalno list jednog književnika, a faktično da će biti organ C(rvene) P(omoći) u Jugoslaviji«.

Nadalje se u presudi kaže da je »Zaštita čovjeka« »bila dva puta zaplijenjena i da je optuženi Cesarec bio dva puta kažnjen radi prestupa člana 45., i to upravo radi članaka izašlih u listu«. Sud je spomenuo i izjavu bivše administratorske Ane Mihota da je »Zaštita čovjeka« imala dva fonda, »fond za list i fond za žrtve reakcije«, te je naveo da je Cesarec živio »skromno, gotovo bijednim životom i na teret svojih roditelja«.

Uz B₂ sud je naglasio da je članak o Lenjinu izašao u »Radniku« bez Cesarčeva znanja, te je tužništvo tada »izmijenilo optužnicu tako da (je) inkriminira(lo) ovaj... u »Borbi« izašli članak.«

N a p o m e n a: U zaostavštini sam našao poziv na raspravu dne 23. XII 1929, ali nisam mogao utvrditi da li se doista odnosi na ovaj predmet.

¹⁵⁶ Poslije presude od 22. IX 1931, I-1311/1922, Državno tužništvo je zatražilo reviziju procesa te je u žalbi od 22. X 1931. inkriminiralo više mjesta iz Cesarčevih članaka, kao npr.: »Lenjin ne može i ne smije umrijeti! Kako da umre onaj koji živi za milijune ljudi i kojeg ti milijuni trebaju...« »Predratni atentati počam od Žerajićevog do Princip-Čabrinovićeovog bili su samo uvod u današnji naš problem. Jer što znači taj fakat da u Jugoslaviji režim, koji je na vešala popeo atentatora onako isto kako je to učinila Austrija sa sukrivcima u sarajevskom atentatu i ruski carizam sa stotinama atentatora ruskih — šta znači taj fakat u tom historijskom iskustvu da sve te surovosti nisu ni režimu u Austriji ništa koristile i da su ti režimi po historiji bili osuđeni na propast.«

Kr. sudbeni stol je saopćio 5. XII 1931. optuženom da se Drž. tužništvo žalilo »proti ovisudne presude od 22. IX 1931, br. I, 1311/22.«

Stol sedmorice kao sud kasacioni razmotrio je zahtjev Drž. tužništva za reviziju procesa (13. V 1932), te je zakazao javni pretres za 1. VII 1932.

Sačuvani sudski spis, koji se na to odnosi, glasi:

Broj: I 1311/1922.

U krivičnom predmetu proti Cesarec Augustu, novinaru u Zagrebu, radi prestupa iz čl. 4. Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, Kr. stol sedmorice kao sud kasacioni u Zagrebu, svojim rešenjem od 13. maja 1932. Kre 32/1932. priopćuje ovamo slijedeće:

Stol sedmorice kao sud kasacioni naredio je povodom podnešene izvještajem od 5. januara 1932, Br. I 1311/922. revizije drž. tužioca proti presude toga sudbenog stola od

22. septembra 1931, Br. I 1311/1922., kojom je optuženi Cesarec August, književnik u Zagrebu kao sastavljač »Karakter na vješalima«, izašlog u novinama »Borba«, br. 3 od 23. marta 1922. u Zagrebu, oglašen krivim prestupa iz čl. 4. od 1. marta 1929. o izmeni i dopuni zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi od 6. januara 1929, te po čl. 9. istog zakona presuđen na kazan zatvora od 2 (dva) mjeseca, a glede ostalih optužnicom inkriminiranih kriv. djela oslobođen po § 280. Kp, ročište za javni pretres u smislu § 344. zak. o kr. p. na dan 1. jula 1932. u 9 h prije podne kod ovog vrhovnog suda.

Rešenje

priopćuje se to Cesarec Augustu, novinaru i književniku u Zagrebu, te i branitelju mu Politeo dr. Ivi, odv. u Zagrebu kao branitelju prvoga time da će se, ako na naredeni pretres ne dođu, pročitati protivrazlozi i da će se to uzeti za podlogu rešenja.

O tome obavijest:

Politeo dr. Ivo, odvjetnik u Zagrebu

Cesarec August, književnik u Zagrebu, Goljak broj 8.

Kr. sudbeni stol

U Zagrebu, dne 4. juna 1932.

V. d. predsjednika
sudija stola sedmorice

Kr. sudbeni stol u Zagrebu saopćio je 16. VII 1932. optuženome da je Stol sedmorice 1. VII 1932. poništio presudu Sudbenog stola i »predmet uputio na novi glavni pretres u istom sudištu« (tj. Sudbenom stolu).

Sačuvana je presuda Sudbenog stola u Zagrebu od 10. XI 1932, koja ima 10 strana otkucanih mašinom. U njoj je rečeno da se Cesarec sadržinom članka »Karakter na vješalima ogriješio o zakon, ali »djelo, koje je učinio zbilo se 23. III 1922, dakle od počinjenja djela prošlo je dva puta onoliko vremena koliko se po zakonu za zastarjelost prava na gonjenje za to djelo traži.« Sud je Cesarca oslobodio optužbe, i za to djelo i za ostala dva, a u presudi je opširno iznio razloge. Mora se priznati da je pokazao mnogo dobre volje i razumijevanja za cio slučaj. Odnosio se prema ličnosti Cesarčevoj s vidnom naklonošću, pa se to može razabrati i iz uvodnog dijela presude u kojem je argumentirao svoju odluku: »Optuženi Cesarec August je književnik koji ne radi samo u našim beletrističkim i drugim književnim časopisima, (već) i izdaje poveća književna djela, tako da se danas broji među naše najjače književnike.

U svom radu poveo se je za modernom strujom u literaturi, koja obrađuje socijalne probleme, jer je i današnje doba teško i (puno) dubokog socijalnog previranja... kad se traži naočigled hiljadu nepravda i nemogućnosti u socijalnom društvu neko novo rješenje, neki novi put da se čovječanstvu, koje od postanka kroz historiju ide od patnje do patnje, od stradanja do stradanja, nekako pomogne, da se socijalne nejednakosti i nepravde nekako izglađe...»

Na ovu presudu Drž. tužilaštvo u Zagrebu 20. III 1933. (Broj I, 306-29) uložilo je reviziju, na koju je Cesarec (odnosno njegov branitelj dr Ivo Politeo) podnio 7. IV 1933. protivrazloge. U tom podnesku, koji ima osam i po strana otkucanih mašinom, kaže se pri kraju: »Sve te tri inkriminirane stvari pisane su prije 6. januara 1929. ... Stare su to već stvari, davno već neaktuelne: jedna stara preko četiri godine, druga preko devet godina, treća čak preko jedanaest godina. Ima li na tom inače vrlo šarenom svijetu sličnoga juridičkoga slučaja, nije li već jednom ipak vrijeme da se on definitivno dokonča?... Ja molim slavni sud da ove moje protivrazloge sa revizijom i sa svim spisima izvoli podnijeti visokome Stolu sedmorice, a ovaj molim da... svojim visokim pravorijekom više no 10-godišnjem procesu učini definitivnan konac...»

Međutim, izgleda da je Stol sedmorice ponovno vratio predmet Sudbenom stolu — rješenje prvoga nije sačuvano — jer je Kr. sudbeni stol u Zagrebu ponovno zakazao ročište, za 28. XI 1933.

O tom sudenju objavio je *Jutarnji list* (30. XI 1933, br. 7845, str. 9) osvrt pod naslovom »Rasprava protiv A. Cesarca«, u kojem se kaže: »Jučer cio dan (tj. 28. XI) vodila se pred velikim senatom Okružnog suda glavna rasprava protiv književnika A. Cesarca, optuženog po čl. 1. Zakona o zaštiti države. To je bila ponovna rasprava, jer je Cesarec već odgovarao radi istih čina i bio riješen, ali je Kasacija tu osudu bila poništila. Sinoć je proglašena osuda kojom se Cesarec ponovno rješava od optužbe. Radilo se tu o nekoliko članaka u negdašnjem radničkom glasilu »Borba«, koje je Cesarec napisao pred više godina.«

Međutim, iz pisma A. Cesarca Mariji Vinski (30. XI 1933) izlazi da ni tada nije predmet bio dokončan, jer je Državno tužilaštvo uložilo žalbu na rješenje. O tome pak ne postoje podaci u sačuvanim sudskim spisima.

Policijski spisi iz 1929. god.

Zapisnik

od 18. januara 1929.

sastavljen kod Kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu

P. P.

Pristupa iz red(arstvenih) uza predveden A. Cesarec, rođen 1893. u Zagrebu, zavičajan u Pregradi, neoženjen, rkt., zanimanjem književnik, stan Goljak kbr. 8, te pre-slušan iskazuje:

Zanimanjem sam književnik, a kraj toga vlasnik lista »Zaštita čovjeka«, kome sam listu mogu reći jedini stalni glavni urednik, pa saradnika uopće nisam imao stalnih, već sam dakako iz čitave zemlje, jer je list bio odmah raširen, dobivao dopise, koje sam onda u list uvršćivao, ako su bili pisani u duhu koji je vodio sam list, tj., ako su bili potpuno zakonitih ciljeva. List sam izdavao na liniji potpune ravnopravnosti građana, jer sam se borio da svi građani dođu do svojih pot-punih građanskih i političkih prava, što sam smatrao da će biti postignuto ukinu-ćem zakona o zaštiti države. Taj sam svoj program objavio uostalom u prvome svome listu, kojemu sam priložio i poziv sa naslovom »Dragi družie i prij-a-telju«, u kojem sam se naročito obratio na radništvo da me podupre u izdavanju moga lista.

Napominjem da sam borbu vodio potpuno u granicama zakona za pobjedu prava sviju građana bez raz-like, ne samo radništva nego i seljaštva, te intelektualaca, građana bez razlike nacije i partije, tako da je moja neutralnost i objektivnost bila dokumentirana npr. čak i tim slučajem, da sam se zalagao i za radikale, kada su ti bili u svojim zakonskim pravima povređeni. Iz tih razloga preporučivala me cijela štampa, a među njima list »Borba«, »Narodni val«, bibli-oteka »Fanal« i oglašivali moj list gotovo u svakom svo-jem broju.

U početku izlaženja »Zaštite čovjeka« finansirali su me neki građani i intelektualci, koji-ma imena ne mogu da iznesem, jer su me molili da ih prešutim, a poslije se list uzdržavao sam od svoje pretplate.

Za svoj list »Zaštita čovjeka« dobivao sam dopise i iz inozemstva, pa tako i iz Amerike, no to su bili dopisi sadržaja za klasnu borbu, koju ja nisam propagirao, pa i prema tomu u svome listu nisam ni objelodanio.

Sa komunističkom partijom nije »Zaštita čovjeka« imala nikakve veze, a ako su među svojim članovima

preporučivali, bilo je to valjda samo radi toga što sam stajao na stanovištu prava svih slojeva građana, dakle i radnika. Da su znali za predstojeća izlaženja moga lista, nije nikakvo čudo jer sam to odmah poslije 20. juna svuda govorio da ću takav list naskoro izdavati.

Dovršeno

kr. vl. perovođa

Cesarec, v. r.

Predsjednički ured

Kr. Redarstvenog Ravnateljstva

Br. 1423 Prs 1929.

U Zagrebu, dne 28. januara 1929.

Kr. državnom odvjetništvu u Zgbu

Savezno s ovostranom prijavom od 19. januara 1929. broj 817 Prs 1929. u kaznenom predmetu protiv A. Cesarca, — dostavlja se primjerak tiskopisa »Radnika«, organa radničke (komunističke) partije Amerike, koji izlazi u Chicagu od 9. jan. o. g. broj 6., koji na trećoj strani imade članak pod naslovom »O velikom pokojniku« od A. Cesarca.

Prema tome vidljivo je da je obrana Cesarca neistinita, da nema veze sa inostranstvom, niti da je imao navodno za svoj list »Z. čovjeka« saradnika iz inostranstva.

Ravnatelj redarstva:

Dr. Vragović

Isto dostavljeno Ministarstvu unutr. poslova,

Odelenje za državnu zaštitu u Bgdu i

Velikom županu zagrebačke oblasti u Zgbu

Predsjednički ured

Kr. Redarstvenog ravnateljstva

Br. 817 Prs. 1929.

u Zagrebu, dne 19. januara 1929.

Dana 16. januara 1929. uhićen je A. Cesarec rođen god. 1893. u Zagrebu, zavičajan u Pregradi, rkt., neoženjen, sin Augusta i Kornelije, književnik i novinar, stan Goljak kbr. 8, i to obzirom na pronađeni cirkular B. C. K. od 11. VII 1928. pod naslovom »Uputstva P. S-ima za rad partijskim članovima u organizaciji C. P.«, prema kojima se prema organizacionom planu C. P. u Jugoslaviji potvrđenom po CK partije pristupa pokušaju legalizacije pokreta Crvene Pomoći, pa je u planu rada pod točkom c) označeno da su svi članovi partije obavezni da stupe u organizaciju za

pomaganje žrtava reakcije, a u točki d) da će kao pokušaj legalizacije postojati osim gore spomenutog ilegalnog aparata list imenom »Z. čovjeka« koji će izlaziti od 15. jula o. g. te su svi partijski članovi obavezni da se na isti list pretplate. Administrativni deo oko raspačavanja samoga lista preuzimaju postojeći PS-i i CP-a.

U točki 2. pod naslovom »Uputstva za rad oko lista »Zaštita čovjeka« u točki a) izričito stoji da će pred vlastima i javnošću list biti formalno vlasnost jednog književnika koji će isto tako formalno iznositi svoje lično gledište o raznim socijalnim i polit. pitanjima tretirajući pitanje reakcije belog terora, besposlice itd. Faktično list je organ C. P. u Jugoslaviji i pokrenut je u svrhu legalizacije pokreta za podupiranje Ž. R. (žrtava reakcije) u Jugoslaviji.

U točki c) izričito stoji da su saradnici za taj list određeni.

U 3. točki pod naslovom »Uputstva sindikalnim frakcijama za rad u C. P.« u točki b) govori se isto o tom listu.

Pod ./- dostavlja se ovjerovljeni prepis toga cirkulara, dok se original nalazi kod suda, kao prilog ovostranoj prijavi od 7. novembra 1928. broj 12381 Prs u kaznenom predmetu.

¹⁵⁷ Sačuvano je 14 opširnih Cesarčevih pisama na hrvatskom jeziku, 1 na francuskom, oko 66 na njemačkom j. (pisanih u vremenu od 17. VIII 1932. do 15. IV 1934), nekoliko dopisnica i telegrama, dvije fotografije sa saopćenjima na poledini, jedna vojnička fotografija iz vremena službovanja u Kruševcu (sa naredničkim činom: tri zvjezdice).

Među tim rukopisima, koji se čuvaju u arhivi CK KPH, nalazi se i jedna pjesma koja glasi:

Wien, 25. I 1933:

Ima jedna žena
s prostim imenom Marija
koja ispunja moje biće
beskrajnom radošću i srećom.

Ona je u mom srcu patničkom
dirnula u žile zaspale
i u njemu kuje akord
pjesme i čežnje bezumne.

I sad,
u srcu, u oklop stavljenom,
bruji jedna jedina arija,
jedna jedina riječ se čuje:
Marija, Marija, Marija!

O sudbini dr Marije Pilevski-Vinski vidi uz br. 188a.

¹⁵⁸ Izjava Ane Mihota.

¹⁵⁹ U dopisu Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, od 25. VI 1927. kaže se da Cesarec stanuje na Goljaku. U listu »Zaštita čovjeka«, koji je izlazio u drugoj polovici 1928, stanovanje urednika A. Cesarca je označeno: Goljak 8/II. Isto tako i u sudskim spisima iz 1929—1933. Bio je podstanar kod roditelja narodnog heroja Brace Nemeta čiji je bio prvi politički učitelj.

¹⁶⁰ A. Cesarec: *Bjegunci*, Zagreb, 1950, str. 119—120.

¹⁶¹ A. Cesarec: *Hrvatskoj straži*, Danas, 1934, br. 4, str. 62—63:

»Zbog kampanje „Hrvatske straže“ oduzeta mi je mogućnost najelementarnije obrane časti moje i mojih prijatelja, i ja kao odbornik Matice hrvatske, kao jedan od osnivača „Hrvatske revije“, kao saradnik „Kola“ i Matičinih edicija nisam bio u stanju da progovorim u tim zapletenim pitanjima ni jednu riječ. Kao član radnik Matice hrvatske, kao odbornik te književne institucije, kao saradnik njenih listova i almanaha ja nisam dobio riječ da demantujem predsjednika Filipa Lukasa, koji je u Hrvatskoj reviji objavio svoj članak o marksizmu kao predsjednik Matice hrvatske, ne pitavši nikog i ne dobivši od odbora za to nikakvo odobrenje. Stavljn pred gotov čin, desavuiran od odbora, kome sam bio član, i od predsjednika koji za to nije imao nikakvog ovlaštenja, ostavljen na cjedilu od ostalih odbornika... povukao sam konsekvence, istupio iz odbora i prekinuo svaku vezu s Maticom i njenim edicijama.«

¹⁶² Sačuvan je ugovor od 16. XI 1933. za stan u Tomičevoj ulici 12 (dvorišna zgrada, dvosobni stan).

¹⁶³ V. Hugo: *Claude Gueux*, Zagreb, 1933 (predgovor A. C.: život i značenje V. Hugoa). Pripovijetka je najprije štampana u »Književniku« 1931. Prijevod je slab, sa mnogo gramatičkih i pravopisnih grešaka. Nije pouzdano da li je Cesarčev. B. Džakula se u knjizi »La fortune de V. Hugo en Croatie«, Zagreb, 1949, ne dotiče pitanja autorstva. Moglo bi se ipak pomisliti na Cesarca s obzirom na neke jezične crte, na činjenicu da se tada bavio V. Huggoom, a i na tendenciju djela koja ga je vjerojatno privukla; ideja koja u pripovijesti prevladava bliska je onoj koja je iznijeta u noveli »Sudite me«. Junak Hugoove pripovijetke završava svoju ispovijest otprilike onako kao i Cesarčev: »Ja sam kradljivac i ubojica. Ukrao sam i ubio sam, ali zašto sam ja ukrao? Zašto sam ubio? Postavite sebi ovo pitanje, gospodo porotnici!«

¹⁶⁴ Josip Neseck: *Trešnjevka nekad*, Naprijed (Zagreb), 1953, 20. II.

¹⁶⁵ V. Ivanuša: *Susreti s Cesarcem*, Glas rada (Zagreb), 1945, 27. VII, br. 7.

¹⁶⁶ Cesarčevo pismo glasi:
Zgb., 31. VIII 32.

Poštovani gospodine,

oprostite što Vas uznemirujem s tim pismom, kad ga ne bi diktirao jedan viši razlog, ja to sigurno ne bih učinio. No, radi se o tome: u 9. broju »Književnika«, za mjesec rujan, zaplijenilo je ovdašnje Kr. drž. odvjetništvo u predcenzuri od 40 stranica toga broja 28 stranica, a među ostalim materijalom potpuno i moj članak o Vama. I viši razlog toga moga pisma je u tome što se usuđujem smatrati da za čovjeka i umjetnika Vaše reputacije, kakav god stav inače ja u svome članku zauzeo o Vama i Vašoj umjetnosti, a taj je stav u biti samo dobronamjeran, ne može, ni za danas pred javnošću, ni za budućnost pred historijom, biti ugodna situacija, da Vi i Vaša umjetnost stojite pod nezvanom zaštitom Kr. državnog odvjetništva. Cijela ta zapljena je kulturna sramota, protiv koje ćete, uvjeren sam, ustati i Vi sami u širokim granicama Vaših mogućnosti, širokima i širim tim više što konačnu riječ o zapljeni ima presbiro u Beogradu, kuda je članak poslan, a u kome riječ vodi njegov šef, g. Milan Marjanović.

Istovremeno Vam separatno šaljem otisak članka, te, usprkos kritike, koju je, naglašujem, diktirala samo dobra namjera i misao progresa, važnija od svake ličnosti, ostajem s dubokim poštovanjem...«

Povodom ovoga slučaja objavili su nekoliko polemičkih članaka M. Čurčin (Nova Evropa, 1933, knj. 26, br. 1 i br. 3) i A. Cesarec (u »Savremenoj stvarnosti«).

Međutim, unatoč kritičkom osvrtu na umjetnost I. Meštrovića i polemici, koja se tim povodom razvila, Cesarec je u članku o španjolskom slikaru V. Machu (Nova riječ, 1938) uzgredno progovorio vrlo pozitivno o I. Meštroviću i zamjerao stranim enciklopedijama što ne znaju ništa ili vrlo malo o tom umjetniku.

¹⁶⁷ A. Cesarec: *Don Quiote iz Salamance*, Miguel de Unamano, Almanah savremenih problema, Zagreb, 1932, str. 44.

¹⁶⁸ O ovom prilogu A. Cesarca pisao je vrlo pozitivno Branko Džakula u knjizi: *La fortune de V. Hugo en Croatie*, Zagreb, 1949, str. 102 (»Le travail le plus complet et le plus interessant sur Hugo qu'un Croate ait écrit«). — Isto: V. Hugo u hrvatskoj književnosti, Izraz (Zagreb), 1948, br. 6, str. 350.

¹⁶⁹ A. Cesarec: *Odgovor g. Crnjanskome*, Književnik (Zagreb), 1932, str. 170.

- 170 Sačuvano je oko 20 kraćih pisama i nekoliko dopisnica, pisanih roditeljima ili sestri Štefi.
- 170a Nastojao sam provjeriti da li je prijevod »Zlatnog mladića« izašao na ruskom jeziku, pa sam se, između ostaloga, obratio drugu Aleksandru Flakeru. On se za svoga boravka u Sovjetskom Savezu interesirao, ali nije mogao doznati da li je prijevod štampan.
- 171 U pismu od 10. I 1937. (mjesto nije navedeno) pisao je:
 »Zao mi je da nisu i Mimica i Hajuš bili s Vama (na Novu godinu, V. Z.), ali je i bolje da su otišli na odmor.«
 Znači da se Marija Vinski vratila još krajem 1936. Da li je već tada August bio napustio Sovjetski Savez?
 Jedno drugo pismo glasi:
 P, 13. II 37.
 Dragi Gugavci,
 No ako sam šutio, to ne znači da nisam mislio na Vas, brđance, koji ste sad postali žabari — barem ste sad, mislim, žabama bliže nego što ste bili nekad na onom svom nezaboravnom brdu, nezaboravnom i za mene, dok sam tamo mlatio onaj brijeg svojim capama prvih osam godina...«
- 172 Anonim: *Dvije knjige A. C., Radnički tjednik (Zagreb), 1940, br. 5.*
- 173 m k: *Književnik A. Cesarec govori, Novosti, 1940, br. 169.*
- 174 Najprije u prilogu »O smrti M. Gorkoga« (Nova riječ, 1938), a zatim u članku »Staro i novo stvaranje« (Izraz, 1939) Cesarec je iznio kako je došlo do zanimanja M. Gorkoga za hrvatsku himnu. U »Novoj riječi« je pisao:
 »Znate li da se M. Gorki nekada tako zanio za našu narodnu himnu »Lijepa naša domovina« da ju je i preveo na ruski jezik... Čitao sam (o tome) prilično davno u »Pravdi«. Vi znate da je Gorki volio sve što je narodno, pučko. 1896. je u njegov rodni grad, Nižnji Novgorod, današnji Gorki, došlo jedno hrvatsko pjevačko društvo, dalo tamo koncert i otpjevalo i »Lijepu našu«. Gorkomu se tako svidjela ta himna, koju je on smatrao narodnom pjesmom, da ju je preveo i napisao za novgorodske jedne novine članak, pun oduševljenja za narod koji ju je stvorio. Ne mogu se već točno sjetiti što mu se u njoj tako dopalo. Mirna, neagresivna ljubav jednog malog naroda za svoj kraj, svoje rijeke, svoja polja, tako nešto...«
- 175 Husnija Čengić: *A. C., Srpska riječ (Zagreb), 1945, br. 58, 13. VII.*
- 176 Sačuvana je potvrda o prijavi stanovanja, u kojoj je navedeno da je Cesarec prijavio stan u Gajevoj ul. 42 dne 19. IX 1938, — a da je stan odjavio 18. I. 1939. i preselio u Haulikovu 2.

U ugovoru koji je sklopio 5. III 1939. s knjižarom »Odjek« za štampanje zbirke »Novele« stoji: Haulikova br. 2.

Ugovor za štampanje knjige: »Legende...« sklopio je 4. X 1938. s Hrvatskom nakladom u Zagrebu.

¹⁷⁷ *Borba*, 19. II 1947. (Lik Ognjena Price, str. 2). To je tvrdio i Antun Biber u Izvještaju o organizaciono-partijskom radu KPH (Drugi kongres KPH, Zagreb, 1949, str. 107). pa »*Borba*« 9. VII 1951. i dr.

¹⁷⁸ »Radnički tjednik« je izlazio do aprila 1941 (br. 48, 11. IV).

¹⁷⁹ Izašla su 22 sveska, a 26 brojeva »Izraza« (časopis je četiri puta štampan kao dvobroj): 1939. g. 9 (11) brojeva, 1940. g. 10 (12) brojeva, 1941. g. 3 broja.

O fizionomiji časopisa i saradnicima pisao je M. Jurković u članku: *Sjećajući se »Izraza«*, *Savremenik* (Beograd), 1959, br. 5, str. 553—560.

¹⁸⁰ A. Cesarec: *Ideja Mitteleurope u prošlosti*, *Nova riječ*, 1939, br. 146, 28. IX.

¹⁸¹ A. Cesarec: *Kvaternik i Starčević: samo lažna forma*, *Nova riječ*, 1939, 11. V, br. 126.

¹⁸² A. Cesarec: *Otpor francuskog naroda i odnos snaga u borbi za mir*, *Nova riječ*, 1938, 17. II, br. 66.

¹⁸³ A. Cesarec: *Poslije poljskog sloma*, *Izraz*, 1939, str. 502.

¹⁸⁴ Anonim: *Osnivanje Društva prijatelja Sovjetske Rusije za banovinu Hrvatsku*, *Jutarnji list* (Zagreb), 1940, 26. VI — O tome: Hrvatska straža, 1940, 28. VI, br. 145.

¹⁸⁵ Saopćenje Nade Sremec.

Jedan od preživjelih zatvorenika iz Kerestince izjavio je nedavno da je Cesarec »u logoru držao kurs iz ruskog jezika i aktivno sudjelovao u političkom životu logoraša« (Zv. Komarica: *Grobovi bez sjena*, 1962, str. 24).

¹⁸⁶ *Drugi kongres KPH*, Zagreb, 1949, Vladimir Bakarić: *Politički izvještaj*, str. 61.

O sudbini zatvorenika u Kerestincu i o akciji za njihovo oslobađanje objavio je nedavno knjigu Zvonko Komarica (*Grobovi bez sjena* — bijeg iz Kerestince, Zagreb, 1962). Na žalost, ovom građom nisam se mogao koristiti s obzirom na vrijeme izlaska knjige.

Zv. Komarica, također bjegunac iz Kerestince, navodi, služeći se sačuvanim spiskom zatvorenika, da je A. Cesarec uhapšen 15. IV (str. 16, 24).

¹⁸⁷ *Narodni list* (Zagreb), 1952, 11. VII, br. 2195; V. Ivanuša, *Glas rada*, 1945, br. 6, 7; Anonim, *Ilustrirani vjesnik* (Zagreb), 1950, 2. IX, br. 262, str. 34.

¹⁸⁸ *Katolički tjednik*, 1941, 7. IX, br. 36 (»Pjesnik na stratištu«). Pisac pokušava da prikaže Cesarčevo obraćenje pred smrt. On, istina, nije bio očevidac, već je čuo od

drugoga koji je opet čuo... »Umrli su, većina, tipičnom smrću ljudi koji su izgubili boga. Pjevali su, vođeni prema mjestu gdje su ih postrijeljali, demonstrativno i bučno, pjesme o komunističkoj revoluciji i komunističkoj pobjedi. Ali, kad su stigli na stratište i ugledali jame u koje će ih čas kasnije bacati kao lješine, stali su urlati od zdvojnosti kao zvijeri... Svi su, glatko i odlučno odbili župnika kad im je ponudio utjehu vjere... Jedan je samo zastao i zamislio se. Pjesnik. Cesarec...« I pri kraju: »I Krleža, kažu, u zadnje doba čita „Život“ (časopis isusovački, V. Z.) i sv. Tomu...«

^{188a} Izjava Nade Sremec. — Enciklopedija Jugoslavije donijela je uz članak o A. C. faksimil ceduljice s ovom napomenom: »Nađeno u šumi kraj Rokovog Potoka, oko 20. VII 1941.«

Nada Sremec dala mi je o A. Cesarcu i dr Mariji Vinski, pored već iznijetih podataka, i ove:

Marija rođ. Pilevski kći je rabina iz okolice Černovice. Za vrijeme revolucije prešla je s ocem u Beč. Tu se upoznala s ing. Vinski i domalo se udala. Iz tog braka potječe sin Miro. U Beču je stala studirati medicinu. Progresivno orijentirana u to vrijeme, ona sklapa, kako se može razabrati i iz korespondencije nastale na početku tridesetih godina, intimno prijateljstvo s A. Cesarcem. U toku 1934. oni u pismima govore o planovima za vjenčanje koje su zatim i realizirali. Otada je ona s A. Cesarcem dijelila radosti i tegobe njegova života.

Kad je Cesarec bio uhapšen, ona ga je redovito posjećivala. Saznavši za bijeg iz logora u Kerestincu, stala se intenzivno zanimati što je s Augustom. Jednog dana nepoznat seljak donio joj je nekoliko ceduljica, o kojima je ovdje bilo riječi, i objasnio joj je kako je došao do njih.

Radio je kod Rakova Potoka. Uto, začuvši kamion, pritajio se. Vidio je kako su ustaše iz kamiona izveli neke ljude i postavili ih pred raku. Opazio je izdaleka čovjeka nižeg rasta kako ispisane papiriće baca naokolo. No, primijetio je da taj čovjek nije ubijen, kao ni neki drugi iz njegove grupe, već su odvedeni u nepoznatu pravcu. Tada je seljak izašao iz šume i pokupio ceduljice.

Pošto je na taj način razabrala da August nije strijeljan, Marija Vinski je nastojala da utvrdi gdje se nalazi njezin suprug. Doznajući da leži u podrumu Račkoga 9, ona sve čini kako bi ga spasila. No, pri tom se jako eksponirala pa je domalo i sama bila zatvorena, a zatim u Maksimiru strijeljana.

Prijatelji koji su sklonili njezina sina uspjeli su ga u jeseni 1941. prebaciti u Senj; odatle je, poslije nekog vremena, prešao među partizane gdje je potkraj 1942. radio u ekipi Kazališta narodnog oslobođenja, kako je to

iznio Vjeko Afrić u svojim »Uspomenama jednog glumca« (Borba, 14. IX 1961). Miro Vinski-Cesarec umro je u toku rata, navodno, od tuberkuloze.

Dotičući se, uzgred, posljednjih momenata iz života A. Cesarca, Zv. Komarica u spomenutoj knjizi priklanja se mišljenju da je Cesarec strijeljan u Maksimiru (str. 96, 124).

¹⁹⁰ A. Cesarec: *Čovek svoje klase* (Franjo Ljuština), Borba (Zagreb), 1922, br. 1, 19. II.

¹⁹⁰ Neka mišljenja iznijeta su djelomice u dosadašnjem izlaganju (npr., članci u nekim građanskim listovima i časopisima poslije Cesarčeva povratka iz Sovjetskog Saveza 1923, pisanje zagrebačkog »Hrvata« povodom hapšenja 1. XI 1925. i dr.). Karakteristično je da je čak i Sudbeni stol u Zagrebu, koji je Cesarca osudio 22. IX 1931. na dva mjeseca zatvora, morao u obrazloženju odbiti mogućnost da je Cesarec imao kakve materijalne koristi od fondova koje je vodila »Zaštita čovjeka« — pa je iznio kako je poznato da Cesarec živi »skromno, gotovo bijednim životom«. A Vijeće Sudbenog stola, koje je presudom od 10. XI 1932. odbilo tužbu Drž. tužništva i sa neobično mnogo razumijevanja pristupilo razmatranju Cesarčeva predmeta, na jednom je mjestu, opravdavajući svoje rješenje, reklo:

»Isto tako ne stoji shvaćanje optužbe da je ovaj list (»Zaštita čovjeka«) pokrenut u svrhu da se potpomogne legalizacija pokreta Crvene pomoći, jer iz iskaza svjedokinje Mihota Ane slijedi da optuženi Cesarec nije uživao takvu pomoć, što bi njoj kao administratorici moglo biti poznato kao i obzirom na to da je Cesarec k a o t a d a t a k o i s a d a živio vrlo skromno, skoro bijednim životom, te su u tom pogledu u više mahova u našim dnevnim listovima izlazili opisi života Cesarec Augusta, iz kojih se vidi da je on jedan materijalni bijednik, koji se mora uz sve svoje velike literarne sposobnosti zadovoljiti kakvom malom izbicom na tavanu kuće, a sav namještaj te izbice da je mali stol, jedna stolica i željezni krevet, tako da u pomanjkanju sjedala mora svoje goste ponuditi za sjedenje ili svojom stolicom ili svojim krevetom...«

¹⁹¹ Povodom hapšenja A. Cesarca 1923. zagrebačko nacionalističko glasilo »Orjuna« (3. V 1923) izjasnilo se u prilog puštanja iz zatvora. Na pisanje lista i na neke njegove tvrdnje osvrnula se »Borba« (12. V 1923, br. 19) u članku pod naslovom »Bezobraznost Orjunaša«.

Povodom demonstrativne ostavke A. Cesarca u odboru Matice hrvatske pisao je Kerubin Segvić u klerofašističkom časopisu »Hrvatska smotra« (Zagreb, 1934, februar). Poslije njegova napisa objavio je Cesarec u članku »Hrvatskoj straži« (»Danas«, 1934, br. 4, str. 62) ovu napo-

menu: »Doživio sam tu neočekivanu „počast“ da mi je znameniti i poznati istjerivač marksističkih demona, pater Kerubin Segvić, priznao karakternost mog istupa iz odbora Matice hrvatske. Ta fratarska „počast“ malo me je, priznajem, i šokirala. Sam sebi rekoh: mora da nešto sa mnom nije u redu, dok me, eto, hvale klerikalci... Na sreću, međutim, dugo moja slava (nije potrajala)...«

¹⁹² Milan Durman: A. C.: (povodom romana »Tonkina jedina ljubav«), Književnik, 1931, g. IV, br. 12, str. 490.

¹⁹³ Anonim: Kod A. Cesarca..., »15 dana« (Zagreb), 1931, I. XI, str. 45.

¹⁹⁴ M. Čurčin: Jedno objašnjenje A. C., Nova Evropa, 1933, knj. 26, 26. I, br. 1, str. 40—41.

¹⁹⁵ A. M., Hrvatska revija, 1932, I, br. 3, str. 138.

¹⁹⁶ Miško Radošević je iznio da su Cesarec, Cvijić i Horvatin »dobili pred godinu dana (1919) svaki po 10.000 kruna od Pribičevića kao narodni dar za nacionalističku propagandu«. Na to pisanje odgovorili su isti u članku pod naslovom »Bivšem prijatelju Mišku Radoševiću« (Novi svijet, 1920, br. 5).

¹⁹⁷ U članku koji je izašao pod naslovom »Afera Hercigonja-Pribičević. Izjava A. Cesarca« (Obzor, 1922, 24. II, br. 52), Cesarec je, između ostaloga, kazao:

»Tvrđnja g. Pavelića da sam i ja »jednog dana« s Hercigonjom i Dojčićem u Likvid(acioni) odbor Nar(odnog) vijeća donio Pribičevićovo pismo i tražio isplatu od »milim oko 45.000 K« te dao »izražaja jakog nezadovoljstva« i bio »zaprepašten«, jer se Nar(odno) vijeće »protivilo« toj isplati — ta tvrđnja je potpuno izmišljena. Nikada, ni posredno, niti od Pribičevića niti od Nar(odnog) vijeća nisam tražio bilo kakove, a najmanje novčane pomoći. A da sam jednoga dana ipak od N(arodnog) V(ijeća) primio neku novčanu pomoć, to je bilo stoga što se Nar(odno) vijeće, pod predsjedanjem g. Pavelića, toliko »protivilo« Pribičevićevom pismenom naređenju (bez moga znanja iniciranom po Hercigonji) da me je bez ikakvog mog zahtjeva i znanja, prvo, pozvalo i samo me stavilo u položaj da sam doznačenu pomoć, znajući zašto ću je upotrijebiti, mogao da prihvatim...«

Na tu »historiju« s novcem osvrnuo se Cesarec uzgredno i u polit. eseju o Svet. Pribičeviću, Knjiž. republika, 1924, g. II, ser. II, str. 98.

¹⁹⁸ Saopćenje Ljubice Dobrenić.

¹⁹⁹ Gustav Krklec: Novo o Cesarcu, Vjesnik (Zagreb), 1958, 27. IV — Preštampano u knjizi »Noćno tvrđe«, Zagreb, 1960, 126—129.

BIBLIOGRAFIJA

Izrađujući prvi dio ove bibliografije (tj. popis tekstova A. Cesarca), svrstao sam je u nekoliko skupina (posebna izdanja, kronološki pregled štampanih radova, prijevodi, itd.). Takvom obradom nastojao sam što preglednije osvijetliti plodno područje književne djelatnosti A. Cesarca. Međutim, pri tom sam morao ponovno navoditi neke jedinice. Da neizbježna ponavljanja bar djelomice izbjegnem, dopune i napomene uz pojedina djela (sadržaj pojedinih knjiga, npr.) davao sam negdje uz posebna izdanja, a negdje u okviru kronološkog pregleda. I drugi dio bibliografije, bibliografsku građu o A. Cesarcu podijelio sam na nekoliko grupa. Izlažući je po karakteru i značenju sastava, pružio sam više mogućnosti onima koji se zanimaju A. Cesarcem da se lakše orijentiraju u literaturi o piscu. No, držeći se toga postupka, morao sam i ovdje u više prilika ponovno zabilježiti poneki prilog.

BIBLIOGRAFIJA RADOVA A. CESARCA

I. POSEBNA IZDANJA

(vidjeti također napomene o pojedinim knjigama uz Kronološki pregled štampanih radova)

DAČKI POKRET (pod pseudonimom: Budislav Mirković), Zagreb, 1912, str. 2—16. Tiskara V. Novotni.

STIHOVI. Zagreb, 1919, str. 3—64. Izdanje Nakladnog zavoda »Jug«.

M. GORKI: NA DNU ŽIVOTA. Preveo s ruskoga A. Cesarec, Zagreb, 1921. Pozorišna knjižnica, sv. 2, str. 2—73.

SUDITE ME, ispovijest siromaha. Zagreb, 1925, str. 5—132. Naklada »Tipografija« D. D.

CAREVA KRALJEVINA, roman o nama kakovi smo bili. Koprivnica, 1925, str. 5—371. Naklada knjižare Vinka Vošickog.

STJEPAN RADIĆ I REPUBLIKA. Prilog našoj političkoj historiji. Zagreb, 1925, str. 5—100. Tisak Jugoslovenskog novinskog d. d.

ZA NOVIM PUTEV, novele. Zagreb, 1926, str. 3—194. Izdanje Matice hrvatske.

ZLATNI MLADIĆ I NJEGOVE ŽRTVE, roman o svijetu na štramputici. Koprivnica, 1928, str. 3—243. Izdanje knjižare Vinka Vošickog. Svjetska biblioteka, sv. 66.

Napomena: Godina izdanja na naslovnoj strani: 1928, a na prvoj strani: 1927.

TONKINA JEDINA LJUBAV, novela. Zagreb, 1931, str. 3—103. Izd. knjižare »Merkantile«. Naslovna strana: Oton Postružnik.

PSIHOANALIZA I INDIVIDUALNA PSIHOLOGIJA. Zagreb, 1932, str. 3—99. Naklada vlastita.

BJEGUNCI, roman. Zagreb, 1933, str. 7—251. Izdanje Minerve. Knjige našeg vremena, sv. 3.

E. ZOLA: RAD (knjiga I-III). Preveo A. Cesarec. Zagreb, 1934, Biblioteka savremenih pisaca, kolo II, knj. IV-VI.

DANAŠNJA RUSIJA (pod pseudonimom Vuk Korneli), Zagreb, 1937, str. 7—178. Naučna biblioteka, sv. 8.

ŠPANJOLSKI SUSRETI, knjiga susreta s ljudima i gradovima. S ilustracijama Đorđa Jovanovića-Kuna. Toronto (Kanada), 1938, str. 3—190. Izdala »Hrvatska radnička knjižara«.

IZRAELOV IZLAZAK I DRUGE LEGENDE. Zagreb, 1938, str. 7—154. Izdala »Hrvatska naklada«, knj. 9.

NOVELE, Zagreb, 1939, str. 7—244. Naklada »Osvit«.

PUTOVANJE PO SOVJETSKOM SAVEZU (Na Uralu i Volgi). Zagreb, 1940, str. 3—40. Izd. »Hrvatske naklade«.

NA UKRAJINI (Iz ciklusa »Putovanja po Sovjetskom Savezu«). Zagreb, 1940, str. 3—40. Izd. »Hrvatske naklade«.

KOD SOVJETSKIH MALIH NARODA (iz ciklusa »Putovanja po Sovjetskom Savezu«), Zagreb, 1940, str. 3—80.

SIN DOMOVINE, životna drama E. Kvaternika u 15 slika s epilogom. Zagreb, 1940, str. 5—169. Naklada E. Čelapa.

2. POSTUMNA IZDANJA

CHARLES DE COSTER: LEGENDA O ULENSPIGELU I LAMU GUDZAKU. Preveo i predgovor napisao A. Cesarec. Zagreb, 1945, knj. I-II, str. VII-IX, XV-XXX, 3—315. Nakladni zavod Hrvatske.

CAREVA KRALJEVINA, roman o nama kakvi smo bili. Zagreb, 1946, str. 7—487. Izdanje Naklad. zavod Hrvatske. Izabrana djela A. C., knj. I, urednik L. Žimbek. Napomena o piscu (485—487). Faksimil naslovne strane rukopisa.

ZA NOVIM PUTFM, novele. Zagreb, 1946, str. 7—365. Izd. Naklad. zavoda Hrvatske. Izabrana djela A. C., knj. II, urednik L. Žimbek.

Sadržaj: Na posljednjim tračnicama. Atentator Mojsije. U katakombi. Zvijer-planina. Pravednikova dvojaka mjera. Golgota osmorice. — Napomena (urednikova, str. 365).

SMIJEH JUDE IŠKARIJOTA, novele. Zagreb, 1946, str. 7—277 (7—275). Izd. Naklad. zavoda Hrvatske. Izabrana djela A. C., knj. III, urednik L. Žimbek.

Sadržaj: Smijeh Jude Iškarijota. Veliki komtur pred tribunalom savjesti. Uskrs i smrt cara Lazara. Susret s čovjekom—raščovjekom. Anno Dei. Doživljaj iz sebe. Sudite me. — Napomena (urednikova, str. 277).

TONKINA JEDINA LJUBAV, novele. Zagreb, 1946, str. 7—331 (7—330). Izd. Naklad. zavoda Hrvatske. Izabrana djela A. C., knj. IV, urednik L. Žimbek.

S a d r Ź a j: Tonkina jedina ljubav. Divlji kostanj. Jedno samoubistvo. Tonček. Zelena sablja. Pečat. Život za kravu. Na gradskoj tržnici. Palača bijede. Službeni praznik. Komitska čogodovština Hauptmana Cillija. Kućni red. — Napomena (urednikova, str. 331).

ZLATNI MLADIĆ I NJEGOVE ŽRTVE, roman. Zagreb, 1947, str. 403. Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske. Izabrana djela A. C., knj. V, urednik L. Žimbek.

PUT U NOVI ŽIVOT, novele. Zagreb, 1947, str. 9—248 (9—246). Izd. Naklad. zavoda Hrvatske. Izabrana djela A. C., knj. VI, urednik L. Žimbek.

S a d r Ź a j: Put u novi život. Dorina velika čežnja. Brodolom obitelji Rožman. Hobotnica. Slučaj kolportera Ferića. Skrinjarkin dom vanbračne djece. — Napomena (urednikova, str. 247—248).

CAREVA KRALJEVINA, roman. Beograd, 1947, str. 1—374 (7—369). Izdanje »Prosvete« (ćirilicom). Savremeni jugoslavenski pisci, sv. 31. — Predgovor napisao Eli Finci (Lik A. C., str. 1—6), tabla s portretom. Rečnik (str. 371—374).

HOBOTNICA, pripovijetka. Zagreb, 1947, str. 5—33. Izd. »Novog pokoljenja«. Biblioteka izabranih pripovijesti, Kolo I, sv. 2.

U KATAKOMBI, pripovijetka. Beograd, 1948, str. 3—60. Izd. »Prosvete« (ćirilicom). Mala biblioteka, sv. 19. — Napomena o piscu (str. 60).

SLUČAJ KOLPORTERA FERIĆA, pripovijetka. Zagreb, 1949, str. 5—66. Sa slikom na koricama. Izd. »Zore«, Mala biblioteka, sv. 34. — Pogovor napisao Vice Zaninović (str. 64—66).

BJEGUNCI, roman. Zagreb, 1950, str. 7—289. Izd. »Zore«, državno izd. poduzeće Hrvatske. Izabrana djela A. C., knj. VII, urednik L. Žimbek.

— LEGENDE I DRUGE PRIPOVIJESTI. Zagreb, 1951, str. 7—378 (7—376). Izd. »Zore«, Izabrana djela A. C., knj. VIII, urednik L. Žimbek.

S a d r Ź a j: Mojsije. Na Sinaju. Pred faraonom. Izlazak. U faraonovu gradu mrtvih. Faraonova gradnja. Doživljaji i smrt mudraca Kratesa. San doktora Prospera Lupusa. Flora Lorenzo-Orsati-Golf. Hanza. Srce Žige Šporiša. Kata, dobroćudni medvjed. Pripovijedanje jedne klupe. Čovjek koji je prošao kroz svoj grob. — Napomena (urednikova, str. 377—378).

IZ SVIJETA POTLAČENIH, pripovijesti i članci. Zagreb, 1951, str. 9—269 (9—254), tabla s portretom. Izd. »Glasa rada«. Uredio i pogovor napisao Vice Zaninović (259—269).

S a d r Ź a j: I. Divlji kostanj. U katakombi. Brodolom obitelji Rožman. Život za kravu. Hobotnica. Slučaj kolportera Ferića. — 2. Kako živi naše radništvo (»Jutarnji list,

Novosti i radništvo»). Čovjek svoje klase. O velikom pokojniku (Lenjinu). — 3. Iz svijeta potlačenih (1910). Đački pokret (1912). — Vice Zaninović: A. Cesarec. Napomena.

KRIZA STRANKE PRAVA I NAŠI »KOMUNARI« 1871, Zagreb, 1951, str. 7—63. Naklada »Školske knjige«. S uvidom i pogovorom dra Jaroslava Šidaka.

S a d r Ź a j: Pariska komuna. Hrvatska u vrijeme Pariske komune (J. Šidak, str. 7—21). Kriza stranke prava i naši »komunari« 1871 (A. Cesarec, str. 25—53). Prilozi A. C. hrvatskoj povijesti XIX stoljeća (J. Šidak, str. 55—63).

KĆI CRNE RUKE. — ČUK U NJENOME DUPLJU, Zagreb, 1951, str. 7—423. Izdanje »Zore«. Izabrana djela A. C., knj. IX. Urednik L. Žimbek.

S a d r Ź a j: Kći crne ruke (7—179). Čuk u njenome duplju (185—416). — Napomene (417—423).

HOBOTNICA I SLUČAJ KOLPORTERA FERIĆA, Beograd, 1953, str. 5—93. Izd. Narodna knjiga. Savremeni jugoslavenski pisci. Urednik Milivoje Ristić.

S a d r Ź a j: Hobotnica (5—53). Slučaj korportera Ferića (34—87). — G. T.: Beleška o A. C. (89—93).

HOBOTNICA, novela. Sarajevo, 1954, str. 3—42 (3—30). Izd. Narodne prosvjete. Moja lektira, sv. 16 (ćirilicom). — Pogovor L. Žimbeka (31—42).

MAJKA BOŽJA BISTRICKA, roman. Zagreb, 1955, str. 7—350 (7—340). Izd. »Zore«, Izabrana djela A. C., knj. X, urednik L. Žimbek. — L. Žimbek: O postanku romana »M. b.« (str. 341—350), slikovni prilozi.

ZLATNI MLADIĆ I NJEGOVE ŽRTVE, roman. Beograd, 1955, str. 5—391 (25—388). (Ćirilicom). — Predgovor napisao Vice Zaninović (str. 5—22). Rečnik nepoznatih reči (389—391.)

HOBOTNICA, pripovijest. Sarajevo, 1955, str. 3—39. Izd. Narodne prosvjete, Moja lektira, sv. 16. — Pogovor L. Žimbeka (29—39).

NA POSLJEDNJIM TRAČNICAMA, pripovijesti. Beograd, 1956, str. 3—183. Izd. Dečja knjiga. Mala biblioteka, sv. 48. Urednik Nada Stanić.

S a d r Ź a j: Na posljednjim tračnicama. U katakombi. Hobotnica. Slučaj kolportera Ferića. Pečat (str. 3—168). — Eli Finci: Lik A. C. (169—172). Objašnjenje i nepoznate reči (173—183).

AUGUST CESAREC: IZBOR. Priredio Božo Milačić, Sarajevo, 1961, str. 3—147. Izd. Svjetlost, Školska biblioteka (Ćirilicom).

S a d r Ź a j: A. Cesarec, predgovor B. Milačića (str. 3—16). — Slučaj kolportera Ferića. Palača bijede. Brodolom obitelji Rožman. Uskrs i smrt cara Lazara (str. 17—145). Napomena. Pitanja (str. 146—147).

SPANJOLSKI SUSRETI, knjiga susreta s ljudima i gradovima. Zagreb, 1961, str. 7—262. Izd. »Zorex«. Izabrana djela A. C., knj. XI, urednik L. Žimbrek.

Sadržaj: Španjolski susreti (7—253). Objašnjenje autora (255—256). L. Žimbrek: Jugoslaveni u španjolskom ratu (257—262).

IZABRANE PJESME, Zagreb, 1961, str. 7—78. Izd. Matice hrvatske. Izbor i pogovor: L. Žimbrek.

Sadržaj: Vatromet olujne igre. Pasha bijelog nokturna. Lomača na zapisu. Borba sa svojim Ja. Arena. Zeleni stihovi. Čas velikog Izlaza. Crna mačka u buri. Monolog s kuglom zemaljskom. Zazivanje Mesije. Demoni Prijelaza i Praznine. Jabučan cvijet. U samoći. Za vječan Prvi Maj (str. 7—69). Prilozi: A. C. (L. Žimbrek, str. 71—75). Napomena o ovom izdanju (L. Ž., 76—78).

Napomena: A. C. je gotovo sve pjesme spjevao u ekavštini. Međutim redaktor L. Žimbrek prenio je stihove u ijekavštinu.

† AUGUST CESAREC: IZBOR ČLANAKA. Izbor, napomene, predgovor i pogovor: Nusret Seferović. Izd. »Kultura«, Beograd, 1962, str. V-XXXVI, 3—361.

Sadržaj: N. Seferović: O A. C. (V-XXXVI), Političko-istorijski problemi: a) Orijentacije: Dve orijentacije. Bivši car Karlo. Nacionalno pitanje i naši zadaci. Ideologija HRSS ili put u — bačvu. Povodom jednog glasa iz druge Srbije (str. 3—72); b) Portreti: Čovek svoje klase — Franjo Ljuština. Alija Alijagić. Stjepan Radić i republika. Svetozar Pribičević (str. 73—211). Književni i kulturni problemi: Njihov i njegov jubilej. Od dvoglavog orla do Zabavne biblioteke. Odgovor g. Crnjanskome. Jedan nečuven unikum. Na čijoj je strani unikum. Hitlerizam kod nas. Hrvatskoj straži (str. 215—284). Napomena (287—356). Pogovor (357—361).

NA POSLJEDNJIM TRACNICAMA, pripovijesti. Zagreb, 1963, izd. Mladost, str. 7—245.

Sadržaj: Na posljednjim tračnicama. Atentator Mojsije. U katakombi. Golgota osmorice. Hobotnica. Slučaj kolportera Ferića. Put u novi život. Pečat (str. 7—218). Vice Zanimović: A. C. (str. 221—235). Bibliografija važnijih izdanja. Iz literature o piscu. Napomena. Rječnik.

† SVJETLOST U MRAKU, publicistički radovi i članci A. C., priredio Jure Kaštelan, Zagreb, 1963, str. 9—304.

Sadržaj (23—297): 1. Za vječan Prvi Maj. Pjesma o kraljevskom sudbenom stolu i glazbi na Zrinjevcu i Rusiji. 2. Dvije orijentacije. Te hominem laudamus. Annamu na Balkanu. Vidovdan slijepih miševa. Svetozar Pribičević. Ideologija HRSS ili put u — bačvu. Povodom jednog glasa iz druge Srbije. Hitlerizam kod nas. 3. Rusija ili Evropa. Maksim Gorki ili grof Bobrinski. LEF u Jugoslaviji. Teatar na

novim putevima. Stanislav Vinaver kao simpatizer ruske revolucije. Njihov i njegov jubileum. Od dvoglavog orla do Zabavne biblioteke. 4. Nekoliko neposrednih dojmova o Lenjinu. Dostojevski-Lenjin. U mauzoleju Lenjina. 5. Čovjek svoje klase. Posljednja Alijina noć. Karakter na vječalima. Alija Alijagić. 5 (Zaštita čovjeka): Jedno objašnjenje. Dva članka o »bombaškom« procesu u Zagrebu 1928. Strahote režima u Makedoniji. Iz požarevačke kaznonice. Nad grobom sudbonosne žrtve. Obljetnica smrti Sacca i Vanzettija. Hrvatska književnost pod režimom »Glavnjače«. Na sud s ubojicama rudara Fakina. Pred jubilejom Kalvarije. Kazneni zavod u Lepoglavi. Povodom generalnog štrajka sveučilišne omladine. U novoj godini. 6 (Španjolski susreti): O teatru i o jednom sastanku u teatru. Pred galerijom slika i galerijom historije. Termopile u noći. 7. Suvremeni ruski slikari. Suprematizam-Maljevič, Konstruktivizam-Tatjin. — Napomena. Indeks imena (299—304). — Predgovor. Život i djela. A. C. (J. Kaštelan), 9—20.

3. PRIJEVODI CESARČEVIH DJELA

(posebna izdanja)

A. CESAREC: SUD'TE ME! Zpověď chudáka. Přeložila B. Ditětová. V Praze, 1926, str. 7—183. Vydalo Ustředni dělnické knihkupectví.

A. CESAREC: PANKRAC IN NJEGOVE ŽRTVE. Prevedel Severin Šali. Ljubljana, 1948, str. 250. Izd. Slovenskog knjižnog zavoda. Predgovor Eli Fincija.

A. CESAREC: NOVELE. Prevedel Bogo Pregelj. Ljubljana, 1950, str. 5—240 (+ 2).

S a d r Ź a j: V katakombah. Vstajanje in smrt carja Lazarja. Golgota osmih. Propad Rožmanove obitelji. Šrinjarkin dom nezakonskih otrok. Dorino veliko hrepenenje. Pot v novo življenje. Hobotnica. Zadeva raznašalca Ferića. Pečat.

ZLATNIOT MLADIĆ. Skopje, 1954, Knigoizdatelstvo »Kočo Racin«, str. 7—310. Školska biblioteka, urednik Aco Šopov. Preveli Cvetko Martinovski i Dimitar Solev (str. 7—305), s pogovorom C. M(artinovskog) o A. C. (str. 307—310).

TONKINA LJUBOV. Rasskazy. Moskva, 1961, str. 3—222. Perevod s serbohorvatskoga K. Vagapovoj i Lihachevoj.

S a d r Ź a j: I. Radvolina: A. C. — Škrinjarkin dom vanbračne djece — Život za kravu — Tonkina (jedina) ljubav — Slučaj kolportera Ferića — II. Divlji kesten — Službeni praznik — Uskrs i smrt cara Lazara — San doktora Prospera Lupusa — Anno dei.

N a p o m e n a: U korespondenciji iz Sovjetskog Saveza, koja potječe iz 1935. i 1936, Cesarec je češće spominjao rad na prevođenju »Zlatnog mladića«. Međutim, nije bilo moguće utvrditi je li knjiga doista izašla na ruskom jeziku.

KRONOLOŠKI PREGLED ŠTAMPANIH RADOVA

(s oznakom i kasnijih izdanja)

1. RADOVI ŠTAMPANI ZA ŽIVOTA

1908.

Stihovi

LOGOGRIFI, pjesmica-zagonetka. Pobratim (Zagreb), g. XVIII, br. 15, str. 279. (Potpis: Cesarec).

1909.

Proza (putopis)

PRVI PUT NA SELU, Pobratim (Zagreb), g. XX, br. 3, 15. X, str. 38—42. (Pod pseudonimom: Guta Plemenščanski).

Napomena: Uredništvo časopisa »Pobratim« donijelo je uz prilog ovu bilješku:

»Ovo je prvi pokušaj zaista još mlađahnog »pisca«. Al' se vidi da u njega ima, što se od pisca traži: budno oko i budna duša, osjećaja mekanih i humora, a treba da mu pohvalimo i očitu spretnost u pripovijedanju.«

Preštampano: Polet (Zagreb), 1953, g. I, br. 2, str. 91—93 (odlomak); — Zagorski kolendar, Zagreb, 1960, str. 203—207.

1910.

Proza (pripovijetke, crtice, bilješke)

IZ PRIJATELJEVA DNEVNIKA, pripovijetka. Pobratim (Zagreb), g. XX, br. 14. i 15., str. 224—226, 243—245, 1. IV 1910. (Potpis: A. Cesarec).

LOVAČKE ZGODE I NEZGODE, pripovijetka. Pobratim, g. XXI, br. 5, str. 69—71, 15. XI 1910. (Pod pseudonimom: Guta Plemenščanski).

IZ ŠKOLSKE TORBE, Pobratim, g. XXI, br. 5, str. 83, 15. XI 1910. (Pod pseudonimom: G. Plemenščanski).

IZ SVIJETA POTLAČENIH, Slobodna riječ (Zagreb), glavno glasilo socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, IX, 14. XI — 25. XI, br. 258, 259, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 269. Pod inicijalima: A. C. P(lemenščanski).

Napomena: List je upozorio čitaoce na pripovijest i pod naslovom »Novi podlistak« (br. 258, str. 2) objavio kraću bilješku koja glasi:

»Danas počinjemo donositi novelu iz domaćeg života od jednog mladog i darovitog pisca. Novela zove se: Iz svijeta potlačenih. Živo prikazivanje bivstvovanja na dnu života našeg naroda zavređuje pažnju naših čitalaca, te im stoga preporučujemo ovaj naš podlistak.«

P r e š t a m p a n o: Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1951, izd. Glasa rada, str. 219—240.

1911.

Pripovijetka

BEZBOŽNI SIN. Val (Zagreb), glasilo hrvatske i srpske omladine, br. 2, 3, 4, str. 14—17, 26—29, 38—41.

N a p o m e n a: Pripovijetka nije u cjelini štampana jer je časopis sa 4. brojem prestao izlaziti, ali je sačuvana u rukopisu.

1912.

Brošura (Posebno izdanje)

DAČKI POKRET (pod pseudonimom: Budislav Mirković), Zagreb, 1912, str. 2—16. Tiskara V. Novotni.

S a d r Ź a j: (Uvod), Uzroci i povod, Činjenice, Posljedice, Krivnja, Naša konačna riječ.

N a p o m e n a: Brošura se pojavila u vrijeme Cuvajeva komesarijata u Hrvatskoj. Na sudskoj raspravi protiv Luke Jukića i drugova, koji su bili optuženi za atentat na komesara Cuvaja, Kr. državno odvjetništvo je iznijelo da od Luke Jukića potječe »prvih pet alineja iste, dočim je samu brošuru napisao A. Cesarec« (str. 16 Optužnice), a Cesarec je na suđenju priznao da je autor knjižice (Jutarnji list, 1912, br. 128 i 135). Tužilaštvo je optužilo Cesarca i za njegovo pisanje u brošuri, a posebno je inkriminiralo ovo mjesto: »Progon svojih drugova shvatit ćemo kao progon čitavoga đaštva, kao bombu, i naš odgovor na takovu bombu, providenu vladinim pečatom, bit će praskavica, koja će raznijeti i tu bombu i taj pečat i vlasnika pečata; prije ili kasnije mi moramo pobijediti, jer — dobra je ona praskavica, koja ma kako prigušivana, jednom mora rasprsnuti i raskidati nosioce zla. Mi ne prijetimo, mi ne opominjemo, mi obećajemo.«

Istina, Luka Jukić je u pismu od 20. IV 1912. pisao: »U Zagrebu su mi zaplijenili nedavno brošuru 'Đački štrajk', a zamalo nisu i mene« (Vojislav Bogičević: *M l a d a B o s n a*, pisma i prilogi, Sarajevo, 1954, str. 129). Međutim, iz izjava datih u toku procesa izlazi da je brošuru gotovo u cjelini — osim »prvih pet alineja« — sastavio A. Cesarec.

P r e š t a m p a n o: Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1951, izd. Glasa rada, str. 243—255; — Republika (Zagreb), 1951, g. VII, br. 4—5, str. 381—385.

1914.

Bilješka (polemika)

ŠTA JE TO, Vihor (Zagreb), list za nacionalističku kulturu, br. 4, str. 77, 15. IV 1914.

1919.

Pjesme i lirska proza

ZA VEČAN PRVI MAJ. Štampana prvi put u brošuri »1. Maj 1919.«, Sarajevo (1919), str. 1—2.

Preštampano: Narodna volja (Požega), 1919, br. 18, 1. V; — Vjesnik (Zagreb), 1947, 1. V; — Kulturni radnik (Zagreb), 1951, br. 10—11, str. 508—509; — Izabrane pjesme, Zagreb, 1961; — Telegram (Zagreb), 1962, 27. IV, str. 3.

MONOLOG S KUGLOM ZEMALJSKOM, Plamen (Zagreb), br. 1, str. 3—6.

Preštampano: Stihovi, Zagreb, 1919; — Izabrane pjesme, Zagreb, 1961.

VATROMET OLUJNE IGRANKE, Plamen, br. 4, str. 121—126.

Preštampano: Stihovi, Zagreb, 1919; — Izabrane pjesme, Zagreb, 1961.

GARIŠTE VATROMETNE IGRANKE, Plamen, br. 4, str. 126—127.

Preštampano: Stihovi, Zagreb, 1919.

TRI PESME IVANA PUTNIKA: Baklje (III). Preveo A. Cesarec. Plamen, br. 5—6, str. 163.

LOMAČA NA ZAPISU, Plamen, br. 9, str. 77—81.

Preštampano: Stihovi, Zagreb, 1919; — Izabrane pjesme, Zagreb, 1961.

ČOVEKU ŠTO PUŽE NA TRGU, Almanah socijalističke omladine, Zagreb, 1919, str. 3—5.

APRIL, PLAVI VOJNICI I JA, Plamen, br. 10, str. 122—124 (veći dio članka zaplijenjen).

Pripovijetke

ZVER-PLANINA, Savremenik (Zagreb), g. XIV, str. 30—45.

Preštampano: Za novim putem, Zagreb, 1926; — Za novim putem (Izabrana djela A. C., knj. II), Zagreb, 1946.

VELIKI KOMTUR PRED TRIBUNALOM SAVESTI, Plamen, br. 1, 2, str. 18—20, 60—70.

Preštampano: Smijeh Jude Iškarijota (Izabrana djela A. C., knj. III), Zagreb, 1946.

NA POSLEDNJIJIM TRAČNICAMA, Plamen, br. 7, 8, 9, str. 10—24, 52—66, 87—98.

Preštampano: Za novim putem, Zagreb, 1926; — Za novim putem (Izabrana djela A. C., knj. II), Zagreb, 1946; — Na posljednjim tračnicama, Beograd, 1956; — Na posljednjim tračnicama, Zagreb, 1963.

Dramski rad

OTKRICE, tragedija u tornju i gledana kroz toranj jedne vile, Plamen, br. 13, 14 i 15, str. 4—23, 44—64, 102—114.

Napomena: Djelo nije dokraja štampano jer je »Plamen« s 15. brojem obustavljen, ali je sačuvano u rukopisu (u posjedu V. Zaninovića — H. Čengića).

Članci

MISTIFIKACIJA JEDNE ETIKE, Plamen, br. 1, str. 24—32.

DVE ORIJENTACIJE, Plamen, br. 2, str. 71—80.

Preštampano: Izbor članaka, Beograd, 1962 (3—15).

POBEDA DUŠE, Plamen, br. 3, str. 82—85.

ZIDANJE NOVOG DOMA, Plamen, br. 3, str. 86—104.

O BLEDOME GOSP. TIPU (u čast g. dr. Prohaske), Plamen, br. 5—6, str. 225—236, mart.

INTERNACIONALA AETERNA (u Zagrebu, polovicom marta), Plamen, br. 5—6, str. 237—239.

Napomena: Članak nije potpisan, ali ga je vjerovatno napisao Cesarec. Na to upućuju ovi momenti: a) ne nalazi se u bibliografiji radova M. Krleže (»Golgota«, Zagreb, 1937, str. 197), b) u objavi sadržaja 5. i 6. broja (na kraju 7. broja) označen je kao Cesarčev.

Preštampano: Globus (Zagreb), 1959, 13. III, br. 261, str. 6 (odlomak).

SMRT G. PROHASKE, Plamen, br. 8, str. 74—76.

Napomena: Članak nije potpisan, ali mislim da potječe od Cesarca. Ne nalazi se u navedenoj bibliografiji Krležinih radova, a u vezi je sa člankom koji je Cesarec objavio u 5—6. broju, str. 225—236.

TE HOMINEM LAUDAMUS, Plamen, br. 10, str. 140—150.

NJIHOV I NJEGOV JUBILEJ, Plamen, br. 11, str. 190—202.

Preštampano: Izbor članaka, Beograd, 1962 (str. 215—228).

ANNAMU NA BALKANU, Plamen, br. 12, str. 211—215.

Napomena: Članak napisan povodom dolaska francuskih anamitskih vojničkih odreda u Zagreb poslije prvog svjetskog rata.

M. GORKI ILI GROF BOBRINSKI, Plamen, br. 12, str. 232—239.

VIDOVDAN SLEPIH MIŠEVA, Plamen, br. 13, str. 29—36.

Napomena: Citirani članak nije objavljen. Cenzura je u cjelini zabranila već štampani prilog; mjesto naslova i teksta ostale su bjeline, i na kraju potpis autora. Međutim, u posjedu Husnije Čengića nalazi se jedan necenzurirani broj časopisa koji sadrži pun tekst.

POVODOM ZAPLENE MENE SAMOGA, Plamen, br. 14, str. 72—75.

JEDNA KONSTATACIJA, Plamen, br. 15, str. 115—116.

STOTINU GODINA UNAZAD, Istina (Zagreb), glasilo komunističke partije Jugoslavije, g. I, br. 2, 26. VI.

PARADE I REVOLT, Istina (Zagreb), g. I, br. 3, 3. VII (potpisano: A. C-c).

SOCIJALSIMULANTIMA OKO »OBNOVE«, Nova istina (Zagreb), g. I, br. 5, 26. IX (potpisano: C-c).

BANKROT SOCIJALSIMULANTIZMA, Nova istina, br. 10, 23. X.

Napomena: Članak nije potpisan, ali je sigurno Cesarčev; u vezi je s prilogom objavljenim u broju 5.

BOLJŠEVIZAM I KULTURA, Nova istina, br. 11, 13. i 14, 30. X, 13. XI i 20. XI.

RUDOLF HERCIGONJA: LEPOGLAVSKI VAMPIRI, Zagreb, 1919, str. 91 (sa predgovorom, str. 3—6).

Napomena: Predgovor nije potpisan, ali nesumnjivo potječe od A. Cesarca. U bilješci koja je izašla u Novoj istini (Zagreb, 1920, 28. I, br. 31, str. 3) rečeno je da je predgovor napisao A. Cesarec.

Posebno izdanje

STIHOVI, Zagreb, 1919, str. 3—64. Izdanje Nakladnog zavoda »Jug«.

Sadržaj: Vatromet olujne igranke. Garište vatrometne igranke. Pastva belog nokturna. Lomača na Zapisima. Borba sa svojim Ja. Arena. Zeleni stihovi. Čas Velikog Izlaza. Ozbiljnost. Crna mačka u buri. Čudni beli oblaci. Kad zvezde ožive za nas na tužnoj zemlji. Monolog s kuglom zemaljskom. Avijatika Ikara svih vekova. Pesma otrovanog Krišme XX veka. Zazivanje Mesije. Démoni Prelaza i Praznine.

Napomena: Od ovih pjesama objavljene su u »Plamenu«: Monolog s kuglom zemaljskom. Vatromet olujne igranke. Garište vatrometne igranke. Lomača na Zapisu. — Ostale su prvi put izašle u ovoj zbirci. Pjesma »Čas Velikog Izlaza« uvrštena je u »Antologiju savremene jugoslavenske lirike« koju su uredili Ante Petravić i Mirko Deanović (Split, 1922, str. 271—272), a pjesma »Crna mačka u buri« u antolo-

giju »Novije jug. poezije«, Zagreb, 1962, str. 295—296 (ured. Vl. Popović, Š. Vučetić i Fr. Petré).

Izbor iz pjesama izašao je u knjizi »Izabrane pjesme«, Zagreb, 1961.

1920.

Pjesme

PESMA BALKANU, Borba, socijalistički kalendar, 1920.

Napomena: Sadržaj kalendara je oglašen u »Novoj istini« (Zagreb), 1919, br. 16, 4. XII.

Članci

BIVŠI CAR KARLO, Novi svijet (Zagreb), glasilo Komunističke partije Jugoslavije, g. I, br. 3, 31. VII (potpisano: A. C-c).

Preštampano: Izbor članaka, Beograd, 1962 (str. 16—18).

BIVŠEM PRIJATELJU MIŠKU RADOŠEVIĆU, Novi svijet, g. I, br. 5, 14. VIII (potpisali: Đ. Cvijić, K. Horvatin, A. Cesarec).

DEKANDANSA I REVOLUCIJA, Novi svijet, g. I, br. 69, 20. XII.

1921.

Prijevođi

M. GORKI: NA DNU ŽIVOTA. Preveo s ruskog A. Cesarec. Zagreb, 1921, Pozorišna knjižnica, sv. 2, str. 2—73.

1922.

Pjesma

SLEPAC POD UŠTAPOM, Kritika (Zagreb), 1922, br. 3, str. 109—110.

Prispovijetka

DIVLJI KOSTANJ, satira o čoveku koji je voleo spremati vešala, Borba (Zagreb), br. 1, 2, 3, 19. II, 26. II i 5. III.

Preštampano: Tonkina jedina ljubav (Izabrana djela A. C., knj. IV), Zagreb, 1946; — Jugoslavenska proza, Beograd, 1949, izd. Saveza književnika Jugoslavije, str. 453—463 — Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1951, izd. Glasa rada; — Tonkina ljubov, Moskva, 1961.

Roman (odlomak)

IZACI VELIKOG MAGA, ulomak romana, Kritika (Zagreb), III, br. 7, str. 313—319.

Napomena: Odlomak koji je, potpuno prerađen, izašao u romanu »Bjegunci«.

Članci

ČOVEK SVOJE KLASE: FRANJO LJUŠTINA, Borba (Zagreb), br. 1, 19. II.

Preštampano: Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1951, izd. Glasa rada; — Sloga (Zagreb), 1959, str. 4 (s bilješkom o piscu); — Izbor članaka, Beograd, 1962 (str. 73—76).

POSLEDNJA ALIJINA NOĆ, Borba (Zagreb), br. 4, 16. III.

Preštampano: Borba (Zagreb), 1923, br. 10, 16. III (Godišnjica smrti A. Alijagića, odlomak iz članka); — Izbor članaka, Beograd, 1962 (str. 77—82); — Reči na delu (ur. Živ. Stojković), Beograd, 1961.

Prevedeno: Glas svobode (Ljubljana), 1924, g. II, 6. III, br. 11, str. 3. Preveo Mile Klopčič (Ob dvoletnici Alijine smrti).

KARAKTER NA VEŠALIMA, Borba (Zagreb), br. 5, 23. III, str. 2—5.

Preštampano: Izbor članaka, Beograd, 1962 (str. 82—92).

ALIJA ALIJAGIĆ, Borba (Zagreb), br. 4, 16. III.

Napomena: Članak nije potpisan, ali ga je vjerovatno napisao Cesarec.

UOČI PRVOG MAJA, Borba (Zagreb), br. 7, 29. IV.

Napomena: Članak nije potpisan, ali ga je vjerovatno napisao Cesarec.

AFERA HERCIGONJA-PRIBIĆEVIĆ. Izjava A. Cesarca, Obzor, 1922, LXIII, br. 52, str. 5.

1923.

Pjesma

PESMA O KRALJEVSKOM SUDBENOM STOLU I GLAZBI NA ZRINJEVCU I O RUSIJI, Književna republika (Zagreb), g. I, br. 1, str. 29—32, oktobar.

Preštampano: Reči na delu (ur. Živ. Stojković), Beograd, 1961.

Roman (odlomak)

CAREVA KRALJEVINA, Savremenik (Zagreb), br. 3, str. 137—149.

Članci

PRVI DAN U SOVJETSKOJ RUSIJI. Borba (Zagreb), br. 23, 9. VI.

Preštampano: Naprijed (Zagreb), 1947, 6. XI (odlomak).

DRUGI POŽAR MOSKVE. Borba (Zagreb), br. 24, 16. VI.

- LENJIN NA KONGRESU. Borba (Zagreb), br. 25, 23. VI.
- MOSKVA S ULICE. Borba (Zagreb), br. 28, 19. VII.
- Prevedeno: Glas svobode (Ljubljana), 1923, g. I, br. 15, 16 i 18.
- ZNAČENJE NEP-a U SOVJETSKOJ RUSIJI. Borba (Zagreb), br. 27, 27. VII.
- Prevedeno: Glas svobode (Ljubljana), 1923, g. I, br. 23, 24.
- RUSKI RADNIK. Borba (Zagreb), br. 28 i br. 29, 2. VIII i 9. VIII.
- DISKUSIJA O NACIONALNOM PITANJU (Nacionalno pitanje i naši zadaci). Borba, br. 30, 31, 32, 33, 16. VIII, 23. VIII, 30. VIII i 6. IX.
- Preštampano: Izbor članaka, Beograd, 1962 (19—42).
- ELEKTRIFIKATORI-BOLJŠEVICI. Borba (Zagreb), br. 34, 13. IX.
- CRVENA KASARNA - UČITELJICA NARODA. Borba (Zagreb), br. 35, 20. IX.
- DEREVNJA, O NJOJ I U NJOJ. Borba (Zagreb), br. 36 i 37, 4. X i 11. X.
- TEATAR-SUD U KOMUNISTIČKOJ RUSIJI. Borba (Beograd), 1923, br. 2, str. 92—94.
- DECA REVOLUCIJE, Borba (Zagreb), br. 39, 25. X.
- IDEOLOGIJA HRSS ILI PUT U BAČVU. Borba (Beograd), 1923, g. I, br. 3 i 4, str. 122—129, 174—189.
- Preštampano: Izbor članaka, Beograd, 1962, (str. 43—62).
- IZ DEČJIH REPUBLIKA, Borba (Zagreb), br. 41, 7. XI (nepotpisano).
- SOVJETSKE ŠKOLE I STUDENTI, Borba (Zagreb), br. 44 i 45, 30. XI i 6. XII.
- CAREVA KRALJEVINA, Savremenik (Zagreb), br. 3, str. 185—187 (nepotpisano).
- Napomena: Autor prikazuje političko-društvenu pozadinu romana »Careva kraljevina«, a povodom objavljenosti fragmenta iz tog djela u istom broju (str. 137—149).
- TEATAR I RUSKA REVOLUCIJA, Savremenik (Zagreb), br. 8—9, 10, str. 372—380, 437—446.
- BOLJŠEVIZAM I KULTURA, Nova Evropa (Zagreb), knj. VIII, br. 3—4, 21. VII, str. 81—88.
- STJEPAN RADIĆ U AUSTRIJI, Književna republika, 1923, g. I, br. 1, str. 20—28, oktobar.
- Preštampano: Stjepan Radić i republika, Zagreb, 1925 (poglavlje prvo: Na pravom i krivom putu u Austriji); — Izbor članaka, Beograd, 1962 (str. 96—111).

Prevedeno: Zapiski delavsko-kmetске matice, 1925, br. 1, 2, str. 10—13, 59—62.

RUSIJA ILI EVROPA, Književna republika, g. I, br. 1, str. 33—35, oktobar.

PROBLEM RUSKE REVOLUCIJE. BOLJŠEVIZAM KAO REŠENJE PROBLEMA: ISTOK-ZAPAD. Književna republika, god. I, br. 2—3, str. 41—53, novembar-decembar.

STJEPAN RADIĆ U JUGOSLAVIJI. Nekoliko elementarnih istina o njegovom nacionalizmu, Književna republika, g. I, br. 2—3, str. 77—91, novembar-decembar.

Preštampano: Stjepan Radić i republika, Zagreb, 1925 (poglavlje drugo: kao nacionalista u Jugoslaviji); — Izbor članaka, Beograd, 1962 (str. 111—133).

O SOVJETSKOJ OMLADINI, Omladinska borba (Zagreb), 1923, g. I, br. 6, str. 4—6.

GOVOR SPARTAKUSOV GLADIJATORIMA, Omladinska borba (Zagreb), 1923, g. I, br. 8, 15. VIII (podlistak).

Napomena: Članak nije potpisan.

Preštampano: Ilustrirani vjesnik (Zagreb), 1950, 2. IX, br. 262—263, str. 34—35.

LEF V JUGOSLAVII, Lef (Sovjetski Savez), br. 2, str. 174—176.

Napomena: Objavio u prijevodu A. Flaker, Umjetnost riječi (Zagreb), 1957, g. I, br. 4, str. 269—271; — preštampano: A. Flaker: Suvremeni ruski pisci, Zagreb, 1962, knj. III, str. 80—84.

1924.

Roman (odlomak)

KNJIGOVOĐA MUTAVAC, Književna republika, g. II, ser. II, br. 1, str. 6—18, septembar.

Napomena: Odlomak iz romana »Careva kraljevina«.

Članci

POVODOM SADAŠNJEG ZATIŠJA U NEMAČKOJ, Književna republika, g. II, br. 1, str. 32—36, januar.

PROBLEMI RUSKE REVOLUCIJE: DIKTATURA PROLETARIJATA KAO PRETPOSTAVKA NOVE CIVILIZACIJE, Književna republika, g. II, br. 2, str. 44—57, februar.

SERJOŽNIKOV I NJEGOV TEATER ČTECA (Prikaz jedne nove umetnosti u Sov. Rusiji), Književna republika, g. II, br. 2, str. 66—78, februar.

STJEPAN RADIĆ U HRVATSKOJ (Kritika republikanca o republikancu), Književna republika, br. 3, str. 85—100, mart.

Preštampano: Stj. Radić i republika, Zagreb, 1925 (poglavlje treće: Kao hrvatski, seljački, mirotvorni i čovječanski republikanac); — Izbor članaka, Beograd, 1962 (str. 133—158).

OD DVOGLAVA ORLA DO ZABAVNE BIBLIOTEKE, Književna republika, g. II, br. 3, str. 112—116, mart.

Preštampano: Izbor članaka, Beograd, 1962 (229—235)

DOSTOJEVSKI-LENJIN (Dva pola ruskog antiimperijalizma), Književna republika, g. II, br. 5—6, str. 193—214, maj.

Preštampano: Hrvatski esej, antologija, uredio I. Frangeš, Beograd, 1957; — Vreme i savest, zbornik eseja u redakciji V. Gligorića, Beograd, 1960.

NEKOLIKO NEPOSREDNIH DOJMOVA O LENJINU, Književna republika, g. II, br. 5—6, str. 241—243, maj.

Preštampano: Savremenik (Beograd), 1957, br. 9; — Studentski list (Zagreb), 1957, g. XII, 28. X, br. 12, str. 3.

STJEPAN RADIĆ (NJEGOVO HISTORIJSKO MESTO I ZNAČENJE), Književna republika, g. II, br. 7, str. 258—271, jun.

Preštampano: Stj. Radić i republika, Zagreb, 1925 (poglavlje četvrto: Njegovo historijsko mjesto i značenje); — Izbor članaka, Beograd 1962 (str. 158—179).

UMETNOST I RUSKI RADNIK, Književna republika, g. II, br. 8, str. 315—321, jul.

SAVREMENI RUSKI SLIKARI (Umetnost u revoluciji i apstrakcija u umetnosti. Kandinski, Maljevič, Tatjin), Književna republika, g. II, br. 9, str. 347—361, august.

SVETOZAR PRIBIČEVIĆ, Posvećeno onima koji još u njega veruju. Književna republika, g. II, ser. II, br. 3, str. 97—110, novembar.

Preštampano: Slobodan narod (Beograd), 1925, g. I, 5. III, br. 15, str. 2; — Republika (Beograd), 1925, IX, 1. III, br. 18; — Izbor članaka, Beograd, 1962 (str. 193—211).

STANISLAV VINAVER KAO SIMPATIZER RUSKE REVOLUCIJE, Književna republika, g. II, ser. II, br. 4, str. 176—181, decembar.

O KRLEŽINOM »VUČJAKU« (Nekoliko prethodnih napomena), Borba (Zagreb), br. 1, 24 I.

Napomena: Na kraju članka Cesarec je obećao da će »posle tih (sviju) napomena pokušati da (Krlježino) značenje fiksira potanjom analizom«, a u br. 3 od 7. II 1924. stoji ispod Cesarčeva članka o Lenjinu (O velikom pokojniku): »Radi današnjeg feljtona o Lenjinu izići će feljton o Krlježinom Vučjaku u sledećem broju.« Međutim, nastavak nije objavljen.

O VELIKOM POKOJNIKU, Borba (Zagreb), br. 3, 7. II (O Lenjinu).

Preštampano: »Radnik« (Chicago), 9. I 1929. (iz izvještaja Redar. ravnateljstva od 28. I 1929); — Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1951, izd. Glasa rada; — Kulturni radnik (Zagreb), 1951, br. 10—11, str. 510—512 (odlomak); — Vice Zaninović: Citanka iz jug. književnosti za VIII r., Zagreb (1952. i dr.).

ALIJA ALIJAGIĆ, Borba (Zagreb), 6. III, br. 7, str. 1.

Preštampano: Izbor članaka, Beograd, 1962 (str. 92—95).

LAV GRÜN, Borba (Zagreb), nekrolog, 6. III, br. 7.

INTELEGENCIJA I REVOLUCIJA. Borba (Zagreb), br. 8, 15. III.

OTAC SERGLJE, Radnička borba, br. 9, 8. XII.

Prijevod

UPTON SINCLAIR: ZLA VREMENA, preveo s c. Borba (Zagreb), br. 5, 21. II.

Napomena: Vjerojatno je to prijevod (Augu)s(ta) C(esarca).

1925.

Pjesme i pjesme u prozi

ČEZNJA ZA MIROM U SEBI SAMOME (1922), Obzor, br. 176, 4. VII.

MANIJA ZA NEČIM TREĆIM (1922), Obzor, br. 176, 4. VII.

BIJEG (1921), Obzor, br. 176, 4. VII.

ČAVKE (1921), Obzor, br. 176, 4. VII.

ŽELJE (1922), Obzor, br. 176, 4. VII.

A(ugust) C(esarec) ALIAS IVAN KOVAČIĆ: ZAPISI PREKOBROJNOG IZA REŠETKE, Vijenac (Zagreb), g. III, knj. IV, br. 10, str. 288—294 (s napomenom).

Napomena: Uz tekst je objavljen ovaj podatak:

»U Mariboru bijah predlanjskog proljeća na povratku iz Sov. Rusije i, pješice nepovlasno prešavši granicu, uhvaćen, osuđen i zatvoren u tamošnjoj »jetnišnici«. Osim tog »peha« dogodio mi se tom zgodom i drugi, smješniji. Za svaki slučaj, budem li u vozu trebao legitimaciju, dadoh sebi u Beču napisati nešto slična, a slučajno na ime Ivan Kovačić, bankovni činovnik na putu radi namještenja. Tako se i predstavah mariborskim vlastima. U zao čas po sebe, jer mi nisu vjerovali da sam ja Kovačić. To još nije bilo tako smiješno; smiješnost je započela tek tada kad im rekoh svoje pravo ime. Tad mi više nisu vjerovali da sam ja Cesarec, sumnjajući da ih sad istom hoću da obmanem, jer ja da sam odista Kovačić. Vidite, šta je to? — pokazam mi činovnik spis pokrivši ga rukama i ostavivši samo jednu ispisanu liniju

slobodnu. Ja prasnuh u smijeh; taj spis je bio popis izdanih tjeratica, i u slobodnoj liniji pročitah Ivan Kovačić, gospodarski činovnik; tog čovjeka su progonili radi pronevjerjenja. Tako za mariborske oblasti i za sve policije ove zemlje, u kojih je albumima svoje skromno mjesto našla i moja fotografija, ostah valjda i do dana današnjega: August Cesarec alias Ivan Kovačić« (str. 288).

Pripovijesti i novele

LEGENDA O ZVONU NA GROBLJU, Fragment, Obzor, br. 238, 5. IX, str. 5.

Napomena: Prozni fragment, a u stvari odlomak iz drame »Krčma ,Široko grlo«.

SUDITE ME, Jutarnji list (Zagreb), 8. III—24. IV, br. 4703—4748.

Napomena: O novim izdanjima novele vidi niže, uz »Posebna izdanja«!

Roman (odlomak)

SVET U STRAMPUTICI, novela, Književna republika, g. II, br. 8, 9—10, 11—12, str. 352—366, 382—401, 536—544, august, septembar-oktobar, novembar-decembar.

Napomena: Odlomci iz romana »Zlatni mladić i njegove žrtve«, Koprivnica, 1928.

Drama (odlomak)

KRČMA »ŠIROKO GRLO« (1921), ekspozicija drame, Obzor, LXVI, br. 176, 4. VII, str. 5—6.

Napomena: Drama »Krčma ,Široko grlo« nije objavljena u cjelini. Dva su fragmenta bila štampana u »Obzoru« (1925). Međutim, sačuvana je u rukopisu i prikazana u Narodnom kazalištu u Varaždinu 19. I 1947.

Članci

POLICIJA I SLOBODA LIČNOSTI (Povodom moga hapšenja 1. novembra), Hrvat (Zagreb), 1925, g. VII, br. 1737, str. 2.

TEATAR NA NOVIM PUTEVIMA (Majerhold Popovičkin »Cocu magnifique« u Moskvi i Gavela-Babićev u Zagrebu), Književna republika, g. II, br. 5, str. 215—223, januar.

POVODOM JEDNOG GLASA IZ DRUGE SRBIJE. Kri-tičke primedbe na osnovu knjige M. Miloševića »PP«. Književna republika, g. II, br. 6, str. 270—276, februar.

Preštampano: Izbor članaka, Beograd, 1962 (63—72).

STJEPAN RADIĆ ILI LIKVIDATOR STJEPANA RADICA, Književna republika, g. II, br. 7, str. 296—305, jul.

Preštampano: Stjepan Radić i republika, Zagreb, 1925 (poglavlje: Poslije likvidacije od 27. marta); — Izbor članaka, Beograd, 1962 (str. 179—192).

Prevedeno: La fédération balkanique (Wien), 15. IX i 1. X 1925, br. 28 i 29, str. 396—398.

SVETOZAR PRIBIČEVIĆ: Po drugi put o njemu kao odgovor beogradskeoj »Reči«. Hrvat (Zagreb), 1925, g. VII, 25. IV—29. IV, br. 1546, 1548, 1550, 1551.

Posebna izdanja

SUDITE ME, ispovijest siromaka (novela), Zagreb, 1925, str. 5—132.

Napomena: Ova je novela prvi put objavljena u »Jutarnjem listu« (Zagreb), 1925, 8. III — 24. IV, br. 4703—4748. — **Dramatizacija** novele: Nar. kazalište »A. Cesarec« — Varaždin u sezoni 1958/59. izvelo je na sceni ovo djelo. Komad je prikazan (u Varaždinu i nekim drugim mjestima, npr. u Zagrebu 20. V 1959) pod naslovom: **Ispovijest siromaha**, drama u 2 dijela (7 slika). Prema noveli A. C. dramatizirao S. ANDRES.

Preštampano: Posmrtna počast, Zagreb 1945, izd. Maticе hrvatske! — Smijeh Jude Iškarijota, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. III).

Prevedeno: Sud'ite me! (V Praze, 1926).

CAREVA KRALJEVINA, roman o nama kakovi smo bili. Koprivnica, 1925, str. 5—371. Naklada knjižare Vinka Vošickog.

Sadržaj: Od predzorja do jutra (5—99), Od jutra do podneva (102—233). Od podneva do večeri (227—371).

Napomena: Odlomci su objavljeni u »Savremeniku« (1923, br. 3, str. 137—149) i u »Književnoj republici« (pod naslovom »Knjigovođa Mutavac«), g. 1924, II, br. 1, str. 8—16.

O političko-društvenoj pozadini romana Cesarec je pisao u članku »Careva kraljevina« (Savremenik, 1923, br. 3, str. 185—187).

Preštampano: Ilustrirani vjesnik (Zagreb), 1945, br. 2, str. 6 (odlomak); — Careva kraljevina, Beograd, 1947 (izd. Prosvete).

STJEPAN RADIĆ I REPUBLIKA. Prilog našoj političkoj historiji. Zagreb, 1925, str. 5—100. Tisak Jugoslovenskog novinskog d. d.

Sadržaj: (Uvod). Na pravom i krivom putu u Austriji. Kao nacionalista u Jugoslaviji. Kao hrvatski, seljački, mirotvorni i čovječanski republikanac. Njegovo historijsko mesto i značenje. Poslije likvidacije od 27. marta.

Napomena: Članci su prvi put objavljeni u »Književnoj republici« (Zagreb), 1923, g. I (br. 1, 2—3), 1924, g. II (br. 3, 7) i 1925, g. II (br. 7). — O prijevodima na slovenski j. vidi uz štampanje pojedinih članaka!

1926.

Pripovijesti

U KATAKOMBI (1925), u zbirci »Za novim putem«, Zagreb, 1926.

Preštampano: Za novim putem, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. II); — Zvezda, 1946, 7. IV, br. 25 (Povratak iz Rusije, odlomak); — U katakombi, Beograd, 1948. izd. Prosvete; — Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1951; — Vice Zaninović: Čitanka za niže r. srednjih škola, Zagreb (1945, 1946, 1947, 1948), odlomak; — Vido Latković: Čitanka za III i IV r. gimn., Beograd 1946, odlomak; — Na posljednjim tračnicama, Beograd, 1956; — Na posljednjim tračnicama, Zagreb, 1963.

Prevedeno: Novele, Ljubljana, 1950.

ATENTATOR MOJSIJE (1926), u zbirci »Za novim putem«, Zagreb, 1926.

Preštampano: Za novim putem, Zagreb 1946 (Izabrana djela A. C., knj. II); — Na posljednjim tračnicama, Zagreb, 1963.

JEDNO SAMOUBIJSTVO, Književna republika, g. III, br. 2, str. 53—64, jun.

Preštampano: Tonkina jedina ljubav, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. IV).

KĆI CRNE RUKJE, Savremenik (Zagreb), 1926, br. 1, 2, 3—4, 5—6, str. 14—20, 67—70, 123—126, 168—173, i 1927, br. 1, 2, 3, str. 8—12, 82—85, 122—126 (nedovršena).

Napomena: »Kći crne ruke« nije dokraja štampana, po svoj prilici zbog zabrane cenzure. Međutim, rukopis je nađen u zaostavštini i objavljen je u cjelini istom 1952. Redaktor je upozorio da nedostaju jedino »dvije, tri kartice na svršetku rukopisa«.

Preštampano: Kći crne ruke, Čuk u njenom duplju, Zagreb, 1952, izdanje »Zore«, Izabrana djela A. C., knj. IX.

LEGENDA O ZVONU NA GROBLJU, Hrvat (Zagreb), 1926, VII, 3. IV, br. 1880, str. 12.

Roman

ČUK U NJENOME DUPLJU, Vijenac (Zagreb), g. IV, knj. VI, br. 13—24, str. 321—326, 362—371, 419—425, 267 (tj. 467) — 472, 302—308, 329—335, 379—395, 409—414.

Preštampano: Kći crne ruke, Čuk u njenom duplju, Zagreb, 1952, izdanje »Zore«, Izabrana djela A. C., knj. IX.

Posebna izdanja

ZA NOVIM PUTE^m, novele, Zagreb, 1926, str. 3—194. Izd. Matice hrvatske.

Sadržaj: Na posljednjim tračnicama (1919). Atentator Mojsije (1926). U katakombi (1925). Zvijer-planina (1918).

Napomena: »Zvijer-planina« štampana je prvi put u »Savremeniku« (1919), a »Na posljednjim tračnicama« u »Plamenu« (1919).

SUD'TE ME! Zpoved chudaka. Preložila B. Ditetova. V Praze, 1926, str. 7—183.

Napomena: Češki prijevod novele »Sudite me«.

1927.

Pripovijest

SRCE ŽIGE ŠPORIŠA, Vijenac (Zagreb), g. V, knj. VII, br. 5, 7—8, str. 99—102, 171—176.

Preštampano: Savremena hrvatska proza, Zagreb, 1930, str. 43—73, Biblioteka savremenih pisaca, br. 1—2; — Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951, izd. »Zore«.

PRAVEDNIKOVA DVOJAKA MJERA, Hrvatsko kolo, knj. VIII, str. 285—305.

Preštampano: Za novim putem, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. II); — Antologija hrvat. proze, II, izabrao P. Šegedin, Beograd, 1956.

Članci

A. CESAREC, Đ. CVIJIĆ, K. HORVATIN: JUKIĆEV ATENTAT I DRAGAN BULIĆ U OSVETLJENJU SVOGA »ATENTATA«, Književna republika, g. IV, br. 1, str. 22—32, 15. III.

A. SIDOROV: Moskovska škola grafike, preradio A. Cesarec, Hrvatsko kolo, Zagreb, 1927, knj. VII, str. 451—462.

1928.

Pjesma

JABUČAN CVIJET (1919), Hrvatska revija (Zagreb), g. I, br. 1—2, str. 69.

Preštampano: Izabrane pjesme, Zagreb, 1961.

Pripovijesti

GOLGOTA OSMORICE, Vijenac (Zagreb), g. VI, br. 1, str. 4—8.

Napomena: Bilješka A. Cesarca u »Vijencu«: »Premda formalno cjelina, ovo je fragment koji u idejnom, a donekle i sadržajnom pogledu treba uzeti kao sastavni dio novele »Pravednikova dvojaka mjera« (str. 4).

Preštampano: *Za novim putem*, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. II); — *Na posljednjim tračnicama*, Zagreb, 1963.

Prevedeno: *Novele*, Ljubljana, 1950.

USKRS I SMRT CARA LAZARA, Vijenac (Zagreb), g. VI, br. 5, str. 200—206.

Napomena: Pripovijest je bila nagrađena na natječaju »Vijenca« za najbolju novelu o »Glavnjači« (br. 5, str. 240).

Preštampano: *Smijeh Jude Iškarijota*, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. III); — A. Cesarec, *Izbor*, Sarajevo, 1961.

Prevedeno: *Novele*, Ljubljana, 1950; — *Tonkina ljubov*, Moskva, 1961.

SLUŽBENI PRAZNIK (događaj iz 1921), *Književnik* (Zagreb), g. I, br. 1, str. 5—10.

Preštampano: *Tonkina jedina ljubav*, Zagreb 1946 (Izabrana djela A. C., knj. IV).

Prevedeno: *Tonkina ljubov*, Moskva, 1961.

Roman (odlomak)

MATI I KĆI, *Književnik* (Zagreb), g. I, br. 3, str. 89—95.

Napomena: Odlomak iz romana »Bjegunci«.

Članci

JEDNO OBJAŠNJENJE, *Zaštita čovjeka* (Zagreb), 1928, 2. VIII, br. 1, str. 4.

Napomena: Vidi bilješku o uredništvu »Zaštite čovjeka«.

Uredništvo lista

ZAŠTITA ČOVJEKA, nezavisni glasnik za čovječja i građanska prava, Zagreb, 2. VIII 1928 — 11. I 1929, urednik A. Cesarec.

Napomena: Izašlo je 26 brojeva; no, list je jedanput štampan kao dvobroj. Članci su uglavnom nepotpisani. Međutim, poznato je da je veliki broj priloga napisao A. Cesarec, a pogotovu uvodnike.

Navodim nekoliko naslova uvodnika:

Zašto izlazimo i zašto baš sada (br. 1).

Pod Damoklovim mačem Zakona o zaštiti države (br. 2).

Nad grobom sudbonosne žrtve (br. 3).

Desetgodišnji jubilej nameće dužnost sveopće političke amnestije (br. 7).

Fijasko proturadničke ofanzive — moralan fijasko Zakona o zaštiti države (br. 8).

Ne dopustimo da se u Zagrebu zacari Glavnjača (br. 9).
 Dosta, dosta, dosta je režima Glavnjače (br. 10).
 Pred jubilejom Kalvarije (br. 13).
 Štampa pod opsadnim stanjem (br. 15).
 Režim i »Zaštita čovjeka« (br. 16).
 Metode suda u »bombaškom« procesu (br. 17).
 Tražite sveopću političku amnestiju (br. 17).
 Da živi sloboda narodne riječi (br. 18).
 Što jest, što se hoće i što trebamo (br. 19).
 Krvavo slavlje kao pod carizmom (br. 20).
 Povodom predstojeće osamgodišnjice »Obznane« (br. 23—24).
 U novoj godini (br. 1, g. II).
 Poslije 5. januara (br. 2, 5. II).

Posebna izdanja

ZLATNI MLADIĆ I NJEGOVE ŽRTVE, roman o svijetu na stramputici. Koprivnica, 1928, str. 3—243. Izdanje knjižare Vinka Vošickog, Svjetska biblioteka, sv. 66.

Napomena: Odlomci su štampani u »Književnoj republici« (1925, br. 8, 9—10, 11—12) pod naslovom »Svet na stramputici«.

Djelo je dramatisirano za radio-emisiju i izvedeno 1953—1954. u Zagrebu i Beogradu (po motivima romana napisao tekst i režirao Vladimir Carin).

Preštampano: Zlatni mladić i njegove žrtve, Zagreb, 1947 (Izabrana djela A. C., knj. V). — Vice Zaninović: Primeri iz književnosti, Zagreb, 1947 (odlomak). — V. Zaninović: Čitanka iz jug. književnosti za VIII r. (odlomak), Zagreb, 1952; isto, II izd., 1953; — Zlatni mladić i njegove žrtve, Beograd, 1955.

Prevedeno: Pankrac in njegove žrtve, Ljubljana, 1948.

1929.

Pripovijesti

ČEŠLJUGAR NA KROVU KASARNE, doživljaj pred jednom kasarnom u Beču. Književnik, g. II, br. 1, str. 15—16.

Preštampano: Ilustrirani vjesnik (Zagreb), g. 1950, 2. IX, br. 262—263, str. 34.

Prevedeno: La Suda Stelo, Slavonski Brod, 1939, g. III, br. 7, str. 74—75 (esperanto).

KUĆNI RED, Književnik (Zagreb), g. II, br. 6, str. 195—205.

Preštampano: Tonkina jedina ljubav, Zagreb, 1946, Izabrana djela A. C., knj. IV.

U SIROTINJSKOM MRAKU, Književnik, g. II, br. 7, str. 235—245.

Preštampano: U knjizi »Novele«, Zagreb, 1939, objavljeno pod naslovom »Brodolom obitelji Rožman« (i to kao prvi dio pripovijetke; drugi dio čini pripovijetka štampana pod naslovom »Tijelovo« u »Književniku« 1929, II, br. 9, 10, str. 339—344, 373—380); — Put u novi život, Zagreb, 1947, Izabrana djela A. C., knj. VI; — Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1951, izd. Glasa rada; — Vice Zaninović: Čitanka iz jugosl. književnosti, (odl.), Zagreb, 1952, 1953; — A. Cesarec, Izbor, Sarajevo, 1961.

Prevedeno: Novele, Ljubljana, 1950.

TIJELOVO, Književnik, g. II, br. 9, 10, str. 339—344, 373—380.

U knjizi »Novele«, Zagreb, 1939, objavljena je pod naslovom »Brodolom obitelji Rožman« (i to kao drugi dio pripovijesti; prvi dio čini pripovijetka štampana pod naslovom »U sirotinjskom mraku« u »Književniku« 1929, g. II, br. 7, str. 235—245). — Put u novi život, Zagreb, 1947, Izabrana djela A. C., knj. VI; — Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1951, izd. Glasa rada; — Vice Zaninović: Čitanka iz jugoslavenskih književnosti, Zagreb, 1952, 1953 (odlomak).

Prevedeno: Novele, Ljubljana, 1950.

PRIPOVIJEDANJE JEDNE KLUPE, Hrvatska revija (Zagreb), g. II, br. 11, str. 622—632.

Preštampano: Novele, Zagreb, 1939; — Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

KOMITSKA DOGODOVŠTINA HAUPTMANA CILLIJA, Književnik, g. II, br. 12, str. 435—443.

Preštampano: Tonkina jedina ljubav, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. IV).

HANZA, Hrvatsko kolo, g. X, str. 224—253.

Preštampano: Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

KARAMFIL IZ OSUDENIKOVE SLAMARICE, Hrvatska revija (Zagreb), g. II, br. 6, str. 342—352 (pod pseudonimom Augusto Morte).

Napomena: Iza ovog pseudonima vjerojatno se krije August Cesarec. Na ovo autorstvo ne upućuje samo šifra već i izvjesne sadržajno-stilske osobine.

Roman (odlomak)

BUGINO DJETINJSTVO, Hrvatska revija (Zagreb), g. II, br. 2, str. 97—106.

Napomena: Odlomak iz romana »Bjegunci«.

Prijevodi

JAROSLAV HAŠEK: O JEDNOM CENZORU. Sa češkog preveo A. Cesarec. Književnik (Zagreb), g. II, br. 2, str. 56—59.

UPTON SINCLAIR: PRVI LORD LITERATURE (Byron). Preveo A. Cesarec, Književnik (Zagreb), g. II, br. 5, str. 172—176.

UPTON SINCLAIR: PUNOKRVNI ČOVJEK, Književnik (Zagreb), g. II, br. 7, str. 245—250.

Napomena: Prijevod nije potpisan, ali mislim da potječe od Cesarca, a na to upućuje i činjenica što je Cesarec objavio kraći prijevod Uptona Sinclaira u br. 5.

1930.

Pripovijesti

NA GRADSKOJ TRŽNICI, Književnik (Zagreb), g. III, br. 2, str. 68—70.

Preštampano: Tonkina jedina ljubav, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. IV); — Glas rada (Zagreb), 1946, 19. VII; — Glas Trešnjevke (Zagreb) 1932, 8. X, br. 2, str. 2—3.

ŠKRINJARKIN DOM VANBRAČNE DJECE, Književnik, g. III, br. 4, 5, str. 137—143, 198—205.

Preštampano: Tisuću najljepših novela, Zagreb, 1930, sv. 25 (urednik Ljubo Wiesner); — Novele, Zagreb, 1939; — Put u novi život, Zagreb, 1947 (Izabrana djela A. C., knj. VI).

Prevedeno: Anthologie des conteurs croates, Zagreb, 1933, priredio Jean Dayre (str. 292—324). — Novele, Ljubljana, 1950; — Tonkina ljubov, Moskva, 1961.

U FARAONOVOM GRADU MRTVIH, Književnik, g. III, br. 6, str. 225—235.

Preštampano: Izraelov izlazak i druge legende, Zagreb, 1938; — Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

TONČEK. Prikaz posvećen svima onima koji kažu da spasavaju sirotinjsku djecu. Književnik (Zagreb), g. III, br. 8, str. 333—340.

Preštampano: Tonkina jedina ljubav, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. IV); — Žena u borbi, 1952, X, br. 2, str. 16—18.

SAN DOKTORA LUPUSA, Književnik, g. III, br. 9, str. 381—390.

Preštampano: Izraelov izlazak i druge legende, Zagreb, 1938; — Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

Prevedeno: Tonkina ljubov, Moskva, 1961.

SUSRET SA ČOVJEKOM-RAŠČOVJEKOM, Hrvatska revija (Zagreb), g. III, br. 1, str. 45—51.

Preštampano: Naprijed (Zagreb), 1945, 14. VII (odlomak); — Smijeh Jude Iškarijota, Zagreb, 1946. (Izabrana djela A. C., knj. III); — Vice Zaninović: Čitanka za I. r. gimnazije, Zagreb, 1950—1954 (pod naslovom »Susret«, odlomci).

MOJSIJE, Hrvatska revija (Zagreb), g. III, br. 4, str. 216—230.

Preštampano: Izraelov izlazak i druge legende, Zagreb, 1938 (iz ciklusa legenda objavljenih pod naslovom »Izraelov izlazak iz Egipta«); Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

NA SINAJU, Hrvatska revija (Zagreb), g. III, br. 7, str. 377—385.

Preštampano: Izraelov izlazak i druge legende, Zagreb, 1938 (iz ciklusa legenda objavljenih pod naslovom »Izraelov izlazak iz Egipta«); — Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

PRED FARAONOM, Hrvatska revija, g. III, br. 9, str. 486—497.

Preštampano: Izraelov izlazak i druge legende, Zagreb, 1938 (iz ciklusa legenda objavljenih pod naslovom »Izraelov izlazak iz Egipta«); — Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

IZRAELOV IZLAZAK IZ EGIPTA, Hrvatska revija, g. III, br. 12, str. 652—665.

Preštampano: Izraelov izlazak i druge legende, Zagreb, 1938 (iz ciklusa legenda objavljenih pod naslovom »Izraelov izlazak iz Egipta«); — Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

FLORA LORENZO-ORSATI-GOLF, Hrvatsko kolo, g. XI, str. 167—204.

Napomena: Nagrađena sa 500 D (Hrvatska revija, 1931, str. 360).

Preštampano: Novele, Zagreb, 1939; — Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

Članci

KATARINA MAYO: MAJKA INDIJA (prikaz), Obzor, br. 134—141, 13. VI—23. VI.

VICTOR HUGO I NJEGOVI »JADNICI«, Književnik, g. III, br. 10, str. 433—442.

Preštampano: Victor Hugo: Claude Gueux, Zagreb, 1933 (predgovor A. Cesarca pod naslovom »Život i značenje V. Hugoa«), Biblioteka džepna, kolo II, knj. 3; — Vice Zaninović: Primjeri iz književnosti, Zagreb, 1947; — Književne novine (Zagreb), 1954, I, br. 2, str. 3 (odlomak).

1931.

Pripovijesti

PUT U NOVI ŽIVOT, Hrvatsko kolo, g. XII, str. 200—214.

Preštampano: Novele, Zagreb, 1939 (s posvetom: Uspomeni Zlatka Schneidera); — Put u novi život, Zagreb, 1947 (Izabrana djela A. C., knj. VI); — zbornik »Hod svjetlosti« (uredio A. Stipčević), Zagreb, 1961; — Telegram (Zagreb), 1963, 3. V, br. 158, str. 10; — Na posljednjim tračnicama, Zagreb, 1963.

Prevedeno: Novele, Ljubljana, 1950.

MALOGRAĐANI MEĐU SOBOM (poglavlje iz malograđanske priče »Tragikomedija Tonkine jedine ljubavi«), Književnik (Zagreb), g. IV, br. 1, str. 1—8.

Napomena: Peta glava iz novele »Tonkina jedina ljubav« koja je iste godine izašla u posebnoj knjizi (Zagreb, 1931). Vidi: Posebna izdanja!

ZELENA SABLJA, Književnik, g. IV, br. 2, str. 49—62.

Preštampano: Tonkina jedina ljubav, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. IV).

ČOVJEK KOJI JE PROŠAO KROZ SVOJ GROB, 1926. (Sjeni Fjodora M. Dostojevskog), Književnik, IV, br. 3, str. 97—108.

Preštampano: Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

KUĆA VELIKE ČEŽNJE, Književnik, 9. IV, br. 5, str. 185—194.

Preštampano: Objavljena je kao prva glava pripovijesti »Dorina velika čežnja« u knjizi »Novele«, Zagreb, 1939; — Isto u knjizi »Put u novi život«, Zagreb, 1947 (Izabrana djela A. C., knj. VI).

Prevedeno: Novele, Ljubljana, 1950 (Dorina velika čežnja).

SLOM VELIKE ČEŽNJE, Književnik, g. IV, br. 12, str. 465—475.

Preštampano: Objavljena je kao druga glava pripovijesti »Dorina velika čežnja« u knjizi »Novele«, Zagreb, 1939; — Isto u knjizi »Put u novi život«, Zagreb, 1947 (Izabrana djela A. C., knj. VI).

Prevedeno: Novele, Ljubljana, 1950 (Dorina velika čežnja).

ŽIVOT ZA KRAVU, Hrvatska revija (Zagreb), g. IV, br. 12, str. 663—669.

Preštampano: Tonkina jedina ljubav, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. IV); — Socijalistički preobražaj našega sela, Zagreb, 1950, str. 241—244, izd. Matice hrvatske

(uredili J. Horvat, P. Šegedin i Sl. Kolar); — Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1950, izd. Glasa rada.

Prevedeno: Tonkina ljubov, Moskva, 1961.

POSJETA IZ DALEKA, Literatura (Zagreb), g. I, br. 6, str. 145—148.

Preštampano: Izraelov izlazak i druge legende, Zagreb, 1938.

Roman (odlomak)

PRVI SUSRET, početak romana »Na pragu«, Književnik (Zagreb), g. IV, br. 8, str. 316—325.

Napomena: Roman je izašao pod naslovom »Bjegunci« (Zagreb, 1933).

Članci

FREUDOVA PSIHOANALIZA, Književnik, g. IV, br. 4, str. 137—150.

Preštampano: Psihoanaliza i individualna psihologija, Zagreb, 1932 (prvo poglavlje).

OPĆENITO O INDIVIDUALNOJ PSIHOLOGIJI S NAROČITIM OBZIROM NA NIETZSCHEA I VAIHINGERA, Književnik, g. IV, br. 6, str. 225—236.

Preštampano: Psihoanaliza i indiv. psihologija, Zagreb, 1932 (poglavlje drugo).

TEORETSKA SUŠTINA INDIVIDUALNE PSIHOLOGIJE, Književnik, br. 7, str. 265—277.

Preštampano: Psihologija i indiv. psihologija, Zagreb, 1932 (poglavlje treće).

NEUROZE I INDIVIDUALNOPSIHOLOŠKA TERAPIJA, Književnik, br. 9, str. 356—366.

Preštampano: Psihoanaliza i indiv. psihologija, Zagreb, 1932 (poglavlje četvrto).

ZAKLJUČAK O INDIVIDUALNOJ PSIHOLOGIJI, Književnik, br. 10, 11, str. 385—396, 429—438.

Preštampano: Psihoanaliza i indiv. psihologija, Zagreb, 1932 (poglavlje peto).

Prijevod

VICTOR HUGO: CLAUDE GUEUX, pripovijetka, Književnik, g. IV, br. 6, str. 247—253, te g. V (1932), br. 4, str. 141—148.

Napomena: Prijevod nije potpisan, ali mislim da je Cesarčev. Vidi bilješku pod br. 163 uz odjeljak »Život i rad«.

Preštampano: Victor Hugo: Claude Gueux, pripovijetka, Zagreb, 1933, str. 48 (Biblioteka džepna, kolo II, knj. 3), sa predgovorom A. Cesarca pod naslovom »Život i značenje V. Hugo«.

Posebna izdanja

TONKINA JEDINA LJUBAV, Zagreb, 1931, str. 3—103.

Preštampano: Tonkina jedina ljubav, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knji. IV).

Prevedeno: Tonkina ljubov, Moskva, 1961.

1932.

Pripovijesti

DOŽIVLJAJI I SMRT MUDRACA KRATESA, Hrvatska revija (Zagreb), g. V, br. 4, str. 234—264.

Preštampano: Izraelov izlazak i druge legende, Zagreb, 1938; — Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

NA MORU, Hrvatska revija, g. V, br. 12, str. 737—755.

Napomena: Književno-glumačka radio-montaža, po noveli obradio Ernest Radetić, a izvela ju je MHKD na Radio-Zagrebu 31. X 1939.

IN ANNO DEI, Književnik (Zagreb), g. V, br. 1, str. 17—21.

Preštampano: Smijeh Jude Iškarijota, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C.; knj. III), pod naslovom »Anno Dei«; — Novela, 1952, br. 6, str. 4—5, 7.

Prevedeno: Tonkina ljubov, Moskva, 1961.

DOŽIVLJAJ IZ SEBE, Književnik, g. V, br. 4, str. 121—125.

Preštampano: Smijeh Jude Iškarijota, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. III); — Novela, 1952, br. 10, str. 12—13.

FARAONOVA GRADNJA, Književnik (Zagreb), g. V, br. 8, str. 281—284.

Preštampano: Legende i druge pripovijesti, Zagreb 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

D. D. DIN, Literatura (Zagreb), g. II, br. 5—6, str. 198—199.

HOBOTNICA, Hrvatsko kolo, g. XIII, str. 72—92.

Preštampano: Moderni hrvatski pripovjedači, Zagreb, 1934 (str. 167—185); — Novele, Zagreb, 1939; — Put u novi život, Zagreb, 1947 (Izabrana djela A. C., knj. VI); — Hobotnica, Zagreb, 1947 (izd. Nopok); — Jugoslavenski pripovjedači, Beograd, 1949 (izd. Novo pokolenje), str. 681—700; — Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1951 (izd. Glasa rada); — Hobotnica i Slučaj kolportera Ferića, Beograd, 1953 (str. 5—33); Hobotnica, novela, Sarajevo, 1954; — Hobotnica, pripovijest, Sarajevo, 1955; — Na posljednjim tračnicama, Beograd, 1956; — Hrvatska novela između dva rata, priredio M. Šicel, Zagreb, 1960 (str. 148—167); — Na posljednjim tračnicama, Zagreb, 1963.

Prevedeno: Novele, Ljubljana, 1950; Tonkina ljubov, Moskva, 1961.

Roman (odlomak)

IZLAZAK NA ČISTAC, odlomak iz romana (»Bjegunci«). Posvećeno Iv. Meštroviću. Književnik (Zagreb), g. V, br. 10, str. 365—371.

Napomena: Vidi Posebna izdanja 1933. g. (»Bjegunci«.)

Eseji i članci

OSVRT NA JEDNU POLEMIKU O SPORTU, Književnik (Zagreb), g. V, br. 2, str. 46—59.

ODGOVOR G. CRNJANSKOME, Književnik, g. V, br. 5, str. 166—177.

Preštampano: Izbor članaka, Beograd, 1962 (236—251).

DON QUIOTE IZ SALAMANCE, MIGUEL DE UNAMUNO, Almanah savremenih problema, Zagreb, 1932, str. 33—54. Naklada »Astra« kluba.

Preštampano: Književnik (Zagreb), 1932, g. V, br. 6, str. 207—215, pod naslovom: »O Miguelu de Unamuno« (odlomak iz eseja).

Posebna izdanja

PSIHOANALIZA I INDIVIDUALNA PSIHOLOGIJA, Zagreb, 1932, str. 3—99. Naklada vlastita.

Sadržaj: Freudova psihoanaliza. Općenito o individualnoj psihologiji s naročitim obzirom na Nietzschea i Vaihingera. Teoretska suština individualne psihologije. Nervoze i individualnopsihološka terapija. Zaključak o individualnoj psihologiji. Psihoanaliza i individualna psihologija (résumé).

Napomena: Članci preštampani iz »Književnika« (Zagreb), 1931, g. IV, br. 4, 6, 7, 9, 10, 11.

1933.

Pripovijesti

KATA, DOBROČUDNI MEDVJED, Književnik (Zagreb), g. VI, br. 2 i 4, str. 53—61, 143—151.

Preštampano: Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

PALAČA BIJEDE (1932), almanah »Periferija« (Zagreb), 1933, urednik Ivan Mrkša, str. 27—34.

Napomena: Vilko Ivanuša je kazao da ova pripovijest nije bila vjerojatno nigdje objavljena u Hrvatskoj za vrijeme stare Jugoslavije (Glas rada, 1946, 29. III), a Ladislav Zimbrek je tvrdio da je »dosada objavljena samo na slovenskom« (Tonkina jedina ljubav, Zagreb, 1946, knj. IV, str. 331). Međutim, kao što se vidi, to nije tačno.

Preštampano: Glas rada (Zagreb), 1946, br. 13, 29. III; — Tonkina jedina ljubav, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. IV); — A. Cesarec: Izbor, Sarajevo, 1961.

Prevedeno: Kalendar »Cankarjeve družbe«, Ljubljana, 1933.

Članci

SIMBOLI MIRA (impresije s puta po Italiji), Književnik (Zagreb), g. VI, br. 8, str. 338—339.

JEDAN NEČUVEN UNIKUM, Savremena stvarnost (Zagreb), g. I, br. 1, str. 1—4.

Napomena: Napis u vezi sa člankom M. Čurčina »Front socijalne literature«, Nova Evropa (Zagreb), 1932, knj. XXV, br. 11, str. 529—534.

Preštampano: Izbor članaka, Beograd, 1962 (251—255).

PANIKA, POSLIJE KOJE JE SLIJEDIO SMIJEH, Savremena stvarnost (Zagreb), g. I, br. 2, str. 39—40.

NA ČIJOJ JE STRANI UNIKUM, Savremena stvarnost (Zagreb), g. I, br. 4, str. 76—84.

Preštampano: Izbor članaka, Beograd, 1962 (256—266).

JUTARNJI LIST, NOVOSTI I RADNIŠTVO, Savremena stvarnost (Zagreb), g. I, br. 5, str. 108—112.

Preštampano: Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1951, izd. Glasa rada (pod naslovom »Kako živi naše radništvo«).

Redakcija

KARL MARKS: KAPITAL, Beograd, 1933. Prva knjiga, str. 838. Preveli s njemačkog M. Porobić (Moša Pijade) i R. Bosanac (Rodoljub Čolaković). Za štampu priredio A. Cesarec.

Napomena: U pismu Mariji Vinski pisao je 8. X 1933, između ostaloga, ovo: »Ja sam još uvijek u punom jeku posla, na sreću, ukoliko ne i na žalost, upravo na koncu. Ovoga tjedna će biti (knjiga) gotova. Bit će to izdanje elegantno... Mnogo sam se trudio da stvar i sadržajno, jezično, stilski, po tačnosti navoda ispadne što bolje. U tome sam imao dosta posla, zapravo većina te godine mi je u tom prošla. I sad intimno gledam na to s ponosom kao na jedno od najpozitivnijih djela u životu, ako čak i ne i najpozitivnije.«

Povodom izlaska iz štampe prve knjige »Kapitala« (1947) »Borba« se u jednom članku (5. V 1947) osvrnula na izdanje od 1933. ovim riječima: »Prvu knjigu Kapitala preveli su Moša Pijade i Rodoljub Čolaković u Kaznenom zavodu u Sremskoj Mitrovici od polovine 1927. do kraja 1929. godine. Po-

što je uspjelo da se prevod iznese iz kaznenog zavoda, uzeo je pok. August Cesarec na sebe da nađe izdavača i da bude redaktor prevoda. Tako se prva knjiga pojavila 1933. g. u dosta luksuznom izdanju »Kosmosa« sa pseudonimima prevodilaca: M. Porobić i R. Bosanac. Izdanje je bilo štampano u 5000 primjeraka i bilo je do 1940. rasprodato...«

O istom izdanju pisao je također Rodoljub Čolaković u članku »Povodom našeg izdanja Kapitala« (Komunist, 1949. br. 1, str. 131).

Posebno izdanje

BJEGUNCI, roman, Zagreb, str. 7—251. Izdanje Minerve. Knjige našeg vremena, knj. 3.

Napomena: Na koricama je označena godina 1933, ali je roman izašao istom 1934. zbog smetnja cenzure i hajke klerofašističke, pa se taj datum nalazi i u popisu djela A. C. u knjigama »Novele« i »Sin domovine«. U članku »Hrvatskoj straži« (Danas, 1934, br. 4, str. 63) Cesarec je kazao: »Zbog besramne kampanje koju je Hrvatska straža podigla protiv židovsko-kapitalističkog poduzeća Minerva... izdanje moga romana »Bjegunci« u nakladi iste knjižare zapelo je upravo godinu dana...«

Knjiga ima posvetu: **Boški D (i t e t o v o j)**.

Odlomci iz romana objavljeni su najprije u »Kritici« (1922, br. 7, str. 313—319) pod naslovom »Izaci velikog Maga«, u »Književniku« (Zagreb, 1928, g. I, br. 3, str. 89—95) pod naslovom »Mati i kći«, u »Hrvatskoj reviji« (Zagreb, 1929, g. II, br. 2, str. 97—105) pod naslovom »Bugino djetinjstvo«, u »Književniku« pod naslovom »Prvi susret« (1931, g. IV, br. 8, str. 316—325) i »Izlazak na čistac« (g. 1932, br. 10, str. 365—371).

Preštampano: Bjegunci, Zagreb, 1950 (Izabrana djela A. C., knj. VII).

1934.

Pripovijesti

SLUČAJ KOLPORTERA FERİĆA, Danas (Beograd), g. I. br. 1, 2, 3, str. 48—60, 154—163, 319—329.

Preštampano: Novele, Zagreb, 1939; — Antologija savremenih hrvatskih pripovjedača, Beograd, 1940. Uredio Krešimir Georgijević (str. 49—69); — Put u novi život, Zagreb, 1947 (Izabrana djela A. C., knj. VI); — Slučaj kolportera Ferića, Zagreb, 1949 (Mala biblioteka »Zore«); — Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1951 (izd. Glasa rada); — Hobotnica i Slučaj kolportera Ferića, Beograd, 1953 (str. 34—87); Na posljednjim tračnicama, Beograd, 1956; — A. Cesarec, izbor, Sarajevo, 1961; — Na posljednjim tračnicama, Zagreb, 1963.

Preštampano: Tonkina ljubov, Moskva, 1961.

Članci

HITLERIZAM KOD NAS, *Danas* (Beograd), g. I, br. 2, str. 220—226.

Napomena: Povodom pisanja lista »Naša gruda«.

Preštampano: *Vreme i savest*, zbornik eseja u redakciji V. Gligorića, Beograd, 1960; — *Izbor članaka*, Beograd, 1962 (str. 267—277).

HRVATSKOJ STRAŽI, *Danas* (Beograd), g. I, br. 4, str. 62—66.

Preštampano: *Izbor članaka*, Beograd, 1962 (278—284).

Prijevod

E. ZOLA: RAD (Knjiga I-III), Zagreb, 1934 (Biblioteka savremenih pisaca, kolo II, knj. IV-VI). Preveo sa francuskog A. Cesarec.

1937.

Posebna izdanja

DANAŠNJA RUSIJA (pod pseudonimom Vuk Korneli). Zagreb, 1937, str. 7—178. Naučna biblioteka, sv. 8.

Sadržaj: Predgovor, Prvi dio (U Moskvi), Drugi dio (Među Marijcima), Treći dio (Nastup mase).

Prvi dio (U Moskvi, str. 7—104): Prvi dojmovi. Pogreb Kirova. Karakteristike moskovske trgovine. Ulice i njihove karakteristike. Stara Moskva i prelaz k novoj. Ljudi i tipovi. U mauzoleju Lenjina. Početak rekonstrukcije Moskve. »Jest Metro! Jest Metro!« Nastavak rekonstrukcije Moskve. Moskovska troljetka i desetoljetka. Demokratizacija. Plodovi prve, a i druge već pjatiljetke. Holhoznici u bivšem carskom dvoru. Na bivšoj »Psećjoj močvari«. »Dostići i prestići«. Razgovor s jednim fabričkim direktorom. O radničkim stanovima. O braku i obitelji. Radnički klubovi. Umjetnička i druga samodjelatnost. Razgovor s radnicima u Gorkima. »Dođite k meni, maleni!« O školama. Kanaam nauke. Muzeji. Umjetničke izložbe. Sovjetski kino. Sovjetski teatar. Sovjetska štampa i književnost.

Drugi dio (Među Marijcima, str. 105—138): O njima kao narodu. Njihov prvi Institut. Hitnja k napretku. »To smo mi sami.« Pilana i njen dječji vrt. Muzej dojučerašnjih pogana. U kolhozu »Crveni hrast«. Knjiga koja je iz ništa porasla u milijune. Razlog svega napretka.

Treći dio (Nastup mase, str. 163—178): Praznik Prvog maja. Praznik fiskulturnika. U centralnom Parku kulture i odmora.

Napomena: Drugi dio pseudonima, tj. Korneli, Cesarec je napravio od imena svoje majke (Kornelije).

Preštampano: Hrvatska svjedočanstva o Rusiji, Zagreb, 1945. Priredio dr Josip Badalić (odlomak pod naslovom »U Moskvi«, str. 7—104), str. 459—538). — Hrvatski putopisci XIX i XX stoljeća. Uredio Slavko Ježić, Zagreb, 1955, izd. »Zore« (1. Stara Moskva i prelaz k novoj. Ljudi i tipovi, str. 488—493; 2. O radničkim stanovima. O braku i obitelji, str. 494—497).

1938.

Putopis

ŠPANJOLSKI GRADOVI (lutanje po Valenciji), Književnik (Zagreb), g. XI, br. 11—12, str. 521—535.

Napomena: Odlomak iz knjige »Španjolski susreti« (Toronto, 1938), str. 133—143, 84—92 (s malim izostavljanjima).

Članci

JEDAN NESRETNO PROŠLI JUBILEJ (Pariz, 29. XII 1937), Nova riječ (Zagreb), g. III, br. 60, 5. I (pod šifrom: G. K.).

Napomena: U Upitnici za Hrvatsku enciklopediju Cesarec je naveo: »Od 1938. (do studena 1939) bio saradnik zagrebačke ‚Nove riječi‘, najprije kao dopisnik iz Pariza, pod šifrom G. K.« — Ovu šifru napravio je od pseudonima Gustav Korneli; drugi dio pseudonima izveo je od imena svoje majke (Kornelije).

O KRIZI PUČKE FRONTE (Pariz, 21. I 1938), Nova riječ, g. III, br. 63, 28. I (pod šifrom: G. K.).

OTPOR FRANCUSKOG NARODA I ODNOS SNAGA U BORBI ZA MIR (Pariz), Nova riječ, III, br. 66, 17. II (pod šifrom G. K.).

DJECA DJECI, ZA MALENE BIJELE POSTELJICE — Koncerat najnesretnije djece na svijetu (Pariz, 11. II 1938), Nova riječ, g. III, br. 67, 24. II (pod šifrom: G. K.).

Preštampano: Radnik (Zagreb), 1938, III, 11. III, br. 88, str. 4—5, podlistak pod naslovom: Koncert najnesretnije djece na svijetu); isto: 12. III, br. 89, str. 4—5.

USKRS MARSELJEZE U FILMU I ŽIVOTU (Pariz, 25. II 1938), Nova riječ, g. III, br. 68, 3. III (pod šifrom: G. K.).

PROBLEMI FRANCUSKE — Zašto je onemogućena vlada narodne sloge (Pariz, 18. III 1938), Nova riječ, g. III, br. 71, 24. III (pod šifrom: G. K.).

Preštampano: Radnik (Zagreb), 1938, III, 1. IV, br. 92, str. 1—2 (nepotpisano).

MEDUNARODNA NADREALISTIČKA IZLOŽBA (Pariz, 10. III 1938), Nova riječ, g. III, br. 71, 24. III (pod šifrom: G. K.).

O SMRTI M. GORKOG (Pariz, 24. III 1938), Nova riječ, g. III, br. 73, 7. IV (pod šifrom: G. K.).

Preštampano: Radnik (Zagreb), 1938, III, 22. IV, br. 96, str. 3—5 (podlistak).

OPHOD PARISKOG PUKA (Pariz, 14. IV), Nova riječ, g. III, br. 75, 21. IV (pod šifrom: G. K.).

Preštampano: Radnik (Zagreb), 1938, III, 6. V., br. 99, str. 4—5 (podlistak); isto: 7. V, br. 100, str. 4—5 i 13. V, br. 101, str. 4—5.

VICTORIO MACHO, I, (Pariz, 29. IV. 1938), II (5. V 1938). Nova riječ, g. III, br. 78 i 79, 12. V i 19. V (pod šifrom: G. K.).

Napomena: Drugi dio članka (br. 79, 19. V) izašao je pod šifrom S. K., ali se očito radi o štamparskoj pogreški.

Preštampano: Radnik (Zagreb), 1938, III, 27. V, br. 104, str. 4—5 (isto: 28. V, br. 105, str. 4—5) i 3. VI, br. 106, str. 5—6 (II dio).

KINESKA IZLOŽBA (Pariz, 9. juna), Nova riječ, g. III, br. 83, 16. VI (pod šifrom: G. K.).

IZ PODRUČJA KULTURE I BARBARSTVA (Pariz, 18. IV 1938), Nova riječ, g. III, br. 84, 23. VI (pod šifrom: G. K.).

»TRI STOLJEĆA UMJETNOSTI USA« (Pariz, 23. VI). Nova riječ, g. III, br. 85, 30. VI (pod šifrom: G. K.).

Napomena: U istom godištu izlazili su u »Novoj riječi« dopisi iz Praga pod šifrom: — K, ali oni nesumnjivo ne potječu od Cesarca. Na to me upućuju, između ostaloga, ova dva momenta: 1) u istom broju, u kojem je objavljen Cesarčev članak »Kineska izložba« (br. 83, 16. VI), štampano je Praško pismo (»Dani otpora«); 2) na sačuvanom kuponu o prijavi stana nalazi se datum: 19. IX (1938), a dopisi iz Praga su izlazili i daljnjih mjeseci.

Posebna izdanja

ŠPANJOLSKI SUSRETI, knjiga susreta s ljudima i gradovima. S ilustracijama Đorđa Jovanovića-Kuna. Toronto (Kanada, 1938, str. 3—190). Izd. »Hrvatska radnička knjižara«.

Sadržaj: U Madridu. Susreti sa zemljacima. U Valenciji i Barceloni. Susret s junacima križnog puta od Iruna do Gijuma.

I dio: U Madridu, na Termopilama kulture (str. 3—38). Na putu po La Manchi Don Quijota de la Mancha. U gostima kod seljaka. Pod tučom patriotskih darova najvećeg španjolskog patriota. Mali antifašisti. U jednom arhivu i tipografiji. S jednim učesnikom 8. jula. Plebejske »zavjere« u domovima aristokrata. O teatru i o jednom sastanku u teatru. Pred galerijom slika i — galerijom historije. Termopile u noći.

II dio: Susreti sa zemljacima (str. 39—132). U Albacete, bazi internacionalne brigade. Historija zemljaka do moga

dolaska: Madrid, Teruel, Jarama, Guadalajara, Brunete. S ranjenim junacima Quinta, Belchite i Ville. Mayor u Benicasimu. S Dimitrovićima na Aragonu. Na putu u Zaragoza. Sa Đakovićima. S antitankovskom baterijom Petka Miletića. U Murciji, starom gradu Arapa. Po bolnicama Murcije. Na putu tamo gdje su vojevali moji zemljaci još pred hiljadu godina. Put po Sierru Moreni. Na teškoj artiljerijskoj poziciji baterije Kolarova. U Andujaru, na obali Guadalquira. Zemljaci u Albacete i drugdje. Slavni članovi »Slavne«. Zaključak. Zastave su čiste.

III dio: U Valenciji i Barceloni (str. 133—176). Valencija, Valencija. Na glavnom trgu. Lutanje po Valenciji. Po izložbama i raznim institucijama. Susret s Pasionarijom. Na putu u Barcelonu. Barcelonski dojmovi. Katalonski problem.

IV dio: Susret s junacima križnog puta od Iruna do Gijuma (str. 177—185).

P r e š t a m p a n o: Književnik (Zagreb), 1938, br. 11—12, str. 521—535 (Španjolski gradovi — lutanja po Valenciji); — Mladost (Beograd), 1950, br. 7—8, str. 585—597 (odlomci: Na putu po La Manchi... U gostima kod seljaka... Mali anti-fašisti... S jednim učesnikom 18. jula... Termopile u noći); — Letopis Matice srpske, 1950, br. 10, str. 292—300 (Susret s junacima križnog puta od Iruna do Gijona); — Književnost (Beograd), 1950, br. 7—8, str. 52—57 (odlomak iz poglavlja: Među zemljacima); — Hrvatski putopisci XIX i XX stoljeća. Uredio Slavko Ježić, Zagreb, 1955, izd. »Zore« (1. Susret sa zemljacima, str. 498—499, 2. Zemljaci u Albacete i drugdje, str. 499—502; 3. Zaključak. Zastave su čiste, str. 502—503); — Savremenik (Beograd), 1959, br. 3, str. 302—308 (Španjolski susreti); — Delo (Ljubljana), 1962, 25. II, str. 4 (Srećanja u Španiji, odlomak iz poglavlja: Slavni članovi »Slavne«); — Španjolski susreti, Zagreb, 1961, str. 7—262 (posebno izdanje).

IZRAELOV IZLAZAK I DRUGE LEGENDE, Zagreb, 1938, str. 7—154. Izdala »Hrvatska naklada«, knj. 9.

S a d r Ź a j: Izlazak Izraela iz Egipta (Mojsije. Na Sinaju. Pred faraonom. Izlazak). U faraonovom gradu mrtvih. Doživljaji i smrt mudraca Kratesa. San doktora Lupusa. Posjeta iz daleka.

N a p o m e n a: Ove legende preštampane su iz »Hrvatske revije« (1930, br. 4, 7, 9, 12 i 1932, br. 4), »Književnika« (1930, br. 6, 9) i »Literature« (1931, br. 6).

P r e š t a m p a n o: Legende i druge pripovijesti, Zagreb, 1951 (Izabrana djela A. C., knj. VIII).

1939.

Ćlanci

PUT U ANDALUZIJU, Nova riječ (Zagreb), g. IV, br. 114, 115, 116, 16. II, 23. II, 2. III.

O »HRVATSKO-ZAPADNOJ POLITICI« KVATERNIKA I STARČEVIĆA, Nova riječ, g. IV, br. 122, 13. IV.

ŠETNJA PO TORINU, Nova riječ, g. IV, br. 124, (str. 6—8), 125, (str. 2—4), 127, str. 6—8), 27. IV, 4. V, 18. V.

NA BARCELONSKIM RAMBLAMA, Nova riječ, 1939, g. IV, br. 111, str. 2—3.

VANJSKOPOLITIČKE SMJERNICE HITLEROVE »MOJE BORBE«, Nova riječ, g. IV, br. 147, str. 9.

PROTIV ORIJENTACIJE STARČEVIĆA I KVATERNIKA, Nova riječ, g. IV, br. 130, str. 5.

POVODOM »PROFANACIJE SVETE USPOMENE«, Nova riječ, g. IV, br. 124, 27. IV.

KVATERNIK I STARČEVIĆ — SAMO LAŽNA FIRMA (Odgovor »Hrvatskom narodu«), Nova riječ, g. IV, br. 126, 11. V, str. 9.

U LURDU I MEKI LJEPOTE, VENECIJI, Nova riječ, g. IV, br. 130, 132, 8. VI, 22. VI.

BISMARCK I RUSIJA, Nova riječ, g. IV, br. 135, 136, 13. VII, 20. VII.

»IDEJA MITTELEUROPE« U PROŠLOSTI, Nova riječ, g. IV, br. 138, 140, 146, 3. VIII, 17. VIII, 28. IX.

SJEĆANJE NA LENJINGRAD, Nova riječ, g. IV, br. 149, 150, 19. X, 26. X.

PO TRAGOVIMA CAREVA, Nova riječ, g. IV, br. 151, 2. XI.

MARSELJA, grad kulta zlata i tome protivnih vjetrova. Izraz (Zagreb), g. I, br. 1, 2, str. 1—9, 102—111.

STARO I NOVO STVARANJE, Izraz, g. I, br. 6, str. 307—316.

TOK I ISHOD ENGLLESKO-SOVJETSКИH PREGOVORA. Izraz, g. I, br. 7—8, str. 419—430.

POSLIJE POLJSKOG SLOMA, Izraz, g. I, br. 9, str. 495—502.

SSSR I BALTIČKE DRŽAVE, Izraz, g. I, br. 10, str. 553—561.

ANKARSKI PAKT, Izraz, g. I, br. 11, str. 597—606.

UMJETNOST KAO ORUŽJE, Naše novine (Zagreb), g. I, br. 2, 1. IV (pod šifrom: C).

Napomena: Vjerojatno je Cesarec napisao i ove članse u »Našim novinama«:

K položaju u Španjolskoj (br. 1, 26. III).

Vincereis, pero non convincereis (br. 3, 8. III).

Umjetničko stvaranje u današnjoj situaciji (br. 4, 15. IV).

Posebno izdanje

NOVELE, Zagreb, 1939, str. 7—244. Naklada »Osvit«.

S a d r Ź a j: Pripovijedanje jedne klupe. Škrinjarkin dom vanbračne djece. Flora Lorenzo Orsati-Golf. Slučaj kolportera Ferića. Hobotnica. Dorina velika čežnja. Brodolom obitelji Rožman. Put u novi život.

N a p o m e n a: Ove pripovijesti objavljene su prvi put u »Hrvatskoj reviji« (1929, br. 11), »Hrvat. kolu« (1930, g. XI, 1931, g. XII, 1932, g. XIII), »Književniku« (1929, br. 7, 9; 1930, br. 4, 5; 1931, br. 5, 12) i »Danas« (1934, br. 1, 2, 3). — U zbirci »Novele« Cesarec je dao ovu napomenu: »Sve ove novele izašle su prvi puta u raznim našim časopisima u teškim i tmurnim godinama 1929—1933« (str. 4).

P r e š t a m p a n o: Ponovno objavljene u knjigama: »Put u novi život« (Zagreb, 1947) i »Legende i druge pripovijesti« (Zagreb, 1951).

P r e v e d e n o: Vidi: »Novele« (Ljubljana, 1950) i »Tonkina ljubov« (Moskva, 1961).

1940.

Pripovijesti

PEČAT, Izraz (Zagreb), g. II, br. 1—2, str. 32—42.

P r e š t a m p a n o: Tonkina jedina ljubav, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. IV); — Vice Zaninović: Primjeri iz književnosti, Zagreb, 1947 (odlomak); — Vice Zaninović: Čitanka iz jug. književnosti za VIII r. Zagreb, 1952, 1953 (odlomak); — Iz svijeta potlačenih, Zagreb, 1951, izd. Glasa rada; — Kulturni radnik (Zagreb), 1951, br. 10—11, str. 504—506 (odlomak); — Na posljednjim tračnicama, Beograd, 1956; — Na posljednjim tračnicama, Zagreb, 1963.

P r e v e d e n o: Novele, Ljubljana, 1950.

Članci

E. KVATERNIK KAO POLITIČKI EKONOM, Izraz (Zagreb), g. II, br. 4, str. 119—203.

E. KVATERNIK I EKONOMSKI PROBLEM NJEGOVA VREMENA, Izraz, g. II, br. 5, str. 225—233.

IDEOLOŠKA POZICIJA E. KVATERNIKA, Izraz, g. II, br. 7—8, str. 378—387.

CESAREC O SOVJETSKOM KNJIŽEVNIKU, Trideset dana (Zagreb), g. I, br. 1, str. 15—18.

IZJAVA, Izraz (Zagreb), g. II, br. 10, str. 575—576 (bilješka).

KAZNENI ZAVODI U SOVJETSKOJ RUSIJI, Odvjetnik (Zagreb), 1940, g. XIV, br. 8, str. 185—187.

(Odlomak iz knjige »Putovanja po Sovjetskom Savezu«).

A. CESAREC O JEVIJIMA U UKRAJINI, Jevrejski list, 1940. g. XIII, br. 34 (637), str. 2.

Iz knjige »Na Ukrajini« (Putovanja po Sovjetskom Savezu).

Prijevod

COSTER DE CHARLES: LEGENDA O TILU ULENSPIGELU I L. GUZAKU, odlomak. Preveo A. Cesarec. Izraz (Zagreb), 1940, g. II, br. 3, str. 117—127.

Napomena: Uz odlomak je donijeta ova bilješka: »Cio će roman, u dvije knjige, izaći u ‚Hrvat. nakladi‘, u prijevodu A. Cesarca« (str. 117). Međutim, djelo je u cjelini objavljeno istom poslije Oslobođenja (Zagreb, 1945, knj. I-II), u prijevodu i s predgovorom A. Cesarca.

BERTOLT BRECHT: ROMAN PO GROŠ (Dreigroschen roman), ulomak iz romana, Izraz (Zagreb), 1940, g. II, br. 10, listopad, str. 533—541 (s osvrtom o piscu, 533—535).

Posebna izdanja

SIN DOMOVINE, životna drama E. Kvaternika u 15 slika s epilogom, Zagreb, 1940, str. 5—169. Naklada E. Čelapa.

Napomena: Djelo je prikazano u Hrv. narodnom kazalištu 21. VI 1940, doživjelo je pet izvedaba i nagrađeno Demetrovom nagradom za 1939/40.

PUTOVANJA PO SOVJETSKOM SAVEZU (Na Uralu i Volgi), Zagreb, 1940, str. 3—40. Izd. Hrvatske naklade.

Sadržaj: Na Uralu (3—22). Na Volgi (23—40).

NA UKRAJINI (Iz ciklusa »Putovanja po Sovjetskom Savezu«), Zagreb, 1940, str. 3—40. Izd. Hrvatske naklade.

KOD SOVJETSKIH MALIH NARODA (Iz ciklusa »Putovanja po Sovjetskom Savezu«), Zagreb, 1940, str. 3—80.

Sadržaj: U zemlji Marijaca. U Kabardo-Balkariji.

Preštampano: U zemlji Marijaca (odlomak iz brošure), Radnički tjednik (Zagreb), 1940, br. 21, 11. X; — U kolhozu (odlomak iz brošure), Naprijed (Zagreb), 1946, br. 29; — Kazneni zavodi u Sovjetskoj Rusiji (Odvjetnik, 1940, br. 8); — O Jevrejima u Ukrajini (Jevrejski list, 1940, br. 34).

1941.

Članci

KRIZA STRANKE PRAVA I NAŠI »KOMUNARI« 1871, Izraz (Zagreb), g. III, br. 1, 3, str. 20—29, 81—88.

Preštampano: U posebnoj knjizi pod istim naslovom (Zagreb, 1951, str. 25—53); — Borba (Zagreb-Beograd), 1951, 18. III, str. 3 (odlomak).

2. RADOVI TISKANI PRVI PUT IZA SMRTI I POSTUMNA IZDANJA

1945.

Pripovijest

SMIJEH JUDE IŠKARIJOTA (1933), Republika (Zagreb), g. I, br. 1—2, str. 5—18.

Preštampano: Glas rada (Zagreb), 1946, br. 11, 12; — Smijeh Jude Iškarijota, Zagreb, 1946 (Izabrana djela A. C., knj. III); — Reči na delu (ured. Živ. Stojković), Beograd, 1961.

Napomena: U »Glasu rada« (1946, br. 12, str. 5) naveo je Vilko Ivanuša da je ovu pripovijest dobio od A. Cesarca 2. I 1933, pa ju je poslao slovenskom književniku Ivanu Vuku da je prevede na slovenski. Zatim su prevedeni rukopis poslali u socijalistički dnevnik »Prosveta« u Chicagu, »kako bismo na taj način omogućili Cesarcu da dođe do većeg honorara, koji mu je bio i te kako potreban u onim njegovim teškim materijalnim prilikama.« Međutim, pripovijest nije bila objavljena.

Posebno izdanje

CHARLES DE COSTER: LEGENDA O ULENSPIGELU I LAMZU GUDZAKU. Preveo i predgovor napisao A. Cesarec (1941), Zagreb, 1945, knj. I-II. Izd. Nakladnog zavoda Hrvatske. Knj. I, str. VII-XI, XV-XXXII, 3—315; — Knj. II, str. 7—339, 341—343 (o Ch. de Costeru), 345—346 (o prijevodu A. C.).

Napomena: Odlomak objavljen u »Izrazu« (1940).

1946.

Posebna izdanja

CAREVA KRALJEVINA, roman o nama kakvi smo bili. Zagreb, 1946, str. 7—487 (484). Izabrana djela A. C., knj. I. Urednik L. Žimbek.

ZA NOVIM PUTEVIMA, novele, Zagreb, 1946, str. 7—365. Izabrana djela A. C., knj. II. Urednik L. Žimbek.

SMIJEH JUDE IŠKARIJOTA, novele. Zagreb, 1946, str. 7—277. Izabrana djela A. C., knj. III, Urednik L. Žimbek.

TONKINA JEDINA LJUBAV, novele, Zagreb, 1946, str. 7—331. Izabrana djela A. C., knj. IV, urednik L. Žimbek.

1947.

Posebna izdanja

ZLATNI MLADIĆ I NJEGOVE ŽRTVE, roman. Zagreb, 1947, str. 403. Izabrana djela A. C., knj. V, urednik L. Žimbek.

PUT U NOVI ŽIVOT, novele, Zagreb, 1947, str. 9—248.
Izabrana djela A. C., knj. VI, urednik L. Žimbek.

CAREVA KRALJEVINA, roman. Beograd, 1947, str. 1—
—374. Predgovor napisao Eli Finci (Lik A. C.).

HOBOTNICA, pripovijetka, Zagreb, 1947, str. 5—33.

1948.

Posebna izdanja

U KATAKOMBI, pripovijetka. Beograd, 1948, str. 3—60.
PANKRAC IN NJEGOVE ŽRTVE. Prevedel Severin Šali.
Ljubljana, 1948.

N a p o m e n a: Slovenski prijevod romana »Zlatni mladić«

1949.

Posebno izdanje

SLUČAJ KOLPORTERA FERIĆA, pripovijetka. Zagreb.
1949, str. 5—66.

1950.

Posebna izdanja

BJEGUNCI, roman, Zagreb, 1950, str. 7—289. Izabrana
djela A. C., knj. VII, urednik L. Žimbek.

NOVELE, Ljubljana, 1950, str. 240 (+ 2). Prevedel Bogo
Pregelj.

1951.

Pjesma

PRED SUDOM (12. VII 1912). Republika (Zagreb), 1951.
g. VII, br. 4—5, str. 386.

Pripovijesti i crtice

SUZE NESLOBODNIH LJUDI (6. XII 1910). Republika
(Zagreb), 1951, g. VII, br. 4—5, str. 386—388.

JEDAN ČOVJEK (28. XII 1911), Republika (Zagreb),
1951, g. VII, br. 4—5, str. 388—393.

HULJA (29. III 1912), Republika (Zagreb), 1951, g. VII,
br. 4—5, str. 396—397.

DVIJE STARICE (30. III 1912), Republika, 1951, br. 4—5,
str. 396—397.

Posebna izdanja

LEGENDE I DRUGE PRIPOVIJESTI, Zagreb, 1951, str.
7—378. Izabrana djela A. C., knj. VIII, urednik L. Žimbek.

IZ SVIJETA POTLAČENIH, pripovijesti i članci, Zagreb,
1951, str. 9—269. Uredio i pogovor napisao Vice Zaninović.

KRIZA STRANKE PRAVA I NAŠI »KOMUNARI« 1871, Zagreb, 1951, str. 7—63. S uvodom i pogovorom dra Jaroslava Sidaka.

1952.

Pjesma

IZNUTRA I IZVANA, Narodni list (Zagreb), 1952, g. VIII. 1. I, br. 2034, str. 3.

Posebna izdanja

KĆI CRNE RUKE. ČUK U NJENOME DUPLJU. Zagreb, 1952, str. 7—423. Izabrana djela A. C., knj. IX, urednik L. Žimbrek.

1953.

Pjesme

MI — VAMA (13. VII 1912), Republika (Zagreb), 1953, g. IX, br. 12, str. 1064.

KRIVNJA (1. VII 1912), Republika (Zagreb), 1953, g. IX, br. 12, str. 1065.

U SAMOĆI (1919), Republika (Zagreb), 1953, g. IX, br. 12, str. 1066.

Preštampano: Izabrane pjesme, Zagreb, 1961.

VELIKA CJELINA (1918, 1919), Narodni list (Zagreb), 1953, 4. XII.

NOĆ NA KAPTOLU (30. XI 1919), Naprijed (Zagreb), 1953, 18. XII, br. 51.

MONOLOG S TAMNIČKOM KAPIJOM (1918), Hrvatsko kolo (Zagreb), 1953, g. VI, str. 11—12.

VERGL (7. VIII 1919), Hrvatsko kolo, 1953, g. VI, str. 12.

SOLSTICIJSKI SPOMENI (2—3. VI 1919), Hrvatsko kolo, 1953, g. VI, str. 13; — Vjesnik (Zagreb), 1952, 21. LX (s bilješkom).

Roman (odlomak)

PSALAM I SRDŽBA ISINA, Republika (Zagreb), 1953, g. IX, br. 12, str. 1023—1029.

Napomena: Odlomak iz prvog poglavlja neobjavljenog romana Krist i Juda (1921—1924).

Članak

ANDRIJA KOVAČEVIĆ: VEDRE PRICE. Hrvatsko kolo, 1953, g. VI, str. 14—20.

Napomena: Recenzija o rukopisnom djelu A. Kovačevića, koju je Cesarec podnio Matici hrvatskoj 22. V. 1930.

Posebno izdanje

HOBOTNICA I SLUČAJ KOLPORTERA FERICA. Beograd, 1953, str. 5—93.

1954.

Odlomak iz romana

REPUBLIKA U MARIJI BISTRICI, odlomak iz romana »Majka božja bistrička«, Republika (Zagreb), 1954, X, br. 11—12, str. 881—886 — s napomenom redaktora o Cesarčevu tekstu (str. 968).

Posebno izdanje

HOBOTNICA, Sarajevo, 1954, str. 3—42.

ZLATNIOT MLADIĆ, Skopje, 1954, str. 7—310. Preveli Cvetko Martinovski i Dimitar Solev. Pogovor C. M(artinovskog) o A. C.

1955.

Posebno izdanje

MAJKA BOŽJA BISTRičKA, roman, Zagreb, str. 7—350. Izabrana djela A. C., knj. X. Urednik L. Žimbek.

Napomena: Roman napisan u razdoblju 1921—1924, a objavljen prvi put u ovom izdanju.

HOBOTNICA (pripovijest), Sarajevo, 1955, str. 3—39.

ZLATNI MLADIĆ I NJEGOVE ŽRTVE, roman, Beograd, 1955, str. 5—391.

1956.

Posebno izdanje

NA POSLJEDNJIM TRACNICAMA, pripovijesti. Beograd, 1956, str. 3—183.

1961.

Posebna izdanja

AUGUST CESAREC, Izbor, Sarajevo, 1961, str. 3—147.

ŠPANJOLSKI SUSRETI, Zagreb, 1961, str. 7—262.

IZABRANE PJESME, Zagreb, 1961, str. 7—78.

TONKINA LJUBOV, rassказы, Moskva, 1961.

1962.

Posebno izdanje

AUGUST CESAREC: Izbor članaka, Beograd, 1962, str. V-XXXVI + 3—361.

1963.

Posebno izdanje

NA POSLJEDNJIJIM TRAČNICAMA (pripovijesti), Zagreb, 1963, str. 7—245.

SVJETLOST U MRAKU, publicistički radovi i članci A. C., Zagreb, 1963, str. 9—304.

3. PRIJEVODI U ČASOPISIMA I LISTOVIMA

MOSKVA S ULICE, Glas svodobe (Ljubljana), 1923, g. I, br. 15, 16, 18.

ZNACENJE NEPA U SOVJETSKOJ RUSIJI, Glas svobode (Ljubljana), 1923, g. I, br. 24.

OB DVELETNICI ALIJINE SMRTI. Prevedel Mile Klopčič. Glas svobode (Ljubljana), 1924, g. II, 6. III, br. 11, str. 3 (prijevod članka »Posljednja Alijina noć«).

STJEPAN RADIĆ V AUSTRIJI, Zapiski delavsko-kmet-ske matice, 1925, br. 1, 2, str. 10—13, 59—62.

STJEPAN RADIĆ ILI LIKVIDATOR STJ. RADIĆA, La federation balcanique (Wien), 1925, br. 28 i 29.

LA MAISON ŠKRINJAR: enfants illegitimes, Anthologie des conteurs croates, Zagreb, 1933, priredio Jean Dayre (293—324).

PALAČA BIJEDE, kalendar »Cankarjeve družbe«, Ljubljana, 1933. Preveo na slovenski prof. Tepy-Talpe.

Napomena: Podatak uzet iz članka Vilka Ivanuše (Glas rada, Zagreb, 1946, 29. III, br. 13).

KARDELO SUR KAZERNA TEGMENTO. Travivajo antau kazerno en Vieno. Tradukis Josip Grandja. La Suda Stelo, Slavonski Brod, 1939, g. VIII, br. 7, str. 74—75.

Napomena: Prijevod pripovijesti, koja je izašla u »Književniku« (Zagreb), 1929, g. II, br. 1, pod naslovom »Češljugar na krovu kasarne, doživljam pred jednom kasarnom u Beču«.

TRAVIVAJOJ K MORTO DE LA SAGULO KRATES, fragmento Elkroatigis B. Svećenski. La Suda Stelo, Slavonski Brod, 1939, g. VIII, br. 1, str. 5—6.

KAŠTANO, satiro pri homo, kiu satis prepari pendumilojn. Preveo Vančik Božidar. La Suda Stelo (Zagreb), 1950, XIII, br. 5—6, str. 6—11 (Divlji kostanj).

Napomena: Obitelj H. Čengića posjeduje u rukopisu odlomak češkog prijevoda »Careve kraljevine«. Nije poznato da li je djelo u cjelini ili u fragmentu izašlo u Češkoj.

Posebna izdanja navedena su na prethodnim stranama.

4. RADOVI U RUKOPISU

1) (U ŽIVOT), drama (2. VIII 1911), str. 26. Naslov ne potječe od autora, već je dat prema sadržaju teksta i završnim riječima u drami.

2) U KRLECI (1911), pripovijest (str. 1—36).

3) KRITIKA DONADINIJEVIH »SJENA« (11. I 1912), osvrt na rukopisni tekst školskoga druga U. D.

4) UNUK ANTONIJE, opširna pripovijest, nastala u gimnazijskim godinama, strane nisu numerirane.

5) NOĆNE HETERE, prozna skica, nedovršena (nastala u gimnazijskim godinama).

6) ISPOVIJEST BEZ OPROŠTAJA. prozni fragment (nastao u gimnazijskim godinama).

7) MOJ SUD (14. VII 1912), pjesma.

8) PJESMA DJELA I OBEĆANJA (7. IX 1912), pjesma.

9) NAMA (20. IX 1912), pjesma.

10) ROKTAJ (11. X 1912), pjesma.

11) ODZIV I-III (21. X, 22. X i 25. X 1912), pjesme.

12) GLUPANI (15. VII — 15. X 1912), pripovijest, str. 80.

13) EMIL ZOLA: RASAP (II), glava V.

14) POSLIJE BUDUĆNOSTI, pjesma.

15) PARIP (1913), pripovijest.

16) DUH UTROBE (1915), pripovijest.

17) BIJELI LUTALAC (1917), roman.

18) KRIST I JUDA (1921—1924), roman.

19) KRČMA ŠIROKO GRLO (1921). Fragmenti objavljeni 1925. i 1926 (vidi bibliografiju: Legenda o zvonu na groblju); drama prvi put izvedena u Varaždinu 19. I 1947.

20) KČERI JERUZALEMSKE (Novi Jeruzalem), »oveći fragment drame«.

21) LICE KOJE VARA, dramski fragment.

22) GDJE KOMPASI SU MIRNI, nacrt drame.

Prilozi pod br. 1—13 nalaze se kod Vice Zaninovića i H. Čengića, a br. 14—22 kod L. Zimbreka. Međutim, to nije sav rad. L. Zimbrek je saopćio da je u jednoj bilježnici našao veći broj stihova koji su nastali u mitrovačkom zatvoru, a u zaostavštini ima još fragmenata različitog sadržaja.

Zaostavština je, nesumnjivo, obilata, pa se nameće potreba da se što prije sredi i objavi barem potpuniji popis.

23) O PROBLEMU IVANA MESTROVIĆA.

Napomena: Članak je napisan za septembarski broj »Književnika« (1932), ali ga je cenzura zaplijenila, a u ostav-

štini, čini se, nije nađen. Cesarec je nekoliko podataka o sudbini članka dao u prilogu »Na čijoj je strani unikum« (Savremena stvarnost, 1933, br. 4, str. 76).

24) UPITNICA ZA HRVATSKU ENCIKLOPEDIJU.

Napomena: Biografski i bibliografski podaci koje je Cesarec napisao 1940. Prijepis rukopisa nalazi se kod V. Zaninovića.

U PRIPREMI

NJEMAČKA POLITIKA OD DOBA SVETE ALIJANSE DO DANAS.

Napomena: Ova brošura, koju je Cesarec najavio u knjizi »Novele« (1939), nije objavljena, a rukopis, čini se, nije sačuvan.

BIBLIOGRAFIJA RADOVA O A. CESARCU

1. OSVRTI NA POJEDINA DJELA

Stihovi

(1919)

MILAN JARC: O noviji srbohrvatski liriki, Ljubljanski zvon, 1921, br. 1, str. 38—40.

GUSTAV KRKLEC, Riječ (Zagreb), 1919, br. 237, 5. VII (Knjiga stihova). ✓

STANISLAV SIMIĆ: Pojave socijalne poezije, Hrvatska revija (Zagreb), 1932, II, str. 559.

ŠIME VUČETIĆ: O stihovima A. C., Republika (Zagreb), 1953, br. 12, str. 1075—1081.

NIKOLA MILIČEVIĆ, uz zbirku »Izabrane pjesme A. C.«, Republika (Zagreb), 1962, br. 2—3, str. 128.

ANTUN SOLJAN: Cesarec kao pjesnik, uz zbirku »Izabrane pjesme«, Zagreb, 1961, Telegram (Zagreb), 1962, 1. VI, br. 110, str. 5.

Sudite me

(1925)

A. BARAC, Jugoslavenska njiva (Zagreb), 1925, IX, knj. II, br. 6, str. 194—195.

VICE ZANINOVIĆ, Novo doba (Split), 1925, 19. X, br. 257, str. 10.

JOSIP BADALIĆ: Dostojevski u hrvatskoj književnosti (o utjecaju), Zagreb, 1932, str. 96—99.

IVAN ESIH, Obzor, 1925, br. 251, 18. IX, str. 1—2 (pod šifrom: ie).

MILKA JOVIĆ, Stud. list, 1951, VII, 5. XII, 28.

Careva kraljevina

(1925)

A. BARAC, Jugoslavenska njiva (Zagreb), 1926, br. 3, str. 105—106.

LADISLAV ŽIMBREK, Savremenik (Zagreb), 1926, XIX, br. 3—4, str. 118—123.

DRAGAN BUBLIC, Jutarnji list (Zagreb), 1925, XIV, br. 4984, 18. XII.

IVAN NEVISTIĆ: Uz roman »Careva kraljevina«, Novosti (Zagreb), 1925, XIX, 24. XII, br. 352, str. 24.

I(VAN) N(EVISTIĆ), Vijenac (Zagreb), 1926, g. IV, knj. VI, br. 3, str. 73 (bilješka).

MATO HANŽEKović: Naša kritika, Hrvat (Zagreb), 1927, VIII, 16. VII, br. 2259, str. 8.

L(ADISLAV) Ž(IMBREK): Prve dvije knjige Cesarčevih djela (Careva kraljevina — Za novim putem), Vjesnik (Zagreb), 1946, 18. V.

VILKO IVANUŠA: Izabrana djela A. C. (Careva kraljevina — Za novim putem), Glas rada (Zagreb), 1946, br. 12.

VICE ZANINOVIĆ: Društvena pozadina Cesarčeva romana »Careva kraljevina«, Vjesnik (Zagreb), 1955, XVI, 3320, 4. XI, str. 10.

Napomena: Na političkoj pozadini romana zadržao se A. Cesarec u članku »Careva kraljevina«, Savremenik (Zagreb), 1923, br. 3.

Stjepan Radić i republika

(1925)

J. ŠIDAK, pogovor knjizi »Križa stranke prava i naši 'komunari' 1871«, Zagreb, 1951, str. 59—63.

Za novim putem

(1926)

VICE ZANINOVIĆ, Novo doba (Split), 1927, br. 197, str. 2, 27. VIII.

LJUBOMIR MARAKOVIĆ, Hrvatska prosvjeta (Zagreb), 1927, str. 66; — Novi pripovjedači (Zagreb), 1929, str. 30—33.

L(ADISLAV) Ž(IMBREK): Prve dvije knjige Cesarčevih djela (Careva kraljevina — Za novim putem), Vjesnik (Zagreb), 1946, 18. V.

VILKO IVANUŠA: Izabrana djela A. C. (Careva kraljevina — Za novim putem), Glas rada (Zagreb), 1946, 22. III, br. 12, str. 4—5.

BOŠKO NOVAKOVIĆ, Misao (Beograd), 1927, g. IX, knj. 24, sv. 179—180, str. 251—252.

Zlatni mladić

(1928)

JOSIP BOGNER, Književnik (Zagreb), 1928, I, br. 5, str. 184—185.

BOŠKO NOVAKOVIĆ, Letopis Matice srpske, 1928, knj. 317, sv. 1, jul, str. 155—156.

VICE ZANINOVIĆ, Misao (Beograd), 1928, august, str. 489—493.

LJUBOMIR MARAKOVIĆ, Hrvatska prosvjeta (Zagreb), 1928, XV, br. 7—8, str. 170—176; — Novi pripovjedači (Zagreb), 1929, str. 151—152 (»Romani našeg vremena«).

BOŠKO NOVAKOVIĆ, Život i rad (Beograd), 1928, g. I, knj. II, sv. 7, str. 550.

ANONIM: Nove knjige (Pankrac in njegove žrtve), Ljudski tednik (Trst), 1948, III, 6. XI, br. 141, str. 7 (bilješka).

ANONIM: Pankrac in njegove žrtve, Vestnik (Maribor), 1948, IV, 3. XI, br. 102, str. 2 (kraća bilješka).

OSKAR HUDALES: Med knjigami Slovenskoga knjiž. zavoda, Vestnik (Maribor), 1949, V, 26. I, br. 21, str. 3 (kraća bilješka).

VICE ZANINOVIĆ, predgovor uz izd. »Zlatnog mladića«, Beograd, 1955, str. 5—22.

GUSTAV KRKLEC: Novo o Cesarcu, Vjesnik (Zagreb), 1958, 27. IV. — Isto u knjizi: Noćno iverje (Zagreb), 1960, str. 126—129.

GUSTAV KRKLEC: A. C. — Varijanta Zlatnog mladića, Književnik (Zagreb), 1959, I, br. 3, str. 1—16.

Srce Žige Šporiša

(»Vijenac«, 1927 — »Savremena hrvat. proza«, 1930)

ELI FINCI: Odabrane novele savremene hrvatske proze, Pregled (Sarajevo), 1931, V, sv. 86, str. 119—122.

MLADEN IVEKOVIĆ, Književnik (Zagreb), 1931, IV, br. 1, str. 37.

BOŠKO NOVAKOVIĆ, Misao (Beograd), 1931, april, str. 505.

VICE ZANINOVIĆ, Misao (Beograd), 1931, maj, str. 103—109.

LJUBOMIR MARAKOVIĆ, Hrvatska prosvjeta (Zagreb), 1931, str. 141—142.

FRANO ALFIREVIĆ: Savremena hrvat. proza. Mlada Bosna, 1931, IV, januar, str. 19—25.

A. M., Hrvatska revija (Zagreb), 1932, ser. I, str. 138.

Zaštita čovjeka

(1928—1929)

MARIJAN JURKOVIĆ: Jedna stranica iz publicističkog djela A. Cesarca, Književne novine (Beograd), 1949, II, br. 16, str. 3.

VICE ZANINOVIĆ: Cesarčeva »Zaštita čovjeka«, Narodni list (Zagreb), 1955, XI, br. 3239, 27. XI, str. 4.

Flora Lorenzo-Orsati-Golf
(Hrvatsko kolo, Zagreb, 1930, XI)

MILAN DURMAN, Književnik (Zagreb), 1931, IV, str. 123—124.

Put u novi život
(Hrvatsko kolo, Zagreb, 1931, XII)

MILAN DURMAN, Književnik (Zagreb), 1932, br. 3, str. 105—107.

N. DUNKIĆ, Hrvatska revija (Zagreb), 1932, br. 7, str. 466.

Tonkina jedina ljubav
(1931)

ĐURO VILOVIĆ, Obzor, 29. X, br. 250.

J(OVAN) P(OPOVIĆ), Stožer (Beograd), 1932, g. III, br. 2, str. 70—71.

GUSTAV KRKLEC, Politika, 1931, 23. XI, 8456.

MIL. MAGDIĆ: A. Cesarec, povodom knjige »Tonkina jedina ljubav«, Socijalna misao (Zagreb), 1931, str. 172—175.

ANONIM, Književnik (Zagreb), 1931, br. 11, str. 461 (nepotpisano, ali je u sadržaju označen: Milan Durman).

OLINKO DELORKO, Danica, 1931, I, br. 11, str. 4.

MLADEN HORVAT, Život i rad, 1932, V, knj. X, sv. 58, str. 148—149.

NOVAK SIMIĆ, Savremenik, 1931, XXIV, br. 16—18, str. 300—301.

jh (Josip Horvat), Jutarnji list (Zagreb), 1931, XX, 5, XI, br. 7098, str. 8.

el (ELIEZER LEVI), Književna Krajina, 1932, III, br. 3, 234—235.

MILAN DURMAN, Književnik, 1931, IV, br. 12, str. 490—495.

VESELIN MASLEŠA, Dela, III knjiga, Sarajevo, 1956, str. 396—398.

Hobotnica
(Hrvatsko kolo, Zagreb, 1932, XIII)

ST. SIMIĆ, Hrvatska revija (Zagreb), 1933, str. 124—125.

Psihoanaliza i individualna psihologija
(1932)

N. KOSTIN (Vaso Bogdanov), Literatura (Zagreb), 1932, II, br. 3, str. 123—130; — Savremeni književni i kulturni problemi, Zagreb, 1935, str. 65—73.

S. T., Pregled (Sarajevo), 1932, VI, knj. VIII, sv. 98, str. 122—123.

L(EVI) E(LIEZER), Književna Krajina, 1932, III, br. 5, str. 395—396.

ANONIM, Nadrealizam danas i ovde (Beograd), 1932, g. II, br. 2, str. 46—48.

Bjegunci
(1933)

IVO FRELIĆ (I. Frol): O licima iz Cesarčeva romana »Bjegunci«, Književnik (Zagreb), 1934, VII, br. 4, str. 167—172.

JOVAN KRŠIĆ, Pregled (Sarajevo), 1934, X, br. 4, str. 238—239.

I(VO) B(RNČIĆ), Književnost (Ljubljana), 1934, g. II, br. 9, str. 327—328.

VILKO WINTERHALTER, Stožer (Beograd), 1934, V, br. 7—8, str. 293—295.

I(VO) K(OZARČANIN), Srpski književni glasnik, 1934, knj. 42, br. 6, str. 492—493.

I(VO) K(OZARČANIN), Komedijska, 1934, 18. III, I, br. 11, str. 4. (bilješka).

ZLATKO MILKOVIĆ: Jedan slab roman A. C., Hrvatska smotra (Zagreb), 1934, g. II, br. 4, str. 184.

LADISLAV ŽIMBREK: Revolucionarna misao u romanu »Bjegunci«, Republika (Zagreb), 1951, br. 7—9, str. 620—633. 620—633.

MILAN SELAKOVIĆ, Časopis živih, Beograd, 1935, g. I, br. 4—5.

Španjolski susreti
(1938)

VICE ZANINOVIĆ, Književne novine (Beograd), 1950, III, br. 29, 18. VII.

L. ŽIMBREK: Zapisi A. Cesarca o španjolskim borcima, Vjesnik (Zagreb), 1956, XVII, 23. X, br. 3630, str. 3.

RADIOVOJE JOVANOVIĆ, Borba, 1962, 28. I, br. 27, str. 10.

BOŽO MILAČIĆ: Autentično svjedočanstvo, Uz knjigu A. C., Vjesnik (Zagreb), 1962, XXIII, 18. II, br. 5385, str. 6.

M. SELAKOVIĆ: Moralna ljepota historijskog dokumenta, Telegram, Zagreb 1962, 2. III, br. 97, str. 5.

Izraelov izlazak i druge legende
(1938)

IVO KOZARČANIN, Hrvatski dnevnik (Zagreb), 1939, IV. 8. I, br. 964, str. 17.

VLADIMIR JURČIĆ, Književnik (Zagreb), 1939, br. 1, str. 40—42.

B., Jutarnji list (Zagreb), 1940, 20. I.

ZVONIMIR KULUNDŽIĆ, Vidici (Beograd), 1938, I, br. 12, str. 353—355.

LADISLAV ŽIMBREK, Književne novine (Beograd), 1951. br. 24, 12. VI, str. 3.

DRAGO STEINER: Mojsije... Na Sinaju, Židov (Zagreb). 1930, XIV, br. 17, str. 2—3, br. 34, str. 4.

Novele
(1939)

B., Jutarnji list (Zagreb), 1940, 20. I, br. 10.053, str. 21 (Najnovija knjiga A. C. »Novele«).

B(OŽIDAR) B(ORKO): A. C. in njegove »Novele«, Slovenski poročevalec (Ljubljana), 1950, 13. VI (osvrt na pripovijesti koje su izašle u slovenskom prijevodu u knjizi »Novele«, 1950).

Št., Ljudska pravica (Ljubljana), 1950, 6. VI (Osvrt na pripovijesti koje su izašle u slovenskom prijevodu u knjizi »Novele« 1950).

BOGO PREGELJ, Slovenski knjižni trg (Ljubljana), 1950, br. 5 (o prevedenim pripovijestima u knjizi »Novele«. Vidi: Republika, Zagreb, 1950, VI, br. 7, str. 466).

Putovanja po Sovjetskom Savezu
(1940)

1. Na Uralu i Volgi, 2. Na Ukrajini, 3. Kod sovjetskih malih naroda

V. B(EZJAK): Kod sovjetskih malih naroda — Na Ukrajini, Izraz (1940), br. 9, str. 505.

S. BRATIĆ: Dve publikacije o Sovjetskom Savezu (Putovanja po Sovjetskom Savezu), Pregled (Sarajevo), 1940, XIV, str. 476—478.

B(RANIMIR) I(VAKIĆ): Putovanja po Sovjetskom Savezu. Utisci A. C. s puta na Uralu i na Volgi, Jutarnji list (Zagreb), 1940, 17. VII, br. 10.229, str. 20.

B. I.: Kod sovjetskih malih naroda, povodom brošure A. C., Jutarnji list (Zagreb), 1940, 5. X.

ANONIM: Dvije knjige A. C. (Putovanje po Sovjetskom Savezu — Sin domovine), Radnički tjednik (Zagreb), 1940, br. 5 (bilješka).

A.: Kod sovjetskih malih naroda, Srpski književni glasnik, 1940, knj. LX, br. 1, str. 71—72 (bilješka).

MARKO TEODOROVIĆ: Na Ukrajini, Letopis MS, 1940, knj. 334, sv. 5—6, str. 298—300.

IVO KOZARČANIN: Najnovije Cesarčeve knjige i brošure, Savremenik (Zagreb), 1940, XXVIII, knj. II, br. 1—2, str. 127 (bilješka).

K. B.: Putovanja po S. S. (Na Uralu i Volgi), Put, časopis za književnost i kulturu (Osijek), 1940, g. I, br. 1, str. 18 (bilješka).

H. S.: Publikacije o S. S. (Kod sovjetskih malih naroda. Na Ukrajini), Put (Osijek), 1940, g. I, br. 2, str. 61—62 (bilješke).

Sin domovine

(1940)

V. D(RAGIN: Otokar Keršovani), Izraz (Zagreb), 1940, br. 9, str. 508—511; — Hrvatsko kolo, 1949, br. 2—3, str. 494—496.

IVO KOZARČANIN: Cesarčeva drama o Kvaternikovoju buni, Savremenik, 1940, knjiga II, 1. LX, br. 5, str. 109—110.

IVAN GORAN KOVAČIĆ: Izuzetak i simbol. Zašto je A. C. pisao »Kvaternika«, Novosti (Zagreb), 1940, br. 197, str. 15, 19. VII; — Eseji i ocjene (Zagreb), 1946, str. 27—32.

VLADIMIR KOVAČIĆ, Hrvatski dnevnik (Zagreb), 1940, V, br. 1490, 24. VI, str. 2.

ANONIM: Cesarčeva drama o Kvaterniku, Jutarnji list (Zagreb), 1940, 20. VI, br. 10202, str. 4 (pred premijeru).

jh (JOSIP HORVAT), Jutarnji list (Zagreb), 1940, 26. VI, br. 10208, str. 14.

I(VO) H(ERGEŠIĆ), Obzor, 1940, br. 144, 24. VI.

MILAN SELAKOVIĆ, Pregled (Sarajevo), 1940, knj. XIV, sv. 200—201, str. 452—457.

BRANIMIR LIVADIĆ, Hrvatska revija (Zagreb), 1940, br. 8, str. 439—440.

D. ŽANKO, Hrvatska smotra (Zagreb), 1940, br. 7—8, str. 443.

LJUBOMIR MARAKOVIĆ, Hrvatska straža (Zagreb), 1940, XII, br. 159, 16. VII.

VIG.: E. Kvaternik u interpretaciji A. C., Hrvatska straža (Zagreb), 1940, XII, 9. VII, br. 153.

OTON OREŠKOVIĆ, Zagrebački list (Zagreb), 1940, br. 469, 24. VI.

M. K., Politika, 1940, 24. VI, br. 11.514, str. 14.

- o - : Der Sohn des Vaterlandes, Morgenblatt, 1940, 25. VI, br. 149.

g.: Zanimiva domaća premijera, Veče (Zagreb), 1940, 24. VI.

— mk. —: Politička epoha hrvatskog naroda 19. st. na pozornici — Književnik A. C. govori kako je napisao dokumentarnu dramu o E. Kvaterniku, Novosti (Zagreb), 1940, 21. VI, br. 169, str. 13.

ANONIM, Nova riječ (Zagreb), 1940, V, 27. VI, br. 185.

BRANIMIR IVAKIĆ: Životna drama E. Kvaternika, Četrdeseta (Zagreb), 1940, g. I, br. 1, str. 13.

ANONIM, Hrvatski učiteljski dom (Zagreb), 1940, g. XVIII, rujna, br. 1—2, str. 7.

ANONIM: Na pozornici život E. Kvaternika, Novosti (Zagreb), 1940, 20. VI.

ANONIM, Novosti (Zagreb), 1940, 24. VI.

ANONIM: Životna drama E. Kvaternika, pred premijeru, Komedija (Zagreb), 1940, VII, br. 25, 16. VI, str. 3—6.

KRSTO SPOLJAR, Izvor (Zagreb), 1950, br. 6, str. 440—442.

Napomena: Drama »Sin domovine« nagrađena je Demetrovom nagradom za 1940. g.

Krčma »Široko grlo« (1921)

Povodom izvedbe u Nar. kazalištu u Varaždinu (19. I 1947)

L(ADISLAV ŽIMBREK): Četiri premijere u varaždinskom kazalištu, Vjesnik (Zagreb), 1946, 18. XII.

L(ADISLAV) ŽIMBREK: Premijera Cesarčeve drame u Varaždinu, Vjesnik (Zagreb), 1947, 25. I.

A. S.: Cesarčeva drama na varaždinskoj pozornici, Narodni list (Zagreb), 1947, 28. I.

Napomena: Drama je napisana 1921, a neki fragmenti su objavljeni 1925. U cjelini nije štampana. Prvi put je izvedena u Varaždinu.

Kriza stranke prava i naši »komunari« 1871 (povodom posebnog izdanja, 1951)

HRVOJE MATKOVIC: Mala histor. knjižnica, Skolske novine (Zagreb), 1953, br. 29, 29. X (bilješka).

MIRJANA GROSS, Historijski zbornik (Zagreb), 1952. g. V, br. 1—2, str. 198.

Majka božja bistrička
(1955)

M. SELAKOVIĆ, Letopis MS, 1955, g. 131, knj. 375, sv. 6 (jun), str. 582—584.

2. O KNJIŽEVNOM I PUBLICISTIČKOM RADU
(prikazi, članci, susreti, uspomene)

VLADIMIR ČERINA: August Cesarec (najdraža uspomena), Riječki novi list, 1912, 9. X, br. 241, str. 1—2 (podlistak).

M(IROSLAV) K(RLEŽA): Slučaj A. C., Nova Evropa (Zagreb), 1923, knj. VII, 1. VI, br. 16, str. 502—504.

db (DRAGAN BUBLIĆ): A. C., Jutarnji list (Zagreb), 1925, 19. II, br. 4686, str. 4 (pisano povodom objavljivanja u listu novele »Sudite me«).

DRAGAN BUBLIĆ: A. C., Jutarnji list (Zagreb), 1925, 17. VI (pisano povodom izlaska iz štampe »Careve kraljevine«), br. 4801, str. 4—5.

Ž. M. H.: Kod A. C., pisca najnovijeg romana iz zagrebačkog života (Tonkina jedina ljubav), »15 dana« (Zagreb), 1931, 1. XI, br. 3, str. 45.

MIL. MAGDIĆ: A. C., povodom knjige »Tonkina jedina ljubav«, Socijalna misao (Zagreb), 1931, str. 172—175.

MILAN DURMAN: A. C., povodom romana »Tonkina jedina ljubav«, Književnik (Zagreb), 1931, IV, br. 12, str. 490—495.

HUSNIJA ČENGIĆ: A. C., Srpska riječ (Zagreb), 1945, 13. VII, br. 58.

VILKO IVANUŠA: Susreti s A. C., Glas rada (Zagreb), 1945, 20. VII i 27. VII, br. 6 i 7.

VICE ZANINOVIĆ: A. C., Republika (Zagreb), 1946, br. 1, str. 19—33.

ELI FINCI: Lik A. C., predgovor uz roman »Careva kraljevina«, izd. Prosvete, Beograd, 1947, str. 1—6. — Isto: Ogledi iz književnosti, II kolo, knj. 11, Beograd, 1949, izd. Prosvete (»Dva lika«, str. 19—26). — Pogovor (nešto preraden) u knjizi: Na posljednjim tračnicama, Beograd, 1956, str. 169—172.

VICE ZANINOVIĆ: A. C., Borba (Beograd), 1947, 19. II, str. 5.

BRANKO DŽAKULA: Victor Hugo u hrvatskoj književnosti, Izvor (Zagreb), 1948, br. 6 str. 342—350.

BRANKO DŽAKULA: La fortune de Victor Hugo en Croatie, Zagreb, 1949 (str. 102—103).

MILOŠ BANDIĆ: A. C., pripovedač i romansijer, Izvor (Zagreb), 1950, br. 4, str. 241—253.

B(OŽIDAR) B(ORKO): A. C. in njegove »Novele«, Slovenski poročevalec (Ljubljana), 1950, 13. VI.

ŠT(IH) BOJAN: Ob slovenskom prevodu Cesarčevih izbranih del (o knjizi »Novele« u prijevodu B. Pregelja), Ljudska pravica (Ljubljana), 1950, 6. VI.

BOŽO MILAČIĆ: Rad A. C. u »Izrazu«, Studentski list (Zagreb), 1950, br. 1, str. 4.

L. ŽIMBREK: Životno djelo književnika A. Cesarca, Mladost (Beograd), 1950, br. 7—8, str. 709—714.

JAROSLAV ŠIDAK: Prilozi A. C. hrvatskoj povijesti XIX st., pogovor knjizi: A. Cesarec »Križa stranke prava i naši 'komunari' 1871«, Zagreb, 1951 (str. 55—63).

VICE ZANINOVIĆ: Mladost A. C., Letopis M S, 1951, g. 127, knj. 368, oktobar, str. 310—320.

VICE ZANINOVIĆ: A. C., Kulturni radnik (Zagreb), 1951, br. 10—11, str. 499—504 — Prerađeno u Čitanci iz jug. književnosti za VIII r., Zagreb, 1952.

VICE ZANINOVIĆ: A. C., pogovor u knjizi »Iz svijeta potlačenih«, Zagreb, 1951, str. 259—266.

LADISLAV ŽIMBREK: Mladi Cesarec (Iz književne ostavštine A. C.), Republika (Zagreb), 1951, g. VII, br. 4—5, str. 381—397.

☛ **IVO LADIKA:** Posljednji dani A. C., Narodni list (Zagreb), 1952, 11. VII, br. 2195.

K(REŠO) KOVAČIĆ: Prva novela A. C., Narodni list (Zagreb), 1952, 27. I.

LADISLAV ŽIMBREK: Koji su prvi objavljeni književni radovi A. C., Narodni list (Zagreb), 1952, 7. III.

☛ **LADISLAV ŽIMBREK:** Posljednji dani A. C., Vjesnik u srijedu (Zagreb), 1953, 9. XII, str. 5.

LADISLAV ŽIMBREK: Književna ostavština A. C., Republika (Zagreb), 1953, IX, br. 12, str. 1064—1075.

BRANKO PRNJAT: Uz Cesarčev pripovjedački lik, Susreti (Cetinje), 1953, br. 10—11, str. 655—662.

CVETKO MARTINOVSKI: A. C., pogovor makedonskom prijevodu romana »Zlatni mladić« (»Zlatniot mladić«, Skopje, 1954), str. 307—310.

VICE ZANINOVIĆ: Otac i sin (prilog biografiji A. C.), Narodni list (Zagreb), 1955, 1—2. I, str. 4.

VICE ZANINOVIĆ: »Val« i valaši, Narodni list (Zagreb), 1955, 3. IV, str. 5.

VICE ZANINOVIĆ, predgovor uz roman »Zlatni mladić«, izd. »Rada«, Beograd, 1955, str. 5—22.

MIROSLAV KRLEŽA: Zapisi iz godine tisućudevetstotina i osamnaeste, Republika (Zagreb), 1955, g. XI, br. 7, str. 449—481 (o Korneliju); — Isto, u knjizi »Davni dani«, Zagreb, 1956, izd. »Zora«, str. 407—478.

VICE ZANINOVIĆ: Oktobarska revolucija i A. Cesarec, Savremenik (Beograd), 1957, br. 11, str. 630—641.

ALEKSANDAR FLAKER: Cesarec i »Lef« (Levyj front iskusstva), Umjetnost riječi (Zagreb), 1957, g. I, br. 4, str. 273—280; — preštampano: Savremeni ruski pisci, Zagreb, 1962, knj. III, str. 84—96.

VICE ZANINOVIĆ: A. Cesarec u danima šestojanuarske diktature, Izraz (Sarajevo), 1959, br. 4, str. 367—379.

VICE ZANINOVIĆ: Mlada Hrvatska uoči I svjetskog rata, Historijski zbornik (Zagreb), XI—XII, 1958—1959, str. 65—103.

VICE ZANINOVIĆ: Matica, list iseljenika Hrvatske (Zagreb), 1961, g. XI, br. 7, str. 203—205.

MILAN SELAKOVIĆ, Kulturni radnik (Zagreb), 1961, br. 10—11, str. 469—476.

MIRKO MIHOLIĆ: Opus fragmenta, Razlog (Zagreb), 1961, br. 3, str. 306—325.

BOŽO MILAČIĆ, predgovor uz knjigu: August Cesarec, izbor, izd. Svjetlost, Sarajevo, 1961, str. 3—16.

ALEKSANDAR FLAKER: Veliki raskorak, Naše teme (Zagreb), 1961, br. 10, str. 1409—1417.

Napomena: Razmatrajući neka pitanja o našem savremenom kulturnom razvitku, autor se u prvom dijelu članka zadržao na Cesarčevu pisanju o nastojanjima na književno-umjetničkom polju u Rusiji poslije revolucije.

ALEKSANDAR FLAKER: Cesarec, témoin des transformations de l'art soviétique pendant les années vingt, Cahiers du Monde russe et soviétique, 1961, vol. II, oct.-dec., 4. 434—446.

MARIN FRANICEVIĆ: A. C., Republika (Zagreb), 1962, XVIII, br. 1, str. 14—17.

ZVONKO KOMARICA: Grobovi bez sjena — bijeg iz Kerestinca, Zagreb, 1962 (prikaz koncentracionog logora i bijega zatvorenika).

NUSRET SEFEROVIĆ, predgovor uz knjigu A. Cesarca: Izbor članaka, Beograd, 1962, str. V—XXXVI.

MARIJAN JURKOVIĆ: A. C., u knjizi: Idejni borci naši u Revoluciji, Beograd, 1962, izd. Kolarčeva narodnog univerziteta, str. 40—66.

VICE ZANINOVIĆ: A. C., pogovor knjizi »Na posljednjim tračnicama«, Zagreb, 1963, str. 221—235.

MIROSLAV KRLEŽA: Politička esejistika A. C., Borba, 1963, 17. II, str. 9; — Eseji, III, Sabrana djela M. K., sv. 20, Zagreb, 1963, str. 407—412 (pod naslovom: A. C. — o dvadesetgodišnjici smrti).

VELIBOR GLIGORIĆ: Put u revoluciju, Politika, 1963, 29. XI, br. 18016, str. 6.

NIKO KADIJA: A. Cesarec, revolucionarni publicista i književnik, Borba, 1963, 29. XI—13. XII, br. 330—342.

VICE ZANINOVIĆ: Ekspresionistička faza A. C., Kolo, Zagreb, 1963, br. 10, str. 591—609.

L. ŽIMBREK: Mladenački stihovi A. C., Republika (Zagreb), 1963, br. 12, str. 531—540.

M. VAUPOTIĆ: A. C. — zaštitnik čovjeka i sin domovine..., Naše teme, Zagreb, 1963, br. 12.

FRAN OBELIĆ: A. C. — u povodu 70-godišnjice rođenja, Večernji list (Zagreb), 1964, 9. I, br. 1392 (u nastavcima).

JURE KAŠTELAN: Svjetlost u mraku. Život i djela A. C., predgovor knjizi »Svjetlost u mraku«, Zagreb, 1963, str. 9—20.

VICE ZANINOVIĆ: Savjet i poštenje pisca (o A. C.), NIN, Beograd, 1963, 8. XII, str. 8.

3. KRAĆI OSVRTI I BILJEŠKE

ANONIM (iz uredništva), bilješka uz objavljen putopis »Prvi put na selu«, Pobratim (Zagreb), 1909, XX, br. 3, str. 38.

ANONIM (iz uredništva), bilješka pod naslovom »Novi podlistak« uz objavljivanje pripovijesti »Iz svijeta potlačenih«, Slobodna riječ (Zagreb), 1910, br. 258, str. 2.

VLADIMIR ČERINA: J. Polić Kamov, Rijeka, 1913, str. 208.

ANONIM: Iz tamnice u tamnicu, Vihor (Zagreb), 1914, 15. III, br. 2, str. 38.

ANONIM: Jedan mladi Jukićev drug zadobio sušicu, Male novine (Zagreb), 1914, 23. IV, br. 110.

D(RAGUTIN) P(ROHASKA): Među časopisima, Jug. njiva (Zagreb), 1919, br. 6, str. 95; br. 14, str. 228; br. 17, str. 275—276.

ANONIM: Rasprava protiv zagrebačkih »boljševika«, Jutarnji list (Zagreb), 1920, 1. IV, str. 4.

ANONIM: Nova istina (Zagreb), 1920, g. II, br. 89, 6. VIII, str. 7.

ANONIM: Uapšenje A. C., Borba (Zagreb), 1923, 12. IV, br. 16.

ANONIM: Uapšenje A. C., Savremenik (Zagreb), 1923, br. 4, str. 239—240.

MIROSLAV KRLEŽA: Opet to nesretno DHK (Jedno objašnjenje), Književna republika, 1923, br. 1, str. 36, oktobar.

ANONIM: Afera g. A. C., Orjuna (Zagreb), 1923, 3. V, br. 3, str. 3 (osvrt »Borbe« od 12. V 1923. na pisanje Orjune).

ANONIM: A. Cesarec. Bezobraznost Orjunaša. Borba (Zagreb), 1923, 12. V, br. 19.

ANONIM: A. C. i Rade Vujović u Zagreb. sudbenom stolu, Borba (Zagreb), 1923, 25. V, br. 21.

STEVAN GALOGAŽA: Neumjesna uzbuna paragrafa, Vedrina (Zagreb), 1923. — Isto: Čudne siluete (Beograd), 1954, str. 93—94.

ANONIM: Nasilja jug. policije, Radnička štampa (Zagreb), 1923, 12. V, br. 61.

ANONIM: »Nova Evropa« traži oslobođenje A. Cesarca, Borba (Zagreb), 1923, 1. VI, br. 22.

ANONIM: Borba (Zagreb), 1922, 26. II, br. 2 (o provokacijama M. Radoševića); o tome i u br. 44 od 30. XI 1923 (Đ. Cvijić).

IVAN KRNIC: Književna republika, II, br. 1—3, Hrvat (Zagreb), 1924, 24. XII, br. 1438 (o eseju o Sv. Pribičeviću).

(ČUR)Č(IN): Krležina »Književna republika«, Nova Evropa, 1924, knj. IX, br. 18, str. 573 (kraći osvrt na studiju o Radiću).

ANONIM: Tužba protuzakonito hapšenih protiv policije, Radnička borba (Zagreb), 1925, 13. XI, br. 40.

ANONIM: Novo divljaštvo Anđelinovića, Borba (Zagreb), 1926, 13. III, br. 4.

ANONIM: A. Cesarec uhapšen... (A. Cesarec na slobodi), Hrvat (Zagreb), 1925, VI, 4. XI, br. 1733, str. 3.

ANONIM: Krvavi napadaj B. Anđelinovića na književnika A. Cesarca, Hrvat (Zagreb), 1926, VII, 8. III, br. 1854, str. 1.

ANONIM: Dragan Bubić i Jukićev atentat..., Hrvat (Zagreb), 1927, VIII, 15. VII, br. 2258, str. 4.

STAN. SIMIĆ: Pojave socijalne poezije, Hrvatska revija, 1932, ser. II, str. 559.

B. V(ODNIK), Narodna enciklopedija srp.-hrv.-slov., knj. I, str. 378—379 (kraća bilješka).

STJ. DEVČIĆ: J. Badalić »Dostojevski u hrvat. književnosti«, Hrvat. revija (Zagreb), 1932, str. 257.

ANONIM: »Nerevolucionarni posao A. C., »15 dana« (Zagreb), 1932, str. 42.

LJUBOMIR MARKOVIĆ: Moderna hrvatska pripovijetka, predgovor u knjizi »Moderni hrvatski pripovjedači« (Zagreb), 1934, izd. Minerve, str. 15—16.

ANONIM: Rasprava protiv A. C., Jutarnji list (Zagreb), 1933, XXII, br. 7845, str. 9.

VILKO IVANUŠA: Osamljenost. Sodrugu A. Cesarcu, Delavec (Ljubljana), 1934, XXI, 10. VI i 25. VI, br. 11 (str. 4) i br. 12 (str. 3).

ANONIM: U Rusiji je kazalište ustanova širokih narodnih slojeva, razgovor s A. C., Novosti (Zagreb), 1940, 23. VI.

Č: Pjesnik na stratištu, Katolički tjednik, 1941, 7. IX, br. 36.

(MARIJAN STILINOVIĆ): A. C., Borba, 7. XI 1941, br. 8—9; — Istorijski arhiv KPJ, tom I, knj. 1, Beograd, 1949, str. 186—187.

VICE ZANINOVIĆ: A. C., Vjesnik, 1943, 29. V.

ANONIM: Komemoracija palim književnicima, Borba (Beograd), Politika i dr., 1945, 12. II.

L(ADISLAV) Z(IMBREK): A. C., Naprijed (Zagreb), 1945, 14. VII, str. 5.

B. P.: Četiri knjige A. C. (Careva kraljevina, Za novim putem, Smijeh Jude Iškarijota, Tonkina jedina ljubav), Narodni list (Zagreb), 1946, 14. VII.

ANONIM: O A. C., povodom 5. g. smrti, Vjesnik (Zagreb), 1946, 15. VII.

ANONIM: A. C., Zvezda (Beograd), 1946, g. II, 7. IV, br. 25 (bilješka, prozni prilog i nekoliko fotografija A. C.).

ANONIM: Peta obljetnica mučeničke smrti A. C., Glas rada (Zagreb), 1946, 19. VII, str. 4.

MARIJAN MATKOVIĆ: Legenda o Ulenšpigelu i Lamu Gudzaku, Naprijed (Zagreb), 1946, br. 33.

VERKA ŠKURLA ILIĆ: Sjećanje na A. C., Narodni list (Zagreb), 1946, 14. VII, str. 5.

A(NTUN) T(OMASIĆ): Susreti s A. C., Glas Istre (Rijeka), 1946, 3. VIII, br. 293.

- v m (VLADO MAĐAREVIĆ): A. C., Narodni list (Zagreb), 1946, 14. VII, str. 5.

ANONIM: Bilješka povodom petogodišnjice smrti A. C., Ilustrirani vjesnik (Zagreb), 1946, br. 49, str. 8.

VILKO IVANUŠA: Napomena o Cesarčevoj noveli »Smijeh Jude Iškarijota«, Glas rada (Zagreb), 1946, 22. III, br. 12, str. 5 (bilješka).

VILKO IVANUŠA: Napomena o Cesarčevoj noveli »Pa-lača bijede«, Glas rada (Zagreb), 1946, 29. III, br. 13.

ANONIM: O A. Cesarcu povodom 5. g. smrti, Vjesnik (Zagreb), 1946, 15. VII.

VICE ZANINOVIĆ: A. C., Primjeri iz književnosti (Zagreb), 1947, str. 320—323.

M. SELAKOVIĆ: A. C., Radio-vjesnik (Zagreb), 1948, 1. V, br. 9.

VICE ZANINOVIĆ: Povodom izložbe djela i rukopisa A. C., Književne novine (Beograd), 1948, 5. X, br. 34, str.

MARIJAN MATKOVIĆ: Povodom izložbe djela A. C., Naprijed (Zagreb), 1948, br. 28, 17. IX.

V. S.: U Zagrebu je otvorena izložba djela i rukopisa A. C., Borba, 1948, 18. IX.

P. E.: Izložba djela i rukopisa A. C., Narodna knjiga (Zagreb), 1948, br. 2, str. 56.

VICE ZANINOVIĆ: A. C., Naprijed (Zagreb), 1949, 15. VII, br. 29.

VICE ZANINOVIĆ: A. C., pogovor knjizi »Slučaj kolportera Ferića«, izd. »Zore«, Zagreb, 1949, str. 64—66.

V.: Značenje A. C. u našoj književnosti, Narodni list (Zagreb), 1949, 18. XII.

B. P.: Novele, prevedel B. Pregelj..., Slovenski knjižni trg (Ljubljana), 1950, III, br. 5, str. 95—96.

LADISLAV ŽIMBREK: A. C., Književnost (Beograd), 1950, br. 7—8, str. 178—181.

LADISLAV ŽIMBREK: A. C., Letopis MS, 1950, oktobar, str. 322—323.

B(OJIDAR) V(ANČIK): A. C., La Suda Stelo (Zagreb), 1950, g. XIII, br. 5—6, str. 11.

ANONIM: Ilustrirani vjesnik (Zagreb), 1950, 2. IX, br. 262, str. 34.

ZVONIMIR KULUNDŽIĆ: Povodom izlaska VII knjige »Izabranih djela« A. C., Republika (Zagreb), 1950, br. 11—12, str. 839—841.

TONE POTOKAR: A. C. »Novele«, Nova obzorja (Maribor), 1951, IV, br. 1, str. 66—69 (uz bibliografske podatke — negativan osvrt na slovenski prijevod).

A. ROGLIĆ: Kerestinec, pjesma, Kulturni radnik (Zagreb), 1951, br. 10—11, str. 507.

- v - : A šta je sa spomenikom A. C., Narodni list (Zagreb), 1951, 18. XI, br. 2615 (kraća bilješka).

LADISLAV ŽIMBREK: Sabrana djela A. C. Uređivanje i ostali problemi, Vjesnik (Zagreb), 1952, 17. X, str. 5.

JOSIP NESEK: Trešnjevka nekad, Naprijed (Zagreb), 1953, 20. II, br. 8, str. 3.

L. ŽIMBREK: Cesarac o Krleži. Nepoznat Cesarčev tekst iz književne ostavštine. Vjesnik (Zagreb), 1953, 24. V.

Napomena: Pisac iznosi da je u zaostavštini našao »dva zapisa o Krleži: jedan o samom Krleži, drugi o njegovu »Vučjaku«. Međutim, radi se o tekstu koji je uglavnom

poznat. — Cesarec je još 1924. objavio opširniji prikaz o »Vučjaku« (Borba, 1924, br. 1, 24. I).

ANONIM: Iz neobjavljene književne ostavštine A. C., Jug. radio (Zagreb), 1953, 30. X.

LADISLAV ŽIMBREK: Uz prvi rad A. Cesarca, Polet (Zagreb), 1953, br. 2, str. 94—96 (sa slikom: A. C. kao maturant).

LADISLAV ŽIMBREK: Majka o svome sinu, Narodni list (Zagreb), 1953, 22. II, str. 3.

MILAN SELAKOVIĆ: Šezdesetgodišnjica A. C., Vjesnik (Zagreb), 1953, 6. XII.

ANONIM: Emisija radio-drame Na stranputici, po motivima romana »Zlatni mladić« od A. C., napisao i režirao V. Carin. Jug. radio, 1953, br. 32, i 1954, br. 6.

VICE ZANINOVIĆ: A. C., povodom 60. g. rođenja, Narodni list (Zagreb), 1953, 4. XII.

LADISLAV ŽIMBREK: Pismo iz tamnice, Narodni list (Zagreb), 1953, 4. XII.

LADISLAV ŽIMBREK: Književna ostavština A. C., Naprijed (Zagreb), 1953, 18. XII, br. 51.

R. DIMITRIJEVIĆ — D. VUČENOV: Čitanka za VIII r. g., Beograd, 1953 (biografski i bibliografski podaci, str. 211—212, i odlomak iz prip. »Slučaj kolportera Ferića«).

KRSTO ŠPOLJAR: Sabrana djela? — Vjesnik (Zagreb), 1953, 20. XII.

L. ŽIMBREK: Napomena uz Cesarčeve pjesme i recenzije (o »Vedrim pričama« A. Kovačevića), Hrvatsko kolo, 1955, g. VI, str. 20—22.

ANONIM: A. C., Matica (Zagreb), 1954, g. IV, srpanj-kolovoz, br. 7—8, str. 167—168.

M. SELAKOVIĆ: Sudbina zavičajne kuće A. C., Vjesnik (Zagreb), 1954, 20. VI (bilješka).

L. ŽIMBREK: A. C. o slobodi i pravu književnika, nepoznat zapis iz književne ostavštine, Književne novine (Beograd), 1954, 18. III, br. 10, str. 5.

ANONIM: Majka božja bistrička, Izdavačke novosti (Zagreb), 1955, V, br. 2—3, str. 8.

I. MALEŠ: Misli A. C. o sportu, Borba (Zagreb), 1955, 1—3. V, br. 102, str. 17.

LADISLAV ŽIMBREK, pogovor uz »Hobotnicu«, Sarajevo, 1955, str. 29—39.; pogovor također uz »Hobotnicu«, Sarajevo, 1954, str. 31—42.

ANONIM: Revolucionarna misao naše književnosti, Vjesnik (Zagreb), 1955, 1. V, br. 3160 (odlomci iz članka A. C.).

NIKOLA POLIĆ: Park Augusta Cesarca (pjesma), Riječka revija, 1955, br. 5—6, str. 216.

BRUNO POPOVIĆ: A. Cesarec o dekadansi i revoluciji, Savremenik (Beograd), 1956, br. 1, str. 84—90.

IVO BOGNER: Veliki primjer pisca i borca, Glas Slavonije, 4. XII 1956, XIV, br. 3591.

V. Z(ANINOVIĆ), Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1956, knj. 2, str. 361—363.

MILAN Z. ŽIVANOVIĆ: Jukićev atentat — A. Cesarec i A. Ujević, Književne novine (Beograd), 1957, VIII, 20. I, br. 33, str. 2.

VICE ZANINOVIĆ: A. C., portret, Politika, 1957, 3. XI (rubrika: Kultura, br. 30, str. 18).

KRSTO ŠPOLJAR: Sin periferije, Književne novine (Beograd), 1957, g. VIII, 26. VII, br. 47, str. 5.

SIME VUČETIĆ: O hrvatskoj književnosti između 1914. i 1941, Izraz (Sarajevo), 1957, br. 9, str. 293 i dr.

NENAD GOL: Tajna podruma kuće br. 9, Narodni list (Zagreb), 1958, g. XIV, 18. V, br. 3995, str. 6.

IVO LADIKA: Pisma A. Cesarca, Književno ogledalo (Zagreb), 1958, I, br. 21, str. 1, 3.

ANONIM: Čitajući časopise i listove, Savremenik (Beograd), 1958, br. 5, str. 606—608.

Napomena: Osvrt na članak A. Flakera.

MIROSLAV RAVBAR: Pregled hrvatske, srpske in makedonske književnosti, Maribor, 1958, str. 314—316.

STANKO DVORŽAK: »Glas periferije« — glas naroda, Narodni list (Zagreb), 1959, 28. III, br. 4262, str. 6.

MIROSLAV VAUPOTIĆ: Poruka prije 40 godina (A. Cesarec: Književnici kao političari), Globus (Zagreb), 1959, VI, 13. III, br. 261, str. 6.

BOŽO MILAČIĆ: Zapis o čovjeku i borcu A. C., Globus (Zagreb), 1959, VI, 22. V, br. 271, str. 6.

MIROSLAV ŠICEL: Revolucionarna misao u djelu A. Cesarca, Narodna knjižnica (Zagreb), 1959, br. 1—2, str. 3—7.

MIROSLAV ŠICEL: A. C., u knjizi »Hrvatska novela između dva rata«, Zagreb, 1960, str. 145—147.

M. RASTUŠKI: Prvi štampani rad A. C., Zagorski kalendar, Zagreb, 1960, str. 201—202.

VELIBOR GLIGORIĆ, u predgovoru uz zbornik eseja »Vreme i savest«, Beograd, 1960 (str. IX-X); u knjizi su bio-bibliografske bilješke Branka Peića.

MIROSLAV VAUPOTIĆ: Književni i revolucionarni dokument (A. C.: Izbor članaka), Republika (Zagreb), 1962, br. 8, str. 363.

LADISLAV ZIMBREK, bilješke i napomene uz »Izabrana djela A. C.«, knj. I (str. 485—487), II (365), III (277), IV (331), VI (247—248), VIII (377—378), IX (417—423), X (341—350), XI (257—262).

ANTE NAZOR: Marginalije uz djelo A. C., Slobodna Dalmacija (Split), 1961, 27. VII, br. 5113, str. 4.

ANTE NAZOR: Revolucionarni put A. C., Telegram (Zagreb), 1961, 16. VI, br. 60, str. 1.

DRAGUTIN STEFANOVIĆ — VUKAŠIN STANISAV-LJEVIĆ: Pregled jugoslav. književnosti, knj. IV, Beograd, 1961, str. 145—148.

ANTE MULJAČIĆ: Dostojevski i književna ostavština A. C., Zadarska revija, 1961, X, br. 6, str. 476—479 (proizvoljne kombinacije!).

L. ŽIMBREK, pogovor uz zbirku »Izabrane pjesme A. C.«, Zagreb, 1961, str. 71—75.

ANONIM: Književnici-borci. Komemorativna izložba, 1961. — Izd. Instituta JAZU, Zagreb, 1961, str. 9—10.

ŽIVORAD STOJKOVIĆ, biografski podaci u knjizi »Reči na delu«, Beograd, 1961, str. 158—159 (sa odlomcima iz članaka E. Fincija, Š. Vučetića i M. Franičevića).

LJUBICA KLANČIĆ: VI. Čerina o A. C., Danas (Beograd), 1962, 23. V, str. 22.

MILAN SELAKOVIĆ: Primjer koji opominje (A. Cesarec: Izbor članaka), Telegram, Zagreb, 1962, III, 10. VIII, br. 120, str. 5.

D. M. MARKOVIĆ: Jedan budan život, povodom izdanja knjige A. C.: Izbor članaka, Borba, 1962, 20. V, str. 10.

B. M(ILAČIĆ): Iz teških i tmurnih dana, Vjesnik, 1963, 7. VIII (uz knjigu »Na posljednjim tračnicama«).

ANTE NAZOR: Na posljednjim tračnicama, Školske novine (Zagreb), 1963, 14. VI, br. 13 (bilješka).

ZVONIMIR MAJDAK: Plameni vjetar »Plamena«, Telegram, 1963, 19. IV, br. 156, str. 1, 4.

O proslavi sedamdesetgodišnjice rođenja, Borba, 1963, 7. XI, Vjesnik, 6. XI, i dr., pa zatim uz dan rođenja (4. XII).

ANONIM: Revolucionar — književnik, Vjesnik (Zagreb), 1963, 4. XII, br. 6032, str. 6.

VICE ZANINOVIĆ: Mladi Cesarec, Vjesnik, 1963, 4. XII, br. 6032, str. 6.

BOŽENA DITETOVA-STASTNA: U svjetlu neobjavljenih pisama, Vjesnik, 1963, 4. XII, br. 6032, str. 6.

D. ERCEG: Portret iz ilegalnosti, Vjesnik, 1963, 4. XII, br. 6032, str. 6 (o portretu Vilka Šeferova).

D. ERCEG: Dosljedni komunist, revolucionar i pisac, Vjesnik, 1963, 4. XII, br. 6032, str. 1 (o svečanoj akademiji u Hrv. nar. kazalištu).

JURE KAŠTELAN: Svjetlost u mraku, Vjesnik, 1963, 24. XI, br. 6024, str. 6.

D. ERCEG: Nezaboravljeni Cesarec, Vjesnik, 1963, 29. XI, br. 6029, str. 8.

ANONIM: Svečanosti u čast A. C., Vjesnik, 1963, 13. XI, br. 6013, str. 1.

JELKA MIŠIĆ: A. C., katalog uz izložbu djela, sa predgovorom dra Zlatana Sremca, Zagreb, 1963, str. 3—24.

N a p o m e n a : Katalog izrađen mahom na podlozi ovog rukopisa.

MIROSLAV VAUPOTIĆ: Stjegonoša velikog cilja. Panorama (Zagreb), g. III, 1963, br. 6, str. 48—49.

TODE ČOLAK: Sin domovine — A. C., Književne novine (Beograd), 1963, 13. XII, br. 212, str. 5.

ANONIM: Beskompromisni revolucionar, Telegram (Zagreb), 1963, 6. XII, br. 189, str. 1.

BOŽENA DITETOVA STASTNÁ: Cesarec kao čovjek, Telegram, 1963, 6. XII, br. 189, str. 3 (uz slikovne priloge).

BOŽO MILAČIĆ: A. C. — Ja ljubim istinu, Vjesnik u srijedu (Zagreb), 1963, 4. XII, br. 605, str. 4.

NASKO FRNDIĆ: Živa prisutnost odsutnoga (o svečanoj akademiji u čast A. C.), Borba, 1963, 7. XII, br. 336, str. 7.

Ž. B.: Sjećanje na istaknutog revolucionarca i književnika..., Borba, 1963, 4. XII, br. 333, str. 7.

ANONIM: Dosljedan komunist, revolucionar, pisac i borac (Riječ Josip Cazića na svečanoj akademiji), Borba, 1963, 4. XII, br. 333, str. 7.

ANONIM: Sjećanje na A. C., Večernji list (Zagreb), 1963, 4. XII, str. 1 (izvještaj o proslavi).

M. POROBIJA: Proslava A. C. u Varaždinu, Večernji list, 1963, 10. XII, str. 11.

ANONIM: Dva članka A. C. o »bombaškom« procesu u Zagrebu 1928. Večernji list, 1963, 29. XI, str. 12 (odlomci iz članaka).

ZVONIMIR MAJDAK: Izložba djela A. C., Telegram, 1964, 17. I, br. 195, str. 1.

*
* *
*

Napomena: Građa objavljena u štampi povodom atentata na bana-komesara Sl. Cuvaja (1912) i procesa protiv atentatora (Luke Jukića i dr.) dosta je obilna, pa od nje na prvom mjestu navodim pisanje »Slobodne riječi:«

Pokušani atentat na kr. komesara... Optužnica proti L. Jukiću i drugovima... Rasprava protiv Jukića i drugova... Osuda u parnici zbog atentata..., Slobodna riječ (Zagreb), 1912, 8. VI—14. VII, br. 128—184, a posebno br. 163 (20. VII), 164 (22. VII), 172 (31. VII), br. 184 (14. VIII).

O istom predmetu drugi listovi: Jutarnji list (br. 84—138, a posebno br. 128), splitska Sloboda (br. 60 od 22. VII, a naročito brojevi od 3, 7, 10. i 13. VIII), itd.

4. NEKOLIKO STRANA POLEMIČKE I PAMFLETSKE GRAĐE

STANKO TOMAŠIĆ: Jedna problematična ideologija (Cesarec: Dve orijentacije), Narodna politika (Zagreb), 1919, II, br. 53, str. 2—3.

(M. RADOŠEVIĆ), Istina (Zagreb), 1920, 6. VIII, br. 87, str. 7. (Primili su novac od Zajedničara).

(A. PAVELIĆ): Afera Hercigonja-Pribičević. Izjava A. Pavelića. Obzor, 1922, 22. II, br. 50, str. 3; — Radikal (Beograd), 1922, g. II, br. 116, str. 3.

Napomena: Vidi izjavu A. Cesarca, Obzor, 1922, 24. II, br. 52, str. 5.

VERUS: Kampanja protiv g. Sv. Pribičevića, Reč (Beograd), 1925, II, 7. III, br. 277, str. 2.

VERUS: Intrigantska kampanja protiv g. Sv. Pribičevića, Reč (Beograd), 1925, II, 17. V, br. 334, str. 3—4.

Napomena: U vezi sa člancima A. C. o Sv. Pribičeviću, Književna republika, 1924, g. II, ser. II, br. 3; — Hrvat, 1925, 25—29. IV.

ANONIM: Slučaj Dragana Bubića, Književna republika (Zagreb), 1927, IV, 15. VII, br. 3—4, str. 210—214.

ANONIM: Dragan Bubić i Jukićev atentant. Roman koji autora baca u sos. Bubić povlači tužbu — tuženi riješeni. Hrvat (Zagreb), 1927, VIII, br. 2258, str. 4.

IVAN NEVISTIĆ. Grajzlerovština (Moj sumarni odgovor na sumorna zabadanja naših lit. marksistoida), Vidik (Zagreb), 1932, I, br. 3, str. 86—93; br. 4, str. 117—122.

J. P(OPOVIĆ): Veliki branilac velikog stvaraoaca, Stožer (Beograd), 1932, g. III, br. 5—6, str. 195—196 (reagiranje na pisanje I. Nevistića o Cesarcu).

(RADE DRAINAC): Naši »socijalni lideri«, Front (Beograd), 1932, I, br. 2, str. 3 (bilješka).

M. ČURČIN: Front socijalne literature, Nova Evropa (Zagreb), 1932, knj. 25, br. 11, 26. XI, str. 229—234.

M. ČURČIN: Novi romantičari (II dio), Nova Evropa (Zagreb), 1933, br. 3, 26. III, str. 101 (uzgredno se osvrće i na A. Cesarca).

M. ČURČIN: Jedno mišljenje A. C., Nova Evropa (Zagreb), 1933, knj. 26, br. 1, 26. I, str. 35—41.

M. ČURČIN: Šta se čuje. Nova Evropa, 1934, br. 2, 26. II, str. 65 (bilješka na omotu časopisa).

STEVAN GALOGAŽA: Odgovor onima sa druge obale, Literatura (Zagreb), 1932, II, 250—257; Dva slijepca (o napadima na A. C. u »Vidiku«, V. Z.), Čudne siluete (Beograd), 1954, str. 131—136.

Ile (IVO LENDIĆ): Šta radi g. Cesarec, »da ne umre od glada«. Nove optužbe u marksističkom listu »Danas«. Hrvatska straža (Zagreb), 1934, g. VI, br. 100, str. 4—5, i br. 101, str. 4—5.

Ile (IVO LENDIĆ): Marksistički moral. Kakvu to rabotu vrši g. A. C.? Cesarec optužuje Hrvat. stražu pred beogradskom javnosti da je u službi Hitlera. Hrvatska straža, 1934, VI, 4. VII, br. 52, str. 4, 9.

ANONIM: Književni bjegunci i bespomoćni kišobrani — plač gg. Cesarca i Krleže nad vodama dunavskim i savskim, Hrvatska straža (Zagreb), 1934, g. VI, 6. IV, br. 78, str. 2.

ANONIM: Profanacija svete uspomene, Hrvatski narod (Zagreb), 1939, I, 21. IV i 5. V, br. 11 (str. 2) i br. 13 (str. 6).

N a p o m e n a: Pamflet štampan poslije objavljivanja Cesarčeva članka »O hrvatsko-zapadnoj orijentaciji Kvaternika i Starčevića« (1939). — U vezi s time su Cesarčevi članci: Povodom »profanacije svete uspomene« (1939), i: Kvaternik i Starčević — samo lažna firma (1939).

RYS: A. C. i E. Kvaternik, Hrvatska straža (Zagreb), 1939, XI, br. 132, str. 2.

RYS: Društvo prijatelja Sovjetske Rusije, Hrvatska straža (Zagreb), 1940, XII, 28. VI, br. 145, str. 2.

ANONIM: »Jutarnji list« opet pravi reklamu boljševicima, Hrvatska straža (Zagreb), 1940, XII, 18. VII, br. 161, str. 3.

VIG.: E. Kvaternik — prvi kršćanski socijal. To tvrdi g. A. Cesarec u svome članku »Ideološka pozicija E. Kvaternika«, Hrvatska straža, 1940, 28. VII, br. 170, str. 9.

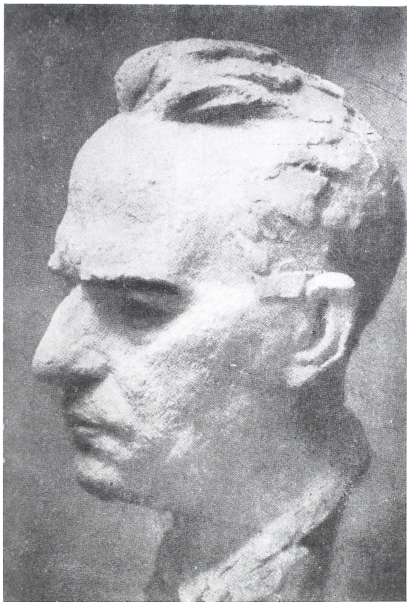
VIG.: E. Kvaternik u interpretaciji A. C., Hrvatska straža, 1940, XII, 9. VII, br. 153, str. 5—6.

NAPOMENA

Ova knjiga, koja izlazi povodom sedamdesetgodišnjice rođenja A. Cesarca, bavi se pretežno životom. Biografija je izložena mahom na podlozi dokumentarnog, pisanog materijala (zapisnici, korespondencija, provjereni novinski podaci i dr.) pa sada pruža mogućnost i za drukčiji prilaz. Priložena je također bibliografska građa koja sadrži veći dio onoga što je Cesarec objavio i što je o njemu objavljeno. Književno, a umnogome i publicističko djelo prikazano je u općim crtama jer će ono biti predmet posebnog razmatranja u knjizi koja će izaći kao nastavak ovog izdanja. Napominjem međutim da sam o tom području rada na nešto široj osnovi pisao u pogovoru zbirke »Na posljednjim tračnicama« (Zagreb, 1963).

V. Z.

PRILOZI

A. Cesarec (skulptura Vanje Radauša)

Kuća u Vlačkoj ulici 16, nedavno, 1960, srušena; u njoj je A. Cesarec proveo djetinjstvo i ranu mladost

Roditelji A. Cesarca

*Luka Jukić, student prava, izvršilac neuspjelog atentata na
komesara Hrvatske Slavka Cuvaja (1912)*

*A. Cesarec u zatvoru Sudbenog stola u Zagrebu,
u oktobru 1912.*

*Omladinci optuženi zbog sudjelovanja u atentatu na komesara
Slavka Cuvaja (1912)*

Roktąj

U čias kad piše dektąj ląj,
 a gļupot ko plima labato ląj;
 sila kad blati netinje lūne
 ko lįjums it žolėni ^{prole itka} ~~infamama~~ ląj; -

- u čias kad mirkint puzara - sijelis
 mistrois gūdoj infamaj, no oler pati,
 roplis mistrois, potvando, jeduo
 ko kolo kad lįjū polotun val; -

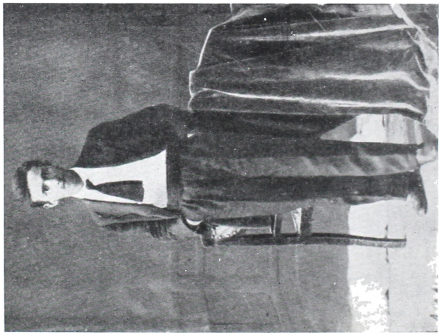
u čias kad žine poįjėdajj ponos
 i dekti u lįjūm poįjėdajj vėnuoi
 kavits ulna u omit vijka,
 vijka ito mūi oltrėkter pėnuoi

-- u čias taj, gļupon, puzėren gļupot
 i nīlam je, lupam dūėvėm lūėm, -
 žalind zo ląjūi mīntara trąjūm
 i lūėm i zovem fantomskėm lūėm.

Pjesma R o k t a j, nastala u zatvoru, 11. X 1912.

mi ne misar samo pravi, untrati
istati. No ja misar da si sejevan
da sam zlat... Temele -- Vei nekolko
dano boljevan duševno. Nijisan pola.
dio. Ali tisi mi x, da pomalo post-
jeva tupa. Zabravilo je da otkriva bolje.
mo kuzje. Temele tome istati in samo
kuzje „je misirvanje“. Ne znam, kako
su to kuzje. Jo veji so moze biti mi.
ran. Nijetan sam da veji pravi
dijete. Pilo bi jindlo da sad ustupim.
znam da je naša narodna politika,
kvetura i žest samo zato takto ustupiti
pa, jer su žudi ustupali. Znam: to,
da in žest plajati in narodna bolje
Tomele me peči praviar, da in in do.
bolje, in nar. inin stupači - glup! Jer
sto in da istati? Razmišljajis o tome
- duševno boljevan! Narod ustupa župani!

Iz Cesarčevih zabilježaka datiranih 19. XI 1912.

A. Cesarec (1914)

A. Cesarec, oko 1918.

POLUMESEČNIK ZA SVE KULTURNE PROBLEME

GOD. I.

BROJ 15.

SADRŽAJ:

Marcel Martinet: BOJNA PESAN — Augustin Ujević: SUVIŠNI EPITAF —
Miroslav Krleža: EPPUR SI MUOVE! — August Cesarec: OTKRIČE (DRAMA)
— August Cesarec: JEDNA KONSTATACIJA

Plamen, naslovna strana (urednici: Cesarec i Krleža)

1947
13. 2. 1947
B. K. 1947 - 18. 2.

Faktor

Jedna strana prijave o hapšenju
A. Cesarca (u martu 1922)

Alija Alijagić

Osobni opis.

pod istragom stojeć *Cesarec August*

Godina *28*
Vjeronstona *net.*
Zanata ili poslovanje *knyjčevnik i novinar*
Rođno mjesto *Zagreb.*
Stanovanja mjesto *u Nova Ves 70*
Uznata *170 cm.*
Kosa *kećkajana*
Oči *nieke*
Obrva *kećkajana*
Ocija *plava*
Lica *duge, sivi, blijeda*
Nosa *pravilna*
Ušija *pravilna, rubi potpuni*
Brada *ovalna*
Ošjeta noši *građanski*

Otvoja i pisanje vjost *pisaricu*
Govori *hrv. njem. talj. Francuski, Ruski*
Osobite oznake *nećkajana*
pravilna

Zagreb dan 12. siječnja 1922.
Ustaj

A. Cesarec uhapšen je u martu 1922, poslije sahrane A. Alijagića (iz sačuvanog policijskog materijala koji potječe iz tog vremena)

Spisovno znamenje

sodišče

oddelek št.

Spisi

v

kazenski stvari

zoper *Jovana Kovacic in*
Stojna Behmen
red.
Dimitri Cesarec in
Radomira Kujovic

Oddano

Hraniti do

Spisovno znamenje

Pc 430/23

Upr. št. 34. 57 e (Sprema platice za kazenske stvari)

A. Cesarec uhapšen je u Mariboru, u aprilu 1923, poslije povratka iz Sovjetskog Saveza (iz tog vremena sačuvan je obiman policijski i sudski materijal)

h. 3

78

Kr. redarstveno ravnateljstvo
u Zagrebu.
Broj 1487, rrv. 1923.
Predmet: Cesarec August i dr.
policist.

12-430 2/3
16 4

Kr. policijskom komesarijatu

Mariboru.

Na temelju nalogom od Dnevnika 1923. broj 307, el. pri-
opisuje se, da je August Cesarec, sin Augusta i Katerine, r. 1883 u Zagrebu, nezakonito pregradi ograde i ostarfati, uno-
tenjima, po zemljinu stolariju pomoćnik i nadzornik, stana je u
novoj var' sur. 70, kod Ljubice Dukić. On je poznat kao tu-
rnatik komunistički i komunistički agitator. Radi na redarstvenju
komunističke organizacije, te vratio je na komunističkom društvo
"Dobro" se Sjuron Dukić i dr. Ankon justifikacija. Ili-
tina, isticao se je na njegovom grobu, radi toga je bio predan
kr. drže vion odvjetništva u Zagrebu, koje ga je nakon procesa
i istrage pustilo na slobodu. Pobješćen njeneza mesembra 1922
samo je u Zagrebu, te je ostao pravo dobivena "Dobro" je
na na komunistički kongres u Beču. Na 1921 Dukić u Zagrebu
obavljene je kod njega premetanje, te je pronađena jedna kar-
ta, kojim se je javio ta Doba svoje organizacije "Dobro".
u ovom je podnešena izvješće predica Dukić, koje je
za 1921 roku i Sintonju, te je ga ovolostre i to. 1921 20.
Decembra 1922. broj 1487 rrv. 1923 na njim. Prema podnesku
potraga na sve poznatim komunistički i dr. pričinu njegove fo-
tegrafije te ovolostre opine, dana 14. aprila 1923. se predan ta
košva Sjur' Dukiću.

Iz dopisa koji je Kr. redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu uputilo 14. aprila 1923. Kr. policijskom komesarijatu u Mariboru.

(A. Cesarec »je poznat kao izraziti komunist i komunistički agitator...«)

rrp's.

Predsjedništvo ured kr. redarstvenog
ravnateljstva u Zagrebu.

Broj 5154/Prs. 1923.

Zagreb, 25. aprila 1923.

Predmet: Cesarac August i ur.
izvrtajaji.

Kr. poštojekom komesarijatu

u

Mariboru.

Na temelju ~~znanosti~~ od 14. aprila 1923 broj 327/ds. r u na-
dopuni obostranog dopisa od 14. aprila 1923 broj 476b/Prs 1923.
neopbuje se, da su ovdje poznati naslovni Cesaraca p'ra. M'ro-
slava M'roslav, književnik i Stanko Cesarac, stud. medicine, koji
je ujedno nebat Augusta. M'roslav Krieha bavi se sada literatu-
rom, ali je ostao komunist, no momentano se kao takav javno ne
ist'uje, dobim Stanko Cesarac ne pripada komunistima ~~uopće~~
kako je gore spomenuto, u rodbinskoj vesti ne ist'uje.

Asta Behnen (pravi) rođena u god. 1898 u ~~Zagrebu~~, Boen ~~je~~
i zav'ezan, stud. ~~exportna~~ studenija u Zagrebu, ~~komunist~~ je
teroristički propagator, koji je pravomoćnom presudom kr. ovog
redarstvenog ravnateljstva od 20. januara 1922 broj 541/Prs 1922
izagnan na 6 godina iz Zagreba, ali su je boravak ovdje usjetno
i u o'ljju savršena studija usvoljen. On pripada ~~ovdje~~ u
časopisu " Nova Zvornja " te stoji ovdje pod redarstvenim nadzorom
Uputno bi bilo, da se Augustu Cesarcu i njegovom ortacu ~~isti~~
Vujoviću za vrijeme vršenja dosudjene kazni svata pojesta miedih
ljudi, koji su svi sumnjivi kao kur'ri podzemni komunističke par-
tije, unaziti, te na takove obrati najstrože paziti.

Konačno se neopbuje, da ~~reza~~ uredovna podotom a je ova je
m'bita poznato, da bi Vujoviću i Cesarac neposredno preporučio us-
benja u Mariboru bi u Zagrebu, te pratiti Jra. Vukotina uradovita.
Ravnatelj re arnita:

Podp's l. r.

Kr. redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu u dopisu od 25. aprila 1923. preporučuje Kr. komesarijatu u Mariboru da vodi strog nadzor nad A. Cesarcem i njegovim drugom

МИНИСТАРСТВО УНУТРАШЊИХ ДЕЛА

Краљевине Србије, Хрватске и Словеније
Одделение за Државну Заштиту.
Пов. Д.З.Бр. 10035.
19. јуна 1923. г.
у Београду.

25

ДРЖАВНОМ ОДЕЉЕНЈУ

ЗА РИД.Е.

У вама Вашег речења бр: 879. од 26.-VI.- т.г. Министарству је
чест поштом Вам прибављено писанце о АТУУСТУ ЦЕСАРЦУ:
" ЦЕСАРЦА АТУУСТ је син АТУУСТА и КОРНЕЛИЈИ, рођен 4.-XII.-
1882. године у ЗАУРЕЊУ, немачког бео савезног бораваца сарађивао на
кмету. кмету " ВОЈНА" који живи у ЗАУРЕЊУ. Ње греху АЦКАРГА АЦКЕ,
познатог агента у пек. Министра ДРАЖКОВИЋА, који се и ради тога бео
уапшен и предан на суду војном кр. Арх. евалуационо у ЗАУРЕЊУ, која га је
је целу оправдава истрага пуштање на слободу. Оне 1. новембра 1920. године
кмету је из ЗАУРЕЊА и према накнадно докључним информацијама етине је у
ЛОСКУ ЦЕСАРЦА је отпутовао на конгресу. Интернационали али је остао у
РУСИЈИ једн неко време ради студије. Да ли је водио тако велику кешу
против владе Краљевине, није познато, али није сасвим вероватно, јер ЦЕ-
САРЦ није толико политичар, већ је литерат комунистичког уверења."
Предна писанца достављају Вам се с њама на поднесак.

ПО ПАРТИЈИ
МИНИСТРА УНУТРАШЊИХ ДЕЛА

НАЈ. СЕК.
[Signature]

Ministarstvo unutrašnjih poslova (Odeljenje za državnu
zaštitu, Beograd) u dopisu od 19. juna 1923. također za-
htijeva »najstroži policijski nadzor« nad A. Cesarcem
i njegovim drugom

*A. Cesarec u aprilu 1923.
(u vrijeme zatvora u Mariboru)*

Kr. (sudbeni stol ili kotarski sud) u

Registar: 1

Godiste: 22

Osnovni broj: 899 - 22

Broj ambarne zapovijesti:

Dnevnik

istrage proti

Augusta Cesarca

radi

neke preuzete iz 1922. i 1923. godine o ratu i ratu zome blesavosti

Tokodi broj dnevnika	Prilozak dne	Prez. pri. broj i. ambarne zapovijesti ili broj pri. ambarne	Kratki sadržaj predmeta	Dan rješenja
1			<i>pregled razmatra</i>	
2			<i>razpisnik Auguste Cesarca kod razmatra</i>	
3			<i>pregled razmatra</i>	
4			<i>odluka spis Auguste Cesarca</i>	
5			<i>predstavu razpisnik Auguste Cesarca</i>	
6			<i>pregled razmatra</i>	
7			<i>predstavu razpisnik Jela Augustine</i>	
8			<i>predstavu razpisnik Loreta Talabere</i>	
9			<i>odluka spis Auguste Cesarca i razpisnik</i>	
10			<i>odluka spis Auguste Cesarca</i>	
11			<i>pregled razmatra</i>	
12			<i>predstavu spis razpisnik</i>	
13			<i>predstavu razpisnik razpisnik Fojos</i>	
14			<i>predstavu spis</i>	
15				
16				
17			<i>odluka spis razpisnik i razpisnik</i>	
18				
19				
20			<i>predstavu razpisnik i razpisnik</i>	
21			<i>razpisnik</i>	
22			<i>razpisnik</i>	
23			<i>razpisnik razmatra</i>	
24				
25			<i>odluka</i>	

Dnevnik Kr. sudbenog stola u Zagrebu o istrazi protiv
A. Cesarca
(sadržaj predmeta iz 1922. i 1923)

PROBLEM RUSKE REVOLUCIJE*)

BOLJŠEVIZAM KAO REŠENJE PROBLEMA:

ISTOK - ZAPAD.

Što kulturno predstavlja i znači današnja ruska revolucija? Kakav je smisao i kakve su perspektive orijentalnog prevrata što se već preko šest godina odigrava na ovom nepreglednom kopnu između Evrope i Azije, Zapada i Istoka?

Prvi odgovor dobijemo ogledamo li taj prevrat u odnosu njegovom spram stoletnog dvoboja koji se u Rusiji, predstavljajući tako raskvli dva bitna principa svijta njenih kulturnih napreka, vodio između zapadnjaštva i slavjnofilstva. No tu je predajem već odmah jednome od ideologa boljševika, publicisti N. M. Čerjakovu. Podvrgnuvši analizi „nova nastrojenja ruske inteligencije,“ pisaše je on u moskovskom žurnalu „Pezhat i revoljucija“ g. 1921. ovo:

„Zapadnjaštvo (na prvom svom etapnju) bilo je pretečom ruske buržoazije, slavjnofilstvo zaštićivalo se ideologijama ruskog vlasteoskog dvorjanstva (frudalaca) - Pošto, već se pojave proletarijata - staro slavjnofilstvo i zapadnjaštvo latupilo je, prvo u koostinu narodničevstva, drugo pod vičom socijaldemokratije. Stara borba frudalaca i buržoazije je ostala, no nsporedno s njome započela je i borba i stine buržo-

*) Ja smam jedno dete, možda sam to bio sam, koje je na Rusiju 1905. g. gledalo po slikama iz poznatog Kugljjevog „Dom i Svijeta.“ Tada se, to je također poznato, Rusija tresla u groznici rata i revolucije, i sve one slike, grozne u grču borbe koju su prikazivale, tresle su i to dete, nadahnjujući ga dvojako. Posmatrajući lanceve i vučije jame fronte u Mandčuriji ono je bilo Rus i u igri tuklo se protiv Japanaca za caru. No videli barikade u Petrogradu i Moskvi, knutu kosaka i štrvu procesije popa Gaspna, ono se sećalo i naših malih demostacija protiv Kluerna u Zagrebu i sumnje su se uvlačile u njega, sumnje u rat i u cara. Nisu li taj car i ti Kosaci, mili i simpatični inače u Mandčuriji, u samoj Rusiji ipak nešto isto tako zlo i mrako ko kod nas Kluern, zagrebački panduri i Kluernovština) i ja priznajem: da go se još posle tadnjaš kase u ome detetu nije kristalizovao u čitac koji bi značilo spoznanju da je tada jedino revolucija bila ispravna.

No mi danas proživljavamo revoluciju u Rusiji kud i kamo već, proživili smo i rat kudikamo već, i meni se sve čini da u nas još ima mnogo odraslih ljudi, poznatih i u nauci i u politici i u literaturi koji, zreli i preterali, gledaju na rusku revoluciju danas kao ono dete nekad kroz Kugljjeve slike. Zanosili su se za rat, no pa i obliđili: sa se, ali iz kase svoga duševnog nasa izišli. Najviše do čega su došli (i to ne svi) je: se spoznale da je car bio zlo, no ova ona naslega tradicijskih ideja kao što je na primjer Slavjanstvo i nacionalizam uopće, gručeli ih toliko još i danas da se od sumnja spram revolucije same pročistili nisu. Njima i posvećujem ove članke o ruskoj revoluciji.

*A. Cesarec u stanu na Goljaku br. 8
(tu je živio od 1926. do potkraj 1934)*

A. Cesarec (1932) uz stari pisaći stroj

14. 11. 1933, 1933
 J. Ocelićev trg
 ul. 17. 1/1
 Glavni pretres o optužnici podnetoj po dr. tužilstvu u Karolinu
 kao tužioca protiv Rezaras Lipovick
 zbog krivičnog djela iz čl. 1702 z. o. z. gov. cesarstva
 se na dan 20. 11. 1933 u 8 sati poine.
 O čem se obavješćuje

Kr. sudb. stol u Jajce **dne** 20. **1933.**
u ime od P-12.
sveta ragan

Poziv A. Cesarcu i njegovu odvjetniku dru D. Politeu na nov sudski pretres (zakazan za 28. XI 1933)

A. Cesarec među španjolskim borcima (1937)

A. Cesarec (portret, Vilko Šeferov)

*. A. Cesarec
(vjerojatno pri kraju tridesetih godina)*

1. 2002-57. 07/04

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE

7244

Départ^{ts} des imprimés

M. Auguste Cesarck

Titres ou profession *Foucault*

Adresse *4 rue Quatrefoyer, Paris V*

Signature: *Auguste Cesarck*

Iskaznica za Narodnu biblioteku u Parizu (1938)

Auguste Cesarck
Kuzjčim

Potpis A. Cesarca na listu otkinutom iz notesa (potječe iz vremena strijeljanja bjegunaca iz Kerestinca)

SADRŽAJ

PREDGOVOR (5—7)

ŽIVOT I RAD

Iz mladih dana: Porijeklo. Porodica. Djetinjstvo (11—17). U danima gimnazijskog školovanja (17—33). Ponešto o lektiri (33—37). U doba bana i komesara Cuvaja (37—48). U tamnici (48—53). Poslije kaznionice (53—55). Doživljaji u vojsci (55—63). Povratak u Zagreb (63—65).

U razdoblju između dva rata: U prvim poslijeratnim godinama (66—76). U uredništvu »Plamena« (76—80). Saradnja u »Istini« i »Novoj istini« (80—83). Diamantstein-afera. Bijeg iz zemlje (83—86). Povratak iz Praga (87—88). Poslije Obznane (88—91). Put u Sovjetski Savez (91—94). Hapšenje na povratku (94—97). Poslije zatvora (97—102). Novi susreti s policijom (102—104). Izdavanje »Zaštite čovjeka« (104—109). U prvim godinama šestojanuarske diktature (110—127). Drugo putovanje u Sovjetski Savez (127—132). Odlazak u Francusku i Španjolsku (132—138). Ponovno u Zagrebu (138—140). Članci u »Izrazu« i »Novoj riječi« (140—143). Ratni dnevnik (143—147). U danima fašističke okupacije (147—151). O Cesarčevoj ličnosti (151—164).

BILJEŠKE (165—228)

BIBLIOGRAFIJA RADOVA A. CESARCA (231—276)

BIBLIOGRAFIJA RADOVA O A. CESARCU (277—297)

NAPOMENA (298)

LIKOVNI PRILOZI

Vice Zaninović
AUGUST CESAREC

*

Izdavač *Nakladni zavod Matice hrvatske*
Zagreb, Matičina 2

Za izdavača *Josip Tomić*

Nacrt za ovitak
Hajrudin Kujundžić

Nacrt za korice
Vinko Uhlik

Korektura *Marija Denk*

Tisak *Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb*

